

Mátraverebély-Szentkút története az írott források tükrében

Mátraverebély-Szentkút története az írott források tükrében

Szerkesztette: Siptár Dániel

Mátraverebély-Szentkút
2022

A kötet kiadója: Fons Sacer (belső egyházi jogi személy)
Felelős kiadó: Orosz Lóránt OFM

ISBN 978-615-01-4758-1

A kötet tanulmányainak alapjául szolgáló kutatást és konferenciát támogatta az Interreg V-A Szlovákia–Magyarország Együttműködési Program (SKHU/1601/1.1/060) A határterület ferences kulturális örökségi helyszíneinek turisztikai célú fejlesztése a két rendtartomány együttműködése által (MONUMENTIS).

A kötet a Kisfaludy2030 Turisztikai Fejlesztő Nonprofit Zrt. Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely Turisztikai fejlesztése c. projektjének (ET-2020-02-117) támogatásával jelent meg a Kisfaludy Turisztikai Fejlesztési Program keretében.

Szerzők: Faragó Dávid, Fáy Zoltán, Maczák Ibolya, Molnár Antal, Siptár Dániel,
Soós Viktor Attila, Tengely Adrienn, Terdik Szilveszter, Vass Erika

A szlovák nyelvű összefoglalót fordította: Pilecky Marcell
Az angol nyelvű rezümét fordította: Siptár Dániel

A borítón található kép: VI. Pius szentkúti búcsúengedélyének (1782) magyar fordítása,
Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Res. Mátraverebély-Szentkút (VI. 18.)

Tördelés és borító: Máté István

Nyomda: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

Szerkesztői előszó	7
Előszó (Molnár Antal)	9
FARAGÓ DÁVID, <i>Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely történetének középkori előzményei</i>	13
SIPTÁR DÁNIEL, <i>Verebélyről Szentkútra – A szentkúti kegyhely kora újkori története</i>	35
FÁY ZOLTÁN, <i>Betyárok, pandúrok, zarándokok – Szentkút a 19. században</i>	65
TENGELY ADRIENN, <i>A szentkúti kegyhely története a 20. század első felében</i>	79
SOÓS VIKTOR ATTILA, <i>Mátraverebély-Szentkút a 20. század második felében (1945–1989)</i>	101
TERDIK SZILVESZTER, <i>A mátraverebély-szentkúti remeteség és zarándoktemplom a 18. században – Művészettörténeti problémák, megoldási kísérletek</i>	133
MACZÁK IBOLYA, <i>Mátraverebély-Szentkút a szépirodalomban</i>	155
VASS ERIKA, <i>A mátraverebély-szentkúti búcsújárás</i>	175
Függelék	199
<i>Mátraverebély-Szentkút, Revidované dejiny pútnického miesta</i>	217
Bibliográfia	257
A kötet szerzői	279
Képmelléklet	281

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Ez a könyv egy több szakaszból álló, hosszabb kutató- és feldolgozó munka eredménye. 2018 és 2020 között Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely egy magyarországi (Szécsény) és két szlovákiai (Pozsony, Fülek) ferences rendházzal együtt részt vett az Interreg V-A Szlovákia–Magyarország Együttműködési Program (SKHU/ 1601/1.1/060) *A határterület ferences kulturális örökségi helyszíneinek turisztikai célú fejlesztése a két rendtartomány együttműködése által* (MONUMENTIS) című projektjében. Ennek részét képezte a kegyhelyre vonatkozó eredeti források kutatása, valamint azok történeti konferencián való bemutatása is. Már a konferencia időpontjára napvilágot látott egy, az előzetes eredményeket magyar és szlovák nyelven összefoglaló kötet, szintén az említett projekt részeként (*Mátraverebély-Szentkút. Újragondolt kegyhelytörténet. Revidované dejiny pútnického miesta*. Szerk.: Siptár Dániel. Ford.: Pilecky Marcell. Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely – Fons Sacer, 2019.). Ez a rövid áttekintés legfőképpen azokat a problémákat volt hivatva felvetni, amelyek megoldása további kutatások révén az eddigi ismereteink felülvizsgálatához vezetett. Magára a konferenciára pedig 2019. október 17-én Mátraverebély-Szentkúton került sor *Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely története a Historia Domus és más levéltári források tükrében* címmel.

A jelen kötet e konferencia tíz előadása közül nyolcra a bővített, szerkesztett változatát tartalmazza, munkálatai javarészt 2021-ben zajlottak. Célja a címének megfelelően kizárólag a történeti forrásokra támaszkodva bemutatni a kegyhely történetét a középkori előzményektől a 20. század végéig, sőt bizonyos tekintetben napjainkig – másként fogalmazva azokat a tényeket felsorakoztatni és értelmezni, ezek által pedig azt a képet megrajzolni, amely és amelyek a történelemtudomány módszertana révén megismerhetők. Távoll álljon tehát a szerzőktől, hogy a történeti köztudatban élő, hittel elfogadott vagy elfogadható valóságokat igyekezzenek cáfolni a kegyhelyre vonatkozóan. Arra azonban törekedtünk, hogy a hagyományos tanulmánykötetektől eltérően az egyes írások ne csak egy-egy elszigetelt fejezetet alkossanak, hanem már-már monografikus egészé álljanak össze. Sőt a téma adottságainak megfelelően a tudományterületek közötti kapcsolatra is hangsúlyt fektettünk, így az egyes nagyobb korszakokat bemutató öt tanulmányt követően művészet- és irodalomtörténeti, valamint vallási néprajzi áttekintések kaptak helyet a kötetben. Megjelenése már a Kisfaludy2030 Turisztikai Fejlesztő Nonprofit Zrt. *Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely Turisztikai Fejlesztése* című projektjének (ET-2020-02-117) támogatásával volt lehetséges a Kisfaludy Turisztikai Fejlesztési Program keretében.

Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik bármely szakaszban támogatták, segítették a munkát: úgy a finanszírozást biztosító intézményeknek, mint a kegyhely vezetőségének és az adminisztrációt lebonyolító munkatársaknak, valamint a kutatást lehetővé tevő gyűjtemények dolgozóinak. Hatalmas köszönet illeti továbbá a szerzőket, illetve a szakmai és fizikai megvalósítás minden további résztvevőjét.

Siptár Dániel

ELŐSZÓ

A katolikus egyháztörténet-írás egyik legnagyobb hagyománnyal rendelkező, megszámlálhatatlan kéziratossal és nyomtatott művet termelő ága a kegyhelyek története. A nagy európai zarándokhelyek múltjáról, elsősorban eredetéről már a 16. században jelentek meg történeti munkák, amelyek száma a 17–18. században ugrásszerűen megszaporodott, gondoljunk csak a loretoi *Santa Casa* translációjával foglalkozó gazdag irodalmi termésre. Ez a sokkal inkább devóciós célokat szolgáló, ugyanakkor több esetben már a formálódó tudományos történetírás módszertani eszköztárát is felhasználó műfaj Magyarországon is virágzott. Az ide tartozó írások az *Atlas Marianus* magyar változataitól kezdve az egyes kegyhelyek eredetlegendáit, történetét és csodáit feldolgozó, sokszor kéziratban maradt munkákig a magyar egyházi irodalom izgalmas és csak bizonyos aspektusokból feltárt tematikai és műfaji egészét jelentik.

Éppen a nagyon gazdag historiográfiai előzményeket tekintve tűnhet különösnek, hogy az elmúlt évtizedekben örömdetes felélénkítő egyháztörténetírás a kegyhelytörténet iránt viszonylag csekélyebb érdeklődést mutatott. Bár kétségtelesen fontos összegzések láttak napvilágot, a mirákulumoskönyvek alapján pedig Tüskés Gábor egy korszakos szintézist írt a barokk kori búcsújárásról, az egyes kegyhelyek történetének teljességre törekvő, monografikus feltárása mégis alig indult meg. Mohay Tamás kiváló Csíksomlyó-monográfiáján vagy a turbéki kegytemplomról közreadott összeállításon kívül leginkább egy adott (főleg a néprajzi vagy a művészettörténeti) szempontot érvényesítő munkák, vagy ritkább esetben forrásgyűjtemény (Makkosmária) láttak napvilágot.

Ennek ismeretében nagyon örömdetes, hogy ezúttal egy valóban interdiszciplináris kötet jelenik meg, amely a mátraverebély-szentkúti kegyhely múltját és jelenét az első említéstől a jelenkori búcsújárásig mutatja be. A nagyformátumú vállalkozások nyilvánvalóan nem jöhetnek létre a kutatás tárgyát képező intézmény támogatása, vagy inkább kifejezett ösztönzése nélkül. Talán éppen kegyhelyeink irányítóinak leterheltsége és bizonyos fokú érdektelensége lehet az oka az ilyen jellegű és nagyságrendű munkák hiányának. Az egyház története és a népi vallásosság múltja iránt érdeklődő szakemberek és olvasók emiatt is nagy hálával tartoznak a mátraverebély-szentkúti kegyhelyet gondozó ferences atyáknak, mindenekelőtt Kálmán Peregrin és Orosz Lóránt kegyhelyigazgatóknak, akiknek érdeklődése, elkötelezettsége és szervezőmunkája lehetővé tette 2019-ben a kegyhely történetét tárgyaló konferencia, majd ennek alapján e gazdag tartalmú kötet megjelenését.

A tudományos ülés és az előadások szerkesztett változatait tartalmazó kötet sokoldalúsága és gazdagsága a szervező és szerkesztő Siptár Dániel érdeme. Az öt történeti tanulmány a kegyhely történetét a középkori kezdetektől a rendszer-váltásig követi végig. Faragó Dávid rendkívül alapos, a teljes okleveles anyagot megmozgató tanulmánya a birtokos Verebélyi család történetébe ágyazva mutatja be a település és temploma történetét, és a kegyúri család azon törekvéseit, amelyekkel a spontán kialakuló búcsúra és zarándoklatra építve fejlesztette Verebélyt lokális jelentőségű kegyhellyé és gazdasági központtá. Siptár Dániel szintén impozáns forrásanyagot felhasználó írása egyrészt bemutatja a középkori kultusz továbbélését és felújítását a törökkorban, majd a 18. századi barokk búcsújárás kibontakozását, amely Szentkutat a lokális búcsújáróhelyből a regionális és inter-etnikus (elsősorban magyar és szlovák híveket vonzó) kegyhelyek sorába emelte. A legbőségesebb dokumentáció a 19. századból maradt ránk, amelynek feldolgozása akár önálló kötetet is megérne. Fáy Zoltán írása ebből a gazdagságból – a terjedelmi korlátok miatt – a szerző jó stílusának és az érdekes részletekre fogékony látásmódjának köszönhetően csupán érdekfeszítő ízelítőt nyújthat. Tengely Adrienn és Soós Viktor Attila izgalmas és az előzőekhez hasonlóan forrásközpontú tanulmányai érzékletesen mutatják be, hogy az ország megcsonkítása, majd a kommunizmus évtizedei miképpen befolyásolták a kegyhely szerepének formálódását, és miképpen vált a kedvezőtlen körülmények ellenére is, vagy bizonyos értelemben pont ezek hatására, országos hatósugarú, sőt a határon túli magyar és szlovák lakosságot is vonzó búcsújáróhelyé.

A hét évszázados történeti tablót szervesen egészítik ki a társtudományok képviselői által készített tanulmányok. Terdik Szilveszter az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, a háztörténet és a képi ábrázolások alapján mutatja be a 18. századi remeteség és a kegytemplom építéstörténetét, belső díszítésének és berendezésének változásait. Maczák Ibolya a kegyhelynek az irodalomban való jelenlétét vizsgálja a devóciós munkák és a 19. századi költészet alapján; írása végén egy csokorra való példát közöl az inkább kultusztörténeti érdekességű, mint irodalmi értékű versezetekből. Végezetül Vass Erika a szentkúti búcsújárás 20. századi néprajzi jellegzetességeit foglalja össze, saját zarándokélményeivel gazdagítva írását. A tanulmányok után válogatást olvashatunk a kegyhely és a magyar katolikus egyház történetének embert próbáló időszakából, a 20. század második feléből származó forrásokból. Az ügynökjelentésekből és interjúkból nemcsak a pártállam évtizedeinek nyomasztó légköre tárul fel, hanem több kiváló, elhunyt és ma is köztünk levő pap sorsa, pályakezdése és tevékenysége is megelevenedik. A kötet végén olvasható, bőséges szlovák nyelvű összefoglaló fontos gesztus és lehetőség a szlo-

váku olvasó szakemberek és érdeklődők számára, hogy a két nemzetet évszázadokon át összekötő kegyhely múltját és az ezzel kapcsolatos legfrissebb magyar kutatásokat megismerhessék.

A kötet számos tanulsága közül itt csak kettőre hívom fel a figyelmet. A könyv címe – némiképp szűkítően – a kegyhely történetének az írott forrásaira helyezi a hangsúlyt, ezek tükrében kívánja bemutatni egy szakrális központ súlyának és szerepének változásait. A címválasztás implicit módon arra is utal, hogy éppen a szakrális funkciók és jelenségek, különösen a régmúlt századokban, a ránk maradt – nagyrészt – jogbiztosító jellegű írott források alapján csak töredékesen ismerhetők meg. A hitélmény és a hagyományban gyökerező transzcendens viszonyrendszer sokkal összetettebb, mint amelyet az egykorú oklevelekből és feljegyzésekből rekonstruálni tudunk. Másképp fogalmazva, a szakralitás történeti forrásokkal nehezen megragadható valósága nyilvánvalóan sokkal mélyebb, sokrétűbb és gazdagabb volt annál, mint az általunk megismerhető töredékes kép. A források hiánya nem jelenti tehát okvetlenül mindannak a hiányát és tagadását, amelyet nem tudunk közvetlenül dokumentumokkal igazolni. A másik tanulság pedig az ismert mondás igazságát támasztja alá: Isten görbe vonalakkal is egyenesen ír. A nemzet és az egyház számára tragédiákat hozó huszadik század tette a nagy múltú, ferencesek által gondozott kegytemplomot országosan is ismert és látogatott zarándokhelyé. Évszázados szakrális ereje erőt adott a magyar katolikusoknak soruk elviseléséhez és megszenteléséhez, és spirituális kapocssal kötötte össze a határ két oldalán élő magyarokat és szlovákokat.

Ehhez a gazdag múlthoz és kiemelkedő szerephez méltó munka született a ferencesek és a kutatásban résztvevő szakemberek összefogásának eredményeképp, amely tematikai tágasságával és magas szakmai színvonalával remélhetőleg a jövőben példát mutat más fontos zarándokhelyünk kollektív monográfiájának összeállításához is.

Molnár Antal

FARAGÓ DÁVID

MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT NEMZETI KEGYHELY TÖRTÉNETÉNEK KÖZÉPKORI ELŐZMÉNYEI

Bevezetés

A ma az ország egyik legfőbb zárandokhelyének számító Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely történelme iránt a Horthy-korszakban élénkült meg az érdeklődés, amikor a tudatos fejlesztéspolitikának köszönhetően a helyszín országos jelentőségű zárandokcélponttá vált.¹ A kegyhelyet a két világháború közti kutatók nemcsak a középkori Magyar Királyság, hanem Európa legjelentősebb búcsújáróhelyei között tartották számon, ami mára széles körben elterjedt nézetté vált.² A kegyhely középkori történetéről vélelmezett jelentősége ellenére azonban csak kevés forrás maradt fent korunkra, a kutatók lényegében a történeti szempontból kétes megbízhatóságú adatokat tartalmazó Szent László legendára, egy 1331-ben kelt oklevélre, a Verebélynek 1398-ban adományozott éves vásártartási engedélyre, a település 14. század végén felépített új plébániatemplomára, illetve az 1400-ban annak adott búcsútartási engedélyre alapozták megállapításaikat. A vizsgálatba bevonzható források szélesebb kontextusának, valamint a belőlük levont következtetéseknek az újabb gazdaság-, társadalom-, jog-, település- és köztörténeti kutatásokkal történő összevetésének fényében azonban a kegyhely középkori jelentőségéről kialakított képet újra kell értékelni.

Célom, hogy az eddig ismert és a kutatásba újonnan bevont források kritikai vizsgálata, ezek szélesebb kontextusának, valamint a Mátraverebély múltjában meghatározó szerepet betöltő Verebélyi család³ történetének a feltárása, illetve a témához kapcsolódó legfrissebb medievisztikai szakirodalom felhasználása révén

¹ Erre ld. Tengely Adriennek a kötetben megjelent tanulmányát.

² Pl: <https://szentkut.hu/kegyhelytortenet/> (A letöltés ideje: 2021.01.09.); <http://www.magyar-kurir.hu/hirek/matraverebely-szentkuti-kegyhely-toertene/> (A letöltés ideje: 2021.01.09.); <http://mariaut.hu/tart-index-1217-1/MatraverebelySzentkut> (A letöltés ideje: 2021.01.09.); <https://mno.hu/panoramakepek/matraverebely-szentkut-eszak-magyarorszag-legnepszerubb-kegyhelye-1072087> (A letöltés ideje: 2021.01.09.)

³ A családfát ld. a jelen tanulmány mellékletében. Az I. táblán a család azon tagjai szerepelnek, akiknek a kapcsolata Verebélyi Péterrel nem állapítható meg. A II. táblán feltüntetett családtagokra vonatkozó forrásokat a *Verebély felvirágoztatója: Verebélyi Péter* című alfejezet lábjegyzeteiben gyűjtöttem össze. Vö. NAGY, 1907. 120., ENGEL, 2001a. Verebélyi (Verebi)

meghatározom Verebélynek a középkori Magyar Királyság településhierarchiájában elfoglalt helyét, valamint Nagyboldogasszony-napi búcsújának jelentőségét. Igyekszem emellett a falu földesurának, Verebélyi Péternek a település fejlesztésében betöltött szerepét és a mögötte megbúvó motivációját feltárni. A tanulmányban először röviden áttekintem a település, a kegyhely, illetve a plébániatemplom középkori jelentőségét hangsúlyozó, elsőre valóban koherensnek és meggyőzőnek tűnő korábbi kutatási eredményeket, majd az 1331. évi oklevelet, az 1398. évi éves vásártartási engedélyt és az 1400. évi búcsúengedélyt vizsgálom meg részletesen, végül pedig Verebélyi Péter családját és életútját ismertetem.

Az ezredfordulón a hívek növekvő érdeklődését kielégítendő két ferences szerző, Palkó Julián, valamint Orbán Márk a korábbi szakirodalom megállapításait átvéve tekintette át a kegyhely történetét. Jól használható, olvasmányos stílusban papírra vetett összefoglalójuk szerint Mátraverebély-Szentkút története 1091–1092-ig vezethető vissza, amikor a kunok ellen harcoló I. (Szent) László király (1077–1095) lovának patája alatt forrás fakadt,⁴ majd Szűz Mária első megjelenését és egy néma pásztorfiú gyógyulását követően Verebély jelentős kegyhellyé vált, ahol 1210 körül építették az első, 1258-ban már búcsúengedéllyel rendelkező plébániatemplomot. Az 1331. évi oklevél alapján évről-évre sok zarándok kereste fel a templomot Nagyboldogasszony ünnepén. A nagyszámú zarándoknak köszönhetően a falu kiemelkedett a környék települései közül, mezővárossá fejlődött, sőt jelentősége a szabad királyi városokéval vetekedett, mivel Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) 1398-ban már a szabad királyi városokhoz hasonló kiváltságot, illetve háromnapos éves vásártartási engedélyt adományozott a településnek. Verebély fejlettségét, valamint a helyi búcsú népszerűségét a falu a földesura, Verebélyi Péter által a 14. század végén építtetett új, gótikus stílusú plébániatemplom is bizonyítja, amely 1400-ban IX. Bonifác pápától (1389–1404) a legjelentősebb európai zarándokhelyekéhez hasonló búcsútartási engedélyt kapott.⁵

⁴ Szent László vízfakasztását Temesvári Pelbárt említi először egy 1512-ben kiadott prédikációjában, mégpedig Erdéllyel kapcsolatban. LUKÁCSI, 2018. 55. Ld. még Maczák Ibolya tanulmányát a jelen kötetben.

⁵ A korábbi szakirodalmat is összefoglalva ld. PALKÓ–ORBÁN, 2000. 10–24.

Verebély korai története és az 1331. évi oklevél

Verebély⁶ homályba vesző korai története a kunok ellen harcoló Szent László király legendája alapján a 11. század végéig vezethető vissza, a legenda történeti értéke azonban igencsak kétséges.⁷ A település első ismert birtokosa a jómódú Verébi Zakariás fia Henc ispán (*comes*)⁸ volt, aki 1227-ben hetvenöt márka finom ezüstért kiváltotta Ampod fia Dénes nádortól (1227–1228)⁹ a Náson pap meggyilkolása miatt a Záh nembeli felesége rokonaitól elkobzott harkányi¹⁰ birtokrészt.¹¹ Az oklevél tanúsága szerint a Harkánnyal szomszéd birtokos Henc ispán családja már ekkor birtokosa volt Verebélynek. A „Verébi-forrást” elsőként egy 1290. évi oklevélben említették „Hidegkút-forrással” együtt,¹² az oklevélben meghatározott terület bizonyára a mai Szentkúttal azonosítható.¹³

A két világháború közti kutatók az 1331. évi oklevél alapján úgy vélték, hogy a falu első, Árpád-kori plébániatemplomát Henc ispán építtette 1210 körül, a régészeti és művészettörténeti kutatások azonban mára egyértelműen bizonyították, hogy a falunak a tatárjárás során (1241–1242) elpusztult plébániatemplomát a 12. század végén emelték, majd a 13. század végén építettek újjá.¹⁴ A plébániatemplom első név szerint ismert papja Demeter volt, aki 1332-ben Nógrád megye plébániáinak átlagos évi két márka bevételével szemben¹⁵ évente öt márka bevételre számíthatott, ami mögött a plébániatemplom címünnepének napján spontán módon kialakult búcsújárást, illetve az ahhoz kapcsolódó vásárt sejtethetjük. A megyei átlaghoz képest tekintélyes bevétele alapján érthető, hogy 1331-ben Verébi Illés fia Konrád fia Miklós miért igyekezett kegyúri jogát fenntartani a plébániatemplomban, amelyből Verebélyi Péter nagyapja, Verebélyi János, illetve rokonai

⁶ A középkori oklevelekben a település neve elsősorban *Wereb/Vereb* alakban szerepel, a tanulmányban azonban az egyértelműség miatt a Verebély alakot alkalmazom. A falunak egy 1350. évi oklevélből Vizslásveréb (*Vjzslasvereb*), egy 1362. évi oklevélből pedig Kisveréb (*Kysuereb*) névváltozata is ismert. 1350: AkO XXXIV. 555. sz., 1362: AkO XLVIII. 855. sz.

⁷ A Magyar Királyságba 1091–1092-ben betörő kun seregek fő csapásiránya Verebelytől délebbre, a Duna-Tisza közén, valamint Erdélyben és a Duna mellett, Orsova környékén húzódott. KOVÁCS, 2014. 225–231.

⁸ 13. századi adatok alapján a *comes* cím illette meg az úri nemzetségek, majd általában a nemesi nemzetségeknek a fejét is, a cím ilyen értelmű használata az Anjou-kor elején szűnt meg. KRISTÓ, 1994. 290.

⁹ ZSOLDOS, 2011. 18.

¹⁰ Ma Sóshartyán, Nógrád megye. GYÖRFFY I–IV. IV. 249.

¹¹ SZÓCS, 2012. 28. sz., TÓTH, 2020. 119–121.

¹² TÓTH, 2020. 174–175.

¹³ GYÖRFFY I–IV. IV. 319.

¹⁴ CZEGLÉDY–KOPPÁNY, 1969. 34–35., 41–46.

¹⁵ GYÖRFFY I–IV. III. 223.

igyekeztek őt kiszorítani.¹⁶ A közös felmenőtől (*protavus*)¹⁷ leszármazó Verebélyi János és Konrád fia Miklós rokonsági foka ismeretlen, ahogy az is, hogy valóban Verébi Zakariás fia Henc volt-e a közös dédapjuk.¹⁸

Az 1331. évi oklevél érzékletes leírása szerint a Nagyboldogasszony ünnepnapján a verebélyi templomhoz igyekvő, a falu körüli mezőn letáborozó zarándokok sokasága hat év alatt igen jelentős, húsz ezüstmárkányi kárt okozott a mezőt birtokló Konrád fia Miklósnak. A Verebélyi János és rokonai hatalmaskodása miatt kiállított oklevelet azonban a falu spontán kialakult búcsújának története szempontjából erős fenntartással kell kezelni, mivel Konrád fia Miklós jelentősen felnagyíthatta a zarándokok által a tulajdonában lévő mezőkben okozott kár nagyságát panaszát alátámasztása érdekében. Az oklevél alapján tehát a zarándokok számára való bármiféle következtetés módszertanilag kifogásolható.

A Konrád fia Miklós, valamint Verebélyi Péter felmenői között több évtizedig húzódó viszálykodás az uralkodó egy 1327. évi oklevele alapján még 1318 körül kezdődhetett, mivel ez az oklevél ekkor elrendelte, hogy a váci káptalan Verebélyi Péter nagybátyjai, valamint Konrád fia Tamás fiai számára írja át az 1318-ban elveszett okleveleiket.¹⁹ 1329-ben Konrád fia Tamás²⁰ eltiltotta (Egyházas)verébi János fia Tamást és Hencet, valamint hozzátartozóikat a verébi birtok használatától és jövedelmeitől,²¹ 1334-ben Verebélyi Domonkos szigetfői főesperes pedig azt a vallomást tette az óbudai káptalan előtt, hogy még 1318-ban Konrád fia Miklós megtámadta verébi birtokát és megölte egy szolgáját.²² A viszály kirobbanásának az okát sűrű homály fedi, azonban nem kizárt, hogy kapcsolatba hozható a falu spontán kialakult búcsúja és vására biztosította bevételekkel, illetve a plébániatemplom 14. század eleji átalakításával.²³ A Konrád leszármazottjaival folytatott pereskedést Verebélyi Péter is folytatta, miután 1366-ban nem részletezett okok miatt eltiltotta Tótverébi Konrád fia Miklós fia Györgyöt és Harkányi Miklós fia Jánost Veréb birtokától, valamint varjúvölgyi birtokrészétől.²⁴

¹⁶ AkO XV. 412. sz.

¹⁷ A bizonytalan jelentésű *protavus* szó dédapát, vagy más fokú férfi felmenőt is jelölhet. FÜGEDI, 1980. 361–371.

¹⁸ Nagy Iván az azonos predikatívum alapján úgy vélte, hogy Konrád apja Illés is Verébi Zakariás fia volt, ami forrásokkal nem igazolható. NAGY, 1907. 120.

¹⁹ Az uralkodói mandátum külön kiemeli Verebély birtokát. AkO XI. 523. sz.

²⁰ 1341-ben fivérével, Miklóssal elzálogosította öt évre öt márka bécsi széles dénárért a harkányi öröklött birtokrészét Lénárt fia Domonkos fia Domonkosnak és lányainak. AkO XXV. 5. sz.

²¹ AkO XIII. 514. sz.

²² AkO XVIII. 542. sz.

²³ A templom északi oldalához egy sekrestyét, a déli oldalhoz pedig vélelmeshetően egy osszáríumot építettek. CZEGLÉDY–KOPPÁNY, 1969. 44.

²⁴ AkO L. 651. sz.

Az 1398. évi vásártartási engedély

Zsigmond király 1398. május 12-én kelt oklevelében Verebélyi Péter mesternek, a lippai sókamarák ispánjának a kérésére és hűségére tekintettel Veréb nevű falujának éves vásártartási engedélyt (sokadalmat) adományozott augusztus 15-re, Nagyboldogasszony napjára,²⁵ valamint az azt megelőző és követő napra a környező vásárok sérelme nélkül a királyság többi városának a vásáraihoz hasonló szabadságokkal.²⁶ A plébániatemplom címünnepének napján azonban valószínűleg már korábban is tartottak – feltehetően – spontán módon kialakult vásárokat a faluban,²⁷ amit közvetett adatok is alátámasztanak. Az 1331. évi oklevélben a mezőn táborot verő, összefoglalóan csak zarándokoknak nevezett „tömeget” ugyanis bizonyára nemcsak az elnyerhető búcsú, hanem az árucserre kedvező lehetősége is a faluba vonzotta Nagyboldogasszony napjára. Ennél egyértelműbb egy 1348. évi oklevél, amely szerint augusztus 15-én Csetneki Péter nógrádi alispán (1348–1350)²⁸ egy – feltehetően a tömeg és vásár nyújtotta kedvező feltételeket kihasználó – tolvajt fogott el a faluban.²⁹

A sokadalmat mint Verebély fejlettségének, illetve közvetve a kegyhely népszerűségének fokmérőjét azonban fenntartással kell kezelni, miután a Zsigmond király által bőkezűen osztogatott éves vásártartási engedélyeket számos jelentéktelen település is elnyerte,³⁰ uralkodása első felében (1387–1410) a király 28 településnek adományozott hasonló kiváltságot.³¹ Az éves vásártartási engedélyek Zsigmond-kori „leértékelődése” csak akkor válik még feltűnőbbé, ha figyelembe vesszük, hogy az Anjou-korból mindösszesen 19 darab hasonló engedélyt ismerünk, illetve további három sokadalomról van még tudomásunk, az azt elnyerő települések pedig már korábban is rendelkeztek valamilyen fokú kiváltsággal és önkormányzatisággal.³²

Érdeemes az 1398. évi oklevél szövegét is alaposabban górcső alá venni. Ennek alapján a település minden évben háromnapos, augusztus 14–16-ig tartó vásárt tarthatott, amely első pillantásra jelentős sokadalomnak tűnik. Ezt a véleményt

²⁵ A középkorban a vásárokat a gazdasági élet ritmusához igazítva, gyakran egy-egy ünnepnaphoz kötötték. TRINGLI, 2010. 1316.; SZENDE, 2017. 240.

²⁶ MNL OL DL 8316. (ZsO I. 5317. sz.)

²⁷ Egyetlen forrás sem támasztja alá, hogy Verebély már az 1340-es években is vásártartási joggal rendelkezett volna. PÁL, 1997. 478.

²⁸ ENGEL, 1996. 157.

²⁹ MNL OL DL 4005. A *Veréb* alak helyett hibás *Veres* alak szerepel: AO V. 223. és azt átvéve: AkO XXXII. 546. sz.

³⁰ TRINGLI, 2010. 1315.; SZENDE, 2017. 243–246.

³¹ ENGEL, 2001b. 211.

³² SZENDE, 2017. 257–260.

azonban revideálni szükséges, ha figyelembe vesszük, hogy az Anjou-kortól kezdve a legjelentősebb kereskedelmi központok általában kéthetes sokadalmakat tarthattak, sőt Sopron Szent Erzsébet-napi vására például négy hétig tartott.³³ A vásárok tényleges ideje azonban ennél rövidebb volt, a Verebélyhez hasonlóan háromnapos éves vásártartási engedéllyel rendelkező településeken a kereskedelem ténylegesen általában csak egyetlen napig folyt.³⁴ Így felmerül a kérdés, hogy a háromnapos időtartam mégis mire vonatkozott? Erre az éves szabad vásár (*forum annuale liberum*) kifejezés adja meg a választ. Ez ugyanis arra utal, hogy a sokadalmat a király védelmét élvezve közelíthették meg a kereskedők,³⁵ tehát elvileg senkinek sem volt joga ahhoz, hogy a vásárra tartók árúját a „represszália” jogát gyakorolva lefoglalja.³⁶ A királyi védelem, ha leszámítjuk a vásár napját, kettő napig, a középkori időszemlélet alapján az előző nap delétől a következő nap deléig tartott, és ebbe az oda-visszautat is bele kell számítani.³⁷ Ha az éjszakai utazás lehetőségét a nagy veszélyek miatt kizárjuk, akkor a verebélyi sokadalom piacörzete fél-, legjobb esetben is egynapi járóföldre, maximum 30 kilométerre terjedt ki, ami inkább a hetipiacok vonzáskörzetének felelt meg a korban.³⁸ Feltehetően az oklevelet kieszközölő Verebély Péter is érezte, hogy a település helyzete és nagysága nem indokolja az országos vásártartást, ezért köttette egybe a falu plébániatemplomának búcsúnapját a vásártartással, ami országosan elterjedt gyakorlat volt a késő középkor folyamán.

Az oklevél szerint Verebély az ország más városainak mintájára, azok jogait élvezve tarthatott plébániatemploma védőszentjének ünnepnapján sokadalmat. 1410-ig általános jelenség volt, hogy az éves vásártartási kiváltságot adományozó oklevelekben megemlítették, hogy azt mely más vásárok példájára adták, és ezek a példák többnyire az egymás szinonimájaként használt „Buda” vagy a „szabad királyi városok” voltak. Ez azonban csupán általánosan használt kancelláriai formula volt, amely onnan eredt, hogy éves vásárokat először a szabad királyi városokban tartottak.³⁹ Tehát Verebély esetében sincs semmilyen konkrét, a település esetleges városi rangjára utaló jelentése annak, hogy az ország más városainak mintájára kapott éves vásártartási engedélyt, vagyis hibás az a vélemény, hogy a

³³ SZENDE, 2017. 240.

³⁴ TRINGLI, 2010. 1317.

³⁵ SZENDE, 2017. 231.

³⁶ A „represszália” az önhatalmú jogérvényesítés módja, amellyel anyagi természetű követelés kiengyelítését kényszerítették ki. A letartóztatás és a lefoglalás nem az adóst és vagyontárgyait érintette, hanem a vele egy közösséghez tartozókat. TRINGLI, 2010. 1326.

³⁷ MÁLYUSZ, 1953. 129–130.

³⁸ KUBINYI, 2000. 34–36.

³⁹ TRINGLI, 2010. 1335–1336.

kegyhely népszerűségének köszönhetően Verebély egyúttal a régió gazdasági és kereskedelmi központjává vált volna.

Az éves vásártartási engedéllyel kapcsolatban felmerül még egy kérdés. Vajon Verebély mezővárosnak tekinthető-e a késő középkorban vagy sem? Az elsősorban jogi szempontokból kiinduló Csánki Dezső az éves vásártartási engedélyt tartva a mezővárosi fejlődés legfőbb kritériumának Verebélyt is a mezővárosok közé sorolta.⁴⁰ A funkcionális szempontú városkutatások azonban mára bizonyították, hogy az éves vásártartási engedéllyel szemben inkább a hetivásár tekinthető a mezővárosiasodás fokmérőjének, mivel annak megléte a városiasodás alapját képző munkamegosztást, gazdasági és társadalmi differenciálódást jobban bizonyítja.⁴¹ Maguk a kortársak sem tekintették mezővárosnak Verebélyt,⁴² miután 1398 után egyetlen egyszer sem minősítették ennek (lat. *oppidum*),⁴³ mindig csak faluként (lat. *possessio*) hivatkoztak rá az oklevelekben.⁴⁴ Verebély fejlődése tehát a 15. században megakadt,⁴⁵ így nem sorolható a királyság valódi mezővárosai közé,⁴⁶ legjobb esetben is csak központi funkciót ellátó falunak tekinthető.⁴⁷ Az éves vásártartási engedély elnyerése leginkább a földesúr, Verebélyi Péter érdekeit szolgálta, aki a helyi

⁴⁰ CSÁNKI, 1890. 93.

⁴¹ A távolsági kereskedőknek és a helyi földbirtokosoknak kedvező országos vásárok hasznát elsősorban a települések birtokosai fölőzték le, ezért is kértek a birtokosok több esetben – ahogy Verebélyi Péter is 1398-ban – országos vásártartási engedélyt birtokaikra. FÜGEDI, 1972. 88–89.

⁴² GULYÁS, 2014. 392.

⁴³ A mezőváros városias kiváltságokat élvező, fallal körül nem vett, többnyire földesúri tulajdonban lévő település volt. A fogalomra, valamint a mezővárosi kutatás historiográfiájára és további lehetőségeire ld. LAKATOS, 2019. 11–17.

⁴⁴ Pl. 1401: MNL OL DL 8672., 1402: MNL OL DL 8775., 1482: MNL OL DL 18 658., 1483: MNL OL DL 19 030., 1484: MNL OL DL 18 944.

⁴⁵ KUBINYI, 1972. 44.

⁴⁶ Éder Katalin Verebélyt Nógrád megye átlagos méretű mezővárosai és mezővárosi jellegű falvai közé sorolta, mivel a Kubinyi András által kidolgozott centrális pondrendszer alapján 7 pontot adott a településnek. 1 p.: a faluból két központi hely érhető el, 1 p.: 5 hallgató 1440 után a bécsi egyetemen, 1 p.: heti piac, 4 p.: háromnapos országos vásár. ÉDER, 2022. 173–174. Kubinyi azonban a pontrendszerét a 15. század végére, 16. század elejére dolgozta ki, így azt a 15. század elejére vonatkozólag fenntartással kell kezelni. MÉSZÁROS, 2009. 94–96. Kubinyi András centrális ismérveit ld. KUBINYI, 2004. 12–16.

⁴⁷ KUBINYI, 2004. 23. Kubinyi centrális ismérvei alapján én magam a településnek mindösszesen 3 pontot adok. 1 p.: középbirtokos birtokigazgatási központja, 1 p.: a faluból két központi hely érhető el, 1 p.: 1440 után hallgatók a bécsi egyetemen. Ahogy fentebb bizonyítottam, 1340-ben a falunak nem volt még hetivására, így arra nem adható pont. Az 1398-ban engedélyezett háromnapos soka-dalom véleményem szerint szintén figyelmen kívül hagyható, mert annak megtartásáról 1398 után egyetlen biztos adat sem ismert. Noha 1 pontot adtam a falunak a bécsi egyetem hallgatói után, azonban meg kell jegyezni, hogy az egyetemi matrikulában Verebélyi előnévvel szereplő hallgatókról nem lehet biztosan eldönteni, hogy a Nógrád megyei, vagy esetleg a Nyitra megyei Verebélyről (ma Vrābel, Szlovákia) származtak-e, így ezt a szempontot erős fenntartással kell kezelni.

búcsúval összekapcsolt sokadalommal vélelmezhetően jövedelmeit szerette volna növelni. Verebély valódi mezővárossá fejlődésének komoly akadálya volt a faluval szomszédos Pásztó, amelynek mezővárosiasodására kedvező hatással volt a településen álló és vásártartási engedéllyel is rendelkező ciszterci monostor.⁴⁸ Pásztó közelsége megakadályozta, hogy Verebélynek a mezővárosi fejlődés gazdasági és társadalmi alapjait biztosító saját piackörzete alakuljon ki.

Az 1400. évi búcsúengedély

A szentkúti kegyhely középkori jelentősége mellett érvelők másik fő forrása⁴⁹ a IX. Bonifác pápa által 1400. november 9-én a Nagyboldogasszony-plébániatemplomnak adományozott búcsúengedély.⁵⁰ Ebben az egyházfő az újonnan épült verebélyi templomnak olyan búcsúengedélyt adományozott, mint amilyenel Assisiben az Angyalokról Nevezett Boldogságos Szent Szűz Porciunkula temploma a felszentelésének emléknapján, valamint az aacheni Szent Szűz temploma Szent Margit ünnepén rendelkezett. Továbbá engedélyezte a plébániatemplom rektorának, hogy Mária mennyvételének ünnepén, valamint az azt megelőző három napon tizenkét általa választott gyóntatót alkalmazhasson a zárándokok gyónásának a meghallgatására.⁵¹ Ugyanezen a napon a verebélyi plébániatemplom Mária Magdolna- és Szentháromság-kápolnája, illetve a Krisztus Testének tiszteltére felszentelt leányegyháza szintén búcsúengedélyt kapott a pápától.⁵² A búcsúengedély azonban önmagában még nem bizonyítja minden kétséget kizáróan

⁴⁸ Kubinyi centrális pondrendszere alapján Pásztó 17 ponttal a közepes városfunkciót ellátó mezővárosok közé tartozott, a mezővárosi írásbeliséget is figyelembe véve pedig a településnek 18 pont adható. Pásztó 1407-ben a pokoljáró Tari Lőrinc kérésére kapta meg Zsigmond királytól Buda város kiváltságait, köztük a szabad bíró- és esküdtválasztás jogát is, azonban jogi szempontból sosem tekintették szabad királyi városnak. Mezővárosi hatóságát egy 1417-ben kelt oklevélből ismerjük. KUBINYI, 2000. 80.; KUBINYI, 2004. 25.; GULYÁS, 2014. 396.; LAKATOS, 2019. 482–484.

⁴⁹ A kegyhellyel kapcsolatos irodalomban általánosan elterjedt nézet, hogy a plébániatemplom már 1258-ban is búcsúengedéllyel rendelkezett. Ennek első említése Zadravecz István kegyhelyről írt művében található, állítását azonban egyetlen forrás sem támasztja alá. ZADRAVECZ, 1934. 62. Vö. ROZNIK, 1948. 6.

⁵⁰ A búcsú (lat. *indulgentia*) a bűnbánat szentségében már feloldozást nyert bűnért járó, a bűnök megbocsátása után visszamaradt, ideig tartó büntetések eltörlése. MKL II. 59. A búcsú elnyerésének feltételei a római pápa döntéséhez köthetők: az általa kiadott búcsúengedély egy adott helyen az év adott napjain elnyerhető búcsú lehetőségét nyilvánítja ki. Ez a hivatalos engedély a helyszínrre irányuló zárándoklatok hivatalos elismerését jelenti az által, hogy a zárándokok számára lelki jutalmat jelöl ki.

⁵¹ Mon. Vat. Hun. I/4. CCCXII. sz.

⁵² Mon. Vat. Hun. I/4. CCCXI. sz.

a kegyhely jelentőségét. A katolikus egyházon belül ugyanis általános jelenség volt, hogy az 1300. évi első szentévtől kezdve egyre több kevésbé jelentős helyi egyház is elnyerte a búcsútartás engedélyét. Az sem számított ritkának, hogy ezek a verebéli plébániatemplomhoz hasonlóan a híres itáliai bazilikák, vagy pedig az aacheni kegytemplom kiváltságaiban részesültek.⁵³ IX. Bonifác pápa pontifikátusa idején a kisebb egyházaknak adományozott búcsúengedélyek száma tömegessé vált, amiben az 1400-ra meghirdetett szentévtnek is meghatározó szerepe volt.⁵⁴ A verebéli templomnak és leányegyházának, illetve oltárainak adományozott búcsúengedélyek is ebbe a sorba illeszthetők. Ezek jelentőségével minden bizonnyal a jó gazdasági érzékkel rendelkező Verebéli Péter is tisztában volt, így azok megszerzésével célja vélelmezhetően a lelki javak elnyerésén túl az volt, hogy bevételeit növelendő a lehető legtöbb embert vonzza az új gótikus plébániatemplom Nagyboldogasszony-napi búcsújára, illetve az azzal egybekötött sokadalomra.⁵⁵

A verebéli búcsúról, valamint a faluban rendezett Nagyboldogasszony-napi vásárról 1400 után mindösszesen egyetlen adatot ismerünk. 1480-ban Sági Jánosnak⁵⁶ a verebéli búcsúról hazatartó, saját lóval és szekérral is rendelkező jómódú törincsi⁵⁷ jobbágját, Emercs/Emrek Mártont és feleségét, valamint fiát⁵⁸ a falutól mintegy egynapi járóföldnyire (25–30 kilométer) Ság és Újfalu határában⁵⁹ Aszúpataki Henc Pál megtámadta és kifosztotta.⁶⁰ Verebély és Törincsváros távolsága – noha a középkori úthálózat ismeretének hiányában pontosan nem határozható meg – Ság-Újfalun keresztül mintegy 50 kilométer, vagyis Verebélyt a 15. században a lokális jelentőségű zarándokhelyek közé sorolhatjuk.⁶¹

⁵³ FEDELES, 2015. 90–92.

⁵⁴ 1400-ban a verebéli plébániatemplomnak, illetve leányegyházának és oltárainak adott engedélyt is beleértve a királyság 74 egyháza kapott búcsúengedélyt. Mon. Vat. Hun. I/4. CCXVIII–CCXIX., CCXXI–CCXXIV., CCXXVII., CCXLI–CCXLIII., CCXLVIII–CCXLIX., CCLII., CCLVII–CCLVIII., CCLXV., CCLXIX–CCLXXI., CCLXXIII., CCLXXV–CCLXXVI., CCLXXIX., CCLXXXIII., CCLXXXVII–CCXCI., CCXCIII., CCXCIV., CCXCVI–CCCIII., CCCV–CCCVII., CCCX–CCCXIV., CCXXIII., CCCXXVI., CCCXXVIII–CCCXXIX., CCCXXXI., CCCXXXIV–CCCXXXVIII., CCCXL–CCCXLII., CCCXLIX–CCCL., CCCLV–CCCLIX., CCCLXI–CCCLXIII., CCCLXV–CCCLXVII. sz.

⁵⁵ Általános jelenség volt a késő középkorban, hogy a földesurak a búcsúengedély megszerzésével igyekeztek településeiket, valamint az ott lévő templomot lokális búcsújáróhellyé fejleszteni. FEDELES, 2015. 96–97.

⁵⁶ NAGY, 1907. 103–104.

⁵⁷ Ma Trenč, Szlovákia.

⁵⁸ A jómódú jobbágycsaládot vélelmezhetően a bűnbocsánat elnyerésének lehetőségén túl a vásár kínálta kereskedelmi lehetőség is az utazás vállalására ösztönözte.

⁵⁹ Ma Ságújfalu, Nógrád megye.

⁶⁰ MNL OL DL 18 945.

⁶¹ CSUKOVITS, 2003. 23–24.

Verebély felvirágoztatója: Verebélyi Péter

Verebély legismertebb középkori birtokosának, Verebélyi Péternek az apja Verebélyi Cenk⁶² János⁶³ fia György,⁶⁴ anyja pedig Lengyendi Márton fia Tamás lánya, Kacsina volt.⁶⁵ György az Anjou-korban befolyásos Lackfi család szolgálatában állhatott, mivel 1348–1349-ben Lack fia István fia László⁶⁶ képviselőjeként lépett fel a László ellen Csetneki Anna által anyja és nagyanyja hitbére, jegyajándéka és leánynegyede ügyében indított perben.⁶⁷ György három testvére azonosítható a forrásokban: Bekus,⁶⁸ Pál váci főesperes (1322–1335) és a váci püspök általános helynöke (1327), különleges királyi káplán (1335),⁶⁹ valamint Domonkos/Doncs szigetfői főesperes, váci kanonok (1325–1342)⁷⁰ és váci prépost (1342–1360/61).⁷¹ A forrásokban először 1366-ban váci kanonokként feltűnő Péter⁷² az 1340-es

⁶² A szó jelentése bizonytalan, talán az eredetileg kutyafajtát jelölő, illetve ifjú, fiatal jelentésű „cenk” névszóból ered. Az Árpád-korban a Cenk név és változatai elterjedtek számítottak. BENKŐ, 1967. 420.; FEHÉRTÓI, 2004. 189. et passim.

⁶³ Feltételezhetően azonos a 13. század végéről ismert Verébi Domonkos fia Jánossal. Ezt támasztja alá, hogy György egyik fiát is Domonkosnak hívták. A középkorban gyakori jelenség volt, hogy a családok bizonyos keresztnévek generációkon átívelő előnyben részesítésével az összetartozásukat fejezték ki. FÜGEDI, 1999. 8–9.; TÓTH, 2020. 176–177. Domonkos fia János azonban nem biztosan azonos azzal a Verébi János mesterrel, akinek a neve egy 1297-ben kelt oklevélben szerepel, mivel utóbbi – ahogy alább ismertetem – azonos lehet Verebélyi Tamás apjával, (Egyházas)verébi Jánossal is. MNL OL DL 89 261. Vö. SZÓCS, 2020. 269. sz.

⁶⁴ 1327: AkO XI. 523. sz., 1331: AkO XV. 401., 412. sz., 1332: AO II. 599–600., 1344: AkO XXVIII. 807. sz., 1348: AkO XXXIII. 419. sz., 1349: AkO XXXIII. 922. sz., 1356: AkO XL. 526., 673. sz., 1357: AO VI. 565.

⁶⁵ 1371: ZsO IV. 1070. sz., 1373: MNL OL DL 6100., 1374: MNL OL DL 6244., ENGEL, 2001a. Baksa rokonsága, 1. tábla

⁶⁶ A Lackfi családra ld. FARKAS, 2019.

⁶⁷ 1348: AkO XXXIII. 419. sz., 1349: AkO XXXIII. 922. sz.

⁶⁸ 1327: AkO XI. 523. sz., 1328: AkO XII. 229. sz., 1329: AkO XIII. 215. sz.

⁶⁹ 1322: AkO VI. 793. sz., 1325: AkO IX. 244. sz., 1327: AkO XI. 64., 139., 243., 523., 536. sz., 1328: AkO XII. 229. sz., 1329: AkO XIII. 163., 215. sz., 1331: AkO XV. 207., 401., 412., 491–492. sz., 1332: AO II. 599–600. 1335: AkO XIX. 275., 322. sz. Vö. CHOBOT, 1917. 867. 1335 után eltűnik a forrásokból, feltehetően még ugyanebben az évben elhunyt. Nem lehet annak a lehetőségét sem kizárni, hogy azonos Pál szigetfői főesperes, váci kanonokkal (1323), valamint Pál váci örkanonokkal (1330). 1323: AkO VII. 373. sz., 1330: AkO XIV. 458. sz.

⁷⁰ 1325: AkO IX. 88., 244. sz., 1327: AkO XI. 117., 523., 536. sz., 1328: AkO XII. 229. sz., 1329: AkO XIII. 215. sz., 1330: 458. sz., 1331: uo. 491–492. sz., 1334: AkO XVIII. 542., 545., 563. sz., 1342: AkO XXVI. 352–353., 366–367., 442., 524. sz., 1345: AkO XXIX. 16., 298. sz., 1347: AkO XXXI. 442., 563. sz., 1350: AkO XXXIV. 217. sz., 1351: AkO XXXV. 155., 704. sz., 1353: AkO XXXVII. 691. sz., 1354: AkO XXXVIII. 283. sz., 1359: MNL OL DL 87 346., MNL OL DF 251 735., 1360: MNL OL DL 107 873. 1361 decemberében már Miklós volt a váci prépost (1361–1378). MNL OL DL 5099., C. TÓTH, 2016. 9.

⁷¹ VI. Kelemen pápa (1342–1352) 1342-ben nevezte ki préposttá, tisztsége azonban csak 1345-től adatolható. 1342: AkO XXVI. 352. sz., 1345: AkO XXIX. 16. sz. Vö. CHOBOT, 1917. 730.

⁷² AkO L. 651. sz.

években születhetett. Mindösszesen egyetlen testvére ismert: Benedek.⁷³ Nem egyértelmű, hogy felvette-e az egyházi rendet, vagy csak a kanonoki stallum jövedelmét élvezte, azonban 1373-ban már bizonyosan világi ember volt.⁷⁴ Az, hogy Pétert egyházi pályára szánták, arra utal, hogy a fivérek közül Benedek lehetett az idősebb. A borsodi birtokos⁷⁵ Laki Bekes⁷⁶ fia Jakab lányát, Dorottyt vette feleségül,⁷⁷ akinek a Padovában római jogi doktorátust szerző⁷⁸ János nevű fivére⁷⁹ az erdélyi (gyulafehérvári) Szent Mihály-székeskáptalan prépostja volt (1390–1402).⁸⁰ A házasság révén kiterjedt rokonságra szert tevő Péter így sikeresen erősítette meg helyzetét a régió jómódú középbirtokos nemesi társadalmán belül. Az oklevelekből kilenc⁸¹ gyermeke ismert: András váci kanonok (1399–1402),⁸² Pál, Tamás, Ferenc, Imre, Anna, Margit, Skolasztika⁸³ és Klára.⁸⁴

Péter az Anjou uralkodók kegyét élvező gazdag és befolyásos Szécsényi család⁸⁵ szolgálatában állt, aminek döntő szerepe volt „kARRIERJE” elindulásában. A két család kapcsolata már korábban is feltételezhető. 1328-ban ugyanis Verebélyi János fiai húsz budai márkáért zálogolták Szécsényi Tamás erdélyi vajdának (1321–1342)⁸⁶ a (Kis)megyer⁸⁷ és Géc⁸⁸ falvakban lévő birtokukat.⁸⁹ Péter nagybátyja,

⁷³ 1356: AkO XL. 526. sz., 1357: AO VI. 565.

⁷⁴ 1373: MNL OL DL 6100.

⁷⁵ CSÁNKI, 1890. 181., 188. A családfát ld. ENGEL, 2001a. Baksa rokonsága, 2. tábla.

⁷⁶ Sirokai Miklós familiárisa, borsodi alispán (1345) volt. ENGEL, 1996. 118.

⁷⁷ 1399: MNL OL DF 280 448., 1410: ZsO II/2. 7379. sz.

⁷⁸ HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI, 2019. 197–198.

⁷⁹ Életére összefoglalóan ld. TEMESVÁRY, 1918.

⁸⁰ A pápa 1390. január 12-én nevezte ki a székeskáptalan élére, préposti tisztsége azonban már 1389 áprilisától adatolható. C. TÓTH, 2013. 37.; EO V. 1008. sz. János 1425-ben még mindig használta a préposti címét, amikor unokaöccse, Verebélyi Péter fia Pál magára vállalván a terheit százötven újforintért elzálogosította laki birtokát Gagy László fia Lászlónak. ZsO XII. 1049. sz.

⁸¹ Bár az időrendnek nem mond ellent, de nem az ő gyermeke volt az a Verebélyi Péter fia János, aki esztergomi kanonokként (1418–1421) és a Szent László-oltár igazgatójaként (1418) adatolható. C. TÓTH, 2019. 124., 168.

⁸² 1402. december 17-től a váci székesegyház Szent Miklós-kápolnájának az igazgatója is. 1407. május 10. előtt lemondott kanonoki tisztségéről. 1402: ZsO II/1. 2125. sz., C. TÓTH, 2016. 19.

⁸³ Péter gyermekeit egy 1399-ben kelt oklevélben sorolják fel. MNL OL DF 280 448. Vö. ENGEL, 2001a. Verebélyi (Verebi).

⁸⁴ Klárát egy 1416. évi oklevélben Boldogasszonyházi Péter (al)vajda gyermekei, Pál és Skolasztika testvéreként említik. Az (al)vajda cím használata, valamint a család- és birtoktörténeti adatok alapján egyértelmű, hogy Boldogasszonyházi Péter Verebélyi Péterrel azonos. ZsO V. 2473. sz.

⁸⁵ ENGEL, 2001b. 156–157.

⁸⁶ ENGEL, 1996. 11.

⁸⁷ Ma Nógrádmegyer, Nógrád megye. GYÖRFFY I–IV. IV. 274.

⁸⁸ Ma Magyargéc, Nógrád megye. GYÖRFFY I–IV. IV. 244–245.

⁸⁹ Az oklevelekben a falu neve *Beech* alakban szerepel. 1328: AkO XII. 229. sz., 1329: AkO XIII. 215. sz.

Domonkos ráadásul Szécsényi Tamás fia, Mihály váci püspöksége idején (1345–1362)⁹⁰ a váci káptalan prépostja volt. 1351-ben pedig I. Lajos (1342–1382)⁹¹ többek között Szécsényi Tamás fia, Kónya⁹² közbenjárására kegyelmezett meg (Egyházas)verébi János⁹³ fia Tamásnak.⁹⁴ Verebélyi Péter szolgálataival urai meg lehetnek elégedve, mivel 1374-ben Herbordi Miklós borsvai főesperessel és Szúcsi Lack fia Péter fia Benedekkel együtt adományba kapta a néhai Szécsényi Tamás fiaitól, az akkor már egri püspök Mihálytól (1363–1377),⁹⁵ illetve Frank vasi és soproni ispántól (1374–1389),⁹⁶ valamint Szécsényi Kónya bán fiaitól, Miklóstól és Simontól az általuk királyi adományként bírt (Monostor)sápot,⁹⁷ továbbá az ottani Szűz Mária-templom, a templomban lévő Szent István- és Szent Mihály-oltár kegyuraságát,⁹⁸ amelyeket ellentmondás nélkül iktattak a részükre.⁹⁹ Verebélyi – nyilván a Szécsényiek támogatásának köszönhetően – már ekkor jó összeköttetésekkel rendelkezett a királyi udvarban, miután I. Lajos 1381-ben különös kegyének¹⁰⁰ megnyilvánulásaként Horváti Pál zágrábi püspök (1379–1386)¹⁰¹ közbenjárására fiúsította még akkor élő egyetlen lányát, Annát.¹⁰²

⁹⁰ ENGEL, 1996. 75.

⁹¹ AkO XXXV. 72. sz.

⁹² A Szécsényiek családfáját ld. ENGEL, 2001a. Kacsics nem, 4. tábla: Szécsényi.

⁹³ Verébi Zakariás fia Henc fia István fia volt. 1329: AkO XIII. 514. sz. 1295-ből egy Kelemen, 1331-ből pedig egy Péter nevű fivére ismert. 1295: RA II/4. 4007. sz.; TÓTH, 2020. 204–205.; 1331: AkO XV. 412. sz.

⁹⁴ 1329: AkO XIII. 514. sz., 1331: AkO XV. 412. sz., 1351: AkO V. 72. sz.

⁹⁵ ENGEL, 1996. 68.

⁹⁶ ENGEL, 1996. 180., 227.

⁹⁷ Az egykoron Cibakháza mellett fekvő birtok feléről 1420. július 1-jén mondott le örökjogon Verebélyi Péter fia Pál a maga és fia, János nevében Zagyvafői Pető fia Miklós fia Miklós javára a köztük zajló per lezárásaként kötött egyezség részeként. A Verebélyiek igyekeztek megmaradt sápi birtokaikat megvédeni, illetve tovább gyarapítani. 1439-ben Verebélyi János és testvére, Boldizsár tiltakozott az ellen, hogy Hangonyi Péter, László és András részére iktassák az adományba kapott sápi birtokokat. 1441-ben Verebélyi János és Boldizsár, valamint János fia György részére iktatták az I. Ulászlótól adományba nyert sápi birtokokat. 1420: ZsO VII. 1917., 2014., 2161. sz., 1439: MNL OL DL 13 301., 1441: MNL OL DF 251 022., CSÁNKI, 1890. 31.

⁹⁸ MNL OL DF 251 763.

⁹⁹ 1374: MNL OL DF 251 761.

¹⁰⁰ A Lajos király uralma végére ritkává váló fiúsítás rendkívül nagy uralkodói kegynek számított, mert annak révén a lányok egy új nemesi család ősvévé léptek elő, így a hazai szokásjoggal ellentétben lehetővé vált, hogy a rokonság rovására örököljék apjuk birtokait. FÜGEDI, 1999. 181–182.

¹⁰¹ ENGEL, 1996. 79.

¹⁰² 1399-ban már vélelmezhetően halott volt, mivel neve nem szerepel a Péter gyermekeit felsoroló oklevélben. Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy Péter 1399-ből ismert gyermekei már egy másik asszonnyal kötött házasságából fogantak. 1381: MNL OL DL 6850., 1399: MNL OL DF 280 448.

Zsigmond király hatalomra kerülése után a Szécsényiekhez továbbra is hű Péter egyre fontosabb tisztségeket nyert el urai, Szécsényi Frank és Simon támogatásának köszönhetően, akik tagjai voltak a Kanizsai János esztergomi érsek (1387–1418)¹⁰³ által Zsigmond király uralmának támogatására szervezett főúri csoportosulásnak.¹⁰⁴ 1390-ben már egyike volt a Tari László Sirok várába történő iktatásával megbízott királyi embereknek,¹⁰⁵ 1393-ban Kaplai (Serkei) János országbíró (1392–1395) helyetteseként (*vicecomes*),¹⁰⁶ 1394–1395 között pedig Szécsényi Frank erdélyi vajda (1393–1395) alvajdjaként szolgált.¹⁰⁷ Az erdélyi állapotokat ismerő, kormányzati tapasztalattal is rendelkező, deák (*litteratus*) műveltségű¹⁰⁸ és jó üzleti érzékkel is megáldott, sáfár jelzővel illetett¹⁰⁹ Verebélyt Zsigmond király 1397. november 1-jén nevezte ki az erdélyi és lippai sókamarák ispánjának és bízta meg a sóigazgatás átszervezésével.¹¹⁰ Továbbá 1398. február 9-től – a harmincadispáni titulus megadása nélkül¹¹¹ – megbízta az ország harmincadjövedelmeinek begyűjtésével is.¹¹² Sókamaraispáni tisztségét 1399. január 22-én még bizonyosan viselte,¹¹³ azonban kétséges, hogy valaha is elfoglalta-e harmincad-felügyelői állását, mivel 1398-ban már Kamerer Ulrik volt a bányakamara- és harmincadispán, akit még ugyanebben az évben Nürnbergi Márk követett az utóbbi tisztségben.¹¹⁴ Gazdasági szakértelmét mutatja, hogy sikeresen szervezte meg a tizennégy új sókamarát, valamint alakította át a sókereskedelem rendszerét is, így a sókamaraispáni tisztsége elnyerésekor az uralkodó által a költségek fedezésére kiutaltatott hatezer forint megfizetése nem okozott neki problémát.¹¹⁵ Befolyását bizonyítja, hogy 1398–1399-ben kimutatható relátori tevékenysége alapján¹¹⁶ feltételezhetően a királyi tanácsba is bekerült, sőt pecsétje ott függ Zsigmond királynak az 1402-ben IV. Albert osztrák herceget örökösévé kinevező oklevelén is.¹¹⁷ Az oklevélen található 112 függőpecsét között pe-

¹⁰³ ENGEL, 1996. 64.

¹⁰⁴ MÁLYUSZ, 1984. 24–25.

¹⁰⁵ ORTVAY–PESTY, 1896. 351.

¹⁰⁶ ENGEL, 1996. 9.

¹⁰⁷ ENGEL, 1996. 13.

¹⁰⁸ 1397: WENZEL, 1880. 436–439.

¹⁰⁹ 1398: ZsO I. 5310. sz.

¹¹⁰ DRASKÓCZY, 2004. 285–287.; Soós, 2013–2014. 113.

¹¹¹ PACH, 1999. 270.

¹¹² WENZEL, 1880. 436–439.; Soós, 2013–2014. 117.

¹¹³ ENGEL, 1996. 493.

¹¹⁴ PACH, 1999. 270.; Soós, 2013–2014. 117.

¹¹⁵ MÁLYUSZ, 1984. 33.

¹¹⁶ 1398: ZsO I. 5310. sz., 1399: ZsO I. 5678. sz.

¹¹⁷ „A szalagon: Petrus de werb waywoda. Természetes színű viasz pecsétfészekben [31X29 mm] nyolcszög alakú, zöldesfekete viaszpecsét [15X13,5 mm]. Mezejében jobbra néző csöbörsisak, hátul takarófoszlányokkal, a sisakdísz jobbra néző madár [veréb]. Gyöngyosor és vonalkeret között

csétje az országnagyok pecsétjei után a 79-ik a sorban, vagyis a királyság politikai életét irányító tágabb kör tagja volt.¹¹⁸ Jelentős vagyona is szert tett, amit az általa a névadó birtokán újonnan építtetett gótikus stílusú plébániatemplomon kívül a Budán az előkelő Gall,¹¹⁹ vagyis Olasz utcában¹²⁰ általa bírt házrész is bizonyít.¹²¹ Vallásosságának és családja megnövekedett tekintélyének bizonyítéka a IX. Bonifác pápa által 1399-ben neki és feleségének engedélyezett szabad gyóntatóválasztás is.¹²²

Péter családjának a birtokai főleg Nógrád megyében feküdtek. A hartyáni birtokrész 1227. évi megszerzése után 1290-ben (Verébi) Simon¹²³ fia Olivér¹²⁴ Chene¹²⁵ fia Jakabbal együtt megvásárolt egy két ekealj nagyságú földterületet nyolc márkáért Olivér vejétől, Jobág fia Sámsontól és Jakab vejétől, Tori Miklós fia Pétertől.¹²⁶ Az erdélyi alvajda nagyapja, Verébi Domonkos fia János tovább bővítette a család birtokállományát. 1290-ben ugyanis Megyeri Mihály fia János örökbe fogadta Verébi Jánost, aki Verébi Simon fia Kelemennel és Egye fia Istvánnal harminc márkáért megvásárolta tőle megyeri birtokrészét.¹²⁷ 1328-ban János fiai a (kis)megyeri és géci birtokaikat Szécsényi Tamásnak zálogolták. Verébelyi Péter családja ragaszkodott névadó birtokához, a hartyáni birtokrészt azonban többször is zálogba adta Péter apja. 1344-ben öt márka ezüstdénárért zálogosította el három évre Harkányi Balognak mondott Miklós fia Jánosnak.¹²⁸ 1353-ban ismét elzálogosította neki a hartyáni birtokrészt öt ezüstmárkáért, amelyet csak 1356-ban váltott vissza.¹²⁹ Nem sokkal a visszaváltása előtt újra elzálogosította a hartyáni birtokot hat forintért Sándor fia János mesternek öt évre¹³⁰

majuszkulás kőirát: + S PETRI FILI GEORGII – Sigillum Petri filii Georgii.” LÓVEI, 2009. 172., 181. (74. sz.)

¹¹⁸ LÓVEI, 2009. 149., 170., 172., 174.

¹¹⁹ Az Olasz utca az Anjou-korban a város legelőkelőbb utcája volt, sok patrícius család élt itt, azonban Zsigmond uralkodásának idején fokozatosan elvesztette népszerűségét, és szerepét a mai Úri utca déli része vette át. MÁLYUSZ, 1984. 173.

¹²⁰ Az Olasz utca a mai Ország utcával azonosítható, Verébelyi Péter háza a mai Ország utca 18. szám alatti portán állt. VÉGH, 1983. 226–227.

¹²¹ 1410: ZsO II/2. 7379. sz.

¹²² Mon. Vat. Hun. I/4. CXXXVI. sz.

¹²³ Nagy Iván ellenőrizhetetlen adata alapján Verébi Illés fia volt. NAGY, 1907. 120.

¹²⁴ Személyére ld. még TÓTH, 2020. 176–177.

¹²⁵ Györffy György szerint *Chenc* (Cenk) volt a helyes névalak, azonban véleményét semmi sem támasztja alá, és a források sem igazolják, hogy Jakab, illetve Verébelyi Péter nagyapja, Cenk János között bármilyen rokonság állt volna fenn. GYÖRFFY I–IV. IV. 318.

¹²⁶ TÓTH, 2020. 174–175.

¹²⁷ TÓTH, 2020. 176–177.

¹²⁸ AkO XXVIII. 807. sz.

¹²⁹ AkO XL. 673. sz.

¹³⁰ 1356: AkO XL. 526. sz.

feltehetően azért, hogy a Miklós fia Jánossal szembeni adósságát törleszteni tudja.¹³¹

A család birtokállományát Péter is sikerrel gyarapította. 1373-ban száz forintért zálogba vette anyja unokatestvérétől, Lengyendi Márton fia István fia György patai főesperes, egri (éneklő)kanonoktól (1367–1382)¹³² a nagybátyja, Lengyendi Márton fia Tamás fia László által Györgynek száz forintért elzálogosított lengyendi és bátonyi¹³³ birtokrészt.¹³⁴ A következő évben¹³⁵ másod-unokatestvérével, Lengyendi Katalin és Fogacsi Pál fiával, Istvánnal együtt iktatták részére ellentmondás nélkül anyja unokatestvérei,¹³⁶ György egri kanonok, valamint Lengyendi Márton fia János fia István esztergomi őrkanonok (1361–1389)¹³⁷ és Imre pálos szerzetes lengyendi és bátonyi birtokait.¹³⁸

Imre pálos szerzetes kilétére érdemes röviden kitérni, mivel – ahogy alább ismertetem – őt a Verebélyi család tagjának feltételezve és rá hivatkozva kialakult a vélemény, miszerint a 14. században már pálos kolostor állt Verebély határában. Engel Pál a Lengyendiek általa rekonstruált leszármazási tábláján két Imre nevű családtagot is feltüntet, az egyiket Kacsina testvéreként, a másikat pedig Márton fia István fiaként, akivel a pálos szerzetes Imrét azonosítja. A problémát¹³⁹ az okozza, hogy a Lengyendi Kacsina és rokonai fiúsításával foglalkozó latin nyelvű oklevelekben¹⁴⁰ csak annyit tüntetnek fel, hogy a Lengyendi-lányok István esztergomi őrkanonok, György egri kanonok és Imre pálos szerzetes *sororjai* voltak. A *soror* szónak a nőtestvér jelentése mellett a késő középkorban ugyanúgy élt általa-

¹³¹ 1357-ben a birtok még mindig Sándor fia János mesternél volt zálogban. AO VI. 564–572.

¹³² Egri vikáriusként működött 1367–1371, illetve 1371–1376, valamint 1376–1380 között. Az egri vikáriusok 14. századi archontológiáját összeállító Farkas Csaba az 1367–1371 között vikárius György egri éneklőkanonokot külön személynek vette, azonban I. Lajos 1371. évi fiúsító oklevele alapján ő is Kacsina rokonával azonosítható. FARKAS, 2021. 219., 221–222., 229., 245. Vö. 1371: ZsO IV. 1070. sz., 1373: MNL OL DL 6100., 1374: MNL OL DL 6244., 1380–1381: ZsO IV. 1070. sz.

¹³³ Ma Bátonyterenye részei, Nógrád megye.

¹³⁴ MNL OL DL 6100.

¹³⁵ 1374: MNL OL DL 6244.

¹³⁶ ENGEL, 2001a. Baksa rokonsága, 1. tábla.

¹³⁷ C. TÓTH, 2019. 45., 125.

¹³⁸ I. Lajos 1371-ben fiúsította Lengyendi Kacsinát unokatestvéreivel, Lengyendi Márton fia István lánya Katalinnal és Lengyendi Márton fia János lánya Ilonával, valamint Lengyendi Márton fia János lánya Baga lányával, Erzsébettel István esztergomi őrkanonok, György egri éneklőkanonok és Imre pálos szerzetes bátonyi és lengyendi birtokaiban. 1371: ZsO IV. 1070. sz., 1374: MNL OL DL 6244.

¹³⁹ Lengyendi Kacsina rokonságát ld. a jelen tanulmány mellékletében. Vö. ENGEL, 2001a. Baksa rokonsága, 1. tábla.

¹⁴⁰ 1371: MNL OL DL 176. (ZsO IV. 1070. sz.), 1374: MNL OL DL 6244.

nosságban a nőrokon jelentése is. A Lengyendi családnak mindösszesen egyetlen Imre nevű tagja adatolható forrásokkal, akinek az apját Jánosnak hívták.¹⁴¹ Imre apja vélhetően Márton fia János lengyendi nemessel volt azonos.¹⁴² Imre pálos szerzetes tehát Lengyendi Márton fia János gyermeke, vagyis Kacsina elsőfokú unokatestvére volt.¹⁴³

Péter a Lengyendi család birtokai zálogolását követően is igyekezett birtokait megőrizni. 1398-ban például a Sági családdal szemben sikerült harkányi birtokát visszaszereznie.¹⁴⁴ Még ugyanezen év augusztusában sógora, Laki János erdélyi prépost és kanonok átengedte Péternek és gyermekeinek a Borsod, Nógrád és Hevesújvár megyékben fekvő birtokait, amelyekre az egykori alvajda a következő év januárjában királyi adományt is kapott.¹⁴⁵

Péter elhunytának időpontja bizonytalan, Nápolyi László 1403. június 29-én még szolgálataira tekintettel megerősítette az oklevelében udvari lovagnak címzett Verebélyit az apjától, II. (Kis) Károlytól (1385–1386) kapott – közelebbről nem ismert – birtokadományában.¹⁴⁶ A (mátra)verebélyi plébániatemplomban található sírlapja felirata alapján még ugyanebben az évben elhunyt.¹⁴⁷ A halála után Nógrád megye, valamint az ország politikai életéből kiszoruló családja anyagilag is meggyengült, amit az is bizonyít, hogy fiai, András és Péter anyjuk, valamint húgaik, Margit és Skolasztika nevében 1410-ben a budai Gall utcában lévő fél házukat

¹⁴¹ 1347: AkO XXXI. 548., 954., 1000. sz., 1348: AkO XXXII. 46. sz.

¹⁴² 1338: AkO XXII. 277. sz., 1342: AkO XXVI. 364. sz.

¹⁴³ Engel Pál családfáján a probléma abból adódik, hogy az általa forrásként megjelölt 1342. és 1347. évi oklevelekben két Jánosról, azaz Lengyendi Márton fia Jánosról, valamint Lengyendi István fia Jánosról – István a család nemzedékrendje alapján minden valószínűség szerint Márton fia volt – van szó, akiket egy személynek vett. ENGEL, 2001a. Baksa rokonsága, 1. tábla. 1342: AkO XXVI. 364. sz., 1347: AkO XXXI. 548., 954., 1000. sz.

¹⁴⁴ ZsO I. 5493. sz.

¹⁴⁵ MNL OL DF 280 448.

¹⁴⁶ ZsO II/1. 2523. sz.

¹⁴⁷ „Verébi Péter sírlapját vörös márványból faragták. Mezejének lapos domborművű díszítése bemetszésekkel tagolt, részösen szűkülő lábazon álló, orrtagos, három karéjban végződő szárú keresztet ábrázol, felette jobbra dőlő háromszögpajzsral. A címerábra a pajzs méretéhez képest aránytalanul kicsiny, csőrében hosszúkás tárgyat tartó, jobbra néző, halmon álló madár [beszélő címer: »veréb«]. A pajzs bal felső sarkán félprofilban ábrázolt csöbörorsak, kendőszerű takaróval. A sisakdísz jobbra néző madár. A gótikus minuszkulás betűtípusú körirat: *hic requiescit [] corpus [] strenui militis mag(ist)ri pet(ri) geo(r)gy olí(m) uice uainode t(ransilvani) fu(n)dato(r)is hui(us) e(cclesie) q(ui) ob(i)it in a(nno) d(omini) m^{mo} c^o c^o c^o iii.* A felirat vége az évszámmal az eredetnél kevésbé gondos kivitelben, utólag készült. A 15. század elején már régiesnek számító kereszties sírkőábra és a sisaktakaró kendőszerű, még szabdalatlan formája is valamivel korábbi keletkezés mellett szól.” LÓVEI–WEISZ, 2016. 245–246. A templom padlóját és a sírokat 1865-ben bontották fel, a sírokban talált aranyat pedig beolvasztották. CZEGLÉDY–KOPPÁNY, 1969. 34–35.

kétszázötven forintért eladták Albisi Dávidnak.¹⁴⁸ A család szerencsecsillaga le-
hanyatlásának oka vélelmezhetően az volt, hogy Péter a trónkövetelő Nápolyi
Lászlót támogatta. Ez utóbbira utal a fentebb említett, Kis Károlytól kapott bir-
tokadományt megerősítő oklevél is.

A plébániatemplom melletti romok

Végezetül röviden szeretnék kitérni a mai mátraverebélyi plébániatemplom mellett
álló, részletesen először Moczáry Antal által ismertetett romok eredetének a kér-
désére.¹⁴⁹ A kegyhely és a plébániatemplom történetét a 18. században megíró
ciszterci szerzetes Benkovics Mihály véleménye szerint Verebélyen egy, a pásztói
ciszterci monostornak alárendelt, 1370 körül épített perjelség állt, a plébániatemp-
lom mellett látható romok pedig ennek a maradványai. Véleményét azzal támasz-
totta alá, hogy a plébániatemplom kereszt alakja, valamint a Szűz Mária titulus a
ciszterciekre jellemző, sőt a templom alapjai teljesen megegyeznek a pásztói temp-
loméval. Hivatkozik ezen kívül az egri káptalan 1693. augusztus 25-én tartott ta-
núkihallgatására is, amely során a megkérdezett húsz tanú¹⁵⁰ egyöntetűen azt
vallotta, hogy hallomásból tudják, a Verebélyen élő ciszterci szerzetesek a pásztói
monostornak voltak alárendelve, és az ő birtokukban voltak a Keczer Andrásról
egy lóért megvásárolt Bátor, Verebély, Lengyeld falvak, valamint Tótveréb puszta.
Ráadásul minden év augusztus 15-én Baranya megyéből a búcsúsok hatvan marhát
is felhajtottak a verebélyi cisztercieknek, sőt Tótveréb határában még mindig látható
az egykoron az ő tulajdonukban lévő három halastó nyoma.¹⁵¹ Benkovicsnak igaza
van abban, hogy a ciszterci rendre jellemző a kereszt alakú templom és a Szűz
Mária titulus, azonban véleményét fenntartással kell kezelni. Egyetlen korabeli for-
rás sem bizonyítja ugyanis azt, hogy Verebélyen a középkor folyamán a ciszterci
rend bármi módon jelen lett volna, ráadásul a Benkovics által idézett 1693. évi ta-
núvallatás során kikérdezettek is csak hallomásból tudták úgy, hogy a falu 1544.
évi török elfoglalása előtt ciszterci szerzetesek éltek volna a településen.

A másik, széles körben elterjedt vélemény szerint a faluban pálos kolostor állt.
Ennek alapja az a néphagyomány, amely szerint a plébániatemplom közelében
fekvő legelőt azért hívták a Barátok Szilvásának, mert itt volt a pálosok gyümöl-
csöskertje.¹⁵² A pálosok jelenlétét hangsúlyozta Zadravec István is, aki szerint a

¹⁴⁸ ZsO II/2. 7379. sz.

¹⁴⁹ A romokat nem próbálta azonosítani. MOCSÁRY, 1826. 299.

¹⁵⁰ Eredetileg negyvenhét tanút hallgattak ki. BÉKEFI, 1898. 555–568. (CLXXXIX. sz.)

¹⁵¹ BENKOVICS, 1735–36. 5r–v.

¹⁵² BOROVSZKY, 1911. 82.

pálos kolostort a plébániatemplom mellett építették fel, a romok tehát ennek a maradványai. Véleménye szerint a rend tagjai már 1231-ben jelen voltak a településen, továbbá ők laktak a falu határában található barlanglakásokban is, sőt a Verebélyi család egy Imre nevű tagja be is lépett a rendbe.¹⁵³ Valóban a pálosok jelenlétére utal Csíki János gyöngyösi gvárdián 1653-ban Skotnicki Alfonz elefánti pálos perjelnek címzett, de Zadravecz által nem ismert levele, amelyben megemlíti, hogy Pásztó és Veresmart mellett Verebélyen is állt a pálosoknak egykoron egy kolostora.¹⁵⁴ Zadravecz véleményét és a levél tartalmát azonban a középkori források nem támasztják alá, ráadásul 1231-ben még a pálos rend nem is létezett, így pálos szerzetesek sem élhettek a faluban. Sőt a Zadravecz által a Verebélyi család tagjának vélt Imre pálos szerzetesről a vele kapcsolatban feltüntetett források ellenőrzése után megállapítható, hogy minden valószínűség szerint Lengyendi Kacsina unokatestvérével, Márton fia János fiával azonos.¹⁵⁵ A ciszterciekéhez hasonlóan tehát a pálosok jelenléte sem igazolható.¹⁵⁶

Felmerül tehát a kérdés, hogy az egykoron a plébániatemplom mellett álló épület mégis milyen funkciót tölthetett be? 14–16. századi analógiák alapján feltételezhető, hogy Verebélyi Péter a plébániatemplom mellett egy, a családja gazdagságát, befolyását és hatalmát reprezentáló udvarházat építtetett.¹⁵⁷ A romok eredetét azonban csak egy alapos régészeti feltárás tudná tisztázni.¹⁵⁸

Összegzés

Verebély legkésőbb a 12. század végén már a jómódú Verebélyi család tulajdonában volt. A régészeti leletek alapján bizonyítható, hogy a tatárjárás során elpusztult 12. századi templomot a 13. század végén építették újjá, amelynek kegyúri jogaiból Verebélyi Péter felmenői sikeresen kiszorították Konrád fia Miklóst és leszármazottjait. A plébániatemplom címünnepének napján (Nagyboldogasszonykor)

¹⁵³ ZADRAVECZ, 1934. 47.

¹⁵⁴ Pontos levéltári jelzet hiányában a levél visszakeresése lehetetlen. BÁRTEAI SZABÓ, 1938. 115–116.

¹⁵⁵ Mihályi Cézár szerint Verebélyen a középkorban premontrei szerzetesek éltek, azonban az állítását egyetlen forrás sem támasztja alá. MIHÁLYI, 1899. 16.

¹⁵⁶ F. ROMHÁNYI, 2008.

¹⁵⁷ HORVÁTH, 2012. 423. Szentmihályi Mihály a kegyhelyről 1797-ben írt könyvecskéjében határozottan amellett foglalt állást, hogy a plébániatemplom mellett egykoron egy „kastély” állt. SZENTMIHÁLYI, 1797. 17.

¹⁵⁸ II. Ulászló király (1490–1516) 1504-ben egy kő- vagy fakastély építésére adott engedélyt Verebélyi Péter dédunokája, Verebélyi György egykori munkácsi várnagy és beregi ispánnak (1482–1483), az egri püspöki jövedelmek adminisztrátorának (1493), amely a helyi hagyomány szerint a plébániatemplom felett emelkedő dombon állt. NAGY, 1907. 123.; KOPPÁNY, 1999. 242.; Archontológia, 2017. 63.; C. TÓTH, 2017. 52.

spontán zárandoklat, valamint vásár alakult ki, ezeknek köszönhetően a falu plébániatemplomának bevételei a Nógrád megyei átlagnál magasabbak voltak.

A falu tudatos felvirágoztatása a 14. század második felében élt Verebélyi Péterhez köthető, aki műveltségének, a Szécsényi családhoz fűződő kapcsolatainak, illetve gazdasági érzékének köszönhetően jelentős vagyonra és befolyásra tett szert, a spontán kialakuló búcsúra és zárandoklatra építve pedig igyekezett Verebélyt regionális jelentőségű kegyhellyé, gazdasági központtá, valamint családjá méltó rezidenciájává fejleszteni. Ennek első lépése az 1398. évi országos vásártartási engedély elnyerése volt, amelyet Péter feltehetően jövedelmei növelése céljából eszközölt ki az uralkodótól, noha azt névadó birtoka korabeli fejlettsége nem indokolta. A település rezidencia jellegét erősítette a többi Nógrád megyei templom közül kiemelkedő, az alapító és építető végső nyughelyeként is szolgáló új gótikus plébániatemplom, illetve vélhetően a plébániatemplomhoz csatlakozó reprezentatív udvarház felépítése is. A Verebély helyi rangját erősítő harmadik lépés az 1400. évi két búcsúengedély kieszközlése volt, amelyek azt voltak hivatottak biztosítani, hogy a lehető legtöbb embert vonzzák a Nagyboldogasszony-napi búcsúra, illetve az azzal egybekötött országos vásárra.¹⁵⁹ Az egykori alvajda családjá békés birtoklását a falu 1401. évi határjárásával,¹⁶⁰ illetve az erről készült oklevél 1402. évi királyi megerősítésével igyekezett biztosítani.¹⁶¹

Péter minden igyekezete ellenére a családi rezidenciává fejleszteni kívánt névadó falva annak gazdasági elmaradottsága, valamint Pásztó közelsége miatt mégsem vált mezővárossá, kegyhelyének és vásárának a vonzáskörzete pedig nem, vagy csak alig lépte át Nógrád megye korabeli határait. A verebélyi kegyhely így a késő középkorban csak egy kisebb régió híveinek búcsújárási lehetőséget biztosító, lokális jelentőségű zárandokhelynek tekinthető. A (mátra)verebélyi templomban örök álmát alvó néhai alvajda erőfeszítései azonban mégsem voltak teljesen hiábavalók, mivel a török kiűzését követően legalább részben a rövid időre feledésbe merült 1400. évi búcsúengedélyek jelentették azt az alapot, amelyen a 18. században már regionális, majd országos jelentőségre szert tevő szentkúti búcsúk megszerveződtek, és amelyen közvetve a mai napig nyugszanak.

¹⁵⁹ A korban általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a földbirtokosok igyekeztek tudatosan fejleszteni a rezidenciájukként szolgáló településeket. Jó példa erre a 14. század első felében már a szűkebb környezetéből kiemelkedő, jelentős plébániával és hetipiaccal is rendelkező Kisvárdai Szabolcs vármegyében. 1387-ben a falu birtokosai, a Kisvárdaiak királyi engedéllyel vámot létesíthettek a rezidenciájukként funkcionáló, nevüket is adó településen, amely az 1420-as évek elejére mezővárossá fejlődött. GULYÁS, 2012. 209–214. et passim; LAKATOS, 2019. 384–386.

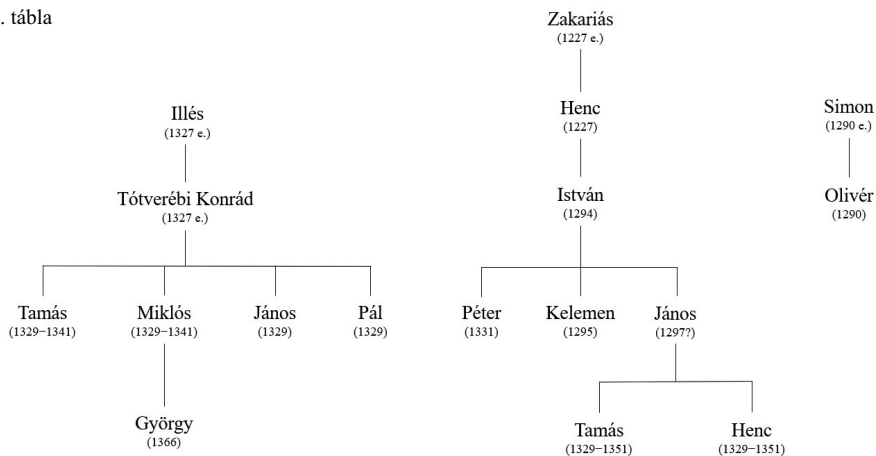
¹⁶⁰ ZsO II/1. 1310. sz.

¹⁶¹ MNL OL DL 8775.

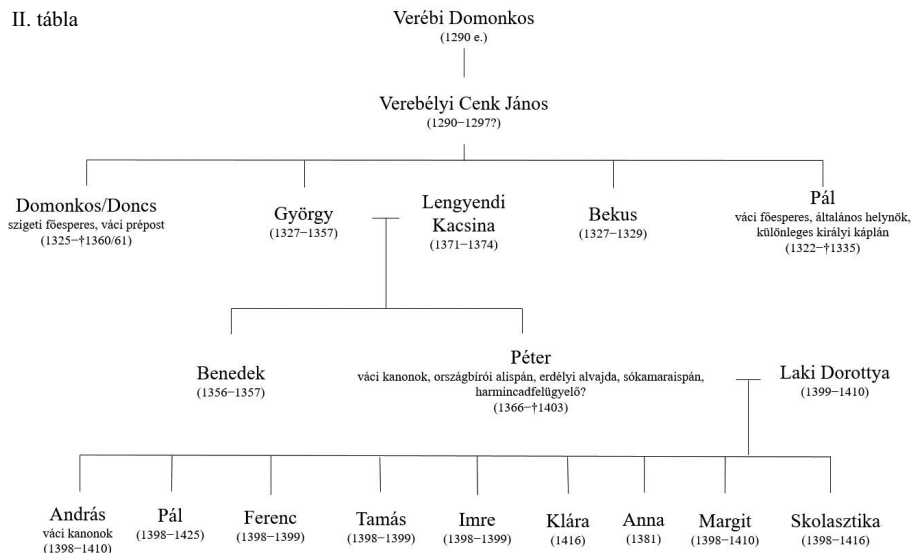
Melléklet*

A Verebélyi család leszármazása a 13–14. században (Faragó Dávid)

I. tábla

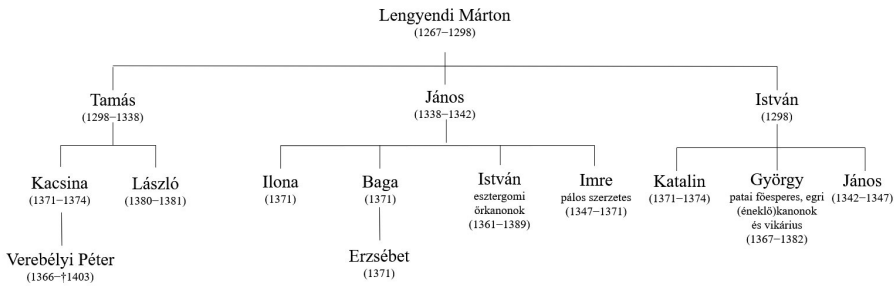

II. tábla

* A családfán az egyes személyek neve alatt feltüntetett évszámok az illető személyek forrásokban való előfordulásának évkörét jelölik.

Lengyendi Kacsina rokonsága (Farágó Dávid)

DÁVID FARAGÓ

MEDIEVAL ANTECEDENTS OF MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT NATIONAL SHRINE

Mátraverebély-Szentkút National Shrine is reckoned to be one of the main pilgrimage sites of Hungary nowadays. An academic opinion came up during the Interwar period and have widely spread up to our days, according to which the shrine was one of the most important sanctuaries not only of the Hungarian Kingdom but also of Europe in the Late Medieval Times. This view, however, must be reconsidered in the light of the recently found sources and their context as well as the comparison of the conclusions to be drawn from them to the results of the current medievalistic research.

Namely, it is to be stated that when deliberately developing the settlement Verebély and its shrine in the turn of the 14th and 15th century, the objective of Péter Verebélyi, who had acquired a significant wealth with the support of the Szécsényi Family (landowners of Verebély) and had become a member of the broader circle governing the realm during the early reign of King Sigismund of Luxembourg, was to create a residence adequate to the growing prestige of his family and himself. Based on the spontaneously emerged pilgrimage to the Verebély parish church on the feast of the Assumption he tried to elevate his eponymous domain to be the economic and commercial centre of the small region in the hope of the expected financial benefit via the market privilege granted by the king in 1398. In 1400, he also obtained papal privileges of indulgence to be gained on the mentioned feast at the parish church of the village, that he transformed in gothic

style, as well as at its altars and filial church. By doing so, he testified his intense piety, but also his economic talent by connectig the indulgence and the market.

Verebély did not become a major settlement of the region subsequent to the death of Péter because of its economic underdevelopment. After the expulsion of the Ottomans, however, it was at least in part the actually forgotten 1400 indulgence privileges that underlay the refoundation of the pilgrimage to Szentkút (acquiring regional significance in the 18th century and country-wide later) and that indirectly form the basis of it up to the present days.

VEREBÉLYRŐL SZENTKÚTRA A szentkúti kegyhely kora újkori története

A 16. század a reformáció révén a középkori tradíció megtörését hozta Európa egyházi életében mind az intézmények, mind a kultuszok, köztük a zarándoklatok vonatkozásában, Magyarországon pedig az oszmán hódítás miatt ez még inkább tapasztalható volt. A helyenként esetleg meglévő kontinuitás kimutatását ugyanakkor a történeti források pusztulásának nagy mértéke nehezíti, vagy teszi teljesen lehetetlenné. Ezzel a problémával napjaink történészeit megelőzően már a reformációt követő korszak egyházi életének alakítói is szembesültek. Érthető tehát, hogy a 17–18. századi katolikus megújulás során a vallásosság felélénkítését célzó törekvések egyikeként hangsúlyos szerepet kapott a jórészt már elfeledett hagyományok felélesztése, vagy teljes eltűnésük esetén akár azok konstruálása.

A katolikus devóció elemei közül talán leginkább a zarándoklatok gyakorlata sérült a Kárpát-medencében, egyfelől a reformáció kritikája, másfelől a török hódítás pusztítása és a közbiztonság hiánya miatt (a helyi kegyhelyek általában elpusztultak, távolabbi nagyobb központokba pedig a hívek nem mertek elindulni). A kegyhelyek ezért a 17. századtól elsősorban a (jellemzően szerzetesrendek által működtetett) missziós központokhoz kötődve jöttek létre, illetve gyakran vélt vagy valós középkori alapokon újultak meg. Ezt megelőzően feltehetőleg sokkal több lokális búcsújárás létezett, mint amelyekről a történeti forrásokból tudomásunk van, ugyanakkor számtalan példa van rá, hogy egy-egy középkori templom és az oda irányuló zarándoklatok emléke már elegendő alapot szolgáltatott a helyi kultusz 17. századi megújításához, szerzetesi központokban vagy közelükben kialakuló kegyhelyek létrejöttéhez.¹ A verebéli zarándoklatok újraindítása és ezzel párhuzamosan Szentkút mint búcsújáróhely kifejlődése² – ahogy alább látni fogjuk – ebbe a folyamatba illeszthető, történetének egyértelmű párhuzamai mutathatók ki Magyarországon más részein is.

¹ A bevezető bekezdések nagyrészt Molnár Antalnak a jelen kötet alapjául szolgáló konferencián elhangzott előadása gondolatmenetét követik.

² Gyakorlatilag a teljes korábbi szakirodalom azonosítja a verebéli templomhoz és a szent kúthoz vezetett búcsújárást, illetve annak a középkortól meglévő folytonosságát feltételezi, legújabban FORGÓ, 2019. (különösen 132–135., 142.) Előbbit – azaz hogy a középkori verebéli zarándoklatokban már a hegyen lévő forrás is szerepet játszott – történeti adatok híján sem igazolni, sem cáfolni nem lehet, utóbbinak azonban – az alábbiakban olvasható ismereteink alapján – meg lehetőségen kicsi a valószínűsége.

A Szentkútra vonatkozó legkorábbi történeti forrásaink a 18. században keletkeztek. Adataik alapján a 17. század első felére vezethető vissza a kegyhely kialakulásának története, az általuk elbeszélte első csodás események megtörténte legnagyobb valószínűséggel ekkorra tehető. Ugyanakkor már ezekben a forrásokban egyértelműen kimutatható az igyekezet, hogy a csodatévő víz eredetét minél korábbi időkre, egészen Szent László koráig visszavezessék. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az (az említett szövegek papírra vetésének idejében már meglévő) hagyomány a helyi palóc lakosság körében, amely a szent király csodás vízfakasztásának több helyszínhez is kötődő legendáját a saját lakhelyén megtörténtként tartotta számon. Másik oka pedig a Szentkúttól nem messze fekvő mátraverebélyi templom középkori eredete, illetve Verebélyi Péter síremlékének tanúsága, amelyek szintén a kultusznak a török kort megelőző időkben való meglétére utaltak. E templom 1400. évi búcsúengedélyét nem ismerték a 18. században, legalábbis a források nem említik, így maga a tény talán feledésbe is merült, de az oda vezetett középkori zárandoklatok emléke még élhetett a legkorábbi (lejegyzett) szentkúti gyógyulások idején, a 17. században.

Török kor – a verebélyi kultusz új kezdetei

Az oszmán háborúk idején Nógrád vármegye és benne Verebély környéke gyakori harcok színhelyévé vált. 1544-ben többek között Nógrád és Hatvan, 1552-ben Szécsény, 1554-ben Fülek vára került török kézre, aminek következtében ezek többségének visszafoglalásáig, 1593-ig a terület a töröknek hódolt vidéknek számított. Mindvégig határterület lévén azonban a gyakorlatban kettős adóztatás alá esett, a két ország kondomíniuma volt.³ Lakossága jelentősen lecsökkent, egyes hadjáratokat követően időről időre el is néptelenedett.⁴ Ezzel együtt minden bizonnyal vége szakadt a középkor során kialakult helyi kultusznak és vásároknak. A később újratelepült faluban akár átmenetileg protestáns vallásgyakorlat is kialakulhatott, bár erre vonatkozóan csak egy bizonytalan indirekt adattal rendelkezünk: innen származik a legkorábbi ismert (részben) magyar felíratú harang 1605-ből, de az anyanyelv használata talán csak annak az eredménye, hogy a harang az ún. „népi harangöntés” legrégebbiként számon tartott terméke.⁵ Az 1789.

³ REISZIG, 1911b. 412–418.; CZIGÁNY, 2018. 75–78., 81–82.

⁴ 1548-ban és 1578-ban lakatlanként és elpusztultként tüntették fel a magyar összeírásokban (REISZIG, 1911a. 82.), ugyanakkor egy török adóösszeírás az 1540-es évek második felében 10 családfőt sorolt fel, 1570-ben pedig 12 háztartást. FEKETE, 1968. 73.; BAYERLE, 1998. 50–51.

⁵ BÉKEFI, 1902a. 208., 211., 221.; PATAY, 1977. 63–64., 76–77.; PATAY, 1989. 16., 58. Felirata: „GAG GERGEI VEREBELI HARANK MISERICOR DI C A 1605.” 1862–1945 között a Magyar

évi vizitáció jegyzőkönyve említi a verebélyi templom 1646-ban történt felújítását,⁶ amelyet más forrás nem erősít meg, ezért megtörténtét szintén nem vehetjük biztosra. Az 1709. évben immár biztosan elvégzett újjáépítést megelőzően mindenestre fák és bokrok nőttek a templomban.⁷ A 17. század folyamán Verebély és környéke Kisterenye plébániájához tartozott, amelyre vonatkozóan 1660-tól kezdve maradtak fenn adatok.⁸

Verebély és más környékbeli települések magyar birtokosa a 17. század első felében a Verebélyi és a vele házasság révén rokon Csicsery család volt,⁹ 1659-ben pedig lipóci Keczer András evangélikus nemes kapta meg a területet az uralkodó adományaként. Bár felesége, Csicsery Zsuzsanna a korábbi földesúri családból származott, annak rokonai 1660-ban az egri káptalannál tiltakozást nyújtottak be az adomány ellen.¹⁰ Keczer azonban birtokban maradt, sőt (egy 1693-ban felvett, retrospektív tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint) az itteni búcsújárás után Baranya megyéből is tett szert állandó jövedelemre.¹¹ 1687-ben azonban az eperjesi vésztörvényszék halála ítélte és kivégeztette. Halála után feleségétől elkobozták a birtokokat, de Zsuzsanna asszony a betegségére való tekintettel visszakapta őket azzal a feltétellel, hogy magva szakadtával az uralkodóra szállnak vissza, ami 1729-ben, leányunokája halálakor meg is történt.¹²

A zárandoklatok gyakorlatát talán a gyöngyösi ferencesek, vagy még valószínűbben az 1634-től Gyöngyösön missziós állomást fenntartó¹³ jezsuiták élesztették fel, egyben új távlatokat adva neki. Benkovics Mihály ciszterci szerzetes, szentkúti adminisztrátor 1735-ben megkezdett kéziratos munkájában ugyanis 100 évvel korábbra, illetve egy másik oldalon az 1640 körüli időre tette a csodák sorának kezdetét a „szent kútnál”¹⁴. Emellett biztosan tudjuk, hogy a gyöngyösi je-

Nemzeti Múzeum tulajdonában volt, háborús belövés okozta raktártűzben semmisült meg. Köszönöm Szende László segítségét a harangra vonatkozó adatokkal kapcsolatban.

⁶ EPL AEV, Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 45. Az adatot átveszi MOHÁRY, 1876/80. 26.

⁷ BENKOVICS, 1735–36. 7r–v; BENKOVICS, 1736. 30. Vö. MOHÁRY, 1876/80. 27. és EPL AEV, Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 44. Ld. még PALKÓ–ORBÁN, 2000. 60.

⁸ SZENTMIHÁLYI, 1797. 11.

⁹ BÉKEFI, 1898. 488., 496–497., 512–515. (az utóbbi oldalakon szereplő oklevél helyes datálása 1606. december 26.)

¹⁰ SUGÁR, 2001. 76–77.

¹¹ A jegyzőkönyv egésze: SUGÁR, 2001. 108–111.; BÉKEFI, 1898. 555–568. Az idézett adatot ld. az előbbinél a 110., az utóbbinál az 558–559. oldalon, valamint BENKOVICS, 1735–36. 5r–v, 33v; BENKOVICS, 1736. 18–19., 165.

¹² BENKOVICS, 1735–36. 10r; BENKOVICS, 1736. 48.; BENKOVICS, 1744. 5v–6v, vö. BÉKEFI, 1902a. 212. Keczerre ld. HÖRK, 1906.

¹³ MOLNÁR, 2005. 86–94.

¹⁴ BENKOVICS, 1735–36. 9v, 23r; BENKOVICS, 1744. 91r–v. (Máshol ugyanezt 1600-ra datálta: BENKOVICS, 1736. 39., 136.) A kegyhely 19. századi *Protocollum*ának szerzője, Lencsés Kornél szentkúti

zsuiták 1678-ban tizenhét környékbeli templombúcsún vettek részt mint szónonokok, és ezek között volt Verebély is, ahol Nagyboldogasszony ünnepén prédikáltak. Ide a környező plébániákról nagy tömegben érkeztek a hívek, összesen 2150 fő áldozott. Feljegyezték, hogy ennél jóval többen gyűltek össze a helyszínen, ám a nép egy részét a piacozás és más profán ügyek foglalták le.¹⁵

A jezsuiták más helyeken is szerepet vállaltak középkori templomok maradványaihoz történő zárandoklatok szervezésében. Nyilvánvaló párhuzamként kínálkozik pl. az andocsi (Somogy megye), valamint a szentlászlói kegyhely (ma Búcsúszentlászló, Zala megye) korai története. Andocson az 1640-es évek első felében alakult jezsuita misszió, amikor a reformátusok között élő Balaton környéki katolikusok lelki gondozását a veszprémi püspök a Jézus Társasága (hódolt Pécssett működő) tagjaira bízta. A misszió székhelyét ők az eredeti tervektől eltérően nem a koppányi török várba, hanem a félreeső Andocs faluba helyezték, részben az ott álló középkori építésű, romos katolikus templom és a benne talált, éppen maradt és csodatévőnek tartott Mária-szobor miatt. Történeti forrásaink arra utalnak, hogy az ide irányuló búcsújárás és az itteni Mária-kultusz esetleges középkori előzmények után a jezsuiták működése nyomán bontakozott ki, méghozzá az első ismert szentkúti csodákkal közel azonos időben. A templom gondozását a ferencesek 1716-ban átvették, az ekkorra kialakult hagyományt folytatták és tovább fejlesztették.¹⁶ A jezsuiták által a 17. században el- vagy újraindított kultuszt tehát más helyszíneken is a ferencesek vették gondozásukba a 18. század folyamán, sőt ez nemcsak jezsuita missziók központi helyszínein (ahogy Andocs esetében), hanem azokhoz közeli településeken is előfordult.

Így például a kanizsai jezsuiták a missziójuk 1690. évi megalapítása után két évvel már zárandokcsoportoknak szolgáltatták ki a szentségeket a bő 40 km tá-

ferences adminisztrátor (1843–1858) szintén úgy tudta, hogy a néma pástorfiú megszólalásának csodája (ld. alább) az 1640 körüli években történt, ráadásul innen és nem régebről eredeztette a kegyhely kifejlődését: *Protocollum* 92–94.; LENCSES, 1877. 278–284. Mégis mind Benkovics, mind az ő nyomán Lencsés a halála előtt írt (részben Benkovics latin szövegéből fordított) művében maga érvelt a forrás és a csodás gyógyulások Szent László korabeli kezdetei mellett. Mindkét szerző és velük együtt Szentmihályi Mihály is úgy vélekedett, hogy a török időkben a szent kútnak újabb csodák által ismét meg kellett mutatkoznia, mivel a „pogány” és „eretnek” környezetben szükség volt a lehanyagolt katolikus vallásgyakorlat becsületének megerősítésére. BENKOVICS, 1735–36. 30v–34v; LENCSES, 1877. 7–14.; SZENTMIHÁLYI, 1797. 14–20., 24. Vö. JORDÁNSZKY, 1836. 36–37.; HASKÓ, 1865. 218. A kegyhely történetével foglalkozó szerzők tehát már a 18. századtól fogva igyekeztek összeegyeztetni a kimutatható 17. századi kezdeteket a hagyományban élő, Szent Lászlóhoz kötődő eredettel.

¹⁵ MOLNÁR, 2005. 167. Molnár Antal forrása a jezsuiták éves jelentése (*Litterae Annuae*) 1678-ból.

¹⁶ MOLNÁR, 2003. 144–145., 149–152. 1678-ban, amikor Verebélyen 2150 áldozót regisztrált a jezsuita beszámoló, Andocson 5–6000-re becsülték a búcsúsók számát.

volságra lévő, mocsár közepén álló, Szent László királynak tulajdonított, remeték által gondozott templomromnál, újabb két év elteltével pedig ez a szentlászlói kegyhely a ferencesek kezelésébe került és hamarosan jelentős búcsújáráshellyé épült ki. A jezsuiták még ebben az évtizedben további hasonló középkori szentélyeket is felkerestek a közelben. Ellátogattak pl. „Szent István király szent templomához”, amelyet a mai Kehidakustány templomromjával azonosíthatunk.¹⁷ Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy Verebély esetében is ilyesmivel állunk szemben: a vallásos élet előmozdítása, barokk szellemű modernizálása érdekében a gyöngyösi jezsuiták egy környékbeli középkori templomról értesülve zarándoklatokat kezdtek oda szervezni, amiben később a gyöngyösi ferencesek is aktív szerepet vállaltak. Mivel a helyszínen hamarosan csodás gyógyulásokat tapasztaltak, a terület megkülönböztetett figyelmet kapott és így kiemelkedett a hasonló zarándokcélpontok közül. Nem tudjuk, hogy ekkor még élt-e a középkori búcsújárás emléke a környéken, de a fentiek alapján a zarándoklatok elindításához a 17. század folyamán erre nem is volt szükség.

Szentkút, azaz a Verebély feletti források környékének csodás voltáról először Hluhovics Márton kisterenyei plébános (1714–1725)¹⁸ írt 1719-ben, munkáját azonban nem ismerjük. 1735-ben a ciszterci Benkovics Mihály (Szentkút akkori lelkipásztora) azonban az ő adatait is felhasználta, amikor kéziratban máig fennmaradt művében¹⁹ összefoglalta a szent helyről tudható információkat. Eszerint az 1719-ben 80 éves Nagy Gergely verebélyi lakos az apjától, Nagy Andrástól gyerekkorában (tehát a 17. század közepén) hallotta a szent kút megtalálásának tör-

¹⁷ SIPTÁR, 2019a. 132., 144–145. (A Búcsúszentlászlóra vonatkozó további irodalmat ld. ugyanitt.)

¹⁸ NÉMETHY, 1894. 624.

¹⁹ Benkovics műve három változatban maradt ránk az Országos Széchényi Könyvtár Kézírtatárában. Az elsőt 1735-ben kezdte el írni, és valamikor 1736 elején fejezhette be, mivel az utóbbi évből származó adatok a mű vége felé még szerepelnek (BENKOVICS, 1735–36). Egy másik, töredékesen fennmaradt példány, amely az elsővel nagyrészt megegyezik, röviddel az előbbi után, egyfajta tisztázatként, javított változatként keletkezhetett. Címlapján a szerző szintén az 1735. évet tüntette fel, de legkésőbbi történései ugyanúgy 1736-ból valók, egy ponton pedig az írás aktuális idejét kifejezetten 1736-ra teszi (BENKOVICS, 1736. 221.). A harmadik, amely a legtöbb adatot tartalmazó és több szerkezeti eltérést mutató szöveg, javarészt 1738–39 folyamán íródhatott, de mai formájában csak 1744-ben készült el, mivel utolsó lapjain ebből az évből olvasható benne egy történet (BENKOVICS, 1744. ebben ld. 224r, 229v, 231r). A két utóbbi kötetben a Zirci Apátság könyvtárának 20. századi pecsétje található, így feltehetőleg ezeket (de főleg az előbbit) használta a ciszterci Chinorányi Ede Szentkútról szóló műve megírásához (CHINORÁNYI, 1929.). Benkovics munkájának egy (címe alapján talán magyar nyelvű) példánya 1865-ben Haskó József korábbi verebélyi káplán birtokában volt. HASKÓ, 1865. 213.; BEKE, 2008. 260. Szentmihályi Mihály, valamint az ő nyomán Haskó József és Lencsés Kornél a tévesen ciszterci szerzetesnek tartott Korvini János Szentkúton működő papnak tulajdonította Benkovics írását: SZENTMIHÁLYI, 1797. 16.; LENCSÉS, 1877. 4. Vö. TŰSKÉS, 1993. 393.

ténetét. A mátraverebélyi község marháinak pásztora a születésétől néma gyermekével a patak völgyében legeltette az állatokat. A marhák mögött sétáló fiú egy patkónyomot látott tele vízzel, ivott belőle, és hirtelen megszólalt. Az apa később kiásta a patkónyomot, és forrás tört fel alóla.²⁰ A csodatévő forrás keletkezésének ez a „hétköznapi” eredetlegendája – a vizet tartalmazó mélyedés patkó alakja miatt – legkésőbb Benkovics korára összekapcsolódott a Szent László királyhoz kötődő csodák egyikével, a néphagyományban már a középkor óta élő vízfakasztás történetével,²¹ melynek számos változata²² közül az egyik a szent király lovának patája nyomán feltörő vízről számol be.

Később Koós Pál Gyöngyösön lakó nemes (aki könnyen lehet azonos az 1688/89-ben és 1693/94-ben a gyöngyösi főbírói tisztséget viselő, azonos nevű és státuszú személlyel²³) bénulásban szenvedő három gyermeke az ugyanonnan előtörő víz hatására gyógyult meg, amiért apjuk hálából be akarta fedetni a kiásott kutat. Mivel engedélyért a „szécsényi és az egri basához” fordult,²⁴ az esetnek akkor kellett történnie, amikor Szécsényben és Egerben egyszerre tartózkodtak vezető oszmán tisztségviselők, azaz 1663–83 között. Ekkor Szécsényben szandzsákbég, Egerben az egész vilajetet vezető beglerbég tartotta a székhelyét. (Szécsény ezt megelőzően 1552–1593 között is oszmán uralom alatt állt, Eger azonban csak 1596-ban esett el.)²⁵ Mivel Koós Pált Szécsénybe elkísérte az említett (1639-

²⁰ BENKOVICS, 1735–36, 31r–32r; BENKOVICS, 1744. 121v–122v. Vö. HASKÓ, 1865. 214. A történetet természetesen a kegyhelyet bemutató összes további szerző megőrökíti, ld. pl. SZENTMIHÁLYI, 1797. 12–13.; Protocollum 3.; LENCSÉS, 1877. 5–6.; MIHÁLYI, 1899. 19–20.; FLUDOROVICS, 1913a. 9.; CHINORÁNYI, 1929. 19.; ZADRAVECZ, 1934. 55–56.; ROZNIK, 1948. 4.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 10. A néma pásztorfiú meggyógyulásának történetéhez hasonlóan igen sok adatunk több forrásban és kegyhelyismertetőben előfordul. A továbbiakban legtöbbször csak ezek legkorábbi vagy legjellemzőbb előfordulási helyeire hivatkozom.

²¹ BENKOVICS, 1735–36. 31v–34v; BENKOVICS, 1736. 166–173.; BENKOVICS, 1744. 126r–131r; SZENTMIHÁLYI, 1797. 19–24.; LENCSÉS, 1877. 13. A Szent László verebélyi vízfakasztását leíró történet fejlődése nyomon követhető a különböző forrásainkban és a kegyhelyről szóló nyomtatott művekben. A 18–19. századi leírások szerint a szent király szomjas serege megítatására a sziklából vizet fakasztott, a forrás alakja pedig azt mutatja, hogy az a lova patkója nyomán fakadt. Ugyanez sokkal színesebb formában jelenik meg Mihályi Cézárnál (MIHÁLYI, 1899. 12–14.), nyilvánvalóan különféle szépirodalmi művek hatására: nála és Chinorányi Edénél (CHINORÁNYI, 1929. 17–18.) már a ló szökkenésekor keletkező patanyomról olvashatunk. A legkerekesebb történet Zadravec Istvánál szerepel először (ZADRAVECZ, 1934. 53–55.), ahol Szent László a kunok elől menekülve átugrat a szakadékon, és a túloldali leérkezésekor a sziklába vágódó patkónyomokból tör fel a víz.

²² Ld. Maczák Ibolya tanulmányát a jelen kötetben.

²³ SZABÓ, 2001. 170.

²⁴ BENKOVICS, 1735–36. 31v, 34r, 36r–v; vö. BENKOVICS, 1736. 225–227.; BENKOVICS, 1744. 125v–126r, 174r–175v

²⁵ R. VÁRKONYI, 1985. 264., 655., 669–670., 1107., 1581.; VINCZE, 2007. 5.

ben már apává lett) Nagy András is,²⁶ az eset inkább a megadott időintervallum első felében történhetett. 1682-ből ismert egy sánta meggyógyulása (Tót Tamás bárkányi lakos esete), aki azért ment a szent kúthoz, mert korábban már sokat hallott az ottani eseményekről.²⁷

Az ismert csodás gyógyulások tehát a török időkben kezdődtek meg a Verebély feletti hegy forrásainál, feltehetőleg valamivel a 17. század közepe előtt. Ez okozhatta, hogy a falu templomának búcsújakor 1678-ban nagyobb tömeg gyűlt össze. Mindezt alátámasztja, hogy a gyöngyösi katolikus hívek a hatvani oszmán hatóságoktól kértek engedélyt a Verebélyre menő évenkénti zarándoklatuk megtartásához, legalábbis a 18. század utolsó negyedében a mezőváros lakói így tartották.²⁸ Ekkori források említik azt is, hogy a gyöngyösi és a szécsényi ferencesek már a török időkben is ápolták a helyi kultuszt.²⁹ A gyöngyösi hívek egy 1776-ban írt magyar nyelvű levelükben egy évszázad gyógyulásaira („egy Saeculum folyásában ottan történt némely példák”) hivatkoztak, amikor kérték az ide vezetett zarándoklataik további engedélyezését, de hozzátették, hogy azokat egyházi jóváhagyás híján nem nevezhetik csodáknak.³⁰

A török kor után – a kultusz megszilárdulása és áthelyeződése Szentkútra

A 17. század utolsó évtizedében a gyógyulások szaporodtával és az oszmán fennhatóság elmúltával a kultusz fejlődésnek indult, a zarándoklatok egyre tömegebbé váltak. A búcsújárás központi helyszínének számító verebélyi gótikus templom azonban igen rossz állapotban volt. 1709-ben ezért Szabó Máté hatvani kuruc főkapitány pénzén újjáépítették többek között helyi lakosok részvételével.

²⁶ BENKOVICS, 1735–36. 32r; SZENTMIHÁLYI, 1797. 14–15.; FENICZY, 1865. 51–52.; HASKÓ, 1865. 214–216. A török hatóságokkal kapcsolatos történetet ezek nyomán ld. még pl. LENCSES, 1877. 74.; MIHÁLYI, 1899. 20–21.; FLUDOROVICS, 1913a. 10.; CHINORÁNYI, 1929. 39–40.; ZADRAVECZ, 1934. 79–80.

²⁷ BENKOVICS, 1735–36. 36v–37r; BENKOVICS, 1736. 229–230.; BENKOVICS, 1744. 177r–v; LENCSES, 1877. 78.; ZADRAVECZ, 1934. 81.

²⁸ EFL AV Nr. 2183.

²⁹ Almásy (II.) János és leszármazottainak levelei érvként hozták fel ezt a ferencesek megtelepítése mellett az 1760-as években. Almásy János levele (feltehetően) Szentilonay József címzetes arbei püspök, Barkóczy Ferenc prímás általános helynöke számára, é.n. [1764]: Protocollum 74–75.; ZADRAVECZ, 1934. 112–114.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 55. Továbbá MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János leszármazottainak kérvénye az esztergomi általános helynöknek és a káptalannak, é.n. [1765] (ugyanaz a levél szintén másolatban megtalálható MFKL VI. 2. 31. dobozban is további jelzet nélkül), Almásy János egyik fiának levele az esztergomi általános helynöknek, 1765. szeptember 1.; Protocollum 71., 73–74. Ld. még NAGY, 2006. 178., 352. (Nagy András ferences szerzetes itt hivatkozott elbeszélő műve a szécsényi ferencesek történetéről és benne Verebély gondozásáról 1777-ben íródott. Utóbbitól idézi a szóban forgó szakaszt: Protocollum 7.) Vö. LENCSES, 1877. 138.

³⁰ A levél keletkezésének körülményeit ld. alább, lelőhelyét a 28. jegyzetben.

A templomot először megtisztították a belsejében növvő fáktól és bokroktól, majd helyreállították a falakat és oszlopokat (az oldalfalak ugyan álltak, de támpillérekkel meg kellett őket erősíteni). A – nyilván részben vagy egészben már korábban beomlott – csúcsíves boltozat helyett ekkor az épületet sík famennyezettel látták el, melynek egyik deszkájára rá is vészték a felújítató nevét.³¹

A búcsújárás fellendítését szolgálta az is, hogy az 1710-es évek elején Nagy János, a szalvatoriánus ferencesek provinciálisa (1710–1713) értesítette XI. Kelemen pápát (1700–1721) a szent kútnál történt csodákról, mire ő Nagyboldogasszony „bőjtje napjára” (azaz az előző napra, augusztus 14-re) vonatkozóan teljes búcsút engedélyezett.³² Ezzel az állítással tulajdonképpen összeegyeztethető, amit a ferencesekhez köthető 1770-es évekbeli forrásokban olvashatunk, miszerint a gyöngyösi rendház levéltárában akkor állítólag egy 1711-re és egy 1720-ra datált búcsúengedély is volt.³³ A két (mára elpusztult vagy lappangó) engedély időben egymáshoz meglehetősen közel keletkezett, és sem a Nagy János provinciális akcióját először papírra vető Benkovics Mihály, sem az említett ferences források nem adják meg, hogy melyik egyházi épület számára állították ki őket. Ezek alapján elképzelhető, hogy az előbbi egy, még a verebélyi templomnak az 1709. évi felújítást követően adott búcsúengedély volt,³⁴ míg az utóbbit már a falu feletti hegyen, a szent kútnál emelt kápolna kapta.³⁵

³¹ Ld. fent a 7. jegyzetet. Az 1713. évi kánoni vizitáció jegyzőkönyve a verebélyi templomot frissen felújítottnak mondja, főoltára még el sem készült teljesen. Szentkútról, itteni kápolnáról vagy búcsújárásról nem tesz említést. EPL AEV, Acta Visitationalia, No. 2021/5. p. 20–21.

³² BENKOVICS, 1736. 188. (magyarra fordítva idézi LENCSES, 1877. 29–30.); BENKOVICS, 1744. 139r–v. Említi az esetet SZENTMIHÁLYI, 1797. 26. (ld. még uo. 42.) is, azonban egyértelműen hozzátéve, hogy a szent kútnál emelt kápolnára vonatkozott a búcsúengedély, amely állítás azonban nem szerepel Benkovicsnál, de később szinte minden további, a kegyhelyről szóló műben ezt olvashatjuk. Szentmihályi ugyanitt azt is megemlíti, hogy XI. Kelemen 1700-ban választották pápává. Ezt félreértve vagy elírás miatt az 1840-es években vezetni kezdett kéziratosszentkúti háztörténet (*Protocollum*) a búcsúengedély évszámaként tévesen az 1700-as évet adta meg, amit Chinorányi Ede átvett és az ő nyomán több kegyhelytörténeti összefoglalóban így szerepel: *Protocollum* 4.; CHINORÁNYI, 1929. 23.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 55–56., 135.; FORGÓ, 2019. 135. Ezzel szemben JORDÁNSZKY, 1836. 38. 1710-re datálta az engedélyt, akárcsak FENICZY, 1865. 53.; LENCSES, 1877. 3. (utóbbi már egy ezt megelőző hivatalos egyházi vizsgálatról is tudni vél, amelyet más forrás nem erősít meg, sőt Szentmihályi épp annak a kuruc idők miatti elmaradását említi: SZENTMIHÁLYI, 1797. 43.); MIHÁLYI, 1899. 25.; FLUDOROVICS, 1913a. 12.; ZADRAVECZ, 1934. 90.; ROZNIK, 1948. 29. (bár ugyanő a 13. oldalon szó szerint idézi Chinorányi 1700-ra vonatkozó állítását is).

³³ EFL AV Nr. 2183.; NAGY, 2006. 178., 352.; *Protocollum* 7. A gyöngyösi ferencesektől fennmaradt levéltári anyagban (MFKL VI. 2.) ma nem található ez a két dokumentum.

³⁴ A verebélyi templomról írt 19. századi kéziratosszefoglaló ezt állítja (1710-re datálva az engedélyt), ugyanakkor a búcsú napját e templom címünnepére, Nagyboldogasszony napjára (augusztus 15.) és nem annak vigíliájára (augusztus 14.) teszi: MOHÁRY, 1876/80. 27–28.

³⁵ Egy esetleges 1720. évi szentkúti búcsúengedélyhez lehetett szükség Hluhovics Márton kistere nyei plébános vizsgálatára is, amelyre 1719-ben került sor, és amelynek során először keletkezett írásbeli összefoglaló a Szentkúton történt csodákról. BENKOVICS, 1735–36. 30v; BENKOVICS,

A mai Szentkút területén az első kápolna valamikor a 18. század első két évtizede folyamán épült fel. Az 1713. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve még nem említi,³⁶ de egy 1720-ban történt csodás esemény kapcsán Benkovics Mihály már írt róla, Zakariás Mihály remetéről pedig, aki 1719-ben került ide, ugyanő több minden építését feljegyezte, de ezek között a kápolna nem szerepel.³⁷ Ez alapján a legvalószínűbb, hogy az első szentkúti istentiszteleti hely 1713–1719 között épült, de akár az is elképzelhető, hogy valamivel korábban.³⁸ A kápolnaépítés ténye azonban (a pontos dátumától függetlenül) arra utal, hogy a vízforráshoz kötődő kultusz a megelőző időszakban levált a verebélyi középkori templom Nagyboldogasszony-napi címünnepéhez kötődő búcsúról, a gyógyulástörténetek időpont-meghatározásai³⁹ alapján pedig a Rákóczi-szabadságharcot követően kapott nagyobb lendületet. Legjelentősebb támogatója az 1720-ban elhunyt mihályi Deák Judit volt, eleinte bizonyára férjével, a Heves és Külső-Szolnok vármegye alispáni tisztiségig emelkedő Almásy (I.) Jánossal (meghalt 1704 körül)⁴⁰ együtt. Fiuk, Almásy

1744. 122r–123r; SZENTMIHÁLYI, 1797. 12.; HASKÓ, 1865. 213.; LENCSES, 1877. 5.; ZADRAVECZ, 1934. 88–89. Vö. (téves évszámmal) ROZNIK, 1948. 3–4.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 10.

³⁶ EPL AEV, Acta Visitationalia, No. 2021/5. p. 20–21.

³⁷ BENKOVICS, 1736. 197.; BENKOVICS, 1744. 7r, 145r–v; LENCSES, 1877. 37.; CHINORÁNYI, 1929. 28.; ZADRAVECZ, 1934. 89. Zakariásra ld. még az 52. jegyzetet.

³⁸ Benkovics művének legkésőbbi változatában szerepel egy történet a kegyszobor eredetéről (BENKOVICS, 1744. 231r–233r), miszerint az még Almásy András gyöngyösi plébános (MOLNÁR, 2005. 40–41.) engedélyével 1705-ben került ide, és – bár ez a történetben nem szerepel – nyilván a kápolnában helyezték el. Ez azonban a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek ismeretében túl koraira becsült adatnak tűnik. Ld. Terdik Szilveszter tanulmányát a jelen kötetben. ZadravecZ István ugyanakkor forrás megjelölése nélkül állította, hogy a kápolna 1705-ben épült. (ZADRAVECZ, 1934. 87.; ROZNIK, 1948. 16.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 57–58.) Amennyiben a fent említett, 1710-re vagy 1711-re datálható búcsúengedélyt már a szentkúti kápolna kapta, ekkor már nyilvánvalóan állnia kellett. Az idős gyöngyösiek 1776-ban úgy tudták, hogy a kuruc időkben is innen nyert vizsgáztatást a város és környéke: EFL AV Nr. 2183.

³⁹ 1705–06-ból több gyógyulás ismert, ezt követően 1711-ből, 1715-ből, 1717-ből és 1718-ból ismerünk konkrét évhez kötött csodás eseteket. BENKOVICS, 1735–36. 37r, 43v, 45r–v; BENKOVICS, 1736. 199–200., 230–233.; BENKOVICS, 1744. 146v–147r, 177v–179v, 204r–205v; SZENTMIHÁLYI, 1797. 69.; Protocollum 74–75.; LENCSES, 1877. 39–40., 78–80.; MIHÁLYI, 1899. 37–38., 40–41.; CHINORÁNYI, 1929. 29–30., 42–44.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 55., 136–137. Benkovics egy 1705-ben történt gyógyulásról Almásy (II.) János leveléből értesült, aki maga beszélt rá a végül meggyógyult evangélikus szabólegényt a katolizálásra és a szentkúti zárandoklatra. Ő azonban 1705-ben még csak 14 éves volt (ld. alább), ezért nem kizárt, hogy – mivel Almásy szerint az illető 10 évig szenvedett a betegségben – a gyógyulás valójában 1715-ben történt.

⁴⁰ ALMÁSY, 1903. 20–33.; HECKENAST, 2005. 22.; B. GÁL, 2005. 217–223. A családra ld. OROSZ, 1906. 3–7. Fiukra, (II.) Jánosra ld. alább. Mind Almásy (I.) János, mind Deák Judit az elsők között emlékezett meg végrendeletében a gyöngyösi ferencesekről. ALMÁSY, 1903. 27., 30. Templomuk lett a család nemesi ágának temetkezőhelye is. OROSZ, 1906. 5.

(II.) János (1691–1765) jászkun főkapitány és királyi tanácsos néhány levele⁴¹ alapján a kápolna építettségét is édesanyjában (egyik levele szerint pedig mindkettejükben⁴²) tisztelhetjük. A búcsújárás fő előmozdítói ekkorra biztosan a gyöngyösi ferencesek voltak, akik mezővárosuk lakóit rendszeres verebéli zarándoklatokra vezették Nagyboldogasszony vigíliáján.⁴³ Ezek során a hívek már a korábbi időszakban is felmentek a forráshoz gyógyulást remélve, feltehetőleg anélkül, hogy ott eleinte hivatalos egyházi cselekmények zajlottak volna. Míg ugyanis a fentebb elsorolt 17. századi gyógyulások, illetve a szintén ekkorra visszanyúló aranykereszt története⁴⁴ még nem utalnak a kút csoportos felkeresésére, a leírások kifejezetten tüzek körül ülő és Mária-énekeket éneklő zarándokokat említene a Szűzanya 1701-re datált itteni megjelenése tanúként.⁴⁵

A verebéli templomhoz közeli csodatévő kút kultusza tehát fokozatosan vált hivatalossá és egyházilag elismertté. Erre utal, hogy legkorábban pusztán a víz általi gyógyulásokra volt példa, majd elterjedt, hogy a kútban egy darabig aranykereszt volt látható, végül a falu templomának védőszentje, Szűz Mária megjelenését tapasztalták. A folyamat betetőzése az említett kápolna felépülése volt, de annak előrehaladását mutatja a helyszínen lakó remeték megjelenése is.

A szentkúti remeték legteljesebb sorozatát Benkovics Mihály művének harmadik változatában találjuk meg.⁴⁶ Eszerint elsőként egy bizonyos Pál testvér kötözött ide még 1700 előtt, és a kút felett a hegyen egyedül remetelakot épített magának. Ő még Benkovics művének keletkezésekor is élt egy Hont melletti remeteségben.⁴⁷ A századforduló körül lakhatott itt az a később szélhámosnak bi-

⁴¹ EFL AV Nr. 3335/21.; *Protocollum* 74–75.; ZADRAVECZ, 1934. 112–113.; ROZNIK, 1948. 12–13.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 55.

⁴² MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János első kérvénye Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, é.n. [1763] (az iratsomón belül nincs további számozás). A levél szövege a háztörténetbe másolva: *Protocollum* 69–70. Ld. még ZADRAVECZ, 1934. 108–110.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 61.

⁴³ Ld. a 29. és 41. jegyzetben idézett helyeket.

⁴⁴ A jelenség után nyomozva az 1704 körül elhunyt Almásy (I.) János kérdezett tanúkat és végeztetett ásást a helyszínen. BENKOVICS 1735–36. 35r–v; BENKOVICS, 1736. 187–190.; BENKOVICS, 1744. 138v–140v; SZENTMIHÁLYI, 1797. 41–42., 122.; LENCSES, 1877. 29–31.; CHINORÁNYI, 1929. 22–24.; ZADRAVECZ, 1934. 85–86.; ROZNIK, 1948. 13–14.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 55–56.

⁴⁵ BENKOVICS, 1736. 195.; BENKOVICS, 1744. 143v–144v; SZENTMIHÁLYI, 1797. 46–47.; LENCSES, 1877. 35–36.; CHINORÁNYI, 1929. 27.; ZADRAVECZ, 1934. 86.; ROZNIK, 1948. 14–15.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 57.

⁴⁶ BENKOVICS, 1744. 6v–9v (a következő két bekezdés külön nem hivatkozott minden adata innen származik)

⁴⁷ Hont-Csitár kegyhely fennállása csak a 19. század közepétől dokumentálható, de annak feltételezett előzménye akár lehetett remeteség helyszíne is. HÁLA, 1994. 43–44. Egy bizonyos Pál testvért, és vele együtt a Komárom megyei születésű Józsefet LENCSES, 1877. 134. is említi: jogászok voltak és Pestről kerültek Szentkútra remetének, de ők valószínűleg nem ebben a korai időszakban

zonyuló Ferenc testvér, akit pár évig Balassa grófnő⁴⁸ tartott el, de innen hamarosan távozva előbb református, majd unitárius, végül ismét katolikus hitre tért. A feltehetőleg nemesi származású Mák János egy darabig a szent kút közelében lévő barlangban⁴⁹ élt, később egy remetelakba költözött a verebélyi templom felett. Már itt történt, hogy egy örült rátört éjszaka, és leharapta a hüvelykujját.⁵⁰ A Rákóczi-szabadságharc idején sokat szenvedett, a kurucok általi üldöztetés miatt meg is zavarodott az elméje, de 1730-ban bekövetkezett halála előtt egy időre ismét kitisztult. 1719-ben költözött a szent kút mellé az erdélyi származású ferences harmadrendi Zakariás Mihály, aki egy kis házacskát is épített magának. Ez lehetett az a különálló épület, amely 1731-ben az akkori remetelak kertjében állt, és benne „ház nép”, vagyis személyzet helyett méhkaptárokat tartottak.⁵¹ Zakariás négy évig élt a helyszínen, és jelentős fejlesztéseket vitt végbe: a hívek alamizsnájából tornyot emelt, illetve ő falazta körül és fedte be 1722-ben a kutat, amely Koós Pál korábbi próbálkozásának sikertelensége miatt azóta is nélkülözötte az időjárás viszontagságai elleni védelmet.⁵² Maga mellé vette Mák János testvért is.

1723-ban egy pásztói születésű pap, Földváry Demeter súlyos betegségéből felgyógyulva lemondott plébánosi tisztségéről, és fogadalmat tett, hogy a szent kútnál a Szűzanya szolgálatának szenteli hátralévő életét.⁵³ Zakariás Mihály házi-kója mellé remetelakot épített, melybe két újdonsült társával, Takács János és Ferenc harmadrendi édestestvérekkel költözött be. Ők kezdetben engedelmesekek voltak ugyan, de hamarosan ellenszegültek a papnak és nem ismerték el előjáró-

éltek itt. Ugyanitt a 127. oldalon Pál helyett Péternek nevezi az illetőt (József társát), de ő ettől még nem lehet azonos az 1730-as évek elején itt élt Fr. Péterrel sem, mivel utóbbi korábban katoná volt. Ld. az 55. jegyzetet.

⁴⁸ Feltehetőleg gróf gyarmati Balassa Judit, Koháry (I.) István özvegye. FÜLÖP-BARKÓCZY, 2016. 54–55.

⁴⁹ Elképzelhető, hogy ez képezte az alapját a később Bellágh Antal remetepap által kialakított remetebálangoknak. Ld. alább és a 84. jegyzetet.

⁵⁰ A környéken a 19. században gyakran megfordultak katonaszökevények, betyárok, részegek, erre ld. Fáy Zoltán tanulmányát a jelen kötetben.

⁵¹ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. IV. Lib. 23. p. 72.

⁵² BENKOVICS 1735–36. 36v; BENKOVICS, 1736. 190., 227.; BENKOVICS, 1744. 140v, 175v

⁵³ Egy felgyógyulása miatt ideköltöző dunántúli plébánosról, aki az első itteni pap volt, Szentmihályi és Lencsés műve is megemlékezik: SZENTMIHÁLYI, 1797. 98–99.; LENCSÉS, 1877. 121–122. Ld. még MIHÁLYI, 1899. 60–61. Nem lehet kizárni, hogy a személy azonos lenne a Földváry Demeter Ferenc nevű, eredetileg az esztergomi, később a veszprémi majd a pécsi egyházmegyében működő plébánossal, aki állítólag az utolsóként számon tartott állomáshelyén, a Tolna megyei Pincehelyen halt meg 1722-ben, és itt is temették el a mecsetőből kialakított templomban. HEGEDŰS, 1988. 31. Életére ld. NÉMETHY, 1894. 575.; PFEIFFER, 1987. 414.; BRÜSZTLE, 1880. 222–223. Amennyiben mégsem halt meg, hanem súlyos betegségéből felgyógyult, a következő évben (1723) akár Szentkútra is költözhetett.

juknak, a bővében lévő alamizsnából pedig meglehetősen jól éltek: az 1724-ben Pásztón tartózkodó Benkovics ennek maga is tanúja volt. Földváry határozott felépése hiányában teljesen a fejére nőttek, mire a másik remetelakból Zakariás el is költözött a verebélyi templom fölé (talán oda, ahol korábban Mák János lakott). Az atya végül 1728-ban hunyt el, a szentkúti kápolnába temették. Mivel még élete végén is szinte mindennap misézett, nagy népszerűségnek örvendett, ennek megfelelően hívek tömege búcsúztatta. Helyére 1729-ben egy másik volt plébános, Korvini János érkezett. Az 1731-ben végzett kánoni látogatás őt találta itt: az esztergomi általános helynök akaratából tartotta a rendszeres miséket a szentkúti kápolnában, rajta kívül a két említett remete és egy kocsis élt ekkor a helyszínen. Életvitele nem volt túl példás, de a botrányos életű két harmadrendi remete (a jegyzőkönyv fr. Joannesnek és Fodor Ferencnek nevezi őket)⁵⁴ rajta is túltett: hamarosan feladta a velük folytatott küzdelmet és a gyöngyösi remetéségbe költözött. Utódának, Károlyi József atyának végre sikerült elkergetnie őket, és egyedül maradt a szent kútnál, de a kultusz addigra meglehetősen lehanyaglott. Ekkor tért vissza Zakariás Mihály, majd mellé Sepsy János és bizonyos fr. Georgius. 1732-ből egy fr. Petrus⁵⁵ neve is ismert, az említett Mihály és János testvér pedig még 1735-ben is itt éltek.⁵⁶

A kutat, majd vele együtt a mellé épült kápolnát tehát már a kezdetektől fogva remeték gondozták, akik közül eleinte egyesek a máig fennmaradt remetebanlakokban élhettek (azok ma ismert állapota azonban később került kialakításra), majd a kút közelében több fázisban faházakat építettek maguknak. A nagyobb, Földváry Demeter által emelt remetelakban három cella, étkező és konyha, pince és két kamra kapott helyet.⁵⁷ A remeték többnyire a ferences harmadrend tagjai közül kerültek ki. Mivel a harmadrendiek nem voltak a katolikus klérus felszentelt tagjai, a kápolnában végzendő lelkipásztori feladatok ellátása céljából külön papra is szükség volt. A zarándokok nagyobb tömegeinek érkezésekor természetesen a környékről, főleg a gyöngyösi, szécsényi és füleki ferences konventből érkeztek atyák a szentségek kiszolgáltatására,⁵⁸ azonban az 1720-as évektől a többi remete

⁵⁴ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. IV. Lib. 23. p. 71–72.

⁵⁵ BENKOVICS 1735–36. 47v; BENKOVICS, 1744. 210v. Péter testvért a 19. században a kálvária építetőként tartották számon, de mivel az 1731-ben már építés alatt állt, legfeljebb a befejezése kapcsolódhatott hozzá. LENCSÉS, 1877. 136.

⁵⁶ BENKOVICS, 1735–36. 40v, 46v; BENKOVICS, 1736. 248.; BENKOVICS, 1744. 195r

⁵⁷ Ld. az 54. jegyzetet.

⁵⁸ NAGY, 2006. 178., 352.; Protocollum 7., 71., 75.; MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János leszármazottainak kérvénye az esztergomi általános helynöknek és a káptalannak, é.n. [1765] (MFKL VI. 2. 31. doboz)

mellé állandó jelleggel egy-egy világi pap is a helyszínre költözött (Földváry Demeter 1723–28, Korvini János 1729–31, Károlyi József 1732).

Az istentiszteleti helyükként szolgáló kápolna titulusa, akárcsak a verebélyi templomé, Mária mennybevétele (Nagyboldogasszony) volt. Kis mérete ellenére két oltárral rendelkezett, az egyik kő-, a másik faasztallal. Két haranggal, orgonával és szószékkel el volt látva, padokat azonban nem helyeztek el benne és sekrestye sem csatlakozott hozzá. Felszerelésének egyik részéről egy bizonyos Vernpocher kapitány, másik részéről a hívek gondoskodtak. 1731-ben már biztosan megvolt a Máriát a kis Jézussal ábrázoló kegyszobra, mivel az ekkor készült vizitációs jegyzőkönyv beszámolt az annak díszítésére szolgáló tárgyakról és ezüst fogadalmi ajándékokról is. A kápolna mérete azonban a nagyobb ünnepekre összegyűlő zarándokok számára nyilvánvalóan nem volt elegendő, ilyenkor inkább szabadtéri miséket kellett tartani. Ezért is kerülhetett sor ugyanebben az évben (a remeték kezdeményezésére, a hívek adományaiból összegyűlt pénzen, de a helynök tudta nélkül) egy kálváriaépítmény kialakítására, melynek lábánál oltár is helyet kapott.⁵⁹

Az 1730-as években új korszak kezdődött a kegyhely életében, amikor gondozását két és fél évtizedre a ciszterci rend vette át. A morvaországi Velehrad ciszterci apátsága névleg 1702-ben, a gyakorlatban pedig a Rákóczi-szabadságharc utáni években megszerezte a pásztói apátságot, de annak középkori birtokállománya nélkül. A monasztikus rendek megélhetésének anyagi alapja a földbirtok lévén a monostor tényleges felélesztéséhez szükség volt a tulajdonában lévő birtokok gyarapítására. Az apátság ezért már az 1720-as évek második felében érdeklődött a Keczer Andrásztól elkobzott szomszédos Mátraverebély és környékének megszerzése iránt, ekkor azonban az még nem volt a királyi kincstár kezén. Csicsery Zsuzsanna unokájának, Bika Zsuzsannának mint utolsó leszármazottnak az 1729-ben bekövetkezett halálakor viszont a birtoktest ténylegesen állami tulajdonba került. 1731-ben ezért hosszú tárgyalássorozat kezdődött a megszerzéséért, amelynek eredményeként 1733 novemberében ugyan a terület a ciszterciek birtokába került, de az örökjogon történő megvásárlás helyett mindössze zálogba tudták venni 25 évre 17.000 forintért.⁶⁰ Az érv, miszerint az apátság mint tulajdonos egyben alkalmas volt a (plusz jövedelmet hozó) szentkúti zarándokhely és a verebélyi templom lelkipásztori ellátásának biztosítására (és így a környékbeli protestantizmus visszaszorítására) is, fontos szerepet játszott abban, hogy az ügy végül a ciszterciek javára dőlt el, de talán már abban is, hogy a rend éppen ezért a bir-

⁵⁹ Ld. az 54. jegyzetet, valamint CHINORÁNYI, 1929. 66.

⁶⁰ BÉKEFI, 1902a. 63–68., 212–228.; BÉKEFI, 1902b. 122–124.; FORGÓ, 2019. 136–137. A korábbi birtokos család magva szakadására ld. a 12. jegyzetet.

tokért folyamadott. Ennek megfelelően a kegyhely birtokba vétele 1733 végén arra indította a pásztói apáti címet viselő Josef Maly velehradi apátot (1724–1748), hogy a korábbi jószágkormányzóságot továbbfejlesztve egy valamivel nagyobb szerzetesi közösséget helyezzen Pásztóra, előljáró (*superior*) vezetésével.⁶¹

A szentkúti kegyhely ciszterci korszakának szinte egészében egyetlen szerzetespap, Benkovics Mihály látta el a kápolna és remetesség adminisztrációját. 1734-ben ugyanis elsőként Germanecz Lászlót küldte ki az apátság, de feladatait már 1735 nyarán az akkor 43 éves Benkovics vette át, aki 1757. november 12-én bekövetkezett haláláig Szentkúton lakott és pasztorált.⁶² Működéséhez az apátság hivatalos egyházi joghatóságot is próbált szerezni, ami (ha az végül egyáltalán megadásra került⁶³) az esztergomi érsekkel és az egri püspökkel folytatott, 1737-ig tartó hosszú levelezést eredményezett.⁶⁴ Verebély és környéke ugyanis az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott (1700-tól az ekkor alapított nagybárkányi, az 1710-es évek második felétől 1750-ig a kisterenyei, majd innentől ismét a nagybárkányi plébánia alá⁶⁵), míg Pásztót, az apátság székhelyét az egri püspökség foglalta magába. Hasonlóképpen nem ismerjük a kimenetelét a ciszterciek azon törekvésének, amely során pápai búcsúengedélyt próbáltak szerezni – ezúttal biztosan – a szentkúti kápolna számára az 1730-as és az 1740-es években.⁶⁶ Velük ellentétben már az 1731. évi vizitációt végző kanonok is úgy tudta, hogy a kápolna rendelkezik teljes búcsúra vonatkozó engedéllyel Nagyboldogasszony vigíliájára.⁶⁷

Benkovics Mihály ciszterci atya nevéhez fűződik a szentkúti kegyhely első fennmaradt mirákulumoskönyve, amely – ahogy fentebb láttuk – Hluhovics Márton kisterenyei plébános 1719-ben írt hasonló gyűjteményén és saját tapasztalatain alapul, valamint hosszú értekező szakaszokat is tartalmaz, amelyek részben (job-

⁶¹ BÉKEFI, 1902a. 22., 341., 345., 368., 561.; BÉKEFI, 1902b. 126–127.

⁶² BÉKEFI, 1902a. 38., 99., 353., 388., 392–393.; FORGÓ, 2019. 138–139. Érkezésére: BENKOVICS, 1744. 148v–149r, alapvető életrajzi adataira (valamint Germaneczéire): BÉKEFI, 1902a. 567. Benkovicsnak az utóbbi helyen valószínűleg tévesen szerepel a születési helye (a Szentkúthoz közeli Rimóc), helyette az egykorú forrásban olvasható Nyitra vármegyei származás tűnik valószínűbbnek: BÉKEFI, 1902b. 202. A téves adat talán félreolvasás eredménye, mivel Benkovics nevű nemesi család ismert pl. a Nyitra vármegyei Tornóc közelében fekvő Mocsonok és Felsőszeli településeken (ma Trnovec nad Váhom, Močenok és Horné Saliby, Szlovákia). STREŠŇÁK, 2005. 86., 90. Vö. *Rimóci újság* 17 (2011) 11. sz. 11.

⁶³ Benkovics 1755-ben nem tudott igazolást mutatni adminisztrátori joghatóságáról a kánoni vizitációt végző kanonoknak, de úgy tudta, apátja kapott engedélyt az ordináriustól. EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. IX. Lib. 42. p. 227.

⁶⁴ BÉKEFI, 1902a. 368–372., 391–392.; BÉKEFI, 1902b. 124–125., 136–137.

⁶⁵ JORDÁNSZKY, 1836. 37.; FENICZY, 1865. 51.; MOHÁRY, 1876/80. 27., 30. Vö. SZENTMIHÁLYI, 1797. 11.

⁶⁶ BÉKEFI, 1902a. 391., 393.

⁶⁷ Ld. az 54. jegyzetet, illetve fentebb a 32–35. jegyzethez tartozó szakaszt.

bára téves) történeti okfejtések, elsősorban azonban a csodák mivoltáról szólnak kifejezett protestánsellenes éllel. Megírását 1735 végén kezdte meg, és 1736 kora tavaszán készült el vele, néhány későbbi adatot pedig utólag tett hozzá 1736-ból és 1737-ből. A következő évek során a szöveget még két változatban, bővített és átalakított formában is összeállította.⁶⁸ Az írás mellett a szerzetes lelképásztori teendőit sem hanyagolta el: a kápolna folyamatos adminisztrációján túl az ünnepek-kor érkező zarándokoknak is misézett, prédikált, valamint gyóntatta őket.⁶⁹

Benkovics atya mellől egy idő után elmaradtak a remeték. Ahogy láttuk, a ciszterci korszak előtt és annak kezdetén még biztosan éltek a kápolna mellett, 1737-ben is remetéskedett ott két ferences harmadrendi a szerzetesre bízva.⁷⁰ Zakariás Mihály 1738–39-ben még Benkoviccsal együtt gondozta a kegyhelyet,⁷¹ 1755-ben azonban utóbbi már egyedül tartózkodott Szentkúton. A szerzetes nyilván a korábbi remeteházban lakott, de ő, illetve a pásztói apátság a kegyhely infrastruktúrájára nézve nem bizonyult jó gazdának. 1755-re ugyanis már nagyon rossz állapotba került a kápolna, csak a főoltárnál voltak misék, az orgona is túl kicsinek számított, a korábbi felszerelés elhasználódott. A kálvária is elhanyagolt volt. A hívek adományai azonban ennek ellenére gyarapodtak: a vizitáció ebben az évben új felszerelési tárgyakat és sok fogadalmi ajándékot talált Szentkúton.⁷² Benkovicsnak ugyanakkor (nyilván szintén a búcsúsok ajándékainak köszönhetően) komoly állatállomány állt a rendelkezésére: két évvel későbbi hagyatéki leltára 94 forint készpénz és 100 kila árpa mellett 9 tehenet, 7 borjút, 10 ökröt, 29 sertést, a báránnyokkal együtt 99 juhot és néhány szárnyast írt össze, miközben az év során 17 pulykát, 5 ludat, 25 récét és 30 tyúkot még be is szállítottak Pásztóra.⁷³

Almásy (II.) János⁷⁴ már az 1730-as évek elején is a ciszterciek vetélytársa volt a verebéli birtok (Mátraverebely és Nagybatony falu, Tiribes, Tótverebely és Len-

⁶⁸ Ld. fent a 19. jegyzetet.

⁶⁹ BÉKEFI, 1902a. 38., 99., 388., 391–392.

⁷⁰ BÉKEFI, 1902a. 392.

⁷¹ BENKOVICS, 1744. 9v

⁷² EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. IX. Lib. 42. p. 226–227. Vö. BÉKEFI, 1902a. 38.

⁷³ BÉKEFI, 1902a. 287., 393. A beszolgáltatás rendszeres volt, cserébe a pásztói központból étkészlettel és egyéb felszereléssel látták el a szentkúti házat. Uo. 392.

⁷⁴ 1691-ben született Gyöngyösön Almásy (I.) János és Deák Judit egyetlen fiaként. 1728-ban Heves vármegye követe volt az országgyűlésen, 1732-től helytartósági főjegyzőként dolgozott. 1742-ben kinevezték nádori (jászkun) főkapitánynak, amely tisztségét valójában beiktatásától, 1745-től viselte. 1751-ben titkos tanácsosi rangot kapott, 1756-ban pedig a hétszemélyes tábla ülnökének nevezték ki. Ekkor főkapitányi tisztségét legidősebb fiának, Pálnak adta tovább. Feleségével, Borsy Annával nyolc gyermekük született. Almásy János 1765-ben, felesége 1772-ben halt meg, mindkettőjüket a gyöngyösi ferences templomban temették el. B. GÁL, 2005. 223–224.; ALMÁSY, 1903. 34–41.; OROSZ, 1906. 5.

gyénd puszta, valamint további kisebb birtokrészek) megszerzése terén, majd jóval azok 25 éves zálogbirtoklási idejének lejárta előtt újra lépéseket kezdett tenni ennek érdekében. 1749-ben előre megvette a kincstártól a birtokot, sőt 1750-ben adománylevelet is kapott rá Mária Teréziától (1740–1780), 1751-ben pedig a ciszterciek tiltakozása mellett birtokba iktatták. A velehradi apátság 1755-ben rászánta magát, hogy tárgyalásokba kezdjen vele, amelyek eredményeképp 1757. november 28-án megkötötték a szerződést. Eszerint Almásy valamivel a zálogidő vége előtt, már 1758. január 1-től a birtok valóságos örökjogú tulajdonosa lett. Születi emlékére való tekintettel Szentkútra különös gondot kívánt fordítani: a ciszterciek már 1750 táján úgy tudták, hogy ferencesek odatelepítését tervezi.⁷⁵

Benkovics Mihály 1757. november 12-én, kevéssel az említett szerződéskötés előtt elhunyt.⁷⁶ Ebben az évben érkezett helyette a papi feladatok ellátására Bellágh⁷⁷ Antal Ádám, aki 1752-ig az egri egyházmegye világi papjaként debrői plébános és esperes volt, majd ekkor az esztergomi főegyházmegyében, a Bajna mellett fekvő Csima nevű pusztán remete lett, mégpedig „Remete Szent Antal apát viseletét” magára öltve, vagyis a róla elnevezett remetekongregáció tagjaként.⁷⁸ Az egyes egyházmegyék remetéit a püspökök XIII. Benedek pápa (1724–1730) 1725-ben kiadott bullája nyomán ezekben az évtizedekben valamelyik (főleg a ferences) harmadrendbe léptették és helyi kongregációkba szervezték, melyek számára a legnépszerűbb védőszent a remetesség atyjaként tisztelt Szent Antal volt.⁷⁹ Bár az esztergomi érsekség remetéi számára 1757-ben Keresztelő Szent János patrocíniuma alatt alakult kongregáció,⁸⁰ Bellágh még ezt megelőzően, bizonyára egy másik, már meglévő egyházmegyei remetekongregációba lépett be Csimán, feltehetőleg a településsel majdnem közvetlenül szomszédos győri vagy veszprémi püspökségébe. Kongregációjának (legkésőbb Szentkútra költözésétől fogva) igen megbecsült tagja volt, amit az is jelez, hogy remetenovíciusok *magistereként* is alkalmazták. Ezért tölthette az ő vezetésével a kegyhely remetességében a próbaévét Kókay Gergely János, remetenevén Benedek 1761–62 folyamán.⁸¹

⁷⁵ BÉKEFI, 1902a. 228., 234–243., 393.; BÉKEFI, 1902b. 228–230.; FORGÓ, 2019. 139. Az 1750. évi adománylevelet ld. MNL OL P 3 1. tétel (Lajstromozott iratok) No. 25.

⁷⁶ BÉKEFI, 1902a. 393., 567.

⁷⁷ Neve a forrásokban és a szakirodalomban igen gyakran „Belák” vagy „Bellák” alakban fordul elő, de ő maga így írta alá a leveleit. EFL AV Nr. 990.

⁷⁸ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. XVI. Lib. 80. p. 144. Csimára ld. TÓTH, 2001. 37–39.

⁷⁹ DÉNESI, 2005. 324.; KISS, 2005. 296.; BARNA, 2001. 208.

⁸⁰ EPL AEV Nr. 1248., 1541. A felállítására vonatkozó kérvényen nem szerepel szentkúti remete aláírása, feltehetőleg ekkor épp nem is volt ilyen Benkovics mellett.

⁸¹ TÓTH, 2018. Az egyik itt közölt oklevelet (melynek azonban a jelzete tévesen van megadva) Bellágh kifejezetten novíciusmesterként írta alá.

Harmadikként ekkor (1759 óta) Dobák Jozafát élt Szentkúton, aki a Szent Antal kongregációba a váci egyházmegyében lépett be, és 1767-ben a szentkúti templomban temették el.⁸² A Szent Antalról elnevezett itteni remeték tehát nem tartoztak külön szerzetesrendhez, hanem a ferences harmadrend tagjai voltak, akiket ekkoriban az egyházi hatóság a remeték feletti kontrolljának igénye miatt kongregációba szervezett.⁸³

Bellágh Antal a maga és társai számára alakíthatta ki a Szentkúton található remetebarlangokat a mai formájukban, a régi remetelak átmeneti helyettesítésére.⁸⁴ Elképzelhető, hogy még Benkovics életében érkezett a helyszínre, amikor az idős atya használta a házat. Ha viszont csak annak halála után jött, az épületek lakhatatlanságig elhasznált állapota és hamarosan bekövetkező lebontása miatt lehetett szükség hirtelen – remetéhez illő – új lakó- és misézőhelyre.⁸⁵ Beletelt ugyanis pár évbe, mire a birtokot 1758 elején átvevő Almásy János által rögtön megindított építkezések révén elkészült a ma is álló szentkúti templom és az új remetelak. 1758–61 között épült fel a nagyobbra tervezett⁸⁶ emeletes lakóépület első, alul és felül is két-két helyiségből álló szárnya. Három fő itteni fenntartására 1761-ben Almásy alapítványt is ígért, ezt azonban nem váltotta be, hanem mindössze évi két-három urna bort és négy zsák lisztet juttatott számukra. Bár a bevételt a Bellághnak fizetett *stipendium* és a kegyes adományok tovább növelték, annak kiegészítésére a két laikus remete alamizsnát kéregetni is eljárt.⁸⁷

A jövedelmük egy részét azonban egy új templom céljára tették félre, így az Almásy által a régi kápolna lebontása után 1759-ben az alapoktól építeni kezdett

⁸² Ld. fent a 78. jegyzetet, valamint EFL AV Nr. 3335/22.; FENICZY, 1865. 54.; ZADRAVECZ, 1934. 116.; ROZNIK, 1948. 21.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 67., 102.

⁸³ Bár pecsétjük köriratán (pl. a szentkúti épületeket ábrázoló metszeten – ld. a 86. jegyzetet, valamint az 1. képet –, illetve a Tóth Szilárdnál – TÓTH, 2018. – közölt okleveleken) a „rend” szó rövidítése szerepel („Sigillum Ord. Erem. S. Antonii Abbatis”), akárcsak Dobák Jozafát szentkúti remete sírján (FENICZY, 1865. 54.), oklevelek szövegében a „Congregatio Sancti Patri Nostri Antonii Magni Abbatis Eremitarum” megnevezés olvasható. Az *ordo* és a *congregatio* szót bizonyos esetekben egymás szinonimájaként használták a korban. Tóth Szilárd állítása tehát, miszerint Szentkúton az antonita ispotályosrend tagjai éltek volna, minden alapot nélkülöz.

⁸⁴ A 19. század közepén a barlangokat (37. kép) „magyarul Bellágh lukának” hívták. Protocollum 1. A barlangokra ld. BAKÓ, 1998.

⁸⁵ Szentmihályi Mihály lejegyezt egy történetet, amely egy titokzatos külföldi, francia anyanyelvű remetéről tudósít. Amikor Bellágh és társai már biztosan házban éltek Szentkúton, ez a személy „az erdőség között egy kősziklába lakott”. SZENTMIHÁLYI, 1797. 86–87. A történet szerepel Lencsés Kornél művében is, de nála a sziklában lakó remete szinte már vadállathoz hasonlított. LENCSE, 1877. 122–125. Ld. még FLUDOROVICS, 1913a. 23.

⁸⁶ Zeller Sebestyén 1760-as években készült metszete a megvalósultnál jóval nagyobb, három szárnyból álló épületet ábrázol (1. kép). Ld. Térdik Szilveszter tanulmányát a jelen kötetben.

⁸⁷ Ld. fent a 78. jegyzetet, valamint EFL AV Nr. 3335/21–22.

épülethez 300, annak berendezéséhez további 500 forinttal tudtak hozzájárulni. 1761 nyarára már használatba vették az elkészült szentélyt, a sekrestyét és a felette lévő oratóriumot, feltehetőleg az ugyanez évi búcsúra (de legkésőbb kora őszre) elkészült a hajó boltozata és bizonyos magasságig a tornyok is.⁸⁸ A munkálatok 1763-ra fejeződtek be.⁸⁹ A templom eleinte mindössze egy oltárral rendelkezett, a főoltár hordozható oltárkövének 1777. évi felszentelésekor viszont már hárommal, valamint szószékkal, karzattal, orgonával, padokkal és két haranggal is. A korábbi kápolna kegyszobrát helyezték el a főoltáron.⁹⁰ Megmaradt, sőt minden bizonnyal valamelyest rendbehozatalra került az 1731-ben épített, szabadtéri prédikációra és misézésre alkalmas kálvária is.⁹¹ Mindezt az idős Almásy János mint újdonsült földbirtokos a megboldogult szülei Szentkúthoz fűződő erős vallásos érzületére való tekintettel vitte véghez.⁹² A szintén koros és már évek óta visszavonulni szándékozó⁹³ Bellágh Antal 1764-ben elhagyta Szentkutat,⁹⁴ majd 1765-ben meg is halt,⁹⁵ Dobák mellé 1766-ban Szalmásy Romuald, majd Paigler Elek remete került, akiknek a Szent Antal kongregációhoz való tartozásáról hallgatnak

⁸⁸ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. XVI. Lib. 80. p. 143.; EFL AV Nr. 3335/22.

⁸⁹ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Papp Primus gyöngyösi gvardián és definitor generalis kérvénye gróf Balassa Pál kancellárhoz, 1763. május 4.; Protocollum 68.

⁹⁰ Protocollum 2., 4.; EPL AEV, Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 42.; MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Status Ecclesiae Sacri Fontis Tótt Mátra Verebélyensis, 1777. Ld. még LENCSES, 1877. 116–117.

⁹¹ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. XVI. Lib. 80. p. 143., vö. uo. Fasc. LI. Lib. 208. p. 43.

⁹² EFL AV Nr. 3335/21.; MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János első kérvénye Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, é.n. [1763], valamint a szalvatoriánus rendtartomány tagjainak első kérvénye Barkóczyhoz, é.n. [1763]; Protocollum 67–68., 69–70.; ZADRAVECZ, 1934. 108–110.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 61.

⁹³ Már 1761-ben ő maga kérte az esztergomi érsektől, hogy idős kora miatt nyugodtabb helyre kerülhessen. EFL AV Nr. 3335/22. 1763-ban Almásy, a gyöngyösi gvardián és a szalvatoriánus ferencesek is leírták kérvényeikben, hogy Bellágh már nem képes ekkora tömeget ellátni. A gvardián levelének lelőhelyét ld. a 89. jegyzetben, a másik két levélét a 92. jegyzetben.

⁹⁴ Almásy egy datálatlan levelében említi a távozását, amelyre a válasz 1764 decemberében kelt. MFKL VI. 2. 30. d. Almásy János második kérvénye Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, é.n. [1764], Barkóczy Ferenc levele Almásy Jánosnak, 1764. december 6. (másolataik: MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs., ill. Protocollum 72–73.); ZADRAVECZ, 1934. 110–112.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 62. Ld. még SZENTMIHÁLYI, 1797. 96., aki szerint 1764-ben Bellághot az érsek magához hívatta Esztergomba.

⁹⁵ A levelek, amelyek halottnak mondják, minden bizonnyal 1765 nyarán keletkeztek: MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János leszármazottainak kérvénye az esztergomi általános helynöknek és a káptalannak, é.n. [1765] (MFKL VI. 2. 31. doboz), Kernhoffer György tartományi megbízott levele a szalvatoriánus tartományi őrnök, 1765; Protocollum 1., 7., 71–73. Vö. MOHÁRY, 1876/80. 34.; NAGY, 2006. 178., 352.; MIHÁLYI, 1899. 95.; FLUDOROVICS, 1913a. 23–24.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 106. Bellágh életéről *elogiumszerű* összefoglalás: LENCSES, 1877. 128–131.

a források.⁹⁶ Előbbi a beiktatásáról szóló irat szerint bizonyos P. Fidelisnek tartozott engedelmisséggel.⁹⁷

A ferencesek szentkúti megtelepedésére mindezeket követően, hosszú és bonyodalmas folyamat árán került sor. Ők a század első háromnegyedében csak egy-egy rövidebb időszak erejéig, átmeneti jelleggel lelkipásztorkodtak a kegyhelyen. A Nagyboldogasszony vigíliáján tartott búcsúkra a környékbeli világi papokon kívül már jó ideje a rend tagjai is többen eljöttek a rengeteg hívő gyóntatására.⁹⁸ Országszerte (és a környéken kifejezetten) jellemző volt emellett, hogy bizonyos plébániákon betegség, távollét, de főleg plébánosváltások idején a környékbeli ferences rendházak egy-egy tagját alkalmazták átmeneti kiegészítőként, akik ráadásul koldulási körútjaik során eleve járták a vidéket és pasztoráltak.⁹⁹ Erre Szentkút esetében is maradtak fenn adatok. Már Benkovics Mihály idején is lehetett itt átmenetileg néhány kiegészítő atya talán a ciszterci betegsége, vagy hatvan év feletti kora miatt: a korábban Romhányban káplánkodó Fabóczy László neve 1755–56-ban bukkan fel, Thury Márké és Bognár Lajosé pedig 1757-ben, mindhárman szécsényi ferencesek voltak.¹⁰⁰ Bellágh Antal távozása után, 1764–65-ben rövid ideig Boldog Mihály, Kristóf Lukács és Panthei (Pánthy?) Balázs gyöngyösi ferencesek végeztek itt lelkipásztori szolgálatot, 1768-ban feltehetőleg Illyés Lénárd.¹⁰¹

Almásy János ugyanakkor a templom elkészülte után, 1763-ban állandó jelleggel akart négy szerzetest (három felszentelt papot és egy laikus testvért) letelepíteni a megújult helyszínen, amelyhez Barkóczy Ferenc esztergomi érsek (1761–1765) engedélyét kérte.¹⁰² Barkóczy kezdettől ellenezte a ferencesek megtelepedését, és

⁹⁶ Utóbbi Nagy András ferences 1777-ben összeállított művében már az alább említett Csepregi Elek társaként, vele együtt szabados életet élő remeteként szerepel: NAGY, 2006. 180. (a magyar fordításban Cigler névalakkal), 353. Lencsés Kornél a 19. századi háztörténetben és az ő nyomán néhány további szerző úgy vélte, hogy a kongregációhoz tartozott: *Protocollum 1.*; MIHÁLYI, 1899. 94.; FLUDOROVICS, 1913a. 23. Ugyanakkor Dobák, Paigler és Csepregi valószínűleg a ferences harmadrendnek sem voltak tagjai: PALKÓ–ORBÁN, 2000. 101–102.

⁹⁷ FENICZY, 1865. 54.; MOHÁRY, 1876/80. 34–35.; ZADRAVECZ, 1934. 114–115.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 102.

⁹⁸ Ld. az 58. jegyzetet. A (bizonyára) 1763. évi Nagyboldogasszony-vigílián Szentkúton szolgáló ferencesek számát ld. Almásy János levelében (feltehetően) Szentilonay József címzetes arbei püspök, Barkóczy általános helynöke számára, é.n. [1764]: *Protocollum 74–75.*

⁹⁹ NAGY, 2006. 175., 349.; KÖNIG, 1931. 223. Vö. SIPTÁR, 2010. 78–82., 87–97.; SIPTÁR, 2013. 277–278.; SIPTÁR, 2014. 85.

¹⁰⁰ FENICZY, 1865. 54.; LENCSES, 1877. 137. Benkovics 1692-ben született: BÉKEFI, 1902a. 567. A ferencesekre: *Series tabularum, Szécsény, 1754–57* (a kötetben nincs oldalszámozás)

¹⁰¹ *Protocollum 1.*; *Series tabularum, Gyöngyös, 1763–65, 1768.*; SZENTMIHÁLYI, 1797. 97.; FENICZY, 1865. 54.; ZADRAVECZ, 1934. 116.

¹⁰² MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János első kérvénye Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, é.n. [1763], a szalvatoriánus rendtartomány tagjainak első kérvénye Barkóczyhoz, é.n. [1763], Papp

Almásy többszörös kérésére sem adta meg a hozzájárulását.¹⁰³ A primásnak a renddel korábban, talán még egri püspökként (1744–1761) nézeteltérése lehetett,¹⁰⁴ ugyanakkor már 1757 óta támogatásában részesítette az újdonsült (Spanyolországban 1752-ben alapított kolduló és remetejellegű) nazarénus szerzetesrendet (*Congregatio Fratrum de Poenitentia*).¹⁰⁵ Nem véletlen tehát, hogy a szentkúti kegyhelyet is inkább rájuk kívánta volna bízni, Almásy viszont ezt elképzelhetetlennek tartotta, mivel a ferencesek már hosszú ideje komoly szolgálatot teljesítettek a helyszínen (Gyöngyösről búcsújárást vezettek ide és a nagy ünnepeken kijártak kiségetni), míg a nazarénusok többnyire még magyarul is alig tudtak.¹⁰⁶ Maguk a ferencesek is szerettek volna letelepedni a kegyhely mellett, ráadásul motivációjukat anyagi megfontolások tovább növelték, Szentkút tágabb környéke ugyanis a szécsényi, gyöngyösi és füleki házaik kialakult koldulási körzeteihez tartozott. Egy másik kolduló szerzetesrend tagjainak letelepítése veszélyeztette volna az említett házak bevételeit, melyek közül az előbbi kettőben ráadásul utánpótlásképzés is zajlott (azaz a növendékek miatt eleve az átlagosnál több jövedelemre volt szükségük).¹⁰⁷

Almásy maga is biztosítani kívánta a letelepítendő ferencesek anyagi biztonságát. Már Bellágh Antalnak is ígérte, hogy három itt lakó személy ellátását alapítványtétellel finanszírozza majd, de az építkezés miatt erre nem került sor.¹⁰⁸ Később ő és ezredes fia (Almásy Ignác József¹⁰⁹) is alapítványi tőkét helyezett el

Primus gyöngyösi gvardián és definitor generalis kérvénye gróf Balassa Pál kancellárhoz, 1763. május 4.; Protocollum 67–68., 69–70.; ZADRAVECZ, 1934. 108–110.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 61.

¹⁰³ MFKL VI. 2. 30. d. Barkóczy Ferenc levele Almásy Jánosnak, 1764. december 6. (másolata: MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs.; Protocollum 72.); ZADRAVECZ, 1934. 110–111.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 62.

¹⁰⁴ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. A szalvatoriánus rendtartomány tagjainak első kérvénye Barkóczyhoz, é.n. [1763]; Protocollum 67–68.

¹⁰⁵ Barkóczy az egri egyházmegyében Felsőtárkány mellett, később az esztergomi főegyházmegyében Péli-földszentkeresztben telepítette le őket. SZMRECSÁNYI, 1932. 229., 232.; HAICZL, 1891. 482., 485.

¹⁰⁶ Almásy János levele (feltehetően) Szentilonay József címzetes arbei püspök, Barkóczy általános helynöke számára, é.n. [1764]; Protocollum 74–75.; ZADRAVECZ, 1934. 112–114.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 55. Ld. még LENCSÉS, 1877. 138.

¹⁰⁷ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Papp Primus gyöngyösi gvardián és definitor generalis kérvénye gróf Balassa Pál kancellárhoz, 1763. május 4., illetve a szalvatoriánus ferencesek levele az esztergomi általános helynöknek és a káptalannak, é.n. [1765] (ugyanaz a levél megtalálható MFKL VI. 2. 31. dobozban is további jelzet nélkül), Kernhoffer György ferences rendtartományi megbízott egy esztergomi kanonoknak, 1765; Almásy János leszármazottainak kérvénye az esztergomi általános helynöknek és a káptalannak, é.n. [1765] (MFKL VI. 2. 31. doboz); Protocollum 68., 70–72.

¹⁰⁸ EFL AV Nr. 3335/22.

¹⁰⁹ 1723 és 1804 között élt. OROSZ, 1906. 6.

a gyöngyösi ferenceseknél Szentkút számára, amelyet a terv megvalósulása esetén áthelyeztek volna a kegyhelyre.¹¹⁰

1765-ben azonban mind az érsek, mind Almásy meghalt,¹¹¹ a kegyhely adminisztrátorául pedig az esztergomi káptalan a földbirtokos özvegye tudta és beleegyezése nélkül egy remetepapot nevezett ki a ferencesek helyett.¹¹² A káptalan is ellenezte ugyanis a ferencesek állandó jelleggel történő letelepítését. Arra hivatkoztak, hogy a szabályos kolostorhoz tizenkét szerzetesre lenne szükség, hogy Gyöngyös, ahol Almásy az alapítványát elhelyezte, másik egyházmegyében fekszik, hogy a plébániai jogok sérülnének a rend letelepedésével, illetve hogy az alamizsnagyűjtés nagyon megterhelné a környéken lakó népet.¹¹³

Ez volt az az időszak, amikor az ún. felvilágosult abszolutizmus jegyében a hivatalos állami egyházpolitika a Habsburg Monarchia egész területén, így a Magyar Királyságban is szabályozni igyekezett a szerzetességet.¹¹⁴ Többek között korlátozni próbálták a koldulórendek létszámát is, hogy azok kéregetésükkel a lakosság anyagi helyzetét ne nehezítsék, a népet a hivatalosan előírt adói befizetésében ne akadályozzák.¹¹⁵ E törekvés eredményeként 1770-ben Mária Terézia az 1767–69 folyamán felmért lélekszámban maximálta a koldulórendek, köztük a ferences

¹¹⁰ Ld. a 106. és 113. jegyzetet, valamint MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János első kérvénye Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, é.n. [1763], Almásy János leszármazottainak kérvénye az esztergomi általános helynöknek és a káptalannak, é.n. [1765] (MFKL VI. 2. 31. doboz); *Protocollum* 69–71.

¹¹¹ Almásy április 4-én (B. GÁL, 2005. 223.), Barkóczy július 18-án (DÓKA, 2003. 346.).

¹¹² MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Kernhoffer György ferences rendtartományi megbízott két levele, 1765; *Protocollum* 72–73. Nem lehetetlen, hogy ez a remetepap azonos a fentebb említett P. Fidelisszel (ld. a 97. jegyzethez tartozó szakaszt), mivel ilyen nevű ferences az 1766. évi füleki, szécsényi és gyöngyösi tabulákban nem szerepel. *Series tabularum, Fülek, Szécsény, Gyöngyös, 1766. Lencsés Kornél pedig úgy tudta, hogy P. Fidelis remete atya volt, akit Nagyszombatból küldött az egyházi előjáróság. LENCSES, 1877. 131.*

¹¹³ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János egyik fiának levele az esztergomi általános helynöknek, 1765. szeptember 1.; *Protocollum* 73–74.

¹¹⁴ Erre általában ld. PATAKI, 2019.

¹¹⁵ A lakosság terhelésének további növelését ellenző korabeli állami elvvel tisztában volt már 1763-ban Almásy János is, de épp ezért is tartotta jó ötletnek a szigorú szegénységben élő ferencesek letelepítését: MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János első kérvénye Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, é.n. [1763], illetve a szalvatoriánus rendtartomány tagjainak első kérvénye Barkóczyhoz, é.n. [1763]; *Protocollum* 67–68., 69–70. Szintén említették az elvet a közérdekre tett konkrét utalással Almásy leszármazottai: MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János leszármazottainak kérvénye az esztergomi általános helynöknek és a káptalannak, é.n. [1765] (MFKL VI. 2. 31. doboz), illetve Almásy János egyik fiának levele az esztergomi általános helynöknek, 1765. szeptember 1.; *Protocollum* 71., 73–74. További ellenérv volt az utóbbi két levélben, hogy a ferenceseknek már vannak a közelben rendházai, melyek koldulási körzetei épp itt húzódnak, tehát az ő szentkúti letelepedésük esetén legalább nem jelenne meg egy újabb kéregető szerzetesrend a környéken.

rend tagságát.¹¹⁶ A ferencesek újabb helyen, jelesül Szentkúton történő letelepítése nem felelt meg ennek az elvnek, ami nyilvánvalóan az ügy elhúzódásának és hosszú ideig tartó sikertelenségének egyik oka volt.

Mindezek miatt 1767-ben újra egy világi pap, Gábris János került a kegyhelyre, aki 1771-ig (majd rövid időre később is) működött Szentkúton.¹¹⁷ Szolgálati éveiből is ismerünk néhány füleki és szécsényi ferencset, akik bizonyos lelkipásztori szolgálatokat láttak el Szentkúton.¹¹⁸ Gábris távozása után, 1771-ben viszont Rudinecz György balassagyarmati plébános, szécsényi kerületi esperes¹¹⁹ maga kért a szécsényi ferencesektől papot, melynek eredményeképp egymást követően négyen is szolgáltak Szentkúton júniustól szeptemberig. Rendszeres ellátás híján azonban ekkor vége szakadt itteni munkájuknak.¹²⁰

Jelenlétük végül csak 1772 nyarán állandósult, amikortól a szécsényi konvent egyes tagjai adminisztrátorokként látták el a lelkipásztori feladatokat a helyszínen. Az említett esperes ugyanis májusban konkrét felkérést intézett a szécsényi gárdiánhoz, miszerint az ottani rendházban élő rendtagok mindig legyenek annyian, hogy közülük kerülhessen ki a szentkúti pap. Június 21-én valóban meg is érkezett a kegyhely szolgálatára Zelovics Kristóf ferences atya. Neki innentől fogva engedelmességgel tartoztak a helyi remeték, amit Rudinecz a nekik címzett levélben írt elő.¹²¹ A nagyobb ünnepeken pedig ezt követően is további rendtársak érkeztek az adminisztrátor segítségére gyóntatni és prédikálni.¹²² A búcsúok egy része talán

¹¹⁶ Az intézkedés kiterjedt az alapítvánnyal nem rendelkező, kéregető remetékre is. SZABÓ, 1921. 392–396. A füleki háztörténet is említi és kivonatossan idézi a rendelkezést: HDF 28–29.

¹¹⁷ *Protocollum* 1.; FENICZY, 1865. 54.; NAGY, 2006. 179., 352. (utóbbi idézi *Protocollum* 7.) Gábris János ezt megelőzően az esztergomi főegyházmegye több plébániáját is vezette, majd egy kivizsgálást követően hanyagság és iszákosság miatt 1763 őszétől papi otthonba helyezték. Innen kikerülve jött Szentkútra, majd 1771-ben a sajpőspüspöki plébániát vette át. NÉMETHY, 1894. 582.

¹¹⁸ Pl. Pancsák Zsigmond szécsényi ferences 1768-ban. FENICZY, 1865. 54.; *Series tabularum*, Szécsény, 1768. Ld. még HDF 25.; LENCSES, 1877. 137. Néhány Feniczynél (és talán az ő nyomán a *Protocollum* 1. oldalán) előforduló név ugyanakkor a tabulák alapján nem azonosítható ferences rendtagokkal.

¹¹⁹ NÉMETHY, 1894. 901.

¹²⁰ A kortárs források alapján (HDSz 137.; NAGY, 2006. 179., 352–353. vö. *Protocollum* 7.) egyértelmű, hogy a négy ferences egymás után szolgált Szentkúton, nem egyszerre, ahogy a 19–20. századi leírások állítják: *Protocollum* 1.; LENCSES, 1877. 138.; MIHÁLYI, 1899. 96.; FLUDOROVICS, 1913a. 24.; ZADRAVECZ, 1934. 116. A személyekre ld. még *Series tabularum*, Szécsény, 1771

¹²¹ NAGY, 2006. 179–180., 353.; HDSz 144.; *Protocollum* 1., 7–8.; LENCSES, 1877. 137–138. A tabulák innentől kezdve külön jelzik a Szentkúton szolgáló atya neve mellett ezt a feladatkört: *Series tabularum*, Szécsény, 1772; *Liber tabularum*, Szécsény, 1776, 1777, 1779, 1780 (a kötetben nincs oldalszámozás)

¹²² HDSz 138., 143., 145., 148., 155., 173., 184., 188., 190., 193.; HDF 122.; *Protocollum* 9–10.

ennek is köszönhetően Szentkútról Szécsénybe ment tovább, ezért Nagyboldogasszonykor itt is érezhető volt a gyónások számának megnövekedése.¹²³

Nem sokkal ez előtt küldte a remetességbe az érseki helynök a nazarénus szerzetesből lett remetét,¹²⁴ Csepregi Eleket, aki hosszabb ideig szolgált Szentkúton. A ferences adminisztrátorokkal azonban meglehetősen rossz viszonya alakult ki, remetéhez nem illő viselkedésére, az alamizsna elherdálására utóbbiak többször is panaszkodtak az egyházi hatóságnál. Zelovics Kristóf 1774-ben még felhatalmazást is kapott Paszt János szécsényi kerületi esperestől,¹²⁵ hogy Csepregit eltávolítsa, de előljárói tanácsára a ferences atya mégsem vállalta a remete anyagi elszámoltatását, így az helyben maradt.¹²⁶ A konfliktus a következő adminisztrátorral, Molnár Ádámmal is fennállt, mígnem 1777. október 20-án az utóbbit „az ottani remete féltékenysége és rosszindulatú információja nyomán” visszahívták a kolostorba, és helyére csak másfél év múlva, 1779 tavaszán helyeztek szerzetest, Sinkai Gáspárt azzal a feltétellel, hogy a templom számadásaiba nem ártja bele magát.¹²⁷ A remete és a ferencesek összetűzése középpontjában tehát végső soron anyagi kérdések állhattak. A 19. század egyik meghatározó ferences adminisztrátora, Lencsés Kornél úgy tudta, hogy Csepregi maga is zárandok volt: meglátogatta, Rómát, Jeruzsálemet, és más jelentős kegyhelyeket is.¹²⁸ Talán ezért volt szüksége nagyobb mennyiségű pénzre.

A szentkúti búcsújárás kapcsán az 1760-as években merült fel az az egyházi joghatósági probléma, hogy zárandoklatok alkalmával az egymással szomszédos egyházmegyék papjai gyóntathatják-e a másik egyházmegye híveit (így például Szentkúton esztergomi papok egri híveket, illetve egri papok ugyanitt egri vagy esztergomi híveket).¹²⁹ A kérdést megoldandó először Eszterházy Károly egri püspök (1761–1799) rendelkezett, amikor 1762-ben engedélyezte, hogy az ő híveit az esztergomi érsekségnek az egri egyházmegyével határos területén a helyi papok

¹²³ HDSz 145., 173.

¹²⁴ Egy 1769-es gyógyulási történetben már szerepel. LENCSÉS, 1877. 105., 127., 134–135. A nazarénusok rendjének működését 1767-től Mária Terézia hivatalosan nem engedélyezte Magyarországon, szerzetesi ruhájukat a rendelkezés alapján le kellett vetniük (bár ezt nem mindenki tette meg közülük). HAICZI, 1891. 487–488.

¹²⁵ NÉMETHY, 1894. 842.

¹²⁶ NAGY, 2006. 180–181., 353–355.; *Protocollum* 8–9.

¹²⁷ HDSz 185., 189.; *Protocollum* 9.; MOHÁRY, 1876/80. 35., 37. Vö. FENICZY, 1865. 54. Ebben az időszakban térhetett vissza rövid időre Gábris János világi pap.

¹²⁸ Ld. Lencsés művében a 124. jegyzetben idézett oldalakat.

¹²⁹ EFL AV Nr. 2190. (*Vicearchidiaconorum relationes*, 1762. október 5. – köszönöm Mihalik Bélának, hogy erre az adatra felhívta a figyelmet); MFKL VI. 2. 30. d. Szentmihályi Mihály mérái plébános és az egri egyházmegye hevesi alsó kerülete esperesének levele Rózsa Jácint gyöngyösi ferencesnek, 1765. augusztus 16.

gyóntathassák, búcsújárások alkalmával pedig akár a püspöknek fenntartott esetekben is feloldozhassák. Ha az egri papok akarnának gyóntatni a szomszédos egyházmegyében, akkor az ottani püspök engedélyével kell rendelkezniük, illetve a helyi plébánosnak tudnia kell róla.¹³⁰ A másik fél részéről Nagy István érseki helynök¹³¹ adott rá 1779-ben engedélyt, hogy az esztergomi érsekséggel szomszédos, határos, de már az egri egyházmegyéhez tartozó plébániák plébánosai, valamint az egri egyházmegye gyóntatási engedéllyel rendelkező szerzetesei (köztük tehát többek között a gyöngyösi ferencesek) gyóntathassák az egri egyházmegyéből zarándoklatra érkező híveket az esztergomi főegyházmegye területén (azaz például Szentkúton), sőt ilyen alkalmakkor az esztergomi híveket is.¹³²

1779-ben Almásy János fiai, Mihály és Pál, valamint utóbbi fia, (II.) Ignác¹³³ fellevenítették apjuk kolostoralapítási törekvését, és szóbeli, illetve írásbeli érintkezésbe léptek a szalvatoriánus rendtartomány vezetőségével, de az ügy hamarosan ismét elhalt.¹³⁴ Pontosabban tudunk egy 1781. július 26-án (Szent Anna napján), Szentkúton tartott nagyszabású ünnepségről 21 pap részvételével, melynek keretében a kegyhely kezelését hivatalosan a füleki konventre bízták, de több főből álló ferences közösség továbbra sem alakult.¹³⁵ Folytatódott az a gyakorlat, mely szerint egy állandóan ott tartózkodó adminisztrátor kisegítésére a füleki, szécsényi és gyöngyösi ferencesek közül többen (1781-től a fülekiek már 3–6 fővel) kijártak a nagyobb Mária-ünnepeken, főleg a Nagyboldogasszony előtti napokon, továbbá Szent Anna napján. Rajtuk kívül környékbeli világi papok is érkeztek, így pl. 1781-ben Nagyboldogasszony vigíliájára 31 atya jött össze. Egy-egy ferences prédikált az összegyűlt búcsúsoknak, de a legtöbben gyóntattak, mivel nagyon sokan járultak ehhez a szentséghez: 1782-ben Szent Anna ünnepén pl. hatszáznál több gyónót regisztráltak.¹³⁶

1782. július 27-én, majdnem pontosan egy évvel az után, hogy a füleki ferencesek vették át Szentkút adminisztrációját, a kegyhely pápai búcsúengedélyt kapott, amely az első szövegszerűen is ismert ilyen jellegű dokumentum Szentkútra vonatkozóan.

¹³⁰ A püspöki rendelet (1762. október 30.) másolata szerepel Szentmihályi előző jegyzetben idézett levelében.

¹³¹ NÉMETHY, 1894. 809.

¹³² Protocollum 5–6.; SZENTMIHÁLYI, 1797. 121.

¹³³ Az Almásy-családfára ld. a 40. jegyzetet.

¹³⁴ Annak ellenére, hogy már konkrét jegyzék is készült a szerzetesek eltartásához szükséges juttatásokról. Ld. MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. 1779. évi és évszám nélküli iratait, illetve Protocollum 75–76. Vö. NAGY, 2006. 181., 355.; LENCSES, 1877. 138–139.; ZADRAVECZ, 1934. 123., 125.; PALKÓ-ORBÁN, 2000. 62., 105.

¹³⁵ HDF 130.; Protocollum 10. Vö. LENCSES, 1877. 269. Valójában az adminisztrátor személye (Tóth Ágoston) nem változott, de 1781-től már a füleki konvent tagjaként működött Szentkúton. Liber tabularum, Szécsény, 1780, Fülek, 1781

¹³⁶ HDF 131., 135–136., 138., 140., 147., 154.; Protocollum 10.

Ez a korábbi engedélyt hatályon kívül helyezve teljes búcsút engedélyezett Nagyboldogasszony ünnepére és a két megelőző napra, a hat további Mária-ünnepre, pünkösdvásárnapra, valamint Páduai Szent Antal és Szent Anna napjára.¹³⁷ Elképzelhető, hogy kieszközlése már a fülekiek érdeme volt, és könnyen lehet, hogy a szentkúti búcsújárás minden kétséget kizáró elismertetését célozta annak érdekében, hogy megmentse a korlátozó intézkedésektől. Hamarosan megszületett ugyanis II. József (1780–1790) búcsújárást tiltó rendelete, amelynek azonban már előzményei is voltak. Mindez a búcsúengedély ellenére is valamelyest visszavetette a kegyhely fejlődését, és valószínűleg a szentkúti ferences jelenlétre is káros hatással volt.

A búcsújárások gyakorlatát már Mária Terézia is korlátozta, amikor 1775-ben előírta, hogy csak egy nap alatt megjárható zárandoklatok szervezhetők.¹³⁸ Ennek kapcsán keletkezett az az 1776-ból származó iratcsomó, amely a gyöngyösiek szentkúti búcsújárásának védelmében sokat elmond annak történetéről.¹³⁹ 1782-ben II. József feloszlatta a remeteségeket,¹⁴⁰ 1784 májusában pedig egy helytartótanácsi rendelet előírta, hogy a kegyszobrok melletti fogadalmi tárgyakat el kell távolítani, az öltöztető szobrokat más szobrokra kell cserélni.¹⁴¹ Végül 1785 őszétől az uralkodó az úrnapi és kereszttjáró napokon rendezett körmeneteket leszámítva egyetlen más *processio* megtartását sem engedélyezte.¹⁴² Nem tudjuk, hogy a rendeletek hatására pontosan mi történt Szentkúton, de elképzelhető, hogy átmenetileg valóban szünetelt a búcsújárás gyakorlata, mivel a környező ferences rendházak háztörténetei az 1790-et közvetlenül megelőző években hallgatnak a szerzeteseik szentkúti kisegítéséről.¹⁴³ Lehetséges, hogy ebben az időszakban pap

¹³⁷ A Protocollum 4–5. oldalán, valamint a MFKL VI. 18. 1. d. 3. csomóban a bulla latin és magyar nyelvű szövege is megtalálható. A teljes szöveg magyarul olvasható: SZENTMIHÁLYI, 1797. 131–132.; JORDÁNSZKY, 1836. 38. Ld. még SZENTMIHÁLYI, 1797. 26–27.; LENCSES, 1877. 3.; FLUDOROVICS, 1913a. 30.; ZADRAVECZ, 1934. 117.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 87.; FORGÓ, 2019. 141–142.

¹³⁸ NAGY, 2006. 178., 351. Vö. EFL AV Nr. 2190. (Vicearchidiaconorum relationes, 1775. július 11.) Köszönöm Mihalik Bélának, hogy az utóbbi iratra felhívta a figyelmem.

¹³⁹ EFL AV Nr. 2183. Ebben megtalálható Szentmihályi Mihálynak – az alább említett mirákulumoskönyv majdani szerzőjének – mérai plébánosként és az egri egyházmegye hevesi alsó kerülete espereseként Eszterházy Károly egri püspöknek írt levele is, amelyben határozottan kiállt a gyöngyösiek és (tarna)mériak Nagyboldogasszony vigiliájára Szentkútra vezetett háromnapos zárandoklata mellett, saját tizenöt éves tapasztalatára hivatkozva, egyben a gyöngyösi hívek írásbeli kérését teljesítve.

¹⁴⁰ BARNA, 2001. 208–209.

¹⁴¹ HDSz 201.

¹⁴² MARCZALI, 1884. 191.

¹⁴³ Fülekről 1786-ban Szent Anna napján, illetve Nagyboldogasszonykor még ment egy, valamint két atya Szentkútra, de a következő években már nem született erről bejegyzés a háztörténetben: HDF 162., 166–169. A szécsényi konvent történetírója 1781–89 között (HDSz 194–208.) nem említi a búcsújáróhelyet, az évtized második feléből levele kevés adatot szerepeltet.

sem tartózkodott itt, mivel az 1789-es kánoni vizitáció jegyzőkönyve nem nevez meg senkit ebben a funkcióban.¹⁴⁴ 1785 februárjában említik még a Szentkúton tartózkodó, súlyosan beteg adminisztrátort, az 1784. és 1786. évi tabulában pedig Tóth Ágoston ferences atya mint ide kijelölt rendtag szerepel, de ezt követően a korlátozások miatt talán nem küldtek ki ferencset a kegyhelyre.¹⁴⁵

Az egyházi életet apró részleteiben szabályozó, de halálos ágyán rendeleteinek döntő többségét visszavonó II. József halála után azonban nem volt több akadály a szentkúti búcsújárás fejlődésének útjában. 1790 februárjától a helyszínrre kihe-lyezett ferences adminisztrátorokat ismét a szécsényi ház adta, mivel az a kegy-helyel azonos egyházmegyében feküdt Fülekkel ellentétben.¹⁴⁶ Innentől tehát nem tapasztalható akadozás Szentkút lelkipásztori ellátásában, annak feladata teljes egé- szében a ferencesekre hárult.¹⁴⁷

A búcsújárás korábbi presztízsének helyreállítására 1790 után nagy erőfeszítést kezdtek tenni, amelynek Szentmihályi Mihály egri kanonok és boconádi plébános 1797-ben nyomtatásban Pesten kiadott mirákulumoskönyve¹⁴⁸ is része volt. Tüskés Gábor kutatásai és tipológiája szerint ezt megelőzően, vagyis a 18. században a mátraverebély-szentkúti kegyhely nagy területű szűkebb vonzaskörzettel rendel- kezett, amely Nógrád, valamint Heves és Külső-Szolnok vármegyére, illetve a Jászságra terjedt ki. Tágabb vonzaskörzete azonban kisebb volt, azaz távolabbi vidékek lakói kevés helyről és jóval ritkábban érkeztek ide.¹⁴⁹

Nagy András a szécsényi ferencesek történetéről 1777-ben írt művében rövi- den összefoglalta az azt megelőző időszak szentkúti búcsújárásának szokásait.¹⁵⁰

¹⁴⁴ EPL AEV, Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 12., 42. A jegyzőkönyvhöz Kiss József nagy- bárkányi plébános (1775–1792) valamivel korábban előzetes összefoglalót készített (uo. p. 1–19.), melyhez Kemény László nógrádi főesperes (1777–1783, meghalt 1787-ben) széljegyzeteket fűzött. További datálás híján azonban nem tudjuk, hogy ez a szöveg, amelyet a későbbi egyházlátogatási jegyzőkönyv a legtöbb ponton szó szerint átvész, mikor íródott. Szó esik benne Csepregi Elek remete nemrég bekövetkezett haláláról, illetve arról, hogy emiatt éppen nincs a kegyhelynek gond- viselője, amiért a főesperes állandó káplán odahelyezését javasolta. Mindezek és a fenti, Molnár Ádám és Sinkai Gáspár adminisztrátorokra vonatkozó adatok alapján az összefoglaló legvalószí- nűbben 1778 körül keletkezhetett, vagyis ekkorra tehetjük a remete halálát is. (FENICZY, 1865. 55. ezzel kapcsolatos adatai nyilvánvalóan tévesek. Csepregi Szentkúton bekövetkezett halálára dátum nélkül ld. még LENCSÉS, 1877. 135.) Ha az összefoglaló 1778-ra datálható, akkor ez alapján az 1789. évi vizitációs jegyzőkönyvre vonatkozó forráskritikai következtetéseket is le kell vonni.

¹⁴⁵ FENICZY, 1865. 55.; HDF 150.; Liber tabularum, Fülek, 1784, 1786. Vö. Protocollum 1.

¹⁴⁶ HDSz 209.; Protocollum 10.; MOHÁRY, 1876/80. 36.

¹⁴⁷ Az adminisztrátorok névsorát 1772–1950 között ld. Protocollum 1–2., illetve MIHÁLYI, 1899. 97–99.; CHINORÁNYI, 1929. 70.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 127–128.

¹⁴⁸ SZENTMIHÁLYI, 1797. Vö. TÜSKÉS, 1993. 323.

¹⁴⁹ TÜSKÉS, 1993. 331., 342–343.; FORGÓ, 2019. 141.

¹⁵⁰ NAGY, 2006. 178., 351–352. Ld. még Vass Erika tanulmányát a jelen kötetben.

Eszerint a Mária-ünnepeken, de különösen a Nagyboldogasszony ünnepe előtti napon (augusztus 14.) nagy tömeg gyűlt ott össze a teljes búcsú elnyerésének lehetősége, valamint az ottani víz gyógyító ereje miatt. Távolabbról is érkeztek hívek (pl. Kecskemét, Szeged, Gyula), de a környező falvakból, valamint Gyöngyösről és (Jász)Árokszállásról kifejezetten *processio* formájában, vonulva jöttek. Ezek a rendezett zarándokmenetek hajadonok által vitt hordozható Mária-szobrokat is hoztak magukkal, melyekből így akár húsznál is több volt látható az ünnepkor. A búcsúsok a kegyhelyet körülvevő hegyeken telepedtek le tüzek körül, ahol éjszaka is énekeltek és imádkoztak. Zarándokbotot az erdőben bőven található mogorófákról szereztek, melyet aztán a tűznél megfeketítettek és különféle jelekkel díszítettek. Augusztus 13-án estére érkeztek meg a csoportok, akiket magyar nyelvű szentbeszéddel köszöntöttek, másnap pedig magyar, szlovák és német prédikációt is tartottak az ünnepélyes szentmiséhez kapcsolódóan. Sok bűnbánó jött el (köztük néha flagellánsok is), akiket a környékbeli ferences rendházak tagjai, valamint a közeli plébániák papjai gyóntattak. A papok száma gyakran húsz felett volt, 1776-ban 5400 áldozást regisztráltak.¹⁵¹ A gyöngyösi csoport hazafelé menet Nagyboldogasszony napján az ugyanilyen titulusú verebélyi templomban is misét hallgatott, majd este Gyöngyösön körmenet és szentbeszéd zárta az eseményt. Mielőtt az egyházmegyes papság vette volna át tőlük, a gyöngyösi ferencesek vezették a zarándokokat, sőt az út egyes pontjain, így a gyöngyösi szőlőkben, valamint Verebélyen oda- és visszafelé szentbeszédeket és buzdításokat is tartottak. A városi tanács tagjai közül is többen részt szoktak venni a búcsújárásokon, ahol semmiféle részegeskedést vagy botránys viselkedést nem tapasztaltak.¹⁵² Ez utóbbi megfigyelés egybevág a szintén gyakran itt járt Szentmihályi Mihály véleményével, aki szerint „nints e’ szent Helyen semmi, a’ mi az ajtatosságtól a’ népet el-vonná: nints semmi hívságos multság, nints vendégség”, hanem kenyeret és forrásvizet fogyaszt a nép, és a sátrakban árusított tárgyak is az „Isteni, ’s Lelki szent dolgokhoz tartozók, és az ajtatosságot illetik.”¹⁵³

¹⁵¹ Uo., illetve HDSz 173. Almásy János szerint 1762-ben kilencezer, 1763-ban csaknem tizenegyezer körül volt az áldozók száma Nagyboldogasszonykor: MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy János első kérvénye Barkóczy Ferenc hercegprímásnak, é.n. [1763]; Protocollum 69–70.; Almásy János levele (feltehetően) Szentilony József címzetes arbei püspök, Barkóczy általános helynöke számára, é.n. [1764]; Protocollum 74–75.

¹⁵² EFL AV Nr. 2183.

¹⁵³ SZENTMIHÁLYI, 1797. 121–122.

Összefoglalás

Bizonyára a középkori mátraverebélyi búcsújárás emlékezete alapján a 17. század folyamán ismét megindultak a zarándoklatok a még álló középkori templomhoz. Ezzel párhuzamosan, még a század első felében csodálatos gyógyulásokat kezdtek tapasztalni a falu feletti hegy forrásánál. A szent kút felkeresése gyakorlattá vált és hamarosan egyházi szentesítést is nyert, amikor a helyszínen kápolna épült, kegyszobor került elhelyezésre és mindezt remeték kezdték gondozni. Az 1720-as évektől előbb néhány remetének állt pap, majd Mátraverebély ciszterci tulajdonba kerülésétől fogva állandó adminisztrátorként egy pappá szentelt rendtag élt itt, akik egymást követően a búcsúsok lelkipásztori szolgálatát látták el. Amikor a területet Almásy János vette birtokba, elkezdődött a ma is ismert épületegyüttes kiépítése, majd hosszas próbálkozás és több remetepap szolgálata után 1772-től a kegyhely a ferencesek kezelésébe került, akik közül azonban egyszerre mindig csak egy atya élt itt, rendtársai a nagyobb ünnepekre, kisegíteni érkeztek. II. József idején valamelyest visszaszorult a kultusz, de 1790 után megindulhatott a folyamatos fejlődés útján, amely a 20. századra az országos ismertségű kegyhelyek sorába emelte Mátraverebély-Szentkutat.

DÁNIEL SIPTÁR

FROM VEREBÉLY TO SZENTKÚT **The Early Modern History of the Shrine**

The first historical sources that mention Szentkút were written in the 18th century. According to their contents, the origins of the shrine date back to approximately one century before. We should not claim with certainty that the first miraculous recoveries happened earlier than that. On the other hand, the endeavour to trace the origins of the miraculous water to as far back in history as possible (namely to the age of Saint Ladislaus, King of Hungary) is apparent even in these earliest sources. One of the main reasons for that is the tradition among local Palóc people that had already come into being by the time the mentioned sources were written. They believed the widely known legendary story about the saint king bringing water out of a rock happened in their own countryside. Another important reason was the testimony of the medieval church of the neighbouring Mátraverebély and the early 15th-century tomb of Péter Verebélyi in it, which also implied the existence of a local cult before the Ottoman times. The 1400 papal

privilege of indulgence was not known in the 18th century, at least none of the sources mention it, so the fact that it once was issued might have been forgotten by then.

Based on the remembrance of the medieval pilgrimages to Mátraverebély they restarted in the 17th century as the church still stood. Simultaneously, miraculous recoveries were experienced in the first half of the century at the water spring on the mountain above the village. Visiting the holy well became a routine and soon gained ecclesiastical approval when a chapel was built adjacent to it, a miraculous statue was placed above its altar and all these became maintained by hermits. Ever since the estate containing the shrine was possessed by the Cistercian Monastery of Pásztó, a priest worked here as a permanent administrator, who gave pastoral care to the pilgrims. The currently existing buildings, however, started to be erected when the land became the property of János Almásy. After the ministrations of some pilgrim priests and several attempts to found a Franciscan community, the Order finally started to run the shrine in 1772, but only one of them resided there while other friars usually arrived to help him at larger feasts. In the times of Joseph II the cult decreased, but after his death in 1790 the shrine started to develop constantly making its way to a nationwide reputation.

FÁY ZOLTÁN

BETYÁROK, PANDÚROK, ZARÁNDOKOK Szentkút a 19. században

A ferences emlékezet és történetírás az ezen alapuló egyéb egyháztörténeti művekkel együtt a 19. század hazai rendi históriáját javarészt a jozefinizmus hatása elleni sikertelen küzdelemként és ennek szomorú következményeként a szerzetesi élet kiüresedésének képeivel írja le. Főként a Legszentebb Üdvöztőről nevezett (szalvatoriánus), a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett (kapisztránus), és a Szűz Máriáról nevezett (mariánus) Rendtartomány egyes kolostorai történeténél találkozhattunk ilyen véleményekkel. A legtöbb e jelenségre vonatkozó reflexió az 1920-as, 1930-as években megjelent történeti írásokban található, de a lelkeségi és egyházfegyelmi hanyatlás a kortársak egy része számára is szembeszökő volt. A mariánus Szmátlík Kerubin teológiai lektor 1854 júliusában élesen kritikus olvasói levelet küldött a *Religio* című katolikus lap szerkesztőségébe, amely élénk vitát váltott ki. „Beh ritkán lehet valamit a zárdai életről a »Religio«-ban olvasni! Mi ennek az oka? talán, mert semmi érdekes esemény magát azokban elő nem adja; vagy mert tespedünk? Na de miért nem olvasunk valamit a zárdai fegyelemről? talán mert kienyészett az belőle, vagy mert nem szeretjük a fegyelmet?» – kezdi provokatív felütéssel levelét. Majd hozzáteszi: „Mi tagadás benne: mi a szónak teljes értelmében eddig nem voltunk szerzetesek. A votum paupertatis – ez legjobban megjárta. Sokan, ha az ember erről nekik beszél, még hallani sem akarják” – panaszkodott. Nem csoda, hogy a szerzetesi élet reformját sürgető írására élénk és gunyos válaszokat kapott rendtársaitól, melyek ugyancsak a *Religio*-ban jelentek meg.²

Ugyanakkor a jozefinizmus és a szerzetesi élet hanyatlása terén jelentős különbségek mutatkoztak az egyes életutak és rendházak tekintetében. Mátraverebély-Szentkút például teljesen atipikus helyzetben volt a Legszentebb Üdvöztőről nevezett Rendtartományon belül. A 18–19. században itt sem rezidencia, sem konvent nem volt, így – mivel a kánonjog szerint a szerzeteseknek szabályosan létesített házban kell laknia a megfelelően rendelt előljáró fennhatósága alatt – a Szentkútra helyezett szerzetesek 1890-ig a gyöngyösi, majd a század utolsó évtizedében a szécsényi kolostor előljárójának tartoztak engedelmességgel.³ Mátraverebély-Szentkút először az 1925-ös (akkor már kapisztránus) tabulában szerepel

¹ *Religio* 13 (1854) II. félév 11. sz. 85.

² Pl. *Religio* 13 (1854) II. félév 26. sz. 204–205.

³ Schematismus, 1890. 13.; Schematismus, 1891. 27.

két szerzetessel rezidenciaként.⁴ A helyi ferences jelenlét tehát a 19. század során eltért a szokásostól. Helyenként a tartományfőnöki rendi iratokban – a korábbi évszázadok hagyományait követve – *eremitorium* (remeteség) névvel illették a búcsújáróhelyet, és a legkorábbi fennmaradt könyveinek bejegyzései⁵ így utalnak rá, bár működésében nemigen lehet felfedezni a ferences remeteségek vonásait.

A kor egyházi munkái egyébként nemigen foglalkoznak a remetesség intézményével, jóllehet a romantika korszakában egészen különös változatai terjedtek el a megszentelt élet e sajátos formájának. Ebben az időszakban még „valódi” remeték is laktak a szentkúti barlangokat: 1857-től a korábban református Bordás István Hilarion⁶ élt a hegyen, aki azonban ismeretlen okokból Lőrincibe költözött; az 1860-as évek első felében pedig Csecskó Albert lakta, nagyobbította és szépítette a sziklabarlangot.⁷

A 19. században – leszámítva 1858-at és az 1865–68 közötti időszakot⁸ – csupán egyetlen szerzetest küldtek a búcsújáróhely ellátására, akinek gondoskodnia kellett a kisebb-nagyobb ünnepekre látogató hatalmas zarándoktömeg lelki igényeinek szolgálatáról. II. József ugyanakkor szigorúan korlátozta a zarándoklatozást, lefoglaltatta a kegyzobrok és kegyképek nemesfémből készült offereit, sőt még a gyertyaégetést is törvénnyel kívánta korlátozni. Mindez komoly gátat szabott a búcsújárás hagyományainak, ám rendeleteinek visszavonása után hamar újraépültek a népi jámborság hagyományos formái.⁹ A nagyobb szentkúti ünnepeken már a 19. század közepén is nemritkán 20–50 ezer zarándok fordult meg, nem kis feladat elé állítva a mindenkori adminisztrátorokat.¹⁰

A 19. századi búcsújárási szokásokról Szentkút vonatkozásában több leírás is rendelkezésre áll. Sajnos minden valószínűség szerint a korszak legérdekesebb Szentkútra vonatkozó feljegyzése, Vörösmarty Mihály 1829-es, Kisboldogasszonykor tett búcsúlátogatásának elbeszélése eltűnt. Az ekkoriban meglehetősen szűkös anyagi lehetőségek között élő költő Gyöngyös, Parád és Eger mellett Szentkútra is ellátogatott őszi kirándulásán, és Fábián Pál barátjának szeptember 17-én rend-

⁴ Schematismus, 1925. XVIII. (nincs oldalszámozás) Ld. még Tengely Adrienn tanulmányát a jelen kötetben.

⁵ Pl. Protocollum 1.

⁶ Protocollum 107., 116.; LENCSÉS, 1877. 136.

⁷ FENICZY, 1865. 55. Vö. Protocollum 246.

⁸ Vö. pl. Schematismus, 1865. 16. Ezekben az években ugyanis a szentkúti ferencesek vezették a helyi plébániát is, erre ld. az alábbiakat.

⁹ ZADRAVECZ, 1934. 118–120.

¹⁰ 1846-ban a pünkösdi napokban ide zarándokolók számát 21.676-ra becsülték. Protocollum 18. Az 1844–49 között eltelt hat év alatt összesen 464.747 búcsús látogatását rögzítették, az éves létszám kb. 30 és 165 ezer fő között ingadozott. Protocollum 31.

kívül jó humorral megírt levélben mesélte el a vele történeteket. „Mindenek előtt készülj utazásom hallásához, mellyhez fogható nem volt az idén”¹¹ – kezdte levelét. Sajnos a hosszú elbeszélés végén megemlíti ugyan, hogy egri és szentkúti tapasztalatairól máskor fog beszámolni, ez a levél azonban, ha megszületett is, elveszett vagy lappang.

Azonban a szentkúti búcsú más, kissé dagályosabb leírása rendelkezésre áll. A legnagyobb sokaságot vonzó alkalom minden évben pünkösdi ünnepe volt. 1844-ben május 25-én csaknem 50 ezer hívő érkezett meg Gyöngyösről, Fülekről, Egerből és Szécsényből utaztak ferences kiségitők a búcsújáráshelyre, összesen tizenketten, hogy a gyóntatás és áldoztatás rendben megtörténhessen.¹² A korabeli tudósítás szerint „a legtávolabb vidékekről tömérdek sokaság sereglett össze s az áhítat szelleme látszott e nép gyülekezését körül lengeni.”¹³ A nagy tömeg a kegytemplom körülöttei hegyoldalak máglyái körül helyezkedett el, s énekelve virrasztott. Vasárnap a nagymise előtt az Oltáriszentséggel körmenetet tartottak. „A leggyönyörűbb látványok egyike volt, mik valaha feltűntek előttem, midőn az egyház küszöbétől kezdve végtelen nép özönt láték hullámmáni sűrű tömegben, mely amott messze az erdő rengetegébe látszott bemerülni. Tarka színezetben számtalan lobogók lengve, és a nép egygyé olvadt éneke a bérczek öléből visszhangozva!” – írta a tudósítás szerzője. A szentbeszédre 10 óra körül került sor, külön meghúzták a harangot, hogy a kálváriánál emelt ideiglenes szószerk köré gyűlhessenek a hívek. Az ünnepi hitszónok Lengyel Miklós tati plébános (1843–1847) volt, akinek közéleti tevékenységét méltatva – a korszaknak megfelelően – a *Religio* tudósítója megjegyezte: „homlokára már a nyilvános ügyek védelme is fűzött szónoki babért.” A szentmise után a búcsúsok hazaindultak, és 3 óra körül a vespernyére már alig-alig maradt valaki.¹⁴

Hat évvel később, 1850-ben Szegedi Kilit egri ferences ismét részletes leírást tett közzé a *Religio*-ban a pünkösdi búcsúról, amelyben a forradalom és szabadságharc következményeiről is megemlékezett. Leírása azért is érdekes, mert míg a szabadságharc bukása után fellángolt és széles körben elharapózott ezoterikus praktikákról, asztaltáncoltatásról, halottlátásról születtek írások,¹⁵ a tradicionális vallásosság elmélyüléséről nemigen. „A letűnt vészterhes időszak – írta Szegedi

¹¹ BRISITS, 1965. 234.

¹² Protocollum 13.

¹³ *Religio és nevelés* 4 (1844) I. félév 45. sz. 367.

¹⁴ Az idézetek forrását ld. az előző jegyzetben. A háztörténet lapjain Lencsés Kornél szentkúti adminisztrátor számolt be ugyanerről (Protocollum 13.), majd bemásolta a folyóiratban megjelent szöveget is: Protocollum 14–15.

¹⁵ Ld. pl. TÓTH, 1903.

Kilit – meggátolta már egypár éve a szent helyek látogatását, de annál föllángolóbb érzettel gyülekeztek most mindenünnen a gyűlmenetek annyira, hogy ily számos népösszegre még senki sem emlékezik, szemmértékkel sokkal felülmúlta az 1844-diki számot, mely a 49 ezret meghaladta...”¹⁶ Szegedi Kilit a helyi szokásokról, máglyákról, virrasztásról nem értekezett, írásában azonban kritikai megjegyzések is szerepelnek. Megemlítette, hogy a tömeg nagysága miatt az ünnepi szónokot, ki ebben az évben Blaskovits Ferenc nagybárkányi plébános (1842–1854) volt, sokan nem hallhatták, és a prédikáció nélkül maradtak kisebb csoportokba verődve egyházi énekeket énekeltek. „Az éneklők zúgásaiban elenyészvén az ércz mellű szónok hangja is.” – panaszkodott az egi kisegítő. A megoldás szerinte az lenne, ha a plébánosok híveiket búcsúba bocsátván rövid intést intéznének hozzájuk, ugyanis a Szentkútnál „a jelen lévő gyónóknak ezreitől meglepett papi egyéneknek erre idejük sincs, de a’ letelepült népcsoportok között keresztül-kasul száguldozni az éneklők elhallgattatására nem is practicabilis óhajtság.” A másik, még ennél is nagyobb probléma Szegedi Kilit szerint, hogy a templomba befolyik a víz, úgy látszik, a kegyúr levette kezét a szent helyről.¹⁷ Mint látni fogjuk, ez a helyzet épp ettől az évtől fogva kezdett megváltozni, és kilenc évvel később a kegyhelyet alaposan megújították az Almásy család támogatásával.

A szerzetesi élet és a szigorú szegénység másként élhető meg egy lényegében remeteségnek tekinthető kolostorban, mint egy népes konventben. Ennek ellenére számtalan jele van annak, hogy a ferences életmód 19. századi világiasodása valamilyen mértékben a Mátraverebély-Szentkúton szolgáló ferences szerzeteseket is érintette.

A természeti környezetbe rejtett helyen található búcsújáróhely anyagi fenntartását például egy-egy szerzetes jelenlétével eleve nem lehetett megoldani hagyományos értelemben vett koldulással, viszont az ünnepeken mutatkozó hatalmas érdeklődés, a zarándokok kiemelkedően magas száma jelentős bevételeket eredményezhetett. Sajnos, mivel Szentkút a 19. században nem konventként vagy rezidenciaként működött, nem maradt fenn számadáskönyve, de a szécsényi és gyöngyösi adminisztrátorok anyaházainak számadáskönyveiben¹⁸ sincs nyoma annak, hogy a kegyhelyen szolgáló szerzetes pénzügyi kapcsolatban állt volna velük, befizetett volna pénzt vagy kiadásaira kért volna támogatást. Így a szentkúti kegyhely működésének gazdasági háttere csak kis mértékben térképezhető fel.

¹⁶ *Religio* 10 (1850) I. félév 64. sz. 529. A háztörténetben azt olvashatjuk, hogy ezen a pünkösdőn kb. 45 ezer, más becslés szerint akár 60 ezer búcsús járt Szentkúton. *Protocollum* 32.

¹⁷ Szegedi Kilitnek ezt a *Religióban* megjelent szövegét szintén szó szerint bemásolták a háztörténetbe: *Protocollum* 32–33.

¹⁸ MFKL VI. 2. 1. kötet, VI. 5. 23–26. kötet

A zárandokok támogatása mellett jelentős – ám más rendházakhoz képest nem kiugróan számos – alapítványok jövedelmeivel is rendelkezettek a szentkúti adminisztrátorok, bár ezek közül sokhoz különféle problémák miatt időnként nem értek hozzá. Ilyen volt a jótékonykodásáról messze földön híres Egerszeghy Imre egri kanonoknak, a kőí Szent István vértanúról nevezett prépostság címzetes prépostjának támogatása, aki 1810-ben végrendeletileg 600 rajnai forintot hagyott szentmisékre, az örökmécs lámpaolajára és a szerzetesi, papi vendégek „szívesbb elfogadásáért”. Ám jótéteménye, melyet a szécsényi esperesi kerület esperese kezelt, valódi támaszt nem jelentett, a pénz eltűnt. Hasonló módon veszett el egy időre Almásy Pál 400 váltóforinttal tett 1838-as alapítványa, amely a nem megfelelő kezelés okán egy darabig semmi hasznot nem hajtott, majd váratlanul „fel-találtatott”, sőt, mint kiderült, a kamatok következtében a tőke 600 forintig emelkedett. Az Almásy család bőkezű alapítványainak többsége azonban biztos jövedelmet jelentett.¹⁹ Ezek között számos kevésbé jelentős is akadt – mint amelyet 1805-ben Almásy Ignác tett édesapja lelki üdvéért minden hónap hetedik napján mondandó misére²⁰ –, de ezek a nagy számuk miatt szintén az anyagi biztonságot szolgálták. És az Almásyak kegyurakként időről-időre természetben is támogatták az adminisztrátorokat: az 1860-as évek elején pl. minden évben 28 kila kenyérnek való rozst, 2 köből ostyának való tiszta búzát, 8 öl fát ajándékoztak. Ezen felül szénát, szalmát, gyertyát, misebort és mosatásra némi készpénzt szintűgy évente adományoztak. Bizonyos haszonnövények (kukorica, kender, káposzta, takarmányrépa) termesztésére pedig földet biztosítottak az adminisztrátor számára.²¹

Tehát az alapítványokból származó jövedelmek és a zárandokok adományai többé-kevésbé biztos megélhetést biztosítottak. Ugyanakkor a szolgálatot teljesítő szerzetesek nem teljesen rendezett anyagi körülményeire utalhat a 19. század közepén, hogy Lencsés Kornél szentkúti adminisztrátor (1843–1858) valóságos nyomozásba kezdett annak kiderítésére, mi lett a korábban az intézmény számára tett alapítványok sorsa. Valószínűleg ő maga is kezdeményezhette kisebb-nagyobb alapítványok létrehozását, noha az Almásy család általában gondos kegyura volt a messze földön híres búcsújáróhelynek. 1848. augusztus 27-én például Almásy Edvárd a végrendeletében 100 forint tőkével misealapítványt tett, amely értelmében

¹⁹ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. A szentkúti alapítványok jegyzéke Lencsés Kornél helyettes lelkésztől, é. n. [1843 után] Rövidebb összefoglalása latinul: *Protocollum* 6. Az 1850-es évektől a 20. század elejéig a misealapítványokat is vezették: uo. 288–290., 519–521.

²⁰ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Hakuba János fiskális Almásy Ignác rendeletét tartalmazó levele, Pásztó, 1805. július 24.

²¹ *Protocollum* 253. A korabeli mértékegységekre ld. BOGDÁN, 1991.

a halála napján és évente még négy alkalommal kellett a szentkúti adminisztrátornak misét mondania lelki üdvéért. A pénzt ezúttal nem egyházi gondozásba adta, hanem a törvényes 5 százalékos kamattal Süllei István felsőludányi gazdálkodónak.²²

Az inventáriumok segítségével részletes képet nyerhetünk a templom és a lelkészlak értékeiről. Míg 1813-ban csak 32, 1828-ban már 66, 1889-ben pedig 77 sekrestyei tételt soroltak fel, és az egyes tételekhez tartozó darabszámok is folyamatos emelkedést mutatnak.²³ 1828-ban a kegyszobornál 22 fogadalmi tárgy volt elhelyezve, külön ládában további 76 „drágaságot” őriztek.²⁴ 1839-ben a szobornál felgyűlt tárgyak nagy részét áthelyezték a ládába,²⁵ de 1889-re újból jelentősen megszorodtak az offerek: 64 félélt írtak össze, és egyes típusokból számos, akár tíznél is több példánnyal rendelkeztek.²⁶ A lelkészlak berendezésének összeírásából kiderül, hogy 1828-ban a ház emeletes volt, és a szentkúti adminisztrátor szobája, valamint egy kisebb cselédszoba felett két emeleti vendégszoba állt rendelkezésre. Az ebben az időben itt szolgálatot teljesítő adminisztrátor, Tergalecz Gergely (1827–1843) szobájának leírásából egy puritán szerzetesi cella képe rajzolódik ki, amelyben azonban a polgári létformára utaló falióra is megtalálható volt. A berendezés a következőkből állt: négyszögletű tölgyfa asztal, fenyőfa térdeplő, fenyőfa almárium, tölgyfa szék, fenyőfa szék, fenyőfa nyoszolya, falra akasztható acél óra. A vendégszobák berendezése is hasonlóan egyszerű volt, a cselédszoba pedig nem titkoltan szegényes. Itt a következő tárgyakat sorolták fel: ócska gömbölyű tölgyfa asztal, fenyőfa nyoszolya, láb nélkül való tölgyfa lóca, fenyő szék.²⁷ Vagyis, bár Mátraverebély-Szentkút nem volt teljesen elhagyatott puszta – Mocsáry Antal 1826-os megyeleírása szerint Mátraverebélyen 597 lakos élt, Szentkúton pedig 47²⁸ –, a szentkútiak nem az adminisztrátor szolgálatában álltak, hanem valószínűleg részben mezőgazdasági munkát végeztek, részben a kocsmá dolgozói voltak, s csupán egyetlen cseléd segítette az adminisztrátor életét. A korábbi épü-

²² MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Almásy Edvárd 1848. augusztus 27-i végrendeletének részletéről készült másolat, é. n.

²³ 1813: EPL AEV, Acta Visitationalia, Lib. 755. p. 11.; 1828: MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. A szentkúti templom és rendház inventariuma, 1828. december 18.; 1889: EPL Simor Cat. 13. (65. doboz) 212. csomó, Nr. 550/1889

²⁴ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. A szentkúti templom és rendház inventariuma, 1828. december 18.

²⁵ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Két összeírás a szobornál lévő tárgyakról, 1839. június 14.

²⁶ EPL Simor Cat. 13. (65. doboz) 212. csomó, Nr. 550/1889

²⁷ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. A szentkúti templom és rendház inventariuma, 1828. december 18. A lakóépület a 18. századi megépülésétől fogva egészen az 1859-ben történt bővítéséig mindössze ekkora volt. A régi szárnynak a háztörténetbe 1862-ben bejegyzett leírása megegyezik az 1828-as állapottal: *Protocollum* 252–253.

²⁸ MOCsÁRY, 1826. 300.

letet 1859-ben húsvét után nagyrészt az Almásy család költségén átépítették és megnagyobbították. Csomor Antal adminisztrátor (1859–1878) feljegyzése alapján az uralkodó, „Ö Felsége 5. Ferdinand Király is adott hozzá ötszáz (500) pengő forintot.” Az átalakítás eredményeként alul a régi konyhából és cselédházból „csinos ebédlő” lett, mellé „gazdaszon szoba”, új konyha, kamra és pervéta (illemhely) került. Felettük három új szoba épült, miközben a korábbi nagyszobából két kisebbet alakítottak ki, így az emeleten innentől hat vendégszoba és egy másik pervéta foglalt helyet. Az épület így hosszabb lett, mint az addigi kőkerítésű udvar, melyben istálló és disznóól is helyet kapott. Csomor Antal ezért a következő évben megnagyobbította az udvart és elbontatta az istállót, az új melléképületek pedig ugyanekkor a korábbi kert helyén épültek fel.²⁹ (31. kép)

1889-re kissé megváltoztak az egyes helyiségek funkciói: az adminisztrátor lakása minden bizonnyal az emeletre került, helyét a földszinten egyfajta „iroda” vette át az ebédlő mellett. A korábbinál valamivel nagyobb kényelmet kályhák, az esztétikumot fali képek biztosították. Csak ekkor írták össze a konyha és spájz felszerelését, valamint a gazdasági épületekkel és haszonállatokkal benépesített, kerttel is rendelkező udvart.³⁰

De hiába volt puritán a szentkúti szolgálatot teljesítő élettere: a templom és a kegyszobor gazdag felszerelési tárgyai időről időre felkeltették a rablók érdeklődését. Mindez nem is meglepő, hiszen 1828-ban csak a kegyszobornál többek között 11 ezüst szem, 2 ezüst ajak, 6 ezüst láb, 2 ezüst kéz emlékeztetett a csodálatos gyógyulásokra. A kegyszobor nyakában aranylánc volt, karján igazgyöngy, kezén gyémántos aranygyűrű, és még a kis Jézus kezén is gyöngy karkötő. E sok érték a környék útonálló számára könnyen megszerezhetőnek tűnhetett, s a kegyhely 19. századi hétköznapi életének vissza-visszatérő, a háztörténet lapjain is megörökített aggodalma, hogy kifosztják a templomot. A kisterenyei bírák 1844. január 18-án a szentkúti kocsmában elfogták Mraucsik Jánost és Vigh Györgyöt, akik a térség hírhedt rablói voltak. Előző év decemberében a mátraszőlősi templomot törték fel és rabolták ki. Szentkútra is rablási szándékkal érkeztek kora reggel. Egész nap italoztak és lövöldöztek, majd megüzenték Lencsés Kornél ferences adminisztrátornak, hogy küldjön nekik pénzt, különben megölik. Ehelyett a páter fegyveresekért küldött a mintegy 10 kilométerre fekvő Kisterenyére. Csikán Antal kisterenyei jegyző vezetésével meg is érkeztek a fogdmegek, akik megbilincseltek a bűnözőket és átadták Nógrád vármegye csendbiztosának.³¹ Két évvel később,

²⁹ Protocollum 253. Ld. még uo. 232., 234., 238.

³⁰ EPL Simor Cat. 13. (65. doboz) 212. csomó, Nr. 550/1889

³¹ Protocollum 12.

1846. szeptember 4-én egy katonaságtól megszökött csavargó keltett riadalmat, ugyanis köztudomásúlag rablásból és útonállásból élt. Lencsés Kornállal nem akasztott bajszot: „becsületessen, és békével tette az első látogatást, vigan evett, ivott el látva fegyverekkel” – írta róla a szerzetes. A következő hónapokban a csavargó még kétszer visszatért: először újra csak enni-inni akart, másodszor már társaival egy vasárnapon át a remetebanlangokban kurjongatott és lövöldözött a hívek nagy ijedségére. Mielőtt azonban végül tényleg kirabolta volna a kegyhelyet, egy lakodalomban megölték. 1847 kora tavaszán ismét hatósági segítséget kellett kérni két csavargó miatt, akik a szentkúti kocsmában vadul káromkodtak, a helyi lakókat ijesztgették és durva üzenetet küldtek a lelkésznek. Végül Nógrád megye hadnagyai elfogták őket.³² 1850. augusztus 23-án egy Pozsár István nevű pásztói születésű szökött katona, egyben ismert rabló és két társa támadta meg Lencsés Kornélt, sőt meg is akarták ölni, de a szerzetes a helyi kocsmáros segítségével felvette a harcot a támadókkal, így sikerült a gonosztevők közül kettőt elkergetni, a nevezettet pedig a közelben lévő juhászokkal közösen elfogni és megkötözni. Az adminisztrátor ezután szekeren Pásztóra vitte Pozsárt négy vasvillás kíséretében, ahol átadta a városi hatóságnak.³³ 1862. március 29-én reggel igen különös betyárlátogatás történt a lelkészlakban: a két útonálló közül az egyik vak volt, és fosztogatás helyett borraivalót kéregettek. Akárcsak április 12-én, amikor két betyár ételt s italt követelt, amit az elővigyázatos adminisztrátor nem is tagadott meg tőlük.³⁴

A század legnevezetesebb Szentkút környéki betyárkalandja Vidróczki Márton (1837–1873) utolsó útja volt. A népmesei hőssé vált útonálló már 1872-ben Szentkút közelében bujkált – bár a remeteség *Protocolluma* erről nem tesz említést. 1873. február 8-án végül beteljesedett a sorsa. Közel volt már a hatóság is: egy nappal korábban este 6-kor két bujái pandúr hadnagy kopogtatott be Csomor Antal adminisztrátor ajtaján, vajon nem voltak-e Szentkúton „azon rabló gyilkos betyárok, kik a múlt szerdán Tiribest fenyegették?” Vidróczki ugyanis az Almásyaknál is próbálkozott, aminek Almásy Edmund látta kárát. A hírhedt betyár Bogyó kasznárral megüzente, hogy társaival vacsoravendégek lesznek a kastélyban. „Hála Istennek nem” járt Szentkúton – jegyezte föl Csomor Antal, aki a továbbiakban nem készített írásos dokumentumot a betyár sorsáról.³⁵ Talán azért, mert Vidróczki halála a faluban történt. Az esetről *A Hon* február 9-i reggeli kiadása számolt be: Almásy Edmund hívására a környék lakói vasvillákkal és kaszákkal

³² Protocollum 20–21.

³³ Protocollum 37–38., 113–114. Mindezekre és további atrocitásokra Lencsés Kornél idején ld. még LENCSÉS, 1877. 154–167., 171–175., 201–212., 249–264.

³⁴ Protocollum 254.

³⁵ Protocollum 480.

fölfegyverezve siettek a megfenyegetett földbirtokos család védelmére. A régóta italozó betyárok azonban a kastély megrohamozása helyett egymásra kezdtek lő-dözni, és reggel a vasútállomás közelében Marsó György maconkai csendbiztos minden kétséget kizáróan azonosította a társai által irgalmatlanul összelőtt és ösz-szezűzött holttestet.³⁶

A környék veszélyes voltát mutatja – és egyben a szerzetesi életforma változá-sára jellemző –, hogy 1889-ben a ferences adminisztrátor egy kétcsovű puskát és egy hatlövetű revolvvert tartott a lakásában.³⁷

A „remeteség” a 19. században egyáltalán nem volt elzárva a külvilág híreitől, s az egyházi és politikai hírek rendszeresen helyet kaptak a *Protocollum*-ban. Az 1848–49-es forradalomról és szabadságharcról Lencsés Kornél adminisztrátor először 1848 őszén számolt be a háztörténet lapjain, de ekkor rögtön két és fél oldalt szentelt neki. Az innentől a fegyverletételig eltelt közel egy évet további két és fél oldalon örökítette meg, melyeken viszont már váltakozva olvashatunk a kegyhelyen történekről és az országos eseményekről.³⁸ 1869. december 8-án nem-csak a Szeplőtelen Fogantatás napján tartott ünnepi misékről, az ötszáz gyónóról emlékeztek meg, hanem arról is, hogy a Vatikánban kezdetét vette az egyetemes zsinat. „Az Isten Szent Lelke vezesse őket minden dolgaikban!” – jegyezte föl Csomor Antal adminisztrátor.³⁹

A szentkúti búcsújáráhely legjelentősebb 19. századi eseménye 1857-ben az évtizedek óta tartó folyamatos ferences jelenlét egyházmegyei „szentesítése” és a helyszín önállóságának biztosítása lehetett volna. Ezt előkészítendő a kegyúr, zsa-dányi és törökszentmiklósi Almásy Gedeon (1800–1862)⁴⁰ királyi tanácsos sokat tett a búcsújáráhely fenntartásáért, sőt fejlesztéséért. Ő az 1850-ben lezajlott csa-ládi birtokfelosztás⁴¹ révén jutott az ekkor erősen leromlott állapotú⁴² szentkúti kegyhely birtokába, és Szűz Mária nagy tisztelőjeként hamarosan meg is kezdte tevékenységét annak érdekében. Tervbe vette Szentkút leválasztását a nagybár-kányi plébániáról Verebély leányegyházzal együtt. Felújíttatta és átalakíttatta a kegy-

³⁶ *A Hon* 11 (1873) 33. szám (melléklet, számozás nélküli 3. oldal)

³⁷ EPL Simor Cat. 13. (65. doboz) 212. csomó, Nr. 550/1889. Fegyvertartási engedélyért a rossz közbiztonság miatt már Lencsés Kornél is folyamodott 1851-ben Nógrád vármegyéhez és a po-zsonyi helytartósági kerület katonai parancsnokságához: LENCSÉS, 1877. 224–226.; *Protocollum* 44–45.

³⁸ *Protocollum* 25–30.

³⁹ *Protocollum* 342. Olvashatunk továbbá Simor János esztergomi érsekké történő kinevezéséről (uo. 305–306.), valamint az 1867-ben hivatalba lépő új magyar kormányról is (uo. 307.).

⁴⁰ BÁN, 2011. 325.; REISZIG, 1916. 1., 4.

⁴¹ MNL OL P 3 1. tétel (Lajstromozott iratok) No. 346.

⁴² LENCSÉS, 1877. 212–214.

szobrot, 1852-re helyrehozatta a templom tetejét, 1853–54-ben bádagoztatta a tornyait, aranyoztatta és tabernákulummal szereltette fel a főoltárt, Párizsban nyomtatott oltártáblákat, felszerelést ajándékozott a templomnak⁴³ – mindezekről 1853-ban és 1856-ban a *Religio* című egyházi folyóirat is beszámolt.⁴⁴ A felújítást követően, 1855. július 13-án IX. Pius pápa (1846–1878) – elődje 1782. évi határozatát módosítva – új búcsúengedélyt adott a szentkúti kegyhely számára. Scitovszky János hercegprímás (1849–1866) szeptember 8-án adta ki az ezt kihirdető oklevelét,⁴⁵ sőt a hónap végén elrendelte Szentkút és Verebély leválasztását is a nagybárkányi plébániáról helyi káplánsággként, de Feniczky János plébános (1854–1861, 1863–1864) ellenvetéseinek helyt adva októberben visszavonta a döntését.⁴⁶ A prímás számára a Legszentebb Üdvöztőről nevezett Rendtartomány egyházfegyelmi és lelkeségi téren mutatkozó problémái egyáltalán nem lehettek ismeretlenek, hiszen 1854-ben vizitátorként elnökölt a provincia galgóci káptalanján, ahol már hangsúlyosan foglalkoztak a szerzetesi élet megreformálásának kérdésével.⁴⁷

Lencsés Kornél adminisztrátor és Almásy Gedeon azonban folytatta a kegyhely fejlesztését célzó tevékenységet. Felelevenítették Almásy Jánosnak a többfős ferences közösség létesítésére vonatkozó tervét,⁴⁸ és 1856 őszén kérvényt nyújtottak be a prímáshoz ennek keresztülvitelére. Ő válaszul a döntés meghozatalának előfeltételeként kilátásba helyezte Szentkút személyes meglátogatását,⁴⁹ amelyet hamarosan valóban meg is ejtett. Scitovszky 1857-ben épp egy mariazelli zárándokltról érkezett Esztergomba, és a kedvező időjárás miatt október 2-án azonnal elindult Szentkútra. Október 3-án már Szurdokpüspökiben ebédelt, és innentől Szentkútig minden településen, Pásztón és Taron ünneplő sokaság fogadta zász-

⁴³ LENCSES, 1877. 116., 118–119. Ld. még Terdik Szilveszter tanulmányát a jelen kötetben.

⁴⁴ *Religio* 12 (1853) II. félév 67. sz. 531–532.; *Religio* 15 (1856) II. félév 26. sz. 207–209.

⁴⁵ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Scitovszky János prímás oklevele az új pápai búcsúengedély megadásáról, Esztergom, 1855. szeptember 8. (latin nyelvű másolat és magyarra fordított példány); Protocollum 85–87. Az oklevél és benne a pápai búcsúengedély magyar szövege nyomtatásban megjelent: MIHÁLYI, 1899. 178–181.; FLUDOROVICS, 1913a., 31–33.

⁴⁶ MOHÁRY, 1876/80. 46.; LENCSES, 1877. 297–299.; MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Lencsés Kornél szentkúti adminisztrátor kérvénye Scitovszky János prímáshoz, Szentkút, 1855. október 14., illetve Scitovszky János prímás levele Lencsés Kornél szentkúti adminisztrátornak, Esztergom, 1855. november 2. Utóbbiakat ld. még Protocollum 87–90.; LENCSES, 1877. 268–278.

⁴⁷ KÖNIG, 1931. 283.

⁴⁸ Erre ld. Siptár Dániel tanulmányát a jelen kötetben.

⁴⁹ MFKL VI. 18. 1. d. 3. cs. Lencsés Kornél szentkúti adminisztrátor kérvénye Scitovszky prímáshoz, Szentkút, 1856. október 16., Lencsés Kornél levele Szabó József esztergomi kanonoknak és prímási kancellárnak, Szentkút, 1857. március 3., Scitovszky János prímás levele Almásy Gedeonnak, Esztergom, 1857. február 20., Károsi Simon szalvatoriánus provinciális levele Lencsés Kornélnek, Gyöngyös, 1857. március 3.; Protocollum 100–102., 104–106.; LENCSES, 1877. 147., 285–295., 299–300., 333–334.

lókkal és virágokkal. Valóságos diadalmenetben érkezett meg a búcsújáráhelyre, ahonnan a tíribesi Almásy-kastélyba vonult vissza kíséretével és Almásy Gedeonnal. Október 4-én, Szent Ferenc ünnepén főpapi misét celebrált a kegytemplomban, és Ferenc József névnapja lévén áldást kért az uralkodóra, a magyar hazára és az egyházra. A templom előtt rózsafüzért imádkozott, majd a szabad ég alatt megbérmált 1146 hívőt. Másnap kánoni vizitáció következett, a prímás megtekintette az adminisztrátor, Lencsés Kornél lakását – talán ennek következtében rendelte el másfél évvel később Almásy Gedeon annak felújítását –, majd ülést tartottak,⁵⁰ melynek eredményeként a prímás november 1-jén oklevelet bocsátott ki. Ebben elrendelte, hogy 1858. április 24-től a korábban Nagybárcány plébániához tartozó Szentkút önálló lelkészség legyen, Mátraverebély pedig ennek leányegyháza. Ennek vezetését a szalvatoriánus ferencesekre bízta, akik számára még Almásy János csaknem száz évvel korábbi tervének megfelelően négyfős rezidenciát alapított.⁵¹ Rendeletét azonban már az év végén felfüggesztette, és az anyagi viszonyok rendezése céljából 1858 kora nyarára bizottságot rendelt ki, de a megvalósulás ezt követően is késedelmet szenvedett Almásy, a ferencesek és a nagybárcányi plébános kisebb-nagyobb kifogásai és javaslatai miatt.⁵² Végül 1858 októberének végén, amikor az abban az évben tartott esztergomi tartományi zsinat határozatainak pápai jóváhagyása érdekében Scitovszky Rómába készült, az utazásra való tekintettel újból felfüggesztette az előző évi határozatait,⁵³ így azok végül ebben a formában soha sem léptek életbe. 1860-ban ugyan – a helyi hívek támogatásával – a teljes addigi nagybárcányi plébánia székhelyét Szentkútra helyezték át és az itteni adminisztrátor vezetésére bízták, ami a gyakorlatban némi huzavona után 1864-ben meg is valósult,⁵⁴ négy év után azonban Csomor Antal a nagy távolság miatt lemondott a plébániai szolgálatról és – ezúttal a hívek kifejezett kérésére – a plébániát a korábbi állapotába állították vissza, élére az agilis Moháry Gyula főegyházmegegyés pap került.⁵⁵

Lencsés Kornél még az egyházlátogatást megelőzően, 1857 nyarán újra a prímáshoz fordult, hogy az a folyó ügyek rendezéséig legalább egy ferences társat

⁵⁰ A történetek részletes leírása: *Protocollum* 116–119.; LENCSES, 1877. 147–149., 334–336. Az esetről beszámolt a *Religio* is, a cikk szövegét az adminisztrátor szó szerint bemásolta a háztörténet (e jegyzetben hivatkozott) lapjaira: *Religio* 16 (1857) II. félév 36. sz. 296.

⁵¹ EPL Scitovszky Cat. 31. No. 3774/1857, Nr. 4696/1857; *Protocollum* 121–228. (az oldalszámolás 123-ról tévedésből 224-re ugrik); LENCSES, 1877. 301–326., 328–331.

⁵² LENCSES, 1877. 340–354.; EPL Scitovszky Cat. 31. No. 138/1858

⁵³ EPL Scitovszky Cat. 31. No. 4420/1858

⁵⁴ *Protocollum* 268.

⁵⁵ *Protocollum* 328–330. A plébánia ellátásának ideje alatt Szentkúton két ferences atya tartózkodott. A teljes fenti ügyet összefoglalja MOHÁRY, 1876/80. 46–48.

kérjen mellé a szalvatoriánus provinciálistól. Nem sejtette, hogy ezzel hosszú szentkúti működésének végét épp ő maga hozza előre. Kérése ugyanis szeptember 11-én teljesült, amikor társául kapta Bukovi Damaszcén ferences atyát. Vele azonban meglehetősen rossz kapcsolata alakult ki, és különféle vádaskodások után, melyekben a nagybárkányi plébános és mások is vele szemben foglaltak állást, Lencsés maga kérte áthelyezését Károsi Simon tartományfőnöktől (1848–1851, 1854–1857, 1860–1863). Így 1858 augusztusában a szegedi rendházba távozott, ahol házfőnöki minőségben működött tovább.⁵⁶

Közvetve a meg nem valósult 1857. évi prímási rendelet vezetett az évszázad második felének hosszan elhúzódó anyagi ügyéhez, a mátraverebélyi és a szentkúti templomhoz tartozó javak rendezéséhez Moháry Gyula nagybárkányi plébános⁵⁷ (1868–1878) kezdeményezésére. Amilyen nagylelkű patrónusa volt ugyanis Almásy Gedeon a szentkúti kegyhelynek, annyira féltve őrizte kegyúrként az itteni és az (1868/69. évi tagosításkor a földesúrtól az úrbéresek territóriumára került) mátraverebélyi templomhoz kapcsolódó jövedelmek nagy részét, amelyek végül csak fia, Almásy Edmund halála (1879) után, 1880-ban kerültek plébániai kezelésbe és megfelelő elkülönítésre. Az okmányok ugyanis a leválasztás terve miatt a nagybárkányi plébános helyett a család birtokában maradtak, és amikor Almásy Edmundné Gyürky Lilla végül átadta őket, beismerte, hogy férje annak idején a lelkére kötötte azok megtartását, mert ez által „sok pénzt nyert” volna. Az egyes kötvények, alapítványi tőkék és kamatok holléte, kifizetésének módja azonban ezt követően végleg tisztázódott.⁵⁸

Ferences rezidencia végül 1924/25 fordulóján,⁵⁹ önálló lelkészség pedig csak 1948-ban⁶⁰ alakult Mátraverebély-Szentkúton. Ennek ellenére a kegyhely ferences ellátása a 19. század utolsó éveiben induló provinciai reform⁶¹ viharos éveiben is

⁵⁶ LENCSÉS, 1877. 141–146., 148., 153., 295–97., 331–333., 359–367, 369–372.; *Protocollum* 111., 116. Ezt követően 1860–66 között a gyöngyösi, 1866–69 között a szabadkai, 1869–75 között pedig a kecskeméti ház élén állt. Élete utolsó két évét a váci rendházban töltötte, ahol 70 éves korában, 1877. május 15-én hunyt el. Évtizedeken át betöltött egyéb vezető pozíciói ellenére halála előtt közvetlenül épp egy Szentkútról szóló kéziratot dolgozott. LENCSÉS, 1877. 144.; *Schematismus*, 1878. 67.

⁵⁷ 1827–1911 között élt. Jogi tanulmányai után 33 éves koráig katonai és jogi pályán dolgozott, csak ezután lépett az egyházi rendbe. BEKE, 2008. 502. Mátraverebélyről és Szentkútról nagyobb lélegzetű kéziratot történeti összefoglalót hagyott hátra, amely épp az itteni anyagi viszonyok rendezéséhez kapcsolódóan keletkezett: MOHÁRY, 1876/80.

⁵⁸ Az ügyre vonatkozóan komolyabb irategyüttes maradt fenn az Esztergomi Prímási Levéltárban: EPL Simor Cat. 27. 288. csomó, No. 1414/1879. Ld. még MOHÁRY, 1876/80. 48–50.

⁵⁹ *Napló* 115. Ld. még Tengely Adrienn tanulmányát a jelen kötetben.

⁶⁰ *Napló* 297.

⁶¹ Erről újabban ld. OROSZ, 2005.

folyamatos volt. Bár a rendi keretet sokan elhagyták a szigorítás következtében és a világi papság körébe léptek át, Mihályi Cézár szentkúti adminisztrátor (igaz, csak mint reformálatlan „fekete barát”) ferences maradt,⁶² s a szécsényi ház tagjaként 1909-ben bekövetkezett haláláig szolgált a búcsújáráshelyen.⁶³

ZOLTÁN FÁY

OUTLAWS, GENDARMES, PILGRIMS Szentkút in the 19th century

Joseph II's regulations on Church affairs, even though he revoked them on his deathbed in 1790, negatively affected the life of Religious Orders in the Habsburg Realms. In Franciscan historical tradition the 19th-century history of the Order is considered to be an era of decline regarding spirituality, poverty and discipline. This view, however, should not be generalized because the characters of the several Franciscan provinces in the Carpathian Basin as well as the various personal paths were, in fact, different in this respect.

In addition, Mátraverebély-Szentkút had a special status in terms of canon law as it was neither a convent, nor a residence, not even a locus, but was called a 'hermitage'. During the 19th century (apart from a few years) only one friar resided in Szentkút at a time, whose main task was to administer the religious needs of the pilgrim crowds attending the main indulgence feasts. These friars owed their obedience to the superior of either the convent in Szécsény or the one in Gyöngyös.

Maintaining the 'hermitage' and the church was possible through support from the patron as well as foundations and other donations. Life circumstances of the shrine's administrators can be considered as relatively austere, nevertheless, according to inventories, they were surrounded by some accessories of the 'bourgeois lifestyle', just like the inhabitants of other Franciscan Houses of the age, that seems a little deviation from the idea of religious poverty.

After all it was not the assets of the administrator that raised the local robbers', deserters' and outlaws' interest, but the votive offerings and other values made

⁶² Napló 17–18.

⁶³ A szécsényi kolostor 1906 augusztusának elején került át a reformált házak sorába, addig a régi életformát követő szerzetesek lakták. Úgy tűnik, ez a változás Mihályi Cézárt közvetlenül nem érintette. Napló 74.; KÖNIG, 1931. 293–294. Mihályira ld. még Tengely Adrienn tanulmányát a jelen kötetben.

of noble metals around and on the Virgin's statue, together with the money from offertory of the pilgrims. The lack of public security typical of the century together with the fact that the buildings were located far from the built-up area resulted in a lot of attacks. Thanks to the composure of the administrators and sometimes only by pure chance they managed to repel them all.

Patron of the church, royal councillor Gedeon Almásy invested much in the development of Szentkút partly with the purpose of gaining independence for the shrine. After announcing the pope's new privilege of indulgence in 1855 and visiting the place in 1856, Primate of Hungary János Scitovszky separated the church from Nagybárcány parish in 1857, but annulled his decision soon affected by parish priest János Feniczky's objection. It took another 67 years for the 'hermitage' to become a Franciscan residence and another 24 from then on to become an independent chapelry.

TENGELY ADRIENN

A SZENTKÚTI KEGYHELY TÖRTÉNETE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A 20. század első fele Szentkút történetének legvirágzóbb korszakai közé tartozik, mely jelentős fejlesztéseivel és több tízezres búcsús tömegeivel a kegyhely – legalábbis egyik – aranykorának tekinthető. Azonban ezen fél évszázad fejlődése nem volt töretlen és folyamatos, ennek megfelelően Szentkút történetét a kegyhelyet gondozó ferences atyák eltérő tevékenysége alapján három jól elkülöníthető szakaszra oszthatjuk: Mihályi Cézár atya munkásságára a 20. század első évtizedében; Hauer Tamás atya kevésbé gyümölcsöző tevékenységére 1910-től 1924-ig; valamint az 1920-as évek közepétől a II. világháború végéig tartó időszakra, amely során a ferencesek új generációjához tartozó, igen aktív és tehetséges vezetők néhány év alatt felvirágoztatták a kegyhelyet.

A 20. század első évtizede

A múlt század legelején alapvető szervezeti változás történt Szentkút életében: 1900-ban a megszűnt Legszentebb Üdvözítőről Nevezett Ferences Rendtartományból a Kapisztrán Szent János Rendtartomány kezelésébe került át a kegyhely. Ez azonban nem hozott személyi változást, a kegyhelyet továbbra is Mihályi Cézár atya gondozta, akit a szécsényi rendházból helyeztek ki még évekkel korábban.¹ Cézár atya egyre súlyosbodó lábbetegsége ellenére élete végéig igen önfeláldozóan végezte feladatait, még mankóra támaszkodva is, kínzó fájdalommal mit sem törődve egész nap gyóntatott, áldoztatott és misézett.²

Ezen évtized kiegyensúlyozott, nyugalmas időszakként tekinthető a kegyhely életében. Cézár atya a környékbeli világi papsággal együttműködve végezte feladatait, kölcsönösen segítve egymás munkáját. A ferences atya részt vett a környező települések pasztorációjában, 1903-ban egy egyezség is létrejött közte és a nagybárkányi plébános között, amelyben az előbbi vállalta, hogy különféle kiegészítő szolgáltatásokat – például hitoktatást, temetést – végez Mátraverebély filiában. Ennek megfelelően egészen az 1920-as évek közepéig alapvetően a szentkúti ferencesek végezték a község lelkigondozását.³ Cserébe a környékbeli papság segített a na-

¹ Schematismus, 1902. 31.

² Napló 72., 99.

³ Mátraverebély végül 1931–32 telén alakult helyi lelkésziséggé, de nem a ferences atyák gondozá-

gyobb búcsúkon a hívek lelki igényeit kielégíteni gyóntatással, áldoztatással, misézéssel és prédikálással.⁴

Cézár atya jó kapcsolatot ápolt Almásy Istvánnal, a zarándokhely kegyurával is, aki szerette és gyakran meglátogatta Szentkutat.⁵ Almásy támogatta a búcsújárást is, például jelképes összegért bocsátott a hívek rendelkezésére telket és kőanyagot a falusi menedékházak felépítéséhez.⁶ A kegyhelyet is magába foglaló birtokot azonban nem ő kezelte, hanem bérbe adta Kohn Mórnak, aki a források szerint a búcsújárásból igen szép jövedelemre tett szert.⁷ 1904-ben fiatalon meghalt Almásy – testét a kegytemplomhoz csatolt családi sírboltban helyezték végső nyugalomra⁸ –, özvegye pedig a bérletet Hübner Ernőnek adta,⁹ akinek a búcsújárást gáncsoló intézőjével Cézár atyának ezentúl igen sok kellemetlensége akadt.¹⁰

A 19. század végén Szentkút infrastrukturális szempontból még meglehetősen elmaradott volt: „e több százados kegyhely [...] legkevésbé dicsekedhetik odavezető kitűnő utakkal, kényelmet adó szállásokkal, vagy jól berendezett vendéglőkkel” – panaszkodik Mihályi atya az általa írt kegyhelyismertetés előszavában.¹¹ Az évtizedben a kegyhely legnagyobb fejlesztését 1900-ban a lelkészlak oldalához csatolt fedett gyóntatófolyosó kialakítása jelentette, mivel addig az udvaron a fák alatt az egész napon át tartó gyóntatás mind esős időben, mind nagy melegben igen kényelmetlen volt.¹² Néhány szépítésre is sor került, például 1897-ben Mihályi atya unokahúga, Erdélyi Mária felújíttatta a gyümölcsöskertben évtizedek óta elfeledetten álló Nepomuki Szent János-szobrot. Ugyanezen évben egy Tolvaj Anna nevű hívő adományából egy kereszt került a búcsútérre,¹³ 1907-ben pedig a me-

sában, mivel ők a rossz utak miatt azt nehezen tudták ellátni. Napló 54., 69., 112., 120., 165.; MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levelei a provinciálisnak 1925. május 15., június 2. Ld. még SIPTÁR, 2019b. 37–38. és Fáy Zoltán tanulmányát a jelen kötetben.

⁴ Ez a kölcsönös segítségnyújtás hasonlóan működött az elkövetkező évtizedekben is. Pl. Napló 1–2., 3., 9., 26., 63., 119.

⁵ Napló 33., 37., 39., 41., 52.

⁶ Napló 38., 43.

⁷ Napló 64.

⁸ Napló 59.

⁹ Napló 64.

¹⁰ Például az intéző felszedette Kányás-pusztánál a patakról a hidat, amivel évszázados zarándokútvonalat lehetetlenített el. A búcsúsoknak ezért a meredek hegyi utakon kellett más irányból Szentkútra menniük, amiből több baleset is származott. Mihályi atya a szolgabírótól kért segítséget, aki végül visszarakatta a hidat. Máskor meg az intéző a kegyhely területén legeltette joga-
lanul juhait és sertéseit. Napló 81., 91.

¹¹ MIHÁLYI, 1899. 3.

¹² Napló 3., 31., 34.

¹³ Napló 8.

zökövesdi menedékház elé Szabó István állíttatott egy nagy keresztet hálából az Amerikából való hazatéréséért.¹⁴

Az infrastruktúra hiányosságai ellenére a 20. század elején Szentkút népszerű zarándokhelynek számított: „évente népek ezrei keresik föl e helyet [...] teljes önmegtagadással viselvén az út fáradalmait és a kedves otthon kényelmeinek hiányait.” – írja Mihályi atya.¹⁵ A legnagyobb búcsúkon a becslések szerint huszonöt-harmincezer hívő is megjelent.¹⁶ A búcsúsok létszámát az időjárás természetesen erősen befolyásolta: nagy hóban vagy esős időben a sáros utakon rendszerint jóval kevesebben jöttek.¹⁷ Szentkút vonzaskörzete ekkor még elsősorban a környező vidékekre terjedt ki: Nógrád, Heves, Borsod, Gömör és Hont vármegyékre, valamint a Jászságra. Egy-egy búcsús csoport gyakran több napig is gyalogolt és ilyenkor két-három napot is a kegyhelyen töltöttek, például az augusztus 14-i főbúcsú előtt már 12-étől érkeztek a csoportok.¹⁸ A búcsús napokon rendszerint hajnaltól késő estig gyóntattak a papok, majd félóránként áldoztattak, miközben több misére is sor került, melyek közül a prédikációval kiegészített nagymise volt a legdíszesebb. Ehhez rendszerint körmenet is kapcsolódott a búcsús csoportok részvételével, akik időnként hajba is kaptak az előkelőbb pozíciókért.¹⁹

Nyáron kellemes volt az érkező hívek helyzete, a környékbeli domboldalakban a szabad ég alatt tanyázhattak, bár ha komolyabban esett, nagy volt a tülekedés a száraz helyekért.²⁰ Ezzel szemben télen a hóban és hidegben való sok kilométernyi gyaloglástól egyébként is kifáradt búcsúsok elhelyezése nem volt egyszerű, hisz megérdemelték a meleg és száraz helyet. Ezért a templomban, a lelkészlakban és a cselédházakban kaptak elhelyezést.²¹ Ezt a gondot enyhítette a századfordulótól kezdve mintegy harminc, egy-egy település zarándokainak jobb elszállásolását

¹⁴ Napló 82.

¹⁵ MIHÁLYI, 1899. 3–4. A szentkúti búcsújárás néprajzáról sok adatot és képet közöl: BÁLINT-BARNA, 1994. Ld. továbbá Vass Erika tanulmányát a jelen kötetben.

¹⁶ A búcsúkra érkező nép számát a kegyhely gondozója is csak becsülni tudta, mert bár a bejelentkező csoportok pontos létszámadatokat adtak meg, de ezek kiegészültek a nem csoportosan érkező hívekkel is. A gyónók és áldozók számát ezzel szemben a legtöbb esetben pontosan ismerjük, mert azt a felhasznált ostyák számából meg lehetett állapítani.

¹⁷ Napló 4., 8., 75., 78., 110., 115., 119., 120., 124., 146., 190., 209. Például 1907-ben a Gyertyaszentelő Boldogasszony napi búcsún a nagy hó miatt csak négy személy vett részt – két gyöngyöspatai és két szihalmi férfi – és a helyiek közül is csak a kerülő családja. Az 1940-es búcsún hasonló volt a helyzet, a kegyhelyet teljesen elborította a hó: „Abszolút csend és magány.” Napló 209.

¹⁸ Napló 4.

¹⁹ Pl. Napló 64., 67., 90.

²⁰ Napló 8., 51.

²¹ Napló 37–38.

szolgáló menedékház felépítése.²² Ettől kezdve a téli búcsúk alkalmával rendszerint az egyes településekről néhányan már egy nappal korábban vonattal eljöttek a kegyhelyre és előkészítették a menedékházakat gyalogos társaiknak.²³

A búcsúk évtizedek óta kialakult rendben zajlottak. Nagyboldogasszony vigíliája, augusztus 14. volt régtől fogva a kegyhely főbúcsúja. 1782-ben VI. Piusz pápa újabb búcsúengedélyt adományozott Szentkútnak: a búcsút kiterjesztette Nagyboldogasszony napjára és az előtte lévő két napra, hat Mária-ünnepre – Gyertyaszentelő Boldogasszony, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Kisboldogasszony és a Szeplőtelen Fogantatás napjára, valamint valószínűleg Mária Szent Neve és Olvasós Boldogasszony ünnepére –, pünkösdi vasárnapjára, valamint Páduai Szent Antal és Szent Anna napjára. 1855-ben IX. Piusz pápa újabb négy nappal bővítette a búcsús napok számát: a három keresztjáró nappal és Áldozócsütörtökkel.²⁴

Ennek megfelelően az évben először február 2-án keresték fel búcsúsok a kegyhelyet, de az időjárás miatt még csak kevesen, szép idő esetén is csak 800–1000 fő körül mozgott a hívek száma. A következő, Gyümölcsoltó Boldogasszony-napi búcsún és a keresztjáró napokon²⁵ is hasonló volt a helyzet, gyakran a hóolvadáستól és a tavaszi esőktől felázott utakon az óriási sár akadályozta a búcsújárást.²⁶ Az igazán nagyobb tömegeket először a májusi áldozócsütörtöki búcsú mozgatta meg, gyakorlatilag ezt tekintették a – korabeli szóhasználattal élve – „búcsúszezon”²⁷ kezdetének. Ezen már általában öt-hatezer hívó is részt vett. Ezt követte a pünkösdi búcsú, mely bár nem a kegyhely főbúcsúja volt, mégis a legnépesebbnek számított, ahol időnként harmincezres tömeg is összegyűlt. Ennek okát talán abban kell látnunk, hogy – szemben az augusztus 14-i főbúcsúval – ez még nem esett a legnagyobb dologidőbe. A pünkösödöt követő Szentháromság

²² Az első menedékházat a mezőkövesdiek építették 1893-ban. Napló 38., 43–44., 50. Roznik Rajnér további harminckét település zárandokházait sorolja föl: Bolyok, Besenyőtelek, Bükkszenterzsébet, Domoszló, Markaz, Szihalom, Karácsond, Apc, Jászladány, Jászdózsa, Jászárokszállás, Visznek, Eger, Gyöngyös, Jászberény, (Jász)Jákóhalma, Arló, Szécsény, Detk, (Heves)Ugra, Sarud, Zaránk, Kömlő, Tarnaszentmiklós, Jászapáti, Jászsalsószentgyörgy, Tiszanána, Törökszentmiklós, Adács, Rózsaszentmárton, Sajóvárkony és Nagyréde. ROZNIK, 1948. 22–23.; ZADRAVECZ, 1934. 129–130.; VONSIK, 1991. 27.

²³ Napló 33., 61.

²⁴ SIPTÁR, 2019b. 30., 37.; VONSIK, 1991. 49.

²⁵ Úgy tűnik, a keresztjáró napok nem voltak igazán népszerűek a hívek körében Szentkúton, talán mert újabb keletű búcsúnak számított a kegyhelyen, vagy mert nem kapcsolódott Szűz Mária kultuszához, akéhez a kegyhely elsősorban kötődött. Ilyenkor mindhárom nap a helyszín különböző pontjain lévő keresztkekhez vonultak a hívek a ferences atyával, azonban amikor nagyon kevés hívó jött el, akkor az ájtatosságokat csak a templomban lévő keresztnél tartották. Napló 8., 28., 41., 81., 91.

²⁶ Pl. Napló 46., 49.

²⁷ Napló 198.

vasárnap ugyan hivatalosan nem számított búcsúnapnak a kegyhelyen, ennek ellenére mindig szép számmal látogatták a hívek. Június 13-án került sor a Szent Antal-napi búcsúra, amely különösen a jászok között bírt nagy népszerűséggel, s általában két-háromezer főt számlált. Sarlós Boldogasszony ünnepe nem volt olyan kiemelkedő, csak arról a néhány településről jöttek búcsúsok, amelyeknek ez fogadalmi búcsúnapja volt. Július 26-án, Szent Anna ünnepén tartották a következő búcsút, de ez sem számított különösebben népesnek, átlagosan két-háromezer fővel lehetett számolni. Azonban az augusztus 14-re, Nagyboldogasszony vigíliájára eső főbúcsú előtt már két nappal megindult a búcsúsok áradata, amely egyre növekedett, s 14-re általában tíz-tizenötezer hívő is összegyűlt, akik közül azonban már csak kevesen maradtak a másnapi ünnepre. Az utolsó nagy búcsúnak Kisboldogasszony napja számított szeptember 8-án és Mária Szent Nevének ünnepe az előbbi nyolcadába eső vasárnapon, majd X. Pius pápa rendelete után szeptember 12-én. Ha szombatra esett Kisboldogasszony és rögtön másnapra Mária Szent Nevének ünnepe, akkor a két búcsú teljesen összefolyt és összesen tizenöt-tizenhatezer hívőt is megmozgatott. Alapvetően ezzel zárult a „búcsúszézon”, ez után már csak kisebb Mária-ünnepek következtek – Olvasós Boldogasszony (október első vasárnapja, majd 1913-tól október 7.) és Magyarok Nagyasszonya (október második vasárnapja, majd október 8.) ünnepe –, melyekhez ugyan nem kapcsolódtak búcsúkiváltások, de mégis sokan szerették ezeket a Mária-kegyhelyen megünnepelni, így – különösen az előbbin – akár négy-ötezer hívő is megfordult. Az év utolsó búcsúja december 8-án a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe volt, melyre az évszak miatt már jóval kevesebben érkeztek. Ilyenkor a búcsúsok száma még jobban függött az időjárástól: néha csak pár százan voltak, míg más években akár kétezen is lehettek.²⁸

Különösen akkor voltak népesek a búcsúk, amikor valamelyik Mária-ünnep vasárnapra esett, vagy Kisboldogasszony és Mária Szent Nevének ünnepe közvetlenül egymás utáni napon következett.²⁹ Azonban ha valamilyen más jelentős ünnep volt a búcsúnap közelében, akkor az inkább visszavetette a szentkúti búcsúsok számát, például ha Úrnapja Szent Antal ünnepének környékére esett, akkor a hívek inkább otthon maradtak, hogy ott üljenek meg az Úrnapját.³⁰

²⁸ Természetesen a nem búcsús ünnepeken is megtartották a kegyhelyen a szokásos szertarásokat, ájtatosságokat és hagyományokat a ferences atya vezetésével, például az úrnapj sátorállítását, Mindenszentek estéjén a gyászszerterást és a sírok kivilágítását, vagy éppen az év végi hálaadást. Pl. Napló 9., 11., 31., 37., 42., 45., 153.

²⁹ Napló 30., 44., 52., 136–137.

³⁰ Napló 28., 65., 118.

Évszázados hagyományokra nyúlik vissza, hogy melyik búcsún mely települések népe vett részt nagyobb számban. Például Szent Antal napján a jászberényiek érkeztek nagy csoportban, akikhez az 1930-as évekre valószínűleg a többi jászsági település hívei is csatlakoztak, mert ekkor már „nagy jász felvonulásról” beszéltek.³¹ Hasonlóképpen a Gyertyaszentelő Boldogasszony-napi és a Szeplőtelen Fogantatás-napi búcsúról szinte soha sem maradtak el a mezőkövesdi férfiak, akik a nagy hidegben és hóban napokon át embert próbáló módon gyalogoltak kedves kegyhelyükre.³² A Szent Anna-napi búcsú különösen az egri hívek körében volt kedvelt.³³ A hivatalos búcsúengedéllyel felruházott napokon kívül egy-egy település népe fogadalmi búcsúként más napokon is meglátogatta a kegyhelyet, például a bátonyi hívek Sarlós Boldogasszony ünnepén.³⁴ Természetesen a környező települések hívei, különösen ha szép idő volt, más ünnepeken és a közvasárnapokon is gyakran mentek Szentkútra misét hallgatni,³⁵ például a verebélyiek minden húsvétvasárnap körmenetben vonultak a kegyhelyre.³⁶ Sokan elsősorban a gyónásukat jöttek elvégezni ide, mert a hívek általában szívesebben gyóntak idegen atyáknál, mint a saját papjaiknál.³⁷

A 18. század végétől a felvilágosodás hatására a felső- és középrétegek szinte teljesen elmaradtak a kegyhelyekről, így a búcsújárás a maga archaikus, sok esetben középkori gyökerű hagyományaival a népi vallásosság tipikus megnyilvánulási formájává vált.³⁸ A 20. század első éveitől azonban az „úri középosztály” tagjai újra megjelentek a kegyhelyen – igaz, még csak kis számban –, rendszerint a misét a csodás természeti környezetben egy kellemes kirándulással és piknikkel összekötve. Ebben feltehetően a kibontakozó katolikus megújulás hatását kell látnunk, melynek egyik legfőbb hozadéka a többségében elvállaltanodott közép- és felsőrétegek újraevangelizálódása volt.³⁹ Pár év múlva már a búcsúkon is egyre nagyobb szám-

³¹ Napló 28., 50., 57., 123., 128., 149., 195., 205.

³² Napló 5., 11., 25., 33., 37., 47., 53., 61., 120., 132., 141., 142.

³³ Napló 29., 84., 118.

³⁴ Napló 29., 44., 50.

³⁵ Napló 1–2., 5., 6., 10., 11., 62., 115., 126. Néha egy-egy vallási társulat tagjai vonultak együtt a kegyhelyre, például a szomszédos márkházi Jézus Szíve Társulat és Skapuláré Társulat tagjai itt ünnepelték társulataik fő ünnepeit, Jézus Szíve és a Kármel-hegyi Boldogasszony ünnepét. Napló 42–43.

³⁶ Pl. Napló 1–2., 8., 27., 34., 41., 47.

³⁷ Napló 40.; TENGYEL, 2016. 81.

³⁸ A 19. század folyamán a búcsús menetek vezetését a papság helyett általában laikus búcsúvezetők végezték, bár úgy tűnik, hogy a századfordulón a katolikus megújulás ebben is kezdett változást eredményezni. BÁLINT–BARNA, 1994. 147., 307.; Napló 60., 67.

³⁹ SALACZ, 1974. 180.; NYISZTOR, 1962. 10–13.; KATUS, 1991. 66–67.; SZÁNTÓ, 1985. 501–506.; ADRIÁNYI, 1974. 79–81.; GERGELY, 1999. 206–245.

ban vettek részt úri elemek, akik a szentségekhez is járultak. Azonban ez még mindig olyan ritka és szokatlan dolognak számított, hogy valódi eseményszámba ment, amelyet érdemesnek tartottak a kegyhely naplójában is megörökíteni.⁴⁰

A századfordulón több rendkívüli gyógyulásról is tudósítanak a források Szentkúton, mely tovább öregbítette a kegyhely hírnevét. Például 1903-ban a Szent Antal-napi búcsún egy 14 éves abádszalóki fiúnak meggyógyultak a lábán négy éve meglévő nyílt sebek,⁴¹ csakúgy, mint 1905-ben egy béna kislány lába és 1906-ban egy vak kislány szeme.⁴²

Az I. világháború és a forradalmak évei

1909 végén hirtelen elhunyt Cézár atya, helyére a kapisztránus ferences provinciális javaslatára 1910-ben Vaszary Kolos hercegprímás (1891–1912) Hauer Tamás atyát nevezte ki a kegyhely gondozójának.⁴³ Hauer atya 1924-ig töltötte be tisztségét, mely egy komoly hanyatlás időszakának tekinthető. Sajnos meglehetősen forráshiányos ez az időszak – Hauer atya csak egy évig vezette a naplót, utána felhagyott a kegyhely történetének megörökítésével –, azonban utódja benyomásai és tudósítása alapján, valamint a más területeken már feltárt korabeli vallási viszonyok tükrében nagy valószínűséggel rekonstruálhatóak az 1910-es évek és az 1920-as évek elejének jellemzői.

Az I. világháború kitörése ideiglenes felvirágzást eredményezett Magyarországon a vallási életben, ez azonban két-három év múlva kiábrándultságba csapott át, amely a templomok – és nyilván a kegyhelyek – elnéptelenedését vonta maga után.⁴⁴ Ez az országos tendencia minden bizonnyal Szentkúton is érzékelhető volt. Ehhez járult a férfilakosság jelentős részének katonai szolgálata és ezzel párhuzamosan az itthon maradt népesség nagyobb leterheltsége, amely feltehetően ugyancsak a búcsújárás visszaesését eredményezte. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején komoly anyagi károk is érték a kegyhelyet: megrongálták és kirabolták a menedékházakat, melyeket csak évek múlva sikerült újra megfelelő állapotba hozniuk a híveknek.⁴⁵ Még súlyosabb csapást jelentett a kegyhely számára a trianoni béke-

⁴⁰ Napló 43., 44., 50., 51., 52., 57., 58., 60., 64., 65., 66., 67., 72., 73., 82., 83., 84., 95.; MIHÁLYI, 1899. 3–4.

⁴¹ Napló 50.

⁴² VONSIK 1991. 58–59.; CHINORÁNYI, 1929. 58–60.; ZADRAVECZ, 1934. 132–133.

⁴³ MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Hauer Tamás kinevező okirata, 1910. április 11.; Schematismus, 1913. 36.

⁴⁴ TENGELY, 2011. 23–25.; MIKLÓS, 2018.

⁴⁵ ZADRAVECZ, 1934. 134.; VONSIK, 1991. 28.

diktátum, ugyanis 1920 után a csehszlovák hatóságok nem engedték át a határon a búcsúsokat, sőt a zöldhatáron és az Ipolyon átszökőkre még lőttek is, ami hamarosan a felvidéki hívek elmaradását eredményezte.⁴⁶ Ezeket a kedvezőtlen történelmi körülményeket erősítette Hauer atya súlyosbodó betegsége, aki bizonyára ennek következtében egy idő után nagyon elhanyagolta a kegyhely gondozását: a korabeli leírások szerint mind a templomban, mind a lelkészlakban a legnagyobb rendetlenség és kosz uralkodott – a búcsúk idején kisegítő papok már féltek bemenni a házba az elszaporodott poloskák miatt –, s feltehetően a búcsúsok egyre inkább elharapódzó rendetlen viselkedése is ezt tükrözte.⁴⁷

A két világháború között

1924-ben a nagybeteg Hauer atya áthelyezésével és utódja, a rendkívül agilis és tetterre kész Tamás Krizánt atya,⁴⁸ korábbi szécsényi házfőnök kinevezésével⁴⁹ egy új, talán minden korábbit felülmúló, virágzó korszak kezdődött el a kegyhely történetében. Krizánt atya – „akinek Szentkút felvirágoztatása körül hervadhatatlan érdemei vannak”⁵⁰ – azonnal a legnagyobb energiával látott neki a hely rendbehozatalának: mindent kitakarított, valamint pótolta a hiányzó felszereléseket.⁵¹ Újraöntette a világháborúban elrekvirált harangokat is:⁵² „Végtelen lelki örömet okozott nekem az a látvány, amint az áhítatos tömeg buzgó imáját a harang érces hangjával egyesítve a Mindenható elé küldi.” – írta megghatottan az 1927-es harangszentelésről.⁵³

⁴⁶ Napló 136–137.

⁴⁷ Napló 112–113.

⁴⁸ Krizánt atya a rend ifjabb, már a szigorított szabályzat szerint élő tagja volt, szemben Hauer atyával. Krizánt atya segítségére a kegyhelyre érkezett a konyhai feladatokat ellátó Varga Adjut testvér is, „aki szelídségével, folytonos készségével és fáradhatatlan munkásságával valóságos csodaember számba megy.” Napló 111–112., 135.

⁴⁹ MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Alajos provinciális levele Tamás Krizánt szécsényi házfőnöknek, 1924. április 26. A lelkészlak felszerelésének és élelmiszerkészletének átvétele azonban Hauer Tamás rokonainak mohósága miatt nem ment zökkenőmentesen: MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levelei Tamás Alajos provinciálisnak, 1924. július 23., 25., 27.; Napló 111., 113.

⁵⁰ CHINORÁNYI, 1929. 71.

⁵¹ MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levele Tamás Alajos provinciálisnak, 1924. augusztus 23.; Ungvári Antal provinciális levele Tamás Krizántnak, 1925. december 24.; Napló 112–114. Krizánt atya még azt is kiderítette, hogy a kegyszobor körül elhelyezett ékszeres valójában értéktelen másolatok voltak, de úgy tűnik, hogy a csere idejét és felelősét nem sikerült lelepleznie, legalábbis a naplóban nem említi.

⁵² Az összes harangot Szlezák László harangöntő mester készítette a kegyhelyre, részben nagylelkű adományként, részben igen kedvezményes áron. Napló 118., 122., 124., 127., 129., 133.; CHINORÁNYI, 1929. 74–75.

⁵³ Napló 129.

Megkezdte a búcsúsok körében „lábra kapott visszaélések és sokszor botrányos szokások” visszaszorítását is – talán a búcsús csoportok között esténként előforduló ivászatokról és mulatozásokról lehetett szó, vagy a kegyszobor babonáságba hajló túlzott tiszteletéről⁵⁴ – és saját bevallása szerint sokszor meggyűlt a baja „a helytelen gondolkodású búcsúvezetőkkel” is.⁵⁵ Ezért 1924 októberének első vasárnapjára, az Olvasós Boldogasszony-búcsúra értekezletre hívta össze a búcsúvezetőket, amelyre mintegy 25–30 településről jöttek el, bár Krizánt atya sokkal többre számított. Megbeszélték a teendőket és elhatározták, hogy ezentúl minden október elején megtartják az értekezletet. A későbbi források azonban nem említik, hogy erre több alkalommal is sor került volna, ennek ellenére a rendetlen- ségekről sem hallunk többet, így minden bizonnyal célt ért a kezdeményezés.⁵⁶

Komoly előrelépést jelentett a kegyhely fejlődésében, hogy 1925-ben a ferences rend római vezetősége a szentkúti házat a hivatalos rendházak sorába iktatta,⁵⁷ melynek következtében a korábbi egy helyett már általában három felszentelt páter szolgált a kegyhelyen, hat-hét laikus testvér segítségével.⁵⁸ Ez egyrészt lehetőséget nyújtott arra, hogy a szentkúti ferences atyák jobban bekapcsolódjanak a környék pasztorációjába: nagybőjtben és adventben kijártak a vidékre népmissziókat és tri- duumokat tartani és ők gondozták a salgótarjáni harmadrendet is.⁵⁹ Másrészt a létszám bővítés a kegyhely jobb ellátottságát is eredményezte, hiszen korábban gyakran megesett, hogy sok hívőnek gyónás és áldozás nélkül, csalódottan kellett hazamennie a búcsúról, mert a gyóntató papok alacsony száma miatt egyszerűen nem került rájuk sor.⁶⁰ Azonban az 1930-as években a nagymértékben fellendülő búcsújárás miatt már így sem bírták a nagyobb búcsúkon összegyűlő több tízezer hívő ellátását, ezért jó gyakorlati érzékkel elhatározták, hogy kihasználva a csodá- latos természeti környezetet papi üdülő- és lelkigyakorlatos helylé fejlesztik a kegy- helyet. Ennek nem titkolt célja az volt, hogy az itt tartózkodó papok besegítsenek a pasztorációba a búcsúk alkalmával, és így senkinek se kelljen a szentségek vétele nélkül távoznia a kegyhelyről. A kezdeményezést akkora siker koronázta, hogy a

⁵⁴ Mindkettőt gyakran panaszolta a papság a kegyhelyeken. BÁLINT–BARNA, 1994. 140., 249–251.; NAGY, 1922. 85–87.; TENGYEL, 2020. 56–58.

⁵⁵ Napló 113.

⁵⁶ Napló 114.

⁵⁷ Napló 115.; MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levelei a provinciálisnak, 1925. február 21., május 15.

⁵⁸ Napló 119., 134., 159., 197., 219., 228., 234., 244.

⁵⁹ Napló 119., 122., 126., 142., 154., 162., 174., 181., 192., 193., 200.

⁶⁰ Napló 112–113., 115., 118., 119., 121., 126., 127. Az 1932-es Nagyboldogasszony vigíliai búcsún például a sokezes búcsús tömeg úgy megrohanta a három áldoztató papot, hogy csak a csendő- rök tudtak rendet teremteni. Napló 169.

kolostor ekkor épült új szárnya hamarosan állandó papi üdülő- és lelkigyakorlatos házként kezdett funkcionálni.⁶¹ „A számítás bevált.” – összegezte a kezdeményezést a házfőnök 1939-ben.⁶² A kegyhely ilyen irányú funkcióbővülését jelzi, hogy az 1930-as években már nemcsak papok, hanem laikusok – elsősorban tanítók és tanítónők – számára is tartottak lelkigyakorlatokat: „Szentkútnak, ha ily irányban is továbbfejlődik, nagy hivatása van. [...] A papok többre értékelték a Manrézánál, a tanítók könnyezve távoztak.”⁶³

A további fejlődést nagymértékben elősegítette, hogy 1929-ben a rend a kegyúri terhek megváltásaként saját tulajdonba kapta a kegyhely egész területét, mivel eddig csak a templom, a temető és a rendházzá bővített lelkészlak volt ténylegesen egyházi tulajdonban. Az 1920-as években még úgy tűnt, hogy ifjabb Almásy István kegyúr ugyanúgy a szívén viseli a kegyhely sorsát, mint édesapja. Amikor 1924-ben Tamás Krizánt atya átvette a kegyhely vezetését, azonnal megállapodást kötött vele. Almásy először önként felajánlotta a területet a körülötte fekvő húsz holddal együtt a ferenceseknek, de később ezt a jószágigazgatója tanácsára visszavonta és csak örökhasznonbérbe adta. De egyúttal a kegyúri terheket is áthárította magáról a rendre, bár anyagi lehetőségeihez mérten kisebb adományokkal ekkor még támogatta Szentkutat.⁶⁴ Azonban a jó kapcsolat hamarosan igencsak megromlott a kegyúr és a ferencesek között. 1926 nyarán megdöbbenve értesültek róla az atyák, hogy Almásy minden komolyabb indok nélkül fel akarja robbantatni a remeterbarlangokat, és mikor ez nem sikerült, egyre csak gátolta a kegyhely életét.⁶⁵ Az utolsó csepp az volt a pohárban, hogy Almásy árusítani kezdte a kegyhely területét, mint fürdő- vagy üdülőtelepnek alkalmas helyet, ami nagy veszélyeket rejtett magában a hely szakralitására vonatkozóan.⁶⁶ A rend – hogy elkerülje a további kellemetlenségeket – szerette volna megvenni a kegyhely egész területét, de Almásy olyan magas árat (7–8 millió koronát) kért érte, hogy erre nem volt mód.⁶⁷ Végül a teljesen eladósodott Almásy István 1928-ban a Budapesti Földhitelintézetten keresztül Nagy Ferenc nyugalmazott közlélelmezés-ügyi miniszternek⁶⁸ adta el a birtokot.⁶⁹ De a ferencesek ekkor már mindenképpen a kegyhely területének

⁶¹ Napló 167., 169., 180., 185–186., 191., 194., 196., 201., 207., 214., 221., 234.

⁶² Napló 207.

⁶³ Napló 195–196. A Manréza a jezsuiták népszerű zugligeti lelkigyakorlatos központja volt.

⁶⁴ Napló 113., 115., 117., 120.

⁶⁵ Napló 123.

⁶⁶ Napló 131. és melléklete, 137.

⁶⁷ Napló 132., 137–139.

⁶⁸ Nagy Ferenc Károlyi Mihály kormányában látta el a közlélelmezési feladatokat tárca nélküli miniszterként 1918–1919 telén.

⁶⁹ Napló 137–139., 143.; VONSIK, 1991. 28–29.

megszerzésére törekedtek, nyilván egyrészt a kegyúri járandóságok kifizetéséhez kapcsolódó esetleges jövőbeli bonyodalmak elkerülése végett, másrészt pedig azért, mert a kegyuraság intézménye a 20. században már meglehetősen anakronisztikusnak számított, és ebből adódóan az 1917-es *Codex Iuris Canonici* is előírta, hogy a kegyuraságok megszüntetésére kell törekednie az egyháznak.⁷⁰ Az új birtokossal sikerült is megegyezni: 1929-ben a szentkúti egyház a kegyúri terhek megváltásaként megkapta örök tulajdonul a nagyrészt erdővel borított területet a külső búcsútértől a „Szent László ugratásáig”,⁷¹ a fennmaradó természetbeni kegyúri terheket pedig 1941-ben rendezte Nagy Ferenc özvegye.⁷²

Krizánt atya a birtokviszonyok rendezése mellett a kegyhely nagyarányú rendezésének is nekilátott, igen gyakran megfelelő előzetes fedezet nélkül, csak az isteni Gondviselésben bízva, mely valóban mindig segített is.⁷³ Már rögtön megérkezése után széles körű gyűjtést rendezett az épületek felújítására, amelyre majdnem száz település hívő népétől érkeztek összegek, a magánszemélyek adományairól nem is szólva. 1925-re összesen 88 millió korona folyt be,⁷⁴ amelyből legelőször is felújították és valódi kolostorrá bővítették az immár hivatalos rendházi ranggal bíró korábbi lelkészlakot, és elvégezték a meglehetősen rossz állapotban lévő templomon a szükséges fal- és tetőjavításokat.⁷⁵ Ekkor készültek el az Almásy és a Majláth család adományaiból a templom ma is látható festett üvegablakai,⁷⁶ 1927-ben pedig sor került a barokk főoltár teljes restaurációjára.⁷⁷

⁷⁰ SIPOS, 1918. 192.

⁷¹ Az idézett kegyhelytörténetekben 1928 szerepel az átadás dátumaként (ZADRAVECZ, 1934. 51., 136.; ROZNIK, 1948. 18.; VONSIK, 1991. 28–29.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 106.). Az egyezségre a ferencsek és a Magyar Földhitelintézet között valóban 1928. december 21-én került sor, de a szerződés hivatalos megkötése 1929. április 10-én történt. Napló 143–144., 185., 193.; MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Jegyzőkönyv a szentkúti egyház kegyúri terheire illetve kötelezettségeire vonatkozólag, 1929. április 10., Szerződés a „Szentkúti rom. kath. egyház” és a Magyar Földhitelintézet között, 1929. november 25., A salgótarjáni kir. járásbíróság végzése a tulajdonosváltásról, 1930. május 12.

⁷² A maradék kegyúri terhek egy évre 9000 pengő 5%-os kamatát, 32 mázsa búzát, 2 hl bort, 30 mázsa szénát és 2 szekér szalmát jelentettek, valamint egy minimális (1929-ben 20 pengő) pénzösszeget. Napló 193., 218., 221.; MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Jegyzőkönyv a szentkúti egyház kegyúri terheire illetve kötelezettségeire vonatkozólag, 1929. április 10., Nagy Ferenc levele a szentkúti házfőnököknek, 1935. január 22.

⁷³ „Mindent megpróbálok a kegyhely felvirágoztatásának érdekében.” – írta Krizánt atya 1926 elején a szükséges javításokat és a hiányzó összegeket összevetve. Napló 121., 122., 124., 133.

⁷⁴ Napló 115., 117.

⁷⁵ Napló 116–117., 121.; MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levelei a provinciálisnak, 1925. február 21., február 28.

⁷⁶ Napló 118.

⁷⁷ Napló 131., 132.

Az 1930-as években a Tamás Krizántot⁷⁸ követő házfőnökök – Virág Venánc,⁷⁹ Riba Hugó,⁸⁰ Kiefer Szilvér,⁸¹ Keresztes Vilmos,⁸² Kirchhofer Pongrác⁸³ – idején is tovább folytak a templomon, a rendházon és a környező területen az építkezések.⁸⁴ A kegyhely modernizációját szolgálta a villanyvilágítás⁸⁵ és a több csapról és kútról elérhető ivóvíz bevezetése, illetve több tucat, a kor színvonalának megfelelő illemhely kialakítása, mivel a tízezres tömegek jelenléte alapvető higiéniai problémákat vetett fel.⁸⁶ Az 1920–30-as évek fordulóján sor került a búcsútér rendezésére is: az árusító sátrakat áthelyezték a külső búcsútérre, ami által „a sok piszok és a cigánykaraván telepszerű igen visszatetsző benyomás is ki volna küszöbölve”.⁸⁷ Elbontották a búcsútér bejáratától a régi cselédházakat is, melyek sokat rontottak a kegyhely esztétikai képén⁸⁸ és a sár ellen a templom környékét vörös salakkal szórták fel.⁸⁹ Ezekben az években került sor a kegyhelyen átfutó patak szabályozására és új hidak építésére is.⁹⁰

A ferences atyák fáradhatatlanul, folyamatosan szépítették is kedves kegyhelyüket: 1928-ban a szentkút eddigi nyitott medencéje fölé a hét szentséget és a néma pásztorfiú csodáját ábrázoló, művészi kivitelű kútfödést készítetttek,⁹¹ 1931-ben a hegyre egy hatalmas, hatvan villanykörtével kivilágított keresztet állítottak,⁹² 1932–1933 során pedig elkészült a szabadtéri misék helyszínéül szolgáló nagyméretű lourdes-i barlang, mely éjjel-nappal zengett a szent énekektől,⁹³ valamint a

⁷⁸ Tamás Krizánt 1924–28 után 1930–31-ben és 1947–50-ben ismét vezette a kegyhelyet. PALKÓ-ORBÁN, 2000. 127.; Protocollum 2.

⁷⁹ Napló 134., 159.

⁸⁰ Napló 165., 178.

⁸¹ Napló 178., 197.

⁸² Napló 213.; *Nemzeti Újság* 22. évf. 214. szám, 1940. szeptember 20. 9.

⁸³ Napló 220.

⁸⁴ Például 1932-ben felújították a gyóntatófolyosót, ahová 15 új gyóntatószéket helyeztek el. Napló 166., 170.

⁸⁵ Napló 162.

⁸⁶ A szentkúti házfőnökség felhívása a kegyhely tisztán tartásáról (a Napló 158. és 159. oldala között található szórólap); Napló 202–203., 207., 210–211.

⁸⁷ Napló 144., 156–157.

⁸⁸ Napló 182., 200.

⁸⁹ Napló 171.

⁹⁰ Napló 156–157., 167., 172., 188.

⁹¹ Napló 133. A forrásból a hegyre szivattyúzzák föl a vizet egy 4500 literes tartályba, ahonnan csöveken jut vissza a kútba. A kútfödés Melocco Péter műköves mester műve. PALKÓ-ORBÁN, 2000. 106.

⁹² Napló 164.

⁹³ Korábban lombsátor alatt tartották a szabadtéri miséket. A lourdes-i szoborcsoport Herdlicska József szombathelyi szobrász alkotása, mely 2014 óta a szabadtéri oltárral szemben felállított új lourdes-i barlangban látható. Napló 147., 166., 169., 171., 182.

kálvária kápolna.⁹⁴ A sétány falát is felújították a régi barokk kálvária szabadtéri szószékként szolgáló maradványának elbontásával,⁹⁵ illetve rendbe tették a remetebarlangokhoz vezető gyalogutat is, védőnövényzetet ültetve mellé.⁹⁶ Folyamatosan parkosítottak is: 1938-ban mintegy kétszáz dió- és cseresznyefát, 1942-ben pedig Erdélyből hozott fenyőcsemetéket ültettek a kegyhely területére, mely a termés mellett árnyékkal és eső elleni védelemmel is szolgált a nagy nyári búcsúk idején. Emellett az új kolostorszárny köré rózsabokrokot ültettek, később pedig egy virágház is kialakítottak.⁹⁷ A hívek is gyakran adományoztak hálából vagy fogadalomból kisebb dolgokat – például drótkerítést a gyóntatósor elé – a kegyhely szebbé tételére.⁹⁸

A Szentkútra látogató hívek körében társadalmi átstrukturálódást tapasztalhatunk ezen évtizedekben, melyek új igényeket vetettek fel: míg korábban szinte csak az alsóbb néprétegek tagjai látogatták a kegyhelyet, addig az 1920-as évektől, a katolikus reneszánsz időszakában már az ún. „úri középosztály” tagjai is egyre szívesebben keresték fel Szentkutat, gyakran több napot eltöltve itt.⁹⁹ Azonban az ő számukra már nem feleltek meg a komfort nélküli falusi menedékházak, illetve szükség esetén a leszórt szalma.¹⁰⁰ „A zarándoklatok egy néhány jobb fajta, ágyakkal ellátott menedékház, illetve megszálló hely nélkül Rendünk becsületének megmentése nélkül nem bonyolíthatóak le. Az elszállásolás körül nagy hiányok mutatkoznak, és amennyire megkapja a lelkeket a szentkúti völgy varázsa, annyi panasz és elégedetlenség hangzott fel az elszállásolások miatt.” – írja a rendházi napló 1938-ban.¹⁰¹ Ezért az úri elemek igényeinek kielégítésére az 1930-as években felépítették az ún. Mária Otthont vagy más néven Mária Lakot, mely kényelmes, modern körülmények között fogadta a búcsús zarándoklatokat csakúgy, mint a pihenni vágyó üdülőket és a laikus lelkigyakorlatozókat.¹⁰²

1930-ban felmerült egy hatalmas, 60 m hosszú és 60 m magas, 8000 fő befogadóképességű új kegytemplom építésének terve is. A szentkúti atyák nagyon szorgalmazták az ötletet, arra számítottak, hogy ha ez megvalósul, „Szentkút má-

⁹⁴ Napló 169–171.

⁹⁵ Napló 165.

⁹⁶ Napló 170.

⁹⁷ Napló 199–200., 218., 231., 234., 240. A kegyhely szépítését színesen ecseteli: ZADRAVECZ, 1934. 137–138. és ROZNIK, 1948. 18–19.

⁹⁸ Napló 125., 127., 166. A kegyhely korabeli környezetét ismerteti: TÓTH, 1931.

⁹⁹ MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levele a provinciálisnak, 1925. június 2.

¹⁰⁰ 1938-ban olyan szalmaínség volt, hogy a rendháznak máshonnan kellett vennie, mivel tartottak attól, hogy „nagy bajban leszünk emiatt a búcsúsokkal!” Napló 201.

¹⁰¹ Napló 202.

¹⁰² Napló 182., 202–206., 208., 234., 235.

sodik Lourdes lesz”. Azonban az elképzelést a gazdasági világválság nehézségei elsodorták.¹⁰³ Bár ez a terv nem sikerült, helyette 1934-ben a meglévő kegytemplomot kívül-belül teljesen felújították és kifestették.¹⁰⁴

Az építkezések fő jövedelemforrását a hívek adományai jelentették – akik a gazdasági világválság nehéz éveiben is áldozatosan támogatták a kegyhelyet¹⁰⁵ –, de az árusok éves helypénze is fontos bevételi forrásnak számított. A ferencesek ugyan hosszú távon arra törekedtek, hogy csak ők árusíthassanak kegytárgyakat Szentkúton,¹⁰⁶ de addig is megszigorították a feltételeket: zsidó vagy református, illetve olyan személy, akinek egyháziilag nem volt rendezve a házassága, nem kaphatott helyet.¹⁰⁷ A bevételek harmadik részét a kegyhely területének megszerzése után a mezőgazdaságból és főleg erdőművelésből származó jövedelem jelentette.¹⁰⁸

A ferences atyák törekvései és más, alább részletesen bemutatandó okok következtében az 1910-es évek hanyatlása után az 1920-as évek második felétől újra óriási tömegekben jöttek a zarándokok Szentkútra.¹⁰⁹ „A nép nagyon felkarolta és szívébe zárta Szentkutat.” – írja a kegyhelyet vezető páter 1937-ben.¹¹⁰ A legnagyobb, püNKöSDi és Nagyboldogasszony-napi búcsúkon már gyakran számláltak harmincezer hívőt, de a kisebb búcsúkon sem volt ritka a tízezres tömeg.¹¹¹ A növekvő tendenciát csak a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus vetette némileg vissza, amely 1938-ban „elszívta” a zarándokokat Szentkúttól,¹¹² illetve az 1939

¹⁰³ Napló 159–161. A terv részletei: TÓTH, 1931. 7.; MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levele a rendi Definitoriumnak, 1930. június 29.

¹⁰⁴ A templom festményei neves mesterek alkotásai: a mennyezetfestményeket Steffek Albin, a két mellékoltár oltárképeit pedig Hollós Endre készítette. Napló 131., 174.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 106. Ld. még Terdik Szilveszter tanulmányát a jelen kötetben.

¹⁰⁵ Napló 167., 210.

¹⁰⁶ Bizonyára ennek érdekében rendeltek például 1944-ben húszezer szentképet a kegyszoborról és a lourdes-i barlangról. Napló 250.

¹⁰⁷ Napló 144., 156–157.

¹⁰⁸ A rendház korábban is rendelkezett némi szántóval, réttel, gyümölcsöskerttel és szőlővel, valamint tehenet, juhokat és méheket is tartottak, de ez inkább csak az önellátást szolgálta. Napló 4., 5., 8., 73., 88., 115., 117., 119., 126., 145–146., 149., 188., 203., 215., 237. A korabeli gazdálkodásba és mindennapokba nyerhetünk bepillantást a rendház 1934 és 1938 között fennmaradt bevásárlási könyvéből. MFKL VI. 18. 1. doboz (további számozás nélkül).

¹⁰⁹ 1925 végén így konstataáltak az áldozások növekvő számát: „Általában úgy tapasztaltuk, hogy mind jobban és jobban növekedik a megtérések száma.” Napló 120., 156–157., 198.; MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levele a provinciálisnak, 1925. június 2. A búcsúk lefolyásáról korabeli tudósítások: *Magyar Jövő* 9. évf. 195. szám, 1927. augusztus 30. 4.; LENDVAI, 1936. 7.

¹¹⁰ Napló 198.

¹¹¹ A korabeli sajtó is harminc-negyvenezres tömeget emleget a nagyobb búcsúkon: TÓTH, 1931. 6–7. Roznik Rajnér szintén ilyen nagyságrendű búcsúkról tudósít az 1930–40-es évekből: ROZNIK, 1948. 20.

¹¹² Napló 202.

pümkösdjére kiírt országgyűlési választás, amelyen minden választónak kötelezően meg kellett jelennie, s ami így „felért egy 80%-os jégveréssel Szentkútra vonatkozólag!”¹¹³ A legnépesebb búcsúnak a korban a források szerint az 1939-es és az 1943-as Nagyboldogasszony-vigiliai főbúcsúkat tekinthetjük, amelynek többnapos rendezvényein 1939-ben 26 ezren áldoztak,¹¹⁴ 1943-ban pedig mintegy negyven-ezer hívő vett részt 35 pap segédkezésével.¹¹⁵

Országos szintűvé terebélyesedett a kegyhely vonzáskörzete is: míg a 20. század elején csak a környező vidékekről jöttek búcsúsok, addig az 1930-as évek elejétől már az ország minden részéből – a fővárosból, az Alföldről, de még a Dunántúlról is – érkeztek zarándokcsoportok.¹¹⁶ Az első bécsi döntés következtében 1939 tavaszától újra nagyobb számban megjelentek a felvidéki hívek is, akiket – mint láttuk – korábban a csehszlovák hatóságok erőszakkal igyekeztek a határátlépésben megakadályozni.¹¹⁷

Szintén igen fontos változást jelentett Szentkút életében, hogy az 1930-as években – mint fentebb láttuk – már nagy számban megjelentek az ún. „úri középosztály” tagjai is a kegyhelyen. Ők elsősorban nem az alsóbb néposztályok tagjaitól nyüzsgő búcsúkon látogattak ide, hanem csendesebb időszakokban, és gyakran üdülés vagy lelkigyakorlat céljából több napot is eltöltöttek Szentkúton, különösen a Mária Otthon felépülése után. Elsősorban a nyári időszakban különböző iskolai, társulati és egyéb csoportok is egyre gyakrabban érkeztek a kegyhelyre, a zarándoklatot egy kellemes kirándulással összekötve.¹¹⁸ Ezekben az években már az elit tagjaival is találkozhatunk itt: számos illusztris egyházi és világi előkelőség – például Angelo Rotta pápai nuncius, Serédi Jusztinián hercegprímás, Habsburg József Ferenc főherceg és neje, vagy épp Gömbös Gyula miniszterelnök felesége – is ellátogatott Szentkútra, ami igencsak növelte a kegyhely tekintélyét.¹¹⁹

A búcsújárás ilyen felvirágzásának több okát tudjuk elkülöníteni. Egyrészt az ún. „katolikus reneszánsz” korában járunk, amely nemcsak számbeli növekedést, hanem a kegyhely látogatóinak társadalmi kiszélesedését is eredményezte. Másrészt a ferences atyák igen tehetségesen „menedzselték” a végre teljesen saját tulajdonukba került kegyhelyet, kihasználva annak csodálatosan szép természeti környe-

¹¹³ Napló 205.

¹¹⁴ Napló 207.

¹¹⁵ Napló 244.

¹¹⁶ Napló 128., 149., 151., 172–173., 183., 185., 190., 195., 196., 205., 207.

¹¹⁷ Napló 204.

¹¹⁸ Napló 170., 172–173., 182., 186., 195., 198., 205., 214., 220. Különösen az 1930–40-es évek fordulóján lett Szentkút országszerte népszerű hely a diákok körében: Évkönyv, 1940. 18.; Évkönyv, 1942. 44.; Évkönyv, 1941. 22.; Évkönyv, 1943. 67–68., 77.

¹¹⁹ Pl. Napló 113., 152., 158., 170., 172., 173., 174., 175., 176., 186., 189., 195., 200.

zetét: a hely szakrális jellegét nem csorbítva lelkigyakorlatos és üdülőhellyé is fejlesztették, a kor lehetőségeinek megfelelően elsősorban plakátokkal, szórólapokkal, képeslapokkal, valamint a kegyhely történetét és csodás gyógyulásait bemutató, helyi imákkal és énekekkel színesített kiadványokkal¹²⁰ széleskörű marketingtevékenységet kifejtve.¹²¹ Sőt, a provinciális 1927-ben Szmrecsányi Lajos egri érseket is felkérte, hogy körlevélben népszerűsítse a kegyhelyet hívei körében, ami meg is történt.¹²² Harmadrészt a folyamatos nagyarányú fejlesztések is megtették a maguk hatását:¹²³ a korabeli sajtó többször hírt adott a kegyhely szépségéről és magával ragadó hangulatáról,¹²⁴ sőt még a rádió is közvetített Szentkútról misét,¹²⁵ és időnként a Katolikus Népszövetség és az Országos Katolikus Szövetség is tartott itt rendezvényt.¹²⁶

Mindezek mellett a negyedik ok a közlekedési viszonyok javulása, s így a kegyhely jobb megközelíthetősége volt. Egyrészt az 1930-as évek elején elkészült a kegyhelyre vezető kövezett út,¹²⁷ amelynek következtében megjelentek az autóbuzsós csoportok és az autós egyéni zarándokok.¹²⁸ Másrészt 1935-től a MÁV megindította az ún. „ünnepi” vagy „filléres” különvonatait, amelyek kimondottan zarándokcsoportokat szállítottak igen kedvezményes árszabással.¹²⁹ Ezek megjelenése Sipos Lénárd ferences atya utánajárásának köszönhető, aki addig lobbizott, míg a Kereskedelmi Minisztérium kiterjesztette a „filléres vonatok” árszabását a legnagyobb búcsújáróhelyekre induló vonatokra is.¹³⁰ Az első ilyen vonat Ceglédre érkezett 1935. május 26-án, amely kétezer hívőt szállított.¹³¹ Az

¹²⁰ ZADRAVECZ, 1934.; ROZNIK, 1939. A ferencesek ezzel korábbi hagyományokat folytattak: MIHÁLYI, 1899.; FLUDOROVICS, 1913a. A korból nemcsak ferencesek tollából kerültek ki szentkúti ima- és énekeskönyvek: CHINORÁNYI, 1929.; VARGA, é. n.

¹²¹ Napló 169., 229., 234.

¹²² EFL Körlevelek 1927/1796

¹²³ Napló 169., 171., 182.

¹²⁴ Pl. CSINTALAN, 1927. 5.; TÓTH, 1931. 6–7.; LENDVAI, 1936. 7.; *Szegedi Új Nemzedék* 19. évf. 167. szám, 1937. július 25. 4–5.; *Nemzeti Újság* 19. évf. 169. szám, 1937. július 28. 10.

¹²⁵ *Keleti Újság teljes heti rádióműsora* (26. évf. 132. szám) 1943. június 12. 1.; *Nemzeti Újság* 25. évf. 133. szám, 1943. június 13. 16.

¹²⁶ Napló 112–113., 124.

¹²⁷ Napló 128., 131., 146., 150., 151. melléklete, 155., 162., 165.

¹²⁸ Napló 182., 201., 202., 204. Szentkúti autóbuzsós zarándoklatokat gyakran hirdettek a korabeli sajtóban is, pl. *Új Nemzedék* 14 évf. 103. szám, 1932. május 11. 8.; *Korunk Szava* 2. évf. 9. szám, 1932. május 1. 12.; *Nemzeti Újság* 14. évf. 96. szám, 1932. május 1. 16.

¹²⁹ Ilyeneket egy-egy településről akkor indíthattak, ha legalább 500 utast össze tudtak toborozni. Napló 169., 181. és az itt található mellékelt levelek.

¹³⁰ 1935-ben a Kereskedelmi Minisztérium 16239/1935. sz. rendelete értelmében az alábbi kegyhelyekre indított a MÁV filléres különvonatokat: Mátraverebély, Máriagyúd, Máriapócs, Búcsú-szentlászló. Kimutatás az ünnepi vonatokról (1935) a Napló 186. és 187. oldala között.

¹³¹ Napló 182.

elkövetkező években folyamatosan emelkedett a kegyhelyre induló különvonatok száma, például 1937-ben 44, 1939-ben pedig már 46 vonat érkezett 53 ezer fővel.¹³² Azonban 1940-től az európai háborús helyzet miatt a MÁV egyre korlátozottabb számban tudott a zarándokok rendelkezésére bocsátani vonatokat,¹³³ és hamarosan a filléres ünnepi vonatok teljesen meg is szűntek.¹³⁴

A búcsúk éves menete az 1920–40-es években is alapvetően a korábbi, fentebb ismertetett módon folyt. Igaz, 1926-ban XI. Pius pápa az év minden napjára teljes búcsút engedélyezett a kegyhelyen, azonban ennek ellenére továbbra is a hagyományos búcsúnapoknak számító ünnepeken gyűltek össze nagyobb számban a hívek.¹³⁵ Némi változás mégis megfigyelhető az egyes búcsúk viszonyában: míg a század elején a pünkösdi búcsú számított a legnépesebbnek, addig az 1940-es évek elejére ezt már megelőzte a Nagyboldogasszony-vigíliai főbúcsú, talán a Trianon következtében felvirágzó Magyarok Nagyasszonya-kultusz miatt.

Az 1920-as évek közepén Tamás Krizánt atya megpróbálta a korábban elhanyagolt és így egyre inkább eljelentéktelenedő kisebb búcsúkat is feléleszteni.¹³⁶ Ennek érdekében például már az első évében, 1924-ben Szent Ferenc ünnepére ferences harmadrendi beöltözést hirdetett, amelyen szép számmal meg is jelentek a testvérek.¹³⁷ Az elkövetkező években az ezen ünnephez kötődő szentkúti zarándoklat a harmadrendiek kedvelt szokásává vált,¹³⁸ sőt 1942-ben itt rendezték éves nagygyűlésüket is 25 ezer terciárius részvételével.¹³⁹ Pár év múlva ez kiegészült a ferencesek számára nagy jelentőséggel bíró Porciunkula-ünnepel is, melyen szintén tartottak harmadrendi beöltözést,¹⁴⁰ 1929-től pedig már a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén is sor került erre.¹⁴¹ 1926-ban Tamás Krizánt a revizionista

¹³² Napló 187. és az itt található mellékelt dokumentumok, 196., 198., 201., 202. Az ország legtávolabbi részeiből, még Szegedről és Pécsről is indultak vonatok a kegyhelyre: *Szegedi Új Nemzedék* 19. évf. 159., 161., 178. szám, 1937. július 16. 5., július 18. 5., augusztus 7. 5.; *Dunántúl* 24. évf. 123., 126., 141. szám, 1934. június 3. 8., június 7. 3., június 24. 4.

¹³³ Napló 204.

¹³⁴ Napló 210., 212., 218.

¹³⁵ CHINORÁNYI, 1929. 72–73.; ROZNIK, 1948. 29.; VONSIK, 1991. 49.

¹³⁶ Napló 129–130.

¹³⁷ Napló 114.

¹³⁸ Az 1940-es évek elején már a környék előkelőségei is részt vettek az ünnepen, így fejezvéni ki a szentkúti ferencesek iránti megbecsülésüket. Napló 119., 126., 131., 139., 153., 224.; *Nemzeti Újság* 18. évf. 167. szám, 1936. július 23. 11.

¹³⁹ *Nemzeti Újság* 24. évf. 189. szám, 1942. augusztus 22. 9.

¹⁴⁰ Ezt a rendház megnyitása előtt a legtöbbször nem ünnepelték külön Szentkúton, hanem az ott szolgáló ferences atya rendszerint Szécsényben vagy valamelyik másik rendházban töltötte az ünnepet. Azonban az 1920-as évek második felétől meglehetősen népszerűvé vált, 1941-től már ferences novíciusok is érkeztek az ünnepre. Napló 129., 151., 220.

¹⁴¹ Napló 154.

korszellemnek megfelelően megpróbálta bevezetni a kegyhely eredetlegendájához kötődő Szent László király és a Magyarok Nagyasszonya ünnepéhez kapcsolódó búcsúkat is, de ezeket az új kezdeményezéseket nem sok siker koronázta.¹⁴² A Szent István-napi búcsú ezzel ellentétben évről-évre népesebb lett, különösen a szegényebb nép körében, akiknek nem volt lehetőségük a fővárosba utazni az országszerte híres Szent Jobb-körmenetre, hanem helyette a közelebbi Szentkútra jöttek, „hogyan tegyenek hazafias és vallási érzelmeiknek”.¹⁴³ Úgy tűnik azonban, hogy mivel az 1930-as évektől a középosztályhoz tartozó zarándokcsoportok és lelkigyakorlatozók vallási igényeinek kielégítése egyre nagyobb jelentőséget kapott a kegyhely életében, ezzel párhuzamosan az elsősorban az alacsonyabb néprétegeket megmozgató kisebb búcsúkra már nem helyeztek akkora hangsúlyt.

A két világháború közötti évekből is hallunk rendkívüli gyógyulásokról a kegyhelyen. Ezek többsége a beteg testrésznek a szentkúti vagy a Szent László-forrás vizével való lemosása után következett be, melyet a beteg vagy hozzátartozói buzgó imádság kíséretében alkalmaztak a helyszínen, otthon vagy a kórházban. Azonban egyik eseményt sem vizsgálta ki hivatalosan az egyházi hatóság, így ezeket nem nevezhetjük csodának.¹⁴⁴ Hasonlóan sok, a Szentkúti Szűzanyának tulajdonított imameghallgatásról tanúskodnak a hálalevelek és a ma is látható márvány hátatáblák.¹⁴⁵

A II. világháború alatt

A II. világháború kezdetben csupán a nagyobb fejlesztések és építkezések leállásában érezte hatását a kegyhelyen, már csak kisebb javításokra volt lehetőség.¹⁴⁶ A háború elején rekvirálni is próbáltak a rendházban, azonban „semmi fölösleget nem találtak (persze volt eszünk...!).”¹⁴⁷ A folyamatos pénzromlás is egyre ag-

¹⁴² Napló 123., 139. A ferencesek tervbe vették Szent László szobrának felállítását is feltételezett ugratása helyén, ahol a szent király kultuszához kapcsolódó körmenetek és ájtatosságok bevezetését tervezték. TÓTH, 1931. 6.

¹⁴³ Napló 197.

¹⁴⁴ Napló 188.; CHINORÁNYI, 1929. 60–64.; ZADRAVECZ, 1934. 133., 139–143.; ROZNIK, 1948. 10.; VONSIK, 1991. 59–61. Roznik Rajnér az általa felvett jegyzőkönyvet is közli a csonttuberkulózisban szenvedő Seres Ferenc mesterszállási fiatalember 1937. augusztus 7-én bekövetkezett csodás gyógyulásáról. ROZNIK 1948. 25–28.

¹⁴⁵ Napló 198.

¹⁴⁶ Például vettek egy ventilátort a templomba az elhasznált levegő minél gyorsabb cserélődése érdekében. Napló 244., 245., 246.

¹⁴⁷ Napló 218. Azonban később mégis kénytelenek voltak beszolgáltatni a rendház pár hónapja vásárolt autóját, amivel a vendégeket szállították a vasútállomásra a kegyhelyre. Napló 217., 225.

gasztóbbá vált, ezért a gyűjtögetés helyett inkább templomi ruhaneműket vásároltak a megtakarított pénzen.¹⁴⁸

A megszorítások ellenére azért a háborús években is sor került időnként igazán impozáns ünnepekre, például 1942-ben Szent László jubileumán.¹⁴⁹ Azonban a háborús izgalmak és a mind gyakoribbá váló légiiradók nagymértékben csökkentették a búcsúk számát¹⁵⁰ – például az 1944-es Nagyboldogasszony-napi búcsún a légiveszély miatt nem volt sem szentbeszéd, sem nagymise, sem körmenet¹⁵¹ –, a német megszállás után pedig a hatóságok be is tiltották a csoportos gyülekezést és felvonulást, bár úgy tűnik, ezt a rendelkezést nem mindig tartották szem előtt.¹⁵²

A háború alatt különleges házi őrizeti helyként is szolgált Szentkút. Ugyanis a délvidéki bevonulás után 1941. augusztus 15-től a megingathatatlan bunyevác identitásáról ismert Budánovich Lajos püspököt, bácskai apostoli adminisztrátort (1923–1941) a Belügyminisztérium ide utalta házi őrizetbe egy detektív kíséretében. A püspök misézéssel és fizikai munkával töltötte idejét a kegyhelyen – gyónatni és prédikálni nem volt hajlandó, nehogy valami összeesküvés gyanújába keveredjen –, ahonnan 1943 májusában távozott.¹⁵³

1944 márciusában megérkeztek a légiveszélynek kitétt városokból az első menedékkérők is – 14 öreg és beteg apáca – az erdei magányában biztonságosnak tűnő kegyhelyre, akiket ősszel újabb menekültek – elsősorban apácák és papok – követtek.¹⁵⁴ A provinciális rendelete a rendház tagjai számára is lehetővé tette, hogy ha nagy veszély fenyeget, a házfőnök kivételével biztonságos helyre meneküljenek, azonban a szakács fráter kivételével senki sem élt ezzel, hanem mindnyájan a kegyhelyen maradtak.¹⁵⁵

1944 őszén néhány hétig magyar katonaságot szállásoltak be a rendházba és a zarándokházakba, majd őket a németek követték, akik parancsnokságot is berendeztek az előbbiben. December 20-án fegyveres harcokra is sor került a német és a szovjet katonaság között a kegyhely területén, de szerencsére a ferenceseknek, a rendház körül lakó cselédeknek és a menekülteknek nem esett bántódásuk.¹⁵⁶ Azonban a német katonák elaknásították a területet a menedékházak környékén és a bú-

¹⁴⁸ Napló 246.

¹⁴⁹ Napló 232–233.

¹⁵⁰ Napló 221., 250., 253.

¹⁵¹ Napló 252.

¹⁵² Napló 251.

¹⁵³ Napló 224., 228., 236., 239., 241–242.

¹⁵⁴ Napló 249., 253., 254.

¹⁵⁵ Napló 254.

¹⁵⁶ Napló 253–259.; ROZNIK, 1948. 20.

csútéren, ami később halálos áldozatot is követelt. A szerzetesek ezt látván a frontátvonulás után életük kockáztatásával szedték fel és hatástalanították az aknákat.¹⁵⁷

Szimbolikusan tekinthetjük 1944 karácsonyának eseményeit Szentkúton – ezek egy nagyszerű korszak végét és egy új, de igen rövid virágzás kezdetét jelezték. A szerzetesek, a menekültek és a misén megjelenő néhány hívő az egyetlen megmaradt gyöngytyúkot és pulykát levágva ünnepelték életben maradásukat, miközben az egyik vendégszobában egy asszony kisgyermeknek adott életet, aki azonban pár óra múlva jobblétre szenderült.¹⁵⁸

Összegzés

A 20. század első felét – azon belül is különösen az 1930-as éveket – Szentkút aranykorának tekinthetjük, mely egyrészt a zarándokok számában és sokszínű társadalmi összetételében, másrészt a kegyhely nagymértékű kiépítésében mutatkozott meg. Beigazolódta Tamás Krizánt prófétai szavai: „Nem telik bele öt esztendő és a szentkúti kegyhely a provinciának ékessége lesz.”¹⁵⁹ Csak néhány évből rendelkezünk pontos adattal a kegyhely látogatottságát illetően, de ezekből egyértelműen kiténik a növekvő tendencia. 1908-ban összesen nyolcvanezer hívő vett részt a búcsúkon, akik mintegy egynegyede, vagyis kb. húszezer fő járult a szentségekhez.¹⁶⁰ Az 1910-es évek hanyatlása után az 1920-as évek közepétől folyamatos növekedést tapasztalhatunk: 1925-ben 37.404,¹⁶¹ 1927-ben 42.500,¹⁶² 1934-ben pedig már 79.414 áldozásról tudósítanak a források,¹⁶³ ami feltehetően kb. 160–170 ezer búcsúst jelentett.¹⁶⁴ Az 1939-es év volt valószínűleg a legsikeresebb – „talán érezték az emberek az új világháború előszelét”¹⁶⁵ –, ekkor összesen 180 ezer búcsúsról tudósít a napló, akiknek több mint fele, 97.250 fő szentáldozáshoz is járult.¹⁶⁶

Ennek okát több, esetenként egymást erősítő tényező közös hatásában kell látnunk. Egyrészt a kegyhely működésére igen nagymértékben kihatottak a kegyhelyet vezető személyek egyéni képességei: hivatástudatuk, tehetségük és

¹⁵⁷ Napló 260.; ROZNIK, 1948. 21.; VONSIK, 1991. 32–33.

¹⁵⁸ Napló 259–260.

¹⁵⁹ MFKL VI. 18. 1. d. 2. cs. Tamás Krizánt levele a provinciálisnak, 1925. június 2.

¹⁶⁰ Napló 99.

¹⁶¹ Napló 120.

¹⁶² Napló 132.

¹⁶³ Napló 180.

¹⁶⁴ A napló egyes búcsúkra vonatkozó adataiból leszűrhető, hogy általában a búcsúsok fele-kétharmada gyónt és áldozott.

¹⁶⁵ Napló 207.

¹⁶⁶ Napló 209.

ügyességük. Mint az 1920-as évek legelején láthattuk, egy, a feladatát valamiért elhanyagoló személy tevékenysége egy idő után nagyon negatívan befolyásolta a kegyhely megítélését és látogatottságát, ezzel szemben egy rátermett vezető akár néhány hónap alatt hihetetlen virágzást volt képes előidézni. Szentkútnak hatalmas előnyére vált, hogy 1924-ben a rendkívül tehetséges és elkötelezett Tamás Kri-zántot nevezték ki a kegyhely gondnokának. Őt hasonlóan tette kész és jó szervezőképességgel rendelkező házfőnökök követték, akik áldozatos munkája a kegyhely folyamatos fejlődését és a búcsúsok számának óriási növekedését eredményezte. Másrészt természetesen itt is érzékelhető volt a vallásosságot előtérbe helyező korszellem és az ún. „katolikus reneszánsz”, melynek hatására társadalmi átstrukturálódás következett be a kegyhely látogatói körében: a századfordulótól már nemcsak a parasztság, hanem a közép- és felsőrétegek is újra megjelentek a kegyhelyen, sőt egyre nagyobb számban látogatták azt. Az 1930-as évektől az ő vallási igényeik kielégítése egyre nagyobb jelentőséget kapott, amit a kegyhely lelki-gyakorlatos helyé váló fejlesztése is jól tükröz. Harmadrészt a felvirágzáshoz igen nagy mértékben hozzájárult a – főleg a ferencesek lobbitevékenységének köszönhető – infrastrukturális fejlődés: az autóval és busszal is járható kövezett út, illetve az olcsó különvonatok. Ezek nemcsak a búcsúsok számának hirtelen és nagyarányú emelkedését eredményezték, hanem országos hatáskörűvé is tágtották a kegyhely vonzáskörzetét.

ADRIENN TENGELY

THE SZENTKÚT SHRINE IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

As a result of mutually supportive factors, the first half of the 20th century, and especially the 1930s can be regarded as the heyday of Szentkút. On the one hand, the so-called ‘Catholic Renaissance’, i.e. the spirit of the age that focused on piety, was naturally discernible here as well. It caused not only an increase in the number of the visitors, but also a social restructuring among them; from the turn of the 20th century, members of the middle and upper classes re-appeared at the shrine beside the peasantry, moreover, they visited in growing numbers. From the 1930s, satisfying their spiritual needs gained greater significance, which is reflected in the development of the place to a retreat centre.

On the other hand, the administrators' capabilities – talents, skills and awareness of vocation – largely influenced the functioning of the shrine. The presence of a person who neglected his tasks for some reason could sooner or later have a highly negative impact on the assessment and attendance, while a suitable leader was able to trigger an incredible advancement in only a few months' time. Father Cézár Mihály administered the shrine assiduously at the beginning of the 20th century, but a serious decline occurred under his successor in the 1910s. In 1924 the gifted and committed Krizánt Tamás, member of a new Franciscan generation became appointed as administrator and was followed by similarly willing superiors with notable organizational skills, who implemented a significant development and modernization in Szentkút.

Thirdly, the infrastructural growth of the shrine was of great relevance; by building a paved road passable by cars and buses, as well as by launching budget charter trains it spread out to attract pilgrims from the entire country.

SOÓS VIKTOR ATTILA

MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN (1945–1989)

Bevezető

Egy olyan országosan ismert zarándokhely, mint Mátraverebély-Szentkút, az 1945 utáni időszakban különösen is magán viselte a pártállam egyházpolitikájának lenyomatát, ugyanakkor sok szempontból másként csapódtak le az országos események, történések a hely kiemelkedő volta miatt. Ezért is érdemes feltárni, hogy miként alakult a zarándokhely története, az ott szolgáló lelkipásztorok sorsa, hogyan viszonyult az egyházakat felügyelő, ellenőrző intézményrendszer ehhez a sajtóságos egyházi helyszínhez. Ki kell emelni, hogy mindmáig nem történt meg teljes körűen a kegyhely 20. század második felében betöltött szerepének, jelentőségének a feldolgozása. A jelen tanulmány remélhetőleg elindítja azt a folyamatot, amelynek eredményeképp kirajzolódhat előttünk a 20. század második felében szorításban működő katolikus egyház zarándokhelyeinek jelentősége és szerepe a maga egészében.

A Mátraverebély-Szentkúton lévő kegyhely helyzete, hitélete, a búcsúk, zarándoklatok szerepe több szempontból is különleges volt 1945–1990 között. Az ország egyik legjelentősebb zarándokhelye maradt a pártállami időszakban is, bár a korlátozások elég erőteljesen éreztették hatásukat. Mivel Mátraverebély településtől elkülönül Szentkút – egy egyirányú út vezet a településtől néhány kilométer távolságra lévő kegyhelyhez –, a pártállam mindvégig egy zárt közeget tudott ellenőrizni, a zarándokok, búcsúsók, ott szolgáló lelkipásztorok tevékenységének nyomon követése, felügyelete viszonylag könnyen kivitelezhető volt. Ugyanakkor tény az is, hogy nagyon sokan mint zarándokok fordultak meg itt, ami egy állandó mozgást jelentett, ez pedig nem segítette a pártállam szerveinek munkáját. Az itt zajló események ellenőrzése az 1945–1990 közötti időszakban különböző intenzitású volt, függött ez elsősorban az állam és az egyház kapcsolatától, a párt egyházpolitikájától és a helyi párt- és tanácsi munkatársak aktivitásától.

Az 1945 után kiépülő és 1948-tól teljes egypártrendszerrel megvalósító Rákosi-, majd az 1956 után megerősödő Kádár-diktatúra az egyházakat ellenségnek, reakciónak, üldözendő és ellenőrizendő közösségnek tartotta. A katolikus egyház Magyarországon külön kiemelt figyelmet kapott, a pártállam vele kapcsolatos egy-

házipolitikája mindenre kiterjedt, az ellenőrzés az állambiztonság és az Állami Egyházi Hivatal (ÁEH) együttműködésében valósult meg. A diktatúra működtetői arra törekedtek, hogy minden információt begyűjtsenek az egyház vezetőiről, a püspökökről, az alsópapságról, illetve minden olyan személyről és intézményről, akiket és amelyeket ellenségnek tekintettek. 1950-re az egyházakat ellehetetlenítő, megsemmisítendő lépcsősorozat újabb állomása érkezett el, amikor a pártállam által „reakciónak” titulált ellenségek közül a legnagyobb és legmeghatározóbb csoport, a „klerikálisok” kerültek a legnagyobb ösztűz alá, közülük is a szerzetesrendek. Ezt követően a hivatalos ferences jelenlét évtizedekre megszűnt Szentkúton, hiszen nem maradhatott a kegyhely rendi irányítás alatt. Egészen 1989-ig esztergomi főegyházmegyei papok végeztek itt lelkipásztori szolgálatot. Az első években egykori ferencesek kerültek ide, majd a főegyházmegye világi papjai. Mátraverebély-Szentkút országos hatáskörű zárandokhely maradt, de a legtöbb zárandok a környékről jött, így Nógrád, Heves és Pest megyéből, valamint az akkori Csehszlovákiából, döntő részt felvidéki magyarok. Ezt a pártállam szem előtt tartotta az ellenőrzés, nyomon követés során. A kegyhely életében meghatározó változások történtek a hetvenes években, ez köszönhető volt a templom „basilica minor” rangra emelésének, valamint az 1976-tól az esztergomi érseki széket betöltő Lékai László többszöri személyes jelenlétének.

A 20. század második felének forrásadottságairól

Mátraverebély-Szentkút elhelyezkedése speciális, ezért át kell tekinteni a pártállam ellenőrzési mechanizmusát ahhoz, hogy lássuk, mely állami szervek helyi, azaz megyei intézményei végeztek rendszeres felügyeletet a zárandokhelyen. A két legfontosabb a már említett állambiztonság és az ÁEH. Akárcsak napjainkban, közigazgatásilag Nógrád megyéhez tartozott a kegyhely, ugyanakkor egyházi szempontból 1950-ig, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáig a ferences rend végezte a zárandokhely lelkipásztori ellátását, ezt követően egyház-kormányzati szempontból az esztergomi főegyházmegye vette át a lelkipásztori szolgálatot. Így mind állami (központi és megyei), mind egyházi, ezen belül is szerzetesrendi (ferences) és egyházmegyei (esztergomi) forrásokat vizsgálnunk kell.

A Mátraverebély-Szentkút kegyhely működésére vonatkozó egyházi források töredékesek. A ferences szerzetesek által vezetett háztörténet 1950 nyarán megszakad. Még 1950. július 5-én Luptovics Béla Kolos provinciális megtartotta éves vizitációját, ennek tényét a kötetben rögzítette, ezt követően azonban már más

bejegyzésre nem került sor.¹ A 20. század második felére vonatkozó, Mátraverebélyen őrzött iratanyag² rendezetlen, viszonylag csekély információkat találhatunk a kegyhely 1950 utáni életére, azok is inkább gazdasági jellegűek.

Az állami levéltárakban őrzött, pártállami ellenőrzésre vonatkozó források nem nagy számúak, de azért elvétve találunk Szentkútra vonatkozó információkat. Az állambiztonság központi egységei és különösen egy-egy megyei szerv feladata volt az egyházak ellenőrzése, a kegyhely elhelyezkedése miatt elsősorban a közelben élő és szolgáló egyházi és világi hálózati személyek jelentésein keresztül pedig – igaz esetlegesen – képet kaphatunk arról, hogy mi foglalkoztatta a belügy munkatársait, mire voltak kíváncsiak. Ezek a források ugyan töredékesek, de egy-egy hálózati jelentés, illetve a Nógrád megye területén (a pártállam szempontjából) illegális szerzetesi életet élőkéről vezetett,³ illetve a megyében működő római katolikus egyház életét dokumentáló operatív dossziékból⁴ is képet kaphatunk az ellenőrzés mechanizmusáról.

Az állampárt – 1956-ig a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), majd 1956-tól a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) – megyei vezető szervei, elsősorban a Végrehajtó Bizottság bizonyos időszakonként áttekintette a megye területén működő egyházak helyzetét, a pártállami egyházpolitika alakulását. Emellett a Párt Agitációs és Propaganda Osztályának volt a feladata, hogy információkat gyűjtsön az egyházak működéséről, ez a szerv ellenőrizte az ÁEH tevékenységét is. A párt megyei szerveinek iratai közül bárholnán előkerülhet egy-egy településre, jelen esetben Mátraverebély-Szentkútra és az ott működő egyházi személyekre vonatkozó információ.

Talán a legfontosabb pártállami forrásbázis az ÁEH iratanyaga: ennek az intézménynek a központi tevékenysége és a Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) egyházügyi előadóinak munkája nyomán meghatározó forrásokkal rendelkezünk. Volt olyan időszak, amikor a megyei egyházügyi megbízottnak (vagy előadónak) heti, kétheti, majd később havi, negyedévi és éves jelentésekben kellett beszámolnia a hozzá tartozó megye egyházi helyzetéről, életéről, illetve bizonyos egyházi eseményekről. Az ÁEH korábban szigorúan titkos, azóta visszaminősített iratai között 1962-től külön tételbe gyűjtötték össze a magyarországi búcsúkra vonatkozó iratokat, illetve a megyei egyházügyi megbízott is minden évben külön figyelte a búcsúk alakulását, az azon részt vettek számát. Tehát mind az ÁEH me-

¹ Napló 304.

² Rendházi levéltár, Mátraverebély-Szentkút

³ ÁBTL 3.1.5. O-14954 Volt szerzetesrendek

⁴ BTL 3.1.5. O-18635/1–2. Váci püspökségen lévő reakció

gyei megbízottjai, mind a Párt és az államvédelem, állambiztonság munkatársai nyomon követték a kegyhely sorsát és odafigyeltek minden itteni történésre.

Bár ezek az állami források is töredékesek, segítségükkel a továbbiakban megpróbálunk képet adni arról, hogy a korlátozó intézkedések, ellenőrzések hogyan befolyásolták Mátraverebély-Szentkút életét. A kegyhely e körülmények között is mindvégig működött, rendszeresen felkeresték a zarándokok. Minden évben megtartották a búcsúkat még akkor is, ha sokkal kevesebb hívő vett rajtuk részt, mintha teljes vallásszabadságban élhették volna meg ezeket az évtizedeket.

A ferencesek tevékenysége 1950-ig

A magyar történelem nagy viharai után rendre a kegyhelyekről sugárzó erő segített az újjáépítésben. Miként jelent meg ez a II. világháború után, hogyan alakult 1945-öt követően Mátraverebély-Szentkút szerepe Palócföld, és tágabb értelemben Magyarország életében? A Dunántúlon még égtek a falvak, kézzelfogható nyoma volt a háborúnak, amikor Szentkútra már újraindultak a zarándoklatok. Mátraverebély-Szentkúton májustól októberig minden Mária-ünnepen búcsújárás volt. Amíg a távolabbi községek lakói évente csak egy-egy Mária-ünnep búcsúján vettek részt, a közeli falvakból a vallásosabb családok tagjai gyakran az esztendő minden búcsúján megjelentek.

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek (1945–1974) is ellátogatott a kegyhelyre. A Katolikus Leánykörök Szövetsége szervezett zarándoklatot Szentkútra, ahol éjszakai szentségimádást, hajnali szentmiséket követően a hercegprímás mondott szentbeszédet 50–60 ezer hívőnek 1946. június 24-én.⁵

Kecskemétről a ferences atyák szervezésében érkezett zarándokcsoport a kegyhelyre. Korábban a mátraverebélyi zarándoklat a kecskeméti katolikusságnak mindig nagy tömegeit mozgatta meg. A II. világháború utolsó éveiben nem lehetett megtartani, de 1946. július 25–27. között újra megszervezték.⁶ Makón is megszületett a vonatos zarándoklat terve, melyet első körben az 1947. augusztus 25–28. közötti időszakra hirdettek meg, azonban ezt a szervezők lemondták, mert a vasút szegedi üzletvezetőségének értesítése szerint nagyrészt csak teherkocsikból állították volna össze a különvonatot.⁷ Ez a helyzet azonban nem szegte kedvét a szervezőknek. Egy pár héttel később újra meghirdették, a szeptember 10–13. kö-

⁵ *Magyar Nemzet* 2. évf. 139. szám, 1946. június 26. 2.; Napló 274.; BEKE, 1991. 165.

⁶ *Kecskeméti Lapok* 80. évf. 122. szám, 1946. július 12. 1.

⁷ *Makói Népijság* 3. évf. 178. szám, 1947. augusztus 8. 3.; *Makó és Vidéke* 2. évf. 181. szám, 1947. augusztus 10. 5.; *Makói Népijság* 3. évf. 189. szám, 1947. augusztus 23. 3.; *Makó és Vidéke* 2. évf. 190. szám, 1947. augusztus 23. 3.

zötti időszakra tervezték a zarándoklatot.⁸ De a második kísérlet is kudarcba fulladt. A közlekedésügyi minisztérium hivatalos tájékoztatása arról szól, hogy sem személy-, sem fedett teherkocsikat nem tudott a vasút rendelkezésre bocsátani.⁹

1947 augusztusában komoly erdőtűz sújtotta a kegyhely környéki erdőt. A korabeli sajtóbeszámoló így szól erről: „Mátraverebély Szentkút-Kolostor kegyhelyén a búcsújárók tüzet raktak az erdőszélen, azonban a nagy szárazság miatt az erdő kigyulladt és a tűz gyorsan tovább terjedt. A tüzet rakók megijedtek a lángban álló erdőrésztől és az oltási kísérlet helyett elszaladtak. Így az erdő, mintegy 10 holdnyi területen leégett. Az oltáshoz a zagyvapálfalvai üvegyár tűzoltósága vonult ki és csak hosszantartó munkával sikerült a tűz terjedését megakadályozni”¹⁰

Az Országos Mária Napok keretében 1948 augusztusában Nógrád, Hont, Heves, Borsod, Pest és Szolnok megyék katolikusai keresték fel a mátraverebély-szentkúti kegyhelyet.¹¹ Czapik Gyula egri érsek (1943–1956) mondott ünnepi beszédet, valamint misézett az 50 ezer főnyi hívőseregnek. A körmenetet Réz Marián ferences atya, országos hírű népmisszionárius vezette,¹² aki egy héttel később, 1948. augusztus 22-én, vasárnap délelőtt 9 órakor mondta ezüstmiséjét a mátraverebély-szentkúti kegytemplomban.¹³ A helyi ferences szerzetesek nemcsak a kegyhely ellátását végezték, hanem országos hatású feladatokat is elláttak, szerveztek, így pl. nyaranta lelkigyakorlatokat tartottak papoknak. 1948-ban öt, 1949-ben pedig négy alkalommal került sor ilyenekre a világiak számára meghirdetett lelkigyakorlatok mellett.¹⁴

A magyarországi katolikus egyház és főleg a szerzetesek életében, így Mátraverebély-Szentkúton is óriási változást hozott 1950 nyara. Ekkor Tamás Krizánt, Csiszár Teodóz, Szabó Brunó és Roznik Rajnér, valamint hat laikus testvér élt Szentkúton.¹⁵

A pártállami berendezkedés csúcspontján, 1950 nyarán ugyanis a magyar politikai vezetés döntő lépésre szánta el magát: ekkor vonták meg a hazai szerzetes-

⁸ *Makói Népiújság* 3. évf. 195. szám, 1947. augusztus 30. 3.; *Makó és Vidéke* 2. évf. 196. szám, 1947. augusztus 30. 3.

⁹ *Makói Népiújság* 4. évf. 143. szám, 1948. június 24. 2.

¹⁰ *Kossuth Népe* 3. évf. 49. szám, 1947. augusztus 12. 4.

¹¹ *Magyar Nemzet* 4. évf. 189. szám, 1948. augusztus 18. 4.

¹² *Új Ember* 4. évf. 35. szám, 1948. augusztus 29. 3.; MÉSZÁROS, 1994. 187–188.; Napló 297.

¹³ *Magyar Nemzet* 4. évf. 192. szám, 1948. augusztus 22. 4.; Napló 297.

¹⁴ Napló 296–297., 300–301.; *Új Ember* 4. évf. 30. szám, 1948. július 25. 4.; *Magyar Nemzet* 4. évf. 195. szám, 1948. augusztus 26. 2.; *Új Ember* 4. évf. 36. szám, 1948. szeptember 5. 2.; *Új Ember* 5. évf. 29. szám, 1949. július 17. 4.; *Új Ember* 5. évf. 34. szám, 1949. augusztus 21. 4.

¹⁵ PALKÓ–ORBÁN, 2000. 119.

rendek működési engedélyét, ami nagyon komoly csapást jelentett a katolikus egyház és a hazai vallásos társadalom számára. A szerzetesség elleni fellépés nyitányát Révai József – az MDP Központi Vezetőségének tagja, művelődésügyi miniszter – az MDP KV 1950. május 31-i gyűlésén mondott beszéde, majd a *Szabad Nép*ben megjelent cikke jelentette 1950. június 6-án, mely utóbbi az említett beszédének adta foglalatát.¹⁶ A mintegy két újságoldalt kitöltő beszéd minden toposzt felemlgetett, amelyet a „klerikális reakció” vonatkozásában a kommunista mozgalom csak felrőhatott. Hangvétele azonban kifejezetten fenyegető volt. Megállapította, hogy a rendszer fő ellensége a „klerikális reakció”, élén a püspökökkel, s a reakció élcsapatával, a szerzetesekkel. A Központi Vezetőség május 31–június 1-i ülésén elfogadták a „klerikális reakció” elleni harcról és a szerzetesrendek felszámolásáról szóló határozatot.¹⁷ Révai beszéde után hamarosan a cselekvés ideje is eljött: először a Jugoszlávia mellett kialakított határsávból telepítették ki a szerzeteseket június 9-ről 10-re virradó éjszaka, majd kényszerlakhelyre szállították őket. Mátraverebély-Szentkút közelében Jászberénybe és Újhatvanba hurcoltak szerzeteseket az ország nyugati és déli részéről.¹⁸

Hamarosan az ország többi részén élő szerzetesi közösségekre is hasonló sors várt. A Belügyminisztérium 1950. július 29-én egy „Szigorúan titkos” értesítést küldött a Nógrád Megyei Tanács VB elnökének, Grest Jánosnak, melyben arról adtak tájékoztatást, hogy július 31-ről augusztus 1-ére virradó éjjel Nógrád megye területén egyházi épületek válnak üressé, azaz ahonnan a szerzetesrendek kitelepítésére fog sor kerülni.¹⁹ Ezt követően több hullámban történtek kitelepítések, melynek eredménye az lett, hogy a szerzeteseket kényszertartózkodási helyekre hurcolták. Ezek szinte mindig egyházi intézmények voltak – a kitelepítés helyétől lehetőleg minél messzebb.²⁰ A kitelepítések minden esetben éjszaka történtek, hiszen így egyrészt meglepetésszerűen üthettek rajta a szerzeteseken, másrészt el tudták kerülni a lakosság esetleges szimpátiatüntetéseit.

1950. szeptember 7-én a pártállam közel 11.500 szerzetes működési engedélyét vontta meg, ami azt jelentette, hogy teljesen el kellett hagyniuk, fel kellett adniuk rendházaikat, szolgálati helyeiket. Erre a sorsra jutottak a mátraverebély-szentkúti zarándokhely ellátását végző ferencesek is, így nekik is el kellett szakadniuk attól a

¹⁶ Harc a klerikális reakció ellen. Révai József elvtárs beszámolója az MDP Központi Vezetőségének ülésén. *Szabad Nép* 8. évf. 129. szám, 1950. június 6. 3–4.

¹⁷ MNL OL M–KS 276–52. 12. ó. e.

¹⁸ Az újhatvani tragikus eseményekre itt hely hiányában csak utalni nyílik módom. Ld. KÁLMÁN, 2000. 207–278.

¹⁹ KÁLMÁN, 2000. 185.

²⁰ KÁLMÁN, 2000. 203–207.

közegtől, melyben korábban éltek. A kegyhelyről már július 31-én éjjel elvitték őket Jászberénybe,²¹ és nem kerültek be abba a rendi keretbe sem, akik az esztergomi és a szentendrei iskolákban taníthattak. Az 1950. augusztus 30-án aláírt egyezmény értelmében ugyanis a katolikus egyház négy hittudományi akadémiát és nyolc gimnáziumot tarthatott fenn, melyeket szerzetesrendek vezethettek.²² Legálisan működhettek a bencések, a piaristák, a ferencesek és a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek. Ugyanakkor a rendházak és a szerzetesek számát az ő esetükben is korlátozták. A szeptember 7-i rendelet kihirdetése után megindult a szerzetesrendek vagyonának zárolása, leltározása és államosítása. Különösen ügyeltek az értékes ingóságok felkutatására, a szerzetesi könyvtárakat pedig az Országos Könyvtári Központ segítségével mérték fel, és vették birtokba. A szerzetesek ekkor már nem rendőrhatalósági intézkedés keretében távoztak rendházaikból, hanem szabadon – de polgári ruhában – indulhattak útnak: azonban hogy hová is, koránt sem volt egyértelmű. A magyarországi szerzetesrendek feloszlásával egy majd évezredes kulturális együttélés szűnt meg – vagy jelentéktelenedett el.²³

A kegyhely az esztergomi főegyházmege irányításának kezdeti időszakában

A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után – közel negyven évig, 1950–1989 között – az esztergomi főegyházmege végezte a kegyhely lelkipásztori ellátását. 1950 után – a ferencesek kényszerű távozásával – átalakult a kegyhely élete. Az Érseki Főhatóság (még 1948 év végén²⁴) Szentkutat önálló lelkészség rangjára emelte teljes plébániai jogkörrel, melynek feladata a kegyhely és az ide érkező zarándokok lelkipásztori ellátása volt. Az első időszak lelkipásztorai gyorsan váltották egymást. Áldási Amand ferences után²⁵ még 1950-ben egy fiatal lelkipásztor, Bednarik Dénes²⁶ került Mátraverebély-Szentkútra. Egy évet töltött itt.

²¹ KÁLMÁN, 2000. 195–196.

²² GERGELY, 1990. 19., 317–329., 347–350.

²³ A feloszlata mátraverebély-szentkúti eseményosára vonatkozó dokumentumokat ld. GALCSIK, 1996. 62–167. Az országos vonatkozásokról röviden ld. SZÁNTÓ, 1985. 609–610.

²⁴ MFKL II. Tartományfőnöki levelezés 908/1948. Luptovics Kolos kapisztránus tartományfőnök levele a Főegyházmegei Hatóságának, h.n. 1948. november 12., Mindszenty József esztergomi érsek levele Luptovics Kolosnak, Esztergom, 1948. november 15.

²⁵ 1950 augusztusában, közvetlenül rendtársai elhurcolása után végezte a lelkipásztori szolgálatot Szentkúton. PALKÓ–ORBÁN, 2000. 121.; BEKE, 2008. 31.

²⁶ Bednarik Dénes (Tatabánya, 1921. április 4. – Budapest, 1993. október 25.) esztergomi főegyházmege pap, 1944. június 18-án szentelték pappá Esztergomban. Káplán Pizskén 1944–1945, Esztergom-Főszékesegyházban 1945–1946. Hitoktató, 1946–1949 között a Regnum Marianum ház lakója, káplán Esztergom-Vízivárosban 1950–1954, közben lelkipásztor 1950–1951 Mátra-

A következő két évben pedig kétszer is új pap érkezett kegyhelyre, ráadásul olyanok, akik ferencesek voltak és korábban kötődtek a helyhez, úgymint az 1951-től itt szolgáló Kiefer Vendel,²⁷ és az 1952-ben ide helyezett Ólmos Imre,²⁸ aki végre hosszabb ideig, 1958-ig végezte itt lelkipásztori szolgálatát.

Az ötvenes években viszonylag egyszerű módon, a legfontosabb ünnepek megtartásával került sor a kegyhelyen a búcsúkra. Az *Új Ember*ben 1951. április 29-én ez a hirdetés jelent meg: „A Mátraverebély–Szentkúti kegyhelyen szokásos búcsúkat az év folyamán megtartják. Szentmisék vásár- és ünnepnapokon 8, 10 és 12 órákor vannak, hétköznapokon pedig fél 7 és 8 órákor. Litánia vásár- és ünnepnapokon d. u. 2 órákor. Szentbeszéd vásár- és ünnepnapokon d. e. 10 órákor. Szentgyónás bármikor, Szentáldozás pedig d. e. bármikor végezhető a kegyhelyen.”²⁹ Jellemző a lelkészség helyzetére vonatkozóan egy 1952-ben feladott apróhirdetés, mely szerint a kegyhely lelkészsége kölcsönbe, bérbe, vagy megvételre írógépet keresett.³⁰

Kalás László³¹ a Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság Titkárságának egyháziügyi főelőadója Salgótarjánban, a megye központjában székelt és ellenőrizte az esztergomi, váci és egri egyházmegye Nógrádban élő papjait. 1953-as munkaterv szerint a rendelkezésére álló adatok alapján fel kívánta dolgozni, hogy mely megyék melyik településeiről érkeztek nagyobb számban zárandokok Mátraverebély-Szentkútra. Ezt a kimutatást tervei szerint el kívánta küldeni az adott megye

verebély-Szentkúton, káplán Dorog-Bányán 1954–1955, szabadságon 1955–1956, káplán 1957–1962 Varsányban, plébános 1963–1970 Varsányban, 1970–1972 Órhalomban, 1972–1978 Kemencén, 1978–1984 Győr-Bácsán. BEKE, 2008. 60.

²⁷ Kiefer Vendel Szilvér OFM (1891. október 19. – 1974. június 25.) ferences rendi szerzetes. 1908-ban öltöztött be a ferences rendbe, 1915. június 14-én szentelték pappá. Káplán, hitoktató Szegeden, Kaplonyban, Dunaföldváron, Egerben, Gyöngyösön, Budán. Szécsényben házfőnök és kétszer plébános, Mátraverebély-Szentkúton házfőnök (1934–1940). 1940-től 3 évig rendtartományi tanácsos. 1951-től az esztergomi főegyházmegye szolgálatában templomigazgató a budapest-pasaréti templomban, 1959-től kisegítő lelkész ugyanitt. 1967-ben nyugállományba vonult. BEKE, 2008. 354.

²⁸ Ólmos Imre (Tófalú, 1907. május 21. – Vámoszabadi, 1981. június 10.) ferences rendi szerzetes, 1951-től az esztergomi főegyházmegye papja. 1931-ben szentelték pappá, 1931–1950 között a ferences renden belüli beosztásokban szolgált. 1951–1952 Budapest-Erzsébetvárosban káplán, 1952–1958 Mátraverebély-Szentkúton lelkész, 1958–1960 Budapesten a Jézus Szíve plébánián kisegítő lelkész, 1961–1963 Budapest Külső-Ferencvárosi Szent Kereszt Plébánia plébánosa, 1963-tól a vámoszabadi plébánia plébánoshelyettese, majd plébánosa. BEKE, 2008. 555–556.

²⁹ *Új Ember* 7. évf. 17. szám, 1951. április 29. 4.

³⁰ *Új Ember* 8. évf. 18. szám, 1952. május 4. 4.

³¹ Kalás László Ajnácskőn született 1896-ban. A Salgótarjáni Acélárugyár munkatársa 1913. június 25. és 1951. augusztus 14. között. 1951. augusztus 15-től a Nógrád Megyei Tanács egyháziügyi előadója. MNL OL XIX–A–21–b Szerződéses munkavállalók, Nyugdíjas nyilvántartólapok, Munkaviszony nyilvántartólapok, Mellékfoglalkozásúak, Megszűnt Mil-lapok 564. d.

ÁEH munkatársának és a püspöki aulák egyházügyi megbízottainak, valamint Nógrád megyén belül a megyei pártbizottságnak, illetve a járási pártbizottságoknak és tanácsoknak.³² Később az őt követő megyei megbízottak – Benkő Győző,³³ Kiss István³⁴ – is hasonló módon végezték feladataikat, rendszeresen jelentést küldtek az ÁEH központjába. 1953-ban például megbízást kaptak a megyei megbízottak a papság tevékenységének vizsgálatára annak apropóján, hogy azok a korábbiakhoz képest sokkal több ministránst vontak be az egyházi szolgálatba.³⁵ A nógrádi megyei megbízott, Kalas László jelentése beszámolt Bölcsvölgyi Zoltán³⁶ Varsány községi segédlelkész munkájáról, aki nem a templomban, hanem családlátogatásai során foglalkozott a ministránsokkal. 1952 húsvétján a nagyszombati körmeneten 30–40 ministráns szolgálatát készítette elő, azonban ezt még az ÁEH megyei munkatársa meg tudta akadályozni. Az 1952. szeptemberi Kisboldogasszony-napi szentkúti búcsún viszont a segédlelkész ugyanannyi ministránssal vett részt, együtt vonultak be Szentkútra, amiről csak jelenteni tudott a megbízott, azt

³² MNL NML XXIII. 20. 1. d. 3 hónapos munkaterv 1953. január 1. – március 31-ig

³³ Benkő Győző Salgótarjában született 1929. június 4-én. Vízvezeték-szerelő szakképzettsége volt, a kereskedelmi iskola után elvégezte a Marxista-Leninista Esti Egyetemet. 1944–1945-ben csiszoló a salgótarjáni üvegyárban, 1945–1947 között magánúton járt iskolába. 1947–1950 között vízvezeték-szerelő tanuló az Épületszerelő Vállalatnál. 1950-ben vonult be a honvédséghez, függetlenített párttitkár, Petőfi Politikai Tiszti Iskola, *Népbadsereg* című lap függetlenített párttitkár. Aszód, Budapest, Tapolca településeken végezte katonai szolgálatát 1950–1957 között, Tapolcán a Tiszti Klub parancsnoka. A Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi megbízottja 1957–1970 között. Ezt követően a Nógrád Megyei Tanács művészeti főelőadója a népművelési csoportnál. Tagja volt az MDP-nek 1948-tól, a DISZ-nek, a Szakszervezetnek, a Munkásőrségnek és a Népfrontnak. MNL OL XIX–A–21–b Személyzeti iratok A–Gy 668. d. Benkő Győző

³⁴ Kiss István (szül. 1928) Nógrád megyében oktatási feladatköröket látott el. 1970. december 15. – 1989. június 30. között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban mint a Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi titkára. Kiss István személyi anyaga nem maradt fenn az ÁEH központi iratai között. Határidőnaplójában azonban feljegyzett adatokat, információkat egy-egy nagyobb ünnepről, jegyzeteket készített a kegyhely helyzetéről, működéséről. Mátraverebély-Szentkútra vonatkozó feljegyzései az ő személyes meglátásait, reakcióit tartalmazzák. MNL NML XXIII. 20. 38. d. Kiss István 1978. évi határidős naplója. Tevékenységéről ld. KÁLMÁN, 2010.

³⁵ MNL NML XXIII. 20. 1. d. 0057/1953. – 00103/Vi/1953. Ministráns brigádok működéséről jelentés

³⁶ Bölcsvölgyi Zoltán (Kehida, 1922. február 6. – Budapest, 1996. január 28.) esztergomi főegyházmegyei pap. 1946. június 10-én szentelték pappá Esztergomban. Káplán 1946-ban Érsek-vadkertben, 1946–1947 karkáplán az Esztergomi Bazilikában, káplán 1947–1951 Szentendrén, 1951–1954 Varsányban, 1954–1955 Kemencén, 1955–1956 Ásványráron, 1956–1958 a budapesti Örökimádás-templomban, 1958–1959 a budapesti Jézus Szíve-templomban, 1959–1960 a Vörösmarty utcai lelkészségen, 1960-ban Budapest-Belvárosban. 1960-ban ifjúsági munka miatt le tartóztatták, 1961-ben két és fél évi börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után káplán 1963–1966 Budapesten a Szent Kereszt, 1966–1988 pedig a Szent Margit plébánián, plébános ugyanitt 1988–1996 között. BEKE, 2008. 98.; Névár, 1970. 114.

megakadályozni nem. Jelentése szerint ezt a ministráns menetet filmre is rögzítették.³⁷ Ez tehát egy korai adat arra nézve, hogy a búcsújáróhely mennyire fontos volt a környék papsága számára, akik igyekeztek a ministránsokat, a híveket annak egyházi eseményeire elkísérni.

XII. Piusz pápa 1953. szeptember 8-án megjelent *Fulgens corona gloriae* kezdetű enciklikájával a Szeplőtelen Fogantatás dogmája kihirdetésének 100. évfordulója alkalmából december 8-tól kezdődően Mária-évet hirdetett. A Magyar Katolikus Püspöki Kar közös pásztorlevelet adott ki a Mária-év kapcsán,³⁸ de a pápai körlevél közzétételét az ÁEH nem engedélyezte. A Mária-év 1954-ben, különösen a Nagybaldogasszony napi búcsú idején érintette Mátraverebély-Szentkutat.³⁹ Az ÁEH-központ 1954. május-július közötti időszakra megfogalmazott irányelveiben szerepelt, hogy a legfontosabb feladat a zarándoklatok, búcsúk ellensúlyozása és megfelelő korlátozása. A legfőbb búcsújáróhelyekre, főleg ahová a püspök ellátogatott, az előkészítő szakaszban az ÁEH megyei munkatársának ki kellett szállni és az érdekelt járási pártbizottságnak segítséget kellett nyújtani az elvonómunkában.⁴⁰

A kegyhely kiemelkedő voltára a tudományos kutatók is odafigyeltek. A Magyar Néprajzi Társaság 1957. június 19-én Budapesten tartott közgyűlésén a következő hangzott el: „Folytattuk tudományos filmfelvételeinket is K. Kovács László vezetésével, akinek ezen a helyen is köszönetet mondunk. Filmfelvétel készült az istenmezei égetéses irtásról, a mátraverebély-szentkúti búcsúsokról, a szeremlei tekerődzésről és a szarvasi kölesörülő malomról. A már elkészült filmeket előhivattuk, és elkészítettük másolataikat is”.⁴¹

Kardos József⁴² személyében 1958-ban új lelkész került a kegyhelyre. Öt évet töltött itt, 1963 novemberéig látta el a lelkipásztori teendőket, amikor Palotai Ist-

³⁷ MNL NML XXIII. 20. 1. d. 0057/1953. – 00103/Vi/1953. Ministráns brigádok működéséről jelentés.

³⁸ A Püspöki Kar 1953. november 10-én és december 2-án tartott tanácskozása: BALOGH, 2008. I. 521–535., 536–554.

³⁹ *Új Ember* 10. évf. 16. szám, 1954. április 18. 2.; *Új Ember* 10. évf. 35. szám, 1954. augusztus 29. 4.

⁴⁰ MNL NML XXIII. 20. 1. d. 00213/954.

⁴¹ Magyar néprajzi, 1958. 502.

⁴² Kardos József (Kemence, 1922. január 24. – Budapest, 1987. augusztus 5.) esztergomi főegyház-megyés pap. 1947. november 9-én Budapesten szentelték pappá. Káplán Ludányhalászinban 1948–1949, plébánoshelyettes Varsányban 1949-ben, káplán Piszkén 1949-ben, Budapest-Terézvárosban 1949–1950, lelkész Szügyön 1950–1952, káplán Budapest-Újlakon 1952–1954, Budapest-Felső-lágymányoson 1954–1957. Lelkész Mátraverebély-Szentkúton 1958–1963, 1960-ban főegyház-megyey tanácsosi címmel tüntették ki. Lelkész Budapesten a Május 1. úti Hermina műemlékkápolnában 1963–1964, plébánoshelyettes Budapest-Krisztinavárosban 1964–1969, plébános Budapesten a Krisztus Király plébánián 1969–1972, majd a Bakáts téri Szent Ferenc plébánián 1972–1987. 1981-ben az esztergomi főszékesegyházi káptalan tiszteletbeli kanonokja lett. BEKE, 2008. 332.

ván⁴³ lett az utóda. A két lelkésszel kapcsolatban fennmaradt néhány állambiztonsági jelentés, hiszen „Kiss József” hálózati személy jelentéseiben beszámolt Kardos József és Palotai István tevékenységéről is. Ezek némi adalékot szolgáltatnak a hatvanas évek eseményeiről, a személyükre és a kegyhelyre vonatkozó információkat tartalmazó szakaszok a kötet függelékében olvashatók.⁴⁴ Bennük az állambiztonság ügynöke haladó gondolkodású, a pártállamhoz lojális, a szocialista rendszernek jó oldalait meglátó, azzal egyetértő, a kollektivizálás előnyeit meglátó személyként írta le őket. Az 1956-os forradalom utáni években a kegyhely élete viszonylag visszafogott volt, a búcsúkra a környékbeli és távolabb élő hívek rendszeresen eljöttek, de nem volt még akkora forgalom, szervezettség, mint a hetvenes, nyolcvanas években. Ugyanakkor Palotai Istvánnak a kegyhely életével kapcsolatos feladatok, levelezés, szervezés, munka így is megterhelő, túl sok volt. Azonban így is tíz évet töltött lelkészként a kegyhelyen. További kutatásokkal, feltárással vélelmezhetően sokkal több hálózati és egyéb állambiztonsági, rendőrségi jelentés kerülhet majd elő a kegyhely élete, az itt működő lelkipásztorok kapcsán.

Mátraverebély-Szentkút kegyhely helyzete a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években

1956 után olyan lelkipásztorok kerültek Mátraverebély-Szentkútra, akik a pártállammal alapvetően semleges, vagy lojális viszonyt alakítottak ki. A kegyhely működését beszüntetni nem lehetett, de megpróbálták korlátozni, csak úgy engedni az itteni vallásgyakorlást, hogy annak semmilyen politikai következménye ne legyen. Minden olyan dolgot kiiktattak, ami a pártállammal való konfrontációhoz vezetett volna. Olyan szónokokat hívott a mindenkori lelkész, aki a megyei egyházügyi titkár számára elfogadható volt. Ettől még a legtöbb zárandók a maga hite, vallásos elköteleződése miatt érkezett a kegyhelyre, ahol testi-lelki gyógyulást kért, ahol lelki megerősítésre vágyott. A kegyhely élete kisebb-nagyobb hullámokkal ugyan, de mindvégig aktív maradt, sőt emelkedett az ide érkező zárandokoknak a száma.

⁴³ Palotai István (Budapest, 1916. március 26. – Budapest, 1979. június 2.) esztergomi főegyház-megyés pap. Esztergomban szentelték pappá 1939. június 18-án. Káplán Ludányhalászában 1939–1942, plébánoshelyettes Tardoson 1942–1944, majd plébános ugyanott 1944–1954, Vámoszababiban 1954–1963, lelkész Mátraverebély-Szentkúton 1963–1973, lelkész Budapesten a Május 1. úti Hermina műemlékkápolnában 1973–1979 között. BEKE, 2008. 559.

⁴⁴ Vélelmezhetően több állambiztonsági dokumentum is készült az itt szolgáló lelkipásztorokról, a kegyhely helyzetéről, de jelen írásban ezek nem kerülhettek bemutatásra.

Az 1961-es év hozta el a Kádár-korszak legnagyobb egyházellenes persorozatát a „Fekete Hollók” ügyet.⁴⁵ Ez az év az egyház elleni intenzív propagandával, kemény fellépéssel járt. Ugyan nem a perhez kapcsolódik, de a ’61-es év hangulatát jól tükrözi egy Mátraverebély-Szentkútról szóló filmről készült újságcikk. Ez jelent meg a *Hétfői Hírek*-ben: „A Könyves Kálmán úti filmkombinátban [...] az utolsó simításokat, vágásokat végzik az 1961. esztendőre előirányzott népszerű tudományos-, dokumentum- és játékfilmekben. [...] Érdeklődésre tarthat számot a babonáról és a néphitében élő »csodatevésekről« készült film a Szentkút is, amelyet Mátraverebély környékén forgattak, ahol az évszázados babonák még mind a mai napig kísértenek. A csodaváráó balgalelkűek áhítattal zárandokolnak a »szentkúthoz«, hogy alázatos csókkal illessék a kútfej időrágta, töredezett kőszobrát. Az apáról-fiúra szálló hagyományt nem tudta megtörni a XX. század sem. A babonás, megfélemlített lelkű emberek makacsul ragaszkodnak a búcsújáráshoz, noha a hatósági vizsgálat és az orvostudomány megállapította, hogy a »kútcsókolás« nem gyógyulást, hanem fertőzést hoz a betegekre. A Szentkútról készült film nyilván segít majd leleplezni és megsemmisíteni ezt a ma még el nem pusztított babonát is.”⁴⁶

A film üzenete, mondanivalója jól mutatja a kommunista diktatúra egyházellenességét és azt, hogy miként viszonyultak a katolikus kegyhelyekhez. Babonaként tekintettek a búcsújárásra és fertőzés veszélyét vetették fel, sőt a hívőket még durvább szavakkal illették. A babona vádja a későbbi évtizedekben is előkerült, és érzékelhető volt egyfajta lenézése azoknak, akik ide jártak zárandokolni.

A Mátraverebély-Szentkúti kegytemplom 200 éves jubileumi búcsúját Nagybologasszony ünnepe előtti vasárnap, 1963. augusztus 11-én tartották.⁴⁷ A zárandoklatok jellegének változásáról, „lelki kirándulássá” alakulásáról, a zárandokokhoz való viszonyról szeptemberben cikk jelent meg *Katolikus Szemmel* címmel az *Új Ember* hasábjain, melyben a szerző a különféle országos búcsújáróhelyekre vezető vasúti közlekedés nehézségeiről, zavaró körülményeiről számolt be.⁴⁸ Ezek a problémák Szentkút esetében mindvégig jelen voltak. A pártállami dokumentumokból azt a képet kaphatjuk, hogy ezzel próbálták korlátozni a búcsúkra érkező híveket. Mivel megakadályozni nem lehetett a zárandokokat a kegyhely meglátogatásában, így nehezítették a helyzetüket. A legminimálisabb egészségügyi, higiéniai, élelmezési

⁴⁵ Az utóbbi években ezzel kapcsolatban számos tanulmány született: LÉNÁRD, 1991.; WIRTHNÉ DIERA, 2010.; WIRTHNÉ DIERA, 2011.; SOÓS, 2013.; WIRTHNÉ DIERA, 2013.; WIRTHNÉ DIERA, 2015.; WIRTHNÉ DIERA, 2017.

⁴⁶ *Hétfői Hírek* 5. évf. 48. szám, 1961. november 27. 4. (A szomjúság városa, Szentkút. Évvége a Budapest Filmstúdióban)

⁴⁷ *Új Ember* 19. évf. 31. szám, 1963. augusztus 4. 4.

⁴⁸ A cikk részletét ld. a kötet függelékében.

és közlekedési szolgáltatást nyújtották, holott újra és újra különböző írásokban, felvetésekben előkerült, hogy ebből akár anyagi bevétele is származhatott volna a pártállamnak. A „szabad vallásgyakorlásba” azonban ez nem fért bele. Tűrték a búcsúsok jelenlétét, de amennyire csak lehetett, korlátozták a hitük megélését.

Egy elég kiforgató, gúnyos cikk jelent meg 1965. május 18-án a *Tükör* című hetilapban *A baldokló csoda* címmel, Kristóf Attila tollából.⁴⁹ A cikkben a csodás gyógyulásokról, a szentkúti vízről, a Mátraverebély-Szentkútra zarándokoló búcsújárókról, az ott szolgáló papról és a meghívására Kecskemétről érkező, szentbeszédet mondó papról olvashatunk. Pár hónappal később a *Magyar Nemzet*-ben jelent meg egy cikk *Zarándokút stoppal* címmel, melyet H. Barta Lajos írt.⁵⁰

Mátraverebély-Szentkút kegyhely lelkésze az egyes naptári évek elején összeállította az arra az évre vonatkozó búcsúk rendjét, és tájékoztatás, jóváhagyás végett elküldte a Nógrád megyei egyházügyi titkárnak. Ebben még nem szerepelt, hogy kik lesznek az adott búcsú főcelebránsai, szónokai.⁵¹ A hatvanas években a kegyhelyen tartott ünnepek időpontjai egyre inkább megjelentek a katolikus sajtóban, így ezeket az *Új Ember* hetilapból könnyen tudjuk rekonstruálni. Már év elején közölték az adott időszakra vonatkozóan Mátraverebély-Szentkút búcsúinak időpontjait, majd év közben egy-egy nagyobb ünnep főcelebránsának személyét. Évről évre egyre több búcsút, egyházi ünnepet tartottak meg.

Az 1965-ös év nyárvégi búcsúrendje pl. így alakult: augusztus 20-án reggel 6-tól este 6-ig engesztelő szentségimádás. Augusztus 29-én Szűz Mária Szíve búcsú. Szeptember 5-én kisasszony napi búcsú. Szeptember 12-én Szűz Mária Neve búcsú. Szeptember 19-én Fájdalmas Szűz búcsú. A korábbi gyakorlat tovább élt, miszerint Szentkútra Nagybátony vasútállomástól indult autóbusz.⁵²

Az MSZMP Nógrád Megyei Bizottság Végrehajtó Bizottságának 1966. július 1-i, *Az egyházak befolyása és az ellenük folyó harc a megyében* című határozatában Mátraverebély-Szentkúttal kapcsolatban az alábbi megállapításokat tették: „A megyében két kegyhely van: Szentkút és Hasznos. [...] A szentkúti búcsúkat évenként körülbelül 30 ezer ember látogatja. Elég nagy a szomszédos Csehszlovákiából jövők száma. Két-három napig ott tartózkodó hívő ma már alig van és csökkent a búcsút vezető papok száma is. Látogatottsága tehát évről-évre csökken. Tűrhetetlennek tartjuk, hogy egyes vendéglátóipari egységek és MÁVAUT gépkocsivezetők a kegy-

⁴⁹ *Tükör* 2. évf. 20. szám, 1965. május 18. 14–15.

⁵⁰ *Magyar Nemzet* 21. évf. 193. szám, 1965. augusztus 17. 5.

⁵¹ Erre vonatkozó adatokat ld. MNL NML XXIII. 20. 16. d.

⁵² *Új Ember* 21. évfolyam, 34. szám, 1965. augusztus 22. 4. A korábbi gyakorlatra példa: *Új Ember* 20. évf. 36. szám, 1964. szeptember 6. 4.

helyek kiszolgálásával akarják tervüket teljesíteni, illetve túlteljesíteni.”⁵³ A megyei pártvezetés számára – látható módon mindvégig, 1989-ig – a legfontosabb kérdés, hogy mekkora volt a zarándokok száma. Hogy mi hangzott el, milyen tartalmú szentbeszédet mondott egy-egy szónok, az nem okozott gondot. Mint később látjuk majd, ezt a kegyhely lelkészén keresztül garantálni tudták.

1967-ben már márciusban megjelent az *Új Ember* katolikus hetilapban Mátrarebély-Szentkút éves búcsúrendje. A Gyümölcsoltó Boldogasszony búcsú április 3-án, hétfőn, munkaszüneti napon volt. Ünnepi szónok: Dr. Veres Barna esperes. A kegyhely további búcsúinak ideje: Jézus mennybemenetele, május 7., pünkösd, május 14., Szentháromság, május 21., Úrnap, május 28., Jézus Szíve, június 4., Szent Antal, június 11., Szent László, június 25., Sarlós Boldogasszony, július 2. (szentségimádási nap), Kármelhegyi Boldogasszony, július 16., Szent Anna, július 30., Porciunkula, augusztus 6., Nagyboldogasszony főbúcsú, augusztus 13., Szent István, augusztus 20. (szentségimádási nap), Szűz Mária Szíve, augusztus 27., Kisasszony – Mária Neve, szeptember 10., Fájdalmas Szűz, szeptember 17., Olvasós Boldogasszony, október 1., Magyarok Nagyasszonya, október 8., Szeplőtlen Fogantatás, december 10.⁵⁴ Látható a gyakorlat, miszerint az egyes ünnepek búcsúit a hivatalos egyházi ünnephez legközelebb eső vasárnapon tartották meg. Május és október eleje között mindössze öt olyan vasárnap volt, amelyre nem esett búcsúnap.⁵⁵

1967. augusztus 12-én, szombaton este 6 órakor, a Nagyboldogasszony főbúcsú vigíliáján Szabó Imre püspök, esztergomi általános helynök mondott ünnepi szentmisét és szentbeszédet.⁵⁶

Az 1968-as év több eseményt hozott a kegyhely életében. Adácsi katolikus férfiak az év tavaszán önkéntes felajánlással, kétheti munkával rendbe hozták a lourdes-i barlanghoz vezető lépcsősort. A kegyhelylelkészesség sok ezer forintot költött a kegytemplomnak és környezetének rendbehozatalára. Ugyanakkor a zarándokszállások eléggé lepusztult állapotban voltak. A kálvária mögötti zarándokházsor

⁵³ MNL NML XXIII. 20. 17. d. Az MSZMP Nógrád Megyei Bizottság Végrehajtó Bizottságának 1966. július 1-i határozata „Az egyházak befolyása és az ellenük folyó harc a megyében.” 6.

⁵⁴ *Új Ember* 23. évf. 11. szám, 1967. március 12. 4.

⁵⁵ A következő két évtized hasonló gyakorlatára további példák: *Új Ember* 26. évf. 19. szám, 1970. május 10. 4.; 28. évf. 12. szám, 1972. március 19. 8.; 31. évf. 6. szám, 1975. február 9. 2.; 32. évf. 9. szám, 1976. február 29. 4., 22. szám, 1976. május 30. 4.; 33. évf. 8. szám, 1977. február 20. 4., 19. szám, 1977. május 8. 2.; 34. évf. 3. szám, 1978. január 15. 6., 13. szám, 1978. március 26. 8.; 35. évf. 5. szám, 1979. február 4. 6., 18. szám, 1979. május 6. 6.; 36. évf. 2. szám, 1980. január 13. 6., 19. szám, 1980. május 11. 6.; 37. évf. 4. szám, 1981. január 25. 6., 21. szám, 1981. május 24. 6.; 38. évf. 10. szám, 1982. március 7. 6., 21. szám 1982., május 23. 6.; 40. évf. 10. szám, 1984. március 4. 8., 22. szám, 1984. május 27. 8.; 41. évf. 11. szám, 1985. március 17. 8.; 42. évf. 10. szám, 1986. március 9. 8.; 43. évf. 13. szám, 1987. március 29. 8.; 44. évf. 12. szám, 1988. március 20. 8.

⁵⁶ *Új Ember* 23. évf. 31. szám, 1967. július 30. 4.

a területrendezés során a helybeli termelőszövetkezet tulajdonába került.⁵⁷ Az esztergomi főegyházmegyei hatóság arról döntött, hogy a 205 esztendő mátraverebély-szentkúti kegytemplomot újból felszentelik. A főegyházmegye két liturgikus szakembere Kovách Zoltán és Parádi Gyula dolgozta ki a konzekráció magyar nyelvű szövegét. Május 25-én szombaton sok zarándok érkezett a kegyhelyre, este a lourdes-i barlang oltárán elhelyezték Szent Kelemen és Szent Bonifác vértanúk, valamint Szent X. Pius pápa ereklyéit. Szombat éjjeligméltatást tartott Palotai István esperes, majd éjféltkor szentbeszédet mondott. Vasárnap, május 26-án délelőtt Szabó Imre püspök, esztergomi általános helynök szentelte föl a templomot, majd szentmisét mutatott be és szentbeszédet mondott.⁵⁸ Június minden vasárnapján zarándoklatot szerveztek.⁵⁹ Júliusban a következő zarándoklatokra került sor a kegyhelyen: 7-én Sárlos Boldogasszony búcsúja, 14-én Kármelhegyi Boldogasszony búcsúja, 28-án Szent Anna búcsúja. A zarándoklatok az előző napi keresztútjárással kezdődtek. Szombaton este 6-kor szentségi körmenet, nagymise és szentbeszéd volt a lourdes-i barlangnál. Este 9-kor szentségimádási óra és a kegyhely történetének, eseményeinek ismertetése.⁶⁰

Az MSZMP Nógrád Megyei Bizottsága 1968. szeptember 27-én értékelte Nógrád megye egyházpolitikai helyzetét és a feladatokat. Ebben az értékelésben is megjelent a kegyhely szerepe: „A megye hitéletében jelentős helyet foglal el a Mátraverebély-szentkúti búcsújáró hely. Évi forgalma becslések szerint az utóbbi években 80–90 ezer fő. A szentkútra járók jelentős részét megyeiek teszik ki. A kegyhely vonzereje az utóbbi évtizedben valamit csökkent, kevesebben látogatják, de az utóbbi egy-két évben ez a csökkenés megállt. Így pl. az ez év augusztusi nagyboldogasszony búcsún kb. 30 ezren vettek részt. Az utóbbi időben megsokszorozódott a Csehszlovákiából búcsúra járók száma. Csökken a papok által vezetett búcsúk és a két-három napig kinntartózkodó hívők száma. A kegyhelyi látogatók nagy többsége nő és az idősebb korosztályhoz tartozik. Szembetűnő, hogy a búcsúk alkalmával megjelenő nem nagy számú fiatal menyire közömbösen viseltetik az egyházi szertartás iránt. A hasznosi búcsújáró hely látogatottsága nagymértékben visszaesett, azt most az egyház sem támogatja.”⁶¹

Benkő Győző a Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi tanácsosa az 1969. január 4-én kelt *Jelentés az egyházak tevékenységéről, a hitélet tapasz-*

⁵⁷ *Új Ember* 24. évf. 39. szám, 1968. szeptember 29. 2.

⁵⁸ *Új Ember* 24. évf. 24. szám, 1968. június 16. 4.

⁵⁹ *Új Ember* 24. évf. 19. szám, 1968. május 12. 4.

⁶⁰ *Új Ember* 24. évf. 27. szám, 1968. július 7. 4.

⁶¹ MNL NML XXIII. 20. 17. d. Nógrád megye egyházpolitikai helyzete és a feladataink, 1968. szeptember 27. 12–13.

talatairól című anyagban Mátraverebély-Szentkút búcsújáráshellyel kapcsolatban az alábbi megállapításokat tette az előbbi értékelés adatain felül: „Egyre többen jönnek viszont személygépkocsikkal, valamint autóbusszokkal. Egy-egy nagy búcsú alkalmával a személy- és társasgépkocsik száma eléri a 300–350 db-ot.”⁶² Érezhető volt tehát a korlátozó intézkedések súlya, de jelentős csökkenés a zarándokok számában nem érzékelhető. Nemcsak Nógrád megye, és bizonyos távolabbi területek zarándokai vettek részt a kegyhely búcsúin, hanem a határon túli, a felvidéki magyarság is rendszeresen, meghatározó létszámban zarándokolt a kegyhelyre.

Mátraverebély-Szentkút történetében nevezetes dátum lett 1970. április 26-a. Ezen a napon hirdette ki Szabó Imre püspök, apostoli kormányzó (1969–1971), hogy VI. Pál pápa (1963–1978) a mátraverebély-szentkúti kegytemplomot „basilica minor” rangra emelte és megadta mindazokat a kiváltságokat, amelyek ezeket megilletik.⁶³ A három egyházmegye határán lévő kegyhelyre egy-egy alkalommal zarándoklatot vezetett Brezanóczy Pál egri érsek (1969–1972), Bánk József váci megyéspüspök (1969–1974) és Szabó Imre püspök, esztergomi apostoli kormányzó. Az esztergomi főegyházmegyei zarándoklat keretében augusztus 23-án, vasárnap hirdette ki Szabó Imre püspök a „basilica minor” címet.⁶⁴

Az 1970. augusztus 20-ával induló esztendő a püspöki kar július 23-án körlevélben Szent István-évvé nyilvánította, bár nem kifejezetten esett kerek évfordulóra. A Szent István király születésének ezeréves évfordulóján kezdődő jubileumi

⁶² MNL NML XXIII. 20. 17. d. Jelentés az egyházak tevékenységéről, a hitélet tapasztalatairól, 1969. január 4. 5.

⁶³ PALKÓ–ORBÁN, 2000. 122–124. A „basilica minor” cím hírül vétele után az *Új Ember*ben írtak ennek jelentőségéről. *Új Ember* 25. évf. 20. szám, 1970. május 17. 1. Így szól a cikk: „Hírt adtunk arról, hogy VI. Pál pápa az egri főszékesegyházhoz hasonlóan a mátraverebély-szentkúti kegytemplomot »basilica minor« rangra emelte, és fölruházta mindazokkal a kiváltságokkal, amelyek a »basilica minor«-t megilletik. A »bazilika« szó a XVII. század végéig általában egyszerűen templomot jelentett. Azokat a római templomokat, amelyeket különösen meg akartak tisztelni, a »Collegiata insignis« címmel ruházták fel. Ez a megtisztelő cím együtt járt azokkal az előjogokkal, amelyek valaha kizárólag az úgynevezett patriarkális bazilikákat (vagyis a közvetlenül a pápa alá rendelt római főtemplomokat) illették meg: pl. a »Cappa Magna« (nagy palást) viselése a kánonokok számára, a »Padiglione« (baldachin) és a »Tinnabulum« (csengettyű) használata a körmeneteknél stb. A XVIII. század második felében aztán egy újabb megtisztelő jelző, a »basilica minor« (kis bazilika) cím használata terjedt el. Ez kezdetben nem járt előjogokkal, 1836-ban azonban a Szent Rítuskongregáció a »basilica minor« címmel kitüntetett templomokat a régebbi »Collegiata insignis« privilégiumaival ruházta fel. Azóta a »basilica minor« címet a velejáró előjogokkal néhány római főtemplom és ősi dóm (Worms, Speyer, Bamberg) mellett főleg kegytemplomok (Lourdes, Fatima, Mariazell) és kiemelkedő kolostor-templomok kapják meg. Az egykori előjogok nagy része azonban egyre inkább veszít jelentőségéből.”

⁶⁴ *Új Ember* 26. évf. 30. szám, 1970. július 26. 1., 32. szám, 1970. augusztus 9. 8.

évet eredetileg 1972-ben szeretnék volna megülni, de a pártállami vezetés azt a fel-szabadulás 25. és a papi békemozgalom 20. évfordulójával kívánta összekötni.

Ugyanebben az évben (nem a Szent István jubileumi év miatt, hanem a Párt működési rendjében) az MSZMP Nógrád Megyei Bizottsága határozatot hozott *Feladataink a vallásos ideológia elleni harcban. Az MSZMP Nógrád megyei Végrehajtó Bizottság irányelvei* címmel. Ebben az elvi, ideológiai írásban is, mely Nógrád megyére fókuszált, megjelentek Mátraverebély-Szentkúttal kapcsolatos feladatok, útmutatások: „Tovább kell törekedni a búcsújáróhelyek látogatottságának csökkentésére, főleg a fiatalok körében. A búcsújáróhelyek minimális kommunális, kereskedelmi és közegészségügyi ellátottságán túl nem kívánatos a jelenlegi színvonal javítása. Továbbra is korlátozni szükséges külön autóbuszok indulását a búcsúkra.”⁶⁵

Mivel a Szent István-jubileum a következő évre is átnyúlt és további programokat hozott, így 1971. augusztus 15-én Szentkúton a kegytemplom búcsúját Szent István ünneplésének szellemében rendezték meg.⁶⁶ Nagyboldogasszony előestéjén, augusztus 14-én este Mátraverebély-Szentkúton a főbúcsú alkalmával áldotta meg Szabó Imre püspök, esztergomi apostoli kormányzó az új keresztutat. Másnap Nagyboldogasszony napján délelőtt Vajda József váci segédpüspök, esztergomi kanonok mutatott be szentmisét és mondta a szentbeszédet.⁶⁷

Korábban, a pünkösdi búcsú másnapján, 1971. május 31-én készített beszámolót Kiss István, a Nógrád Megyei Tanács egyházügyi titkára Somos Ferencnek, az ÁEH Katolikus Főosztály munkatársának. Nemcsak azért fontos a jelentés, mert friss élményeken alapult, hanem azért is, mert személyesen az egyházügyi titkár – ahogy a jelentésben külön jelezte – számolta meg a kegyhelyre érkező gépjárműveket. E szerint 72 magyar, 5 csehszlovák autóbusz, 372 magyar, 68 csehszlovák személygépkocsi parkolt május 30-án pünkösddvasárnap délelőtt Szentkúton. Az autóbuszok többnyire Nógrád és Heves megyéből érkeztek, de voltak Szekszárdról is. A kegytárgyakat árusítók száma viszonylag alacsony volt a különféle használati tárgyakat (textiláru, játék, bizsu, cipő, stb.) árusítókkal szemben. A misét túlnyomórészt idős nénik és férfiak hallgatták. A fiatalok a sátrak körül és a környéken sétálgattak inkább.⁶⁸

A Szent István-év 1971-es szakaszát, benne Mátraverebély-Szentkút helyzetét külön is értékelte Kiss István egyházügyi tanácsos. Úgy vélte, hogy növekszik az

⁶⁵ MNL NML XXIII. 20. 17. d. Feladataink a vallásos ideológia elleni harcban. Az MSZMP Nógrád megyei Végrehajtó Bizottság irányelvei, 1970. január 20. 9.

⁶⁶ *Új Ember* 26. évf. 44. szám, 1970. november 1. 1.

⁶⁷ *Új Ember* 27. évf. 33. szám, 1971. augusztus 15. 8.

⁶⁸ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés a f. hó 30-án Szentkúton megtartott pünkösdi búcsúról Somos elvtárs részére, 1971. május 31. A feljegyzés szövegét ld. a kötet függelékében.

ország távolabbi részeiről és Csehszlovákiából érkezők száma, sőt meglepődve hangsúlyozta, hogy Nagyboldogasszony ünnepére még a Szovjetunióból (Kárpátaljáról) is érkezett autóbusz. A szentkúti búcsún résztvevő tömegek jelenlétét azonban azzal magyarázta, hogy a püspöki körlevelek és az egyházi sajtó az utóbbi három évben nagyobb súlyt helyezett az itteni búcsúk meghirdetésére országosan és azon kívül. Nem elsősorban a jubileumi évforduló, hanem a szentkúti búcsú önmagáért való hagyománya mozgatta meg őket, a hagyomány felelevenítése pedig a „basilica minor” cím elnyerésével vált intenzívebbé. Kiemelte, hogy a Szentkúton megjelenő tömegek legfeljebb fele vett részt a vallási szertartásokon, még kevesebben érkeztek azzal a kifejezett céllal, hogy meggyónjanak, és ez által búcsút nyerjenek. Sokan inkább kirándulás céljából keresték fel a kegyhelyet, illetve a búcsúhoz kapcsolódó kirakodóvásár érdekelte őket.⁶⁹

A vallásos ideológia elleni harc feladatairól 1970. január 20-án hozott VB irányelvek végrehajtási tapasztalatait az MSZMP Nógrád Megyei Bizottsága 1972. március 7-én értékelte. A kegyhely kapcsán a következő megállapításokat tették: „Továbbra is fontos szerepet játszik a megye hitéletében a Mátraverebély-Szentkút búcsúhely, amelynek évi forgalma becslések szerint 100 ezer körül van. A megye minden részéből, valamint a megye- sőt országhatáron túlról érkezők korosztályi megoszlása erősen heterogén. Szembetűnő a résztvevő fiatalok közömbössége az egyházi szertartások iránt. Tovább csökkent a hasznosi búcsúhely vonzása, ugyanakkor a balassagyarmati járásból társasutazást szerveztek a Maria-Zell-i búcsúhelyre a pataki termelőszövetkezet támogatásával.”⁷⁰

Kiss István Nógrád megyei egyházügyi tanácsos az 1972-es évről szóló jelentésében szintén írt a Mátraverebély-Szentkúton lezajlott eseményekről. Ebben visszanyúlt elődje, Kalas László 20 évvel korábbi jelentéséhez. Az ahhoz képest megváltozott tendenciákat, a kegyhelyre látogatók számát és összetételét, viselkedését, illetve az ott megszólaló lekipásztörök beszédeinek tartalmát mutatta be. De talán a legérdekesebb információ a felvidéki magyarok megítélésével kapcsolatos. Az egykori jellemző kommunista megnyilvánulás, miszerint nacionalisták, patrioták, sovíniszták lennének, hűen tükrözi az 1945 utáni pártállami időszak határon túli magyarokhoz való viszonyát. Kiss ugyanakkor hozzátette: „Természetesen néhány beszélgetés nem ad kellő alapot arra, hogy a nacionalizmus vétkében elmarasztaljuk a szlovákiai magyarokat általában. A nacionalista, sovíniszta pro-

⁶⁹ MNL OL XIX–A–21–d 004-c/7/1971. 62. d. 1–3, 5. Az értékelés szövege a kötet függelékében olvasható.

⁷⁰ MNL NML XXIII. 20. 17. d. A vallásos ideológia elleni harc feladatairól 1970. január 20-án hozott VB. irányelvek végrehajtási tapasztalatai, 1972. március 7. 10–11.

pagandának Szentkúton nincsenek eddig tömeges és kézzelfogható bizonyítékai.” Az is kiderül a jelentésből, hogy nem a kegyhely lelkésze döntött szabadon az ünnepi szónok kilétéről, hanem az csak bizonyos követelményeknek megfelelő, elsősorban a pártállamhoz lojális, semmilyen problémás kérdést nem feszegető egyházi személy lehetett.⁷¹

Kiss István 1973. június 15-én kelt, *Jelentés az egyházak tevékenységéről, a hitélet tapasztalatairól hozott 3/1969./I.14./ VB számú határozat végrehajtásáról* című anyagában a kegyhellyel kapcsolatban az alábbi megállapításokat tette: „A szentkúti zárándoklatokat az egyház továbbra is szorgalmazza. A kegyhely évi forgalmát 80–90 ezer főre becsüljük. Ez a szám évek óta stabilizálódott, mivel a rendszeres szentkúti zárándoklatokba újabban bekapcsolódtak a szlovákiai magyarok és az ország távoli vidékeiről is ellátogató zárándokcsoportok. A zárándokok többsége azonban továbbra is Nógrád megye területéről és Heves megye északi településeiről kerül ki. A szentkúti búcsúk az elmúlt években politikai gondot nem okoztak. Az itt működő vezető lelkész lojális, az itt fellépő egyházi szónokokat érdekeink szemelőtt tartásával hívja meg és lépteti fel. A zárándokok szükséges ellátását állami és szövetségi kereskedelmi szerveink biztosítják. Az egészségügyi szervek pedig ellenőrzik a szükséges egészségügyi feltételek biztosítását.”⁷²

A jelentés idézett részének néhány középső mondata mindent elárul a Kádár-korszak egyházpolitikai gyakorlatáról, a Mátraverebély-Szentkúton alkalmazott pártállami eljárásról. A rendszerhez lojális személyeket kellett pozícióba helyezni, jelen esetben Mátraverebély-Szentkútra. De nemcsak a helyi lelkész, hanem a meghívott vendégszónokok is többnyire olyanok voltak, akik a pártállam érdekeit képviselték. Palotai István után rövid ideig, 1973–74-ben Lelovics Lipót⁷³ volt a lelkész Mátraverebély-Szentkúton, majd 1974-től tíz éven át 1984-ig Mester János viselte

⁷¹ MNL OL XIX–A–21–d 007-6/1972. 66. d. 25–27. A jelentés szövegét ld. a kötet függelékében.

⁷² MNL NML XXIII. 20. 17. d. Jelentés az egyházak tevékenységéről, a hitélet tapasztalatairól hozott 3/1969./I.14./ VB számú határozat végrehajtásáról, 1973. június 15. 10.

⁷³ Lelovics Lipót (Pered, 1930. szeptember 2. – Budapest, 1997. március 10.) papszentelésére Esztergomban került sor 1955. június 12-én. Teológiai doktori címét a budapesti Hittudományi Akadémián szerezte. Káplán Budapest-Belvárosban 1955–1957, Mohorán 1957-ben, a budapesti Szent Rókus plébánián 1958-ban, majd ugyanebben az évben a Kada utcában. 1963-tól teológiai tanár az esztergomi Hittudományi Főiskolán és emellett főszezsztzéki bíró, a főegyházmegeyze cenzora, és a Simor Könyvtár könyvtárosa is. Rendezte a Szent István Társulat és a Központi Szeminárium könyvtárát. 1968-tól káplán a budavári Nagyboldogasszony plébánián, 1973-tól lelkész Mátraverebély-Szentkúton, 1974-től káplán Budapest-Törökőrön. 1975-ben betegállományba kényszerült, amelynek tartóssága miatt 1985-ben nyugdíjazták. 1987-ben kiségitő lelkész Budapest-Zuglóban. 1989-ben Budapesten tartózkodott, majd a székesfehérvári papi otthon lakója lett. BEKE, 2008. 428.

a tisztséget.⁷⁴ Bár a kegyhelyen nem szolgáltak a pártállam által „reakciónak” nevezett papok, de a környéken, főleg kisebb falvakba kerültek büntetésül olyanok, akik nem feleltek meg a korabeli államvezetés szempontjainak. Ez hatással volt a megye egyházpolitikai helyzetére, az állami szervek jobban nyomon követték ezeket a személyeket, illetve igyekeztek áthelyezésekkel fellazítani ezt a „papi tömböt”⁷⁵

Az 1974-es szentévi főbúcsút a Nagyboldogasszony napját megelőző vasárnapon, augusztus 11-én tartották, az ünnepi szentmisét Lékai László püspök, esztergomi apostoli kormányzó mondta.⁷⁶

Az 1975. augusztus 17-i Nagyboldogasszony búcsú eseményeiről Kiss István – bár személyesen nem volt jelen – jelentéséből olyan információkat tudhatunk meg, amelyek jellemzőek a pártállami időszakra, de más forrás rájuk vonatkozóan eddig nem került elő. Az egyházügyi titkár a helyszínen dolgozó kollégáitól meglepődve tudta meg, hogy a búcsún a korábbi évekhez képest legalább kétszer annyi zarándok jelent meg (kb. 70–100 ezer fő!), akik közül sokkal többen vettek részt magán a szertartáson is. Az ország minden tájáról érkeztek. Ferences szerzetesek, szeminaristák, valamint Lékai László apostoli kormányzó (1974–1976) kíséretében francia egyházi személyek vendégként, polgári ruhás csehszlovák rendőrök pedig a Felvidékről érkező autók számának és rendszámának megállapítása érdekében voltak jelen. Ebben az évben a határon túli magyarokon kívül szlovákok is zarándokoltak Szentkútra.⁷⁷

A jelentésből láthatjuk, hogy a hetvenes évek közepén nemcsak az ÁEH megyei megbízottja, hanem a belügy megyei munkatársai, a különböző egyéb pártmunkatársak is részt vettek az ellenőrzésben. Nemcsak nyomon követték a búcsú történéseit, hanem erről jelentést is küldtek mind a megyei pártközpontba, mind a megyei állambiztonsági szervhez, amely a belső elhárítást végezte a megyei rendőr-főkapitányságon belül. Külön odafigyelték a Csehszlovákiából érkező fel-

⁷⁴ Mester János (Szécsényhalászi, 1928. december 24. – Budapest, 2012) a középiskolát Balassagyarmaton kezdte, majd kisszeminarium formájában az esztergomi bencés gimnáziumban folytatta. Budapesten a Hittudományi Akadémián végezte teológiai tanulmányait, Esztergomban szentelték pappá 1954. június 20-án. Káplán Budapest-Újlakon 1955-től, a budapesti Szent Rókus plébánián 1957-től, Budapest-Rákosfalván 1958-tól. Karkáplán az Esztergom-Vár plébánián 1964-ben, káplán Budapest-Józsefvárosban 1964-től. Plébános Hugyagon 1965-től. Lelkész Mátraverebély-Szentkúton 1974-től. Plébános Budapest-Újlakon 1984-től. 2004-ben nyugállományba vonult. BEKE, 2008. 480.

⁷⁵ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés az Esztergomi Főegyházmegye főbb jellemzőiről Hoffer elvtárs részére Lékai püspök látogatása alkalmából, 1974. június 5.

⁷⁶ *Új Ember* 30. évf. 30. szám, 1974. július 28. 1.

⁷⁷ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés az 1975. aug. 17-én megrendezett nagyboldogasszonyi búcsú lefolyásáról Szentkúton (Mátraverebély), 1975. szeptember 1. Szövegét ld. a kötet függelékében.

vidéki magyar és szlovák hívekre is. Nemcsak közlekedésszervezési, forgalomirányítási feladatokat kellett a helyi (járási, megyei) hatóságoknak megoldani, hanem aktívan ellenőrizték, nyomon követték a zarándokokat.

1975. augusztus 16-án éjfélkor Barsi Balázs ferences szerzetes, az esztergomi ferences gimnázium tanára Mátraverebély-Szentkúton szentbeszédet mondott, amelyről Kiss István egyházügyi titkár szintén jelentést írt. A neves ferences hitshónok nem tartozott a rendszert támogató lelkipásztorok közé („Savonarola típusú szónok” – vélte Kiss István). Így külön érdekesség, hogy felkérést kapott, hogy még ha éjszaka is (és kb. száz fő számára), de szentbeszédet mondjon. A prédikációjáról szóló jelentés pontosan mutatja, hogy mikről lehetett beszélni, és mi volt az, ami már zavarta az egyházakat felügyelő egyházügyi hivatal megyei munkatársát.⁷⁸

Az 1976. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján megrendezett búcsú lefolyásáról külön jelentésben számolt be Kiss István: „A búcsún résztvevők száma az elmúlt évi ún. szentévi nagyboldogasszonyi búcsúhoz képest alacsonyabb volt, de még így is lényegesen magasabb, mint a korábbi évek 30–35 ezres átlaga. Most kb. 45–48 ezer fő jelent meg, túlnyomórészt autóbusszal és személykocsikkal. [...] A tömeg ellátásában tapasztalható volt ismét hiányosság főleg az élelmiszer ellátás terén. Hűsítő italokban tudomásom szerint nem volt hiány. Problémaként merült fel ismét, hogy az egészségügyi osztály nem biztosít ügyeletes orvost. A szentkúti lelkész által biztosított ügyeletes orvosnőt egy részeg megtámadta elsősegélynyújtás közben. Így a lelkész a továbbiakban nem vállalja, hogy ő maga hívjon meg ügyeletes orvost. Véleményem szerint a nagyobb búcsúkra az egészségügyi osztálynak kellene ügyeletes orvost biztosítani Szentkútra.”⁷⁹ Olyan problémák kerülnek elő a jelentésben – élelmiszer ellátás, ügyeletes orvos hiánya – ami jól mutatja, hogy a kegyhelyre érkező zarándoktömeg kezelését, ellátását nem volt könnyű megoldani. Túllépett azon a helyzeten, hogy a pártállam nem segíti, nem avatkozik be pozitívan a folyamatokba. Hiszen nemcsak a közlekedést, a parkolást kellett megoldani, hanem az oda érkezők egészségügyi felügyelete minden nagyobb tömeget érintő rendezvény alapvető feltétele volt.

Lékai László bíboros, esztergomi érsek (1976–1986) az 1977. augusztus 14-i Nagyboldogasszony-napi búcsú keretében javaslatokat tett a mátraverebély-szent-

⁷⁸ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Barsi Balázs ferences szerzetes, esztergomi egyházi középiskolai tanár 1975. augusztus 16-án éjjel mondott beszédéről, 1975. szeptember 2. Szövegét ld. a kötet függelékében.

⁷⁹ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés az 1976. augusztus 15-én megrendezett nagyboldogasszonyi búcsú lefolyásáról Szentkúton, 1976. augusztus 25. Ld. még az 1976-os év egészéről szóló jelentés részletét a függelékben.

kúti kegyhely továbbfejlesztésével kapcsolatban. Az erről szóló jelentés szerint Lékai arról beszélt, hogy „más szelek fújnak”, így lehet bizakodni megfelelő szálláshelyek és parkolók kialakításában Szentkúton.⁸⁰

Kiss István 1978. január 18-án összegző feljegyzést készített Mátraverebély-Szentkút búcsúinak tapasztalatairól. Ebben benne van az a közel egy évtized, amit mint megyei egyházügyi titkár az egyházak felügyelete, ellenőrzése terén szerzett Nógrád megyében, különösen a kegyhely kapcsán. Megállapította, hogy az előző 3–4 év folyamán a búcsúk nagy részének látogatottsága csökkent, de a Nagybölgasszony-napi búcsúé nőtt, ami szerinte összefüggésben volt az azokon főszerepet kapó Lékai bíboros személyével és az ehhez kapcsolódó hírveréssel.⁸¹ A zarándokok már az egész ország területéről jöttek, személykocsikkal, autóbusszokkal, de elsősorban középkorúak és idősek. A gyalogos zarándoklat eközben lényegében megszűnt. Beszámolt továbbá a közlekedési és parkolási nehézségekről, az ellátásról, a vásározásról, a Csehszlovákiából érkezőkről, a bevételekről, illetve a komolyabb politikai problémák hiányáról, amelyekről nagyrészt már korábban is esett szó.⁸²

Bár 1979-re sikerült elérni, orvosolni azt a régi kérést, hogy közlekedjen állandó autóbuszjárat a tömegközlekedési átszálló pont, Nagybátony vasútállomás és a kegyhely között, de mindössze augusztus 19-én 4–16 óra között került erre sor.⁸³

1983-ra II. János Pál pápa (1978–2005) szentévet rendelt el a Megváltás 1950 éves évfordulója alkalmából. Lékai László 1983. évi II. számú körlevelében ismertette a jubileumi búcsúk kétféle módját, majd kijelölte a szentévi búcsú elnyerésének helyeit. Ezek között helyet kapott Mátraverebély-Szentkút is, ahol így egész évben elnyerhető volt a szentévi búcsú. Az ez évi pünkösdi nagybúcsún a szentmise főcelebránsa és szónoka Jelenits István piarista tanár volt, majd a főmise után ifjúsági gitáros áhítatra került sor. Az *Új Ember* megírta a búcsúk menetrendjét is: a főbúcsú szombat reggel 6-kor indult, a többi szombat fél 11 órai misével. A szombat esti mise után szentségi körmenetet tartottak, 21 órakor szentóra volt, a főbúcsún 23 órakor keresztút a halottakért, illetve éjféλι mise áldoztatással. Vasárnap a főmisére fél 11-kor került sor, ezt követően szentségi körmenet volt.⁸⁴

⁸⁰ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés Lékai bíboros megjegyzéseiről a Mátraverebély-Szentkúti kegyhely továbbfejlesztésével kapcsolatban, 1977. szeptember 8.

⁸¹ A következő évben Lékai Rómában volt, nem ő vezette a búcsút, amelyen valóban csak mintegy fele annyian vettek részt. MNL OL XIX–A–1–d 007-1/1978. 107. d. 10.

⁸² MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés Mátraverebély-Szentkút búcsúinak tapasztalatairól, 1978. január 18. Szövegét ld. a függelékben.

⁸³ *Új Ember* 35. évf. 20. szám, 1979. május 20. 2.

⁸⁴ *Új Ember* 39. évf. 20. szám, 1983. május 15. 6.

Kiss István egyházügyi tanácsos 1983. május 9-én kelt, az esztergomi főegyházmegyéről és Lékai Lászlóról szóló feljegyzésében így írt Mátraverebély-Szentkút jelentőségéről: „A megye egyházpolitikai helyzetének alakulására is kihatással van, hogy itt van Mátraverebély-Szentkút, az ország egyik legjelentősebb kegyhelye. A legnagyobb búcsún az utóbbi 3–4 évben kb. 30–35 ezer zárándok látogat ide az ország minden részéből és külföldről. (Amikor Lékait kinevezték és ő vezette a nagyboldogasszonyi búcsút, valóban megjelent 50–60 ezer fő is, amint arról Lékai a TV-ben beszélt.) Lékai egyébként egy alkalommal vállalja a búcsú vezetését. Az idén aug. 21-én Nagyboldogasszonykor jön Szentkútra. Az utóbbi 5 évben papszentelést is tartott itt Lékai, de az idén ez elmarad.”⁸⁵

Fodor József, aki évtizedeken keresztül búcsúvezető volt, 63 éves korában, 1984. június 5-én Budapesten elhunyt, temetésére Mátraverebély-Szentkúton került sor június 19-én.⁸⁶

Deák Mihály⁸⁷ 1984-ben helyezte főpásztora Mátraverebély-Szentkútra. Ő adta vissza a kegyhelyet a ferences szerzeteseknek 1989. szeptember 1-jével.

Az 1984-es év kapcsán ezt írta Kiss István egyházügyi titkár: „Mátraverebély-Szentkút látogatottsága is az elmúlt évekhez hasonlóan alakult. A meghirdetett 20 búcsún összesen kb. 80–90 ezer fő vett részt. A nagyboldogasszonyi búcsún kb. 30 ezer főre becsültük a megjelenteket. Ezeknek azonban csak kb. a fele a vallásos zárándok. A kegyhely vásárjellege az idén szembetűnően növekedett. Az árusító helyek, a vásározók száma csaknem megduplázódott.”⁸⁸

1985. június 29-én Lékai bíboros meghívására a jezsuita generális, Peter-Hans Kolvenbach Mátraverebély-Szentkútra látogatott, ahol papszentelésen vett részt. Számos pap és több ezer hívő volt jelen a szentmisén.⁸⁹

1989-es esztendő változásokat hozott a kegyhely életében. Úgy indult az év, ahogy a korábbi évek, meghirdették a búcsúkat, a szokásos egyházi ünnepeket: február 5. Gyertyaszentelő Boldogasszony, április 2. Gyümölcsoltó Boldogasz-

⁸⁵ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés az esztergomi egyházmegyéről és Lékai Lászlóról, 1983. május 9.

⁸⁶ *Új Ember* 40. évf. 26. szám, 1984. június 24. 8.

⁸⁷ Deák Mihály (Endrefalva, 1946. december 2. – Salgótarján, 2013. július 27.) esztergomi főegyházmegyei pap, Esztergomban szentelték pappá 1970-ben. Esztergomban karkáplán, majd 1971–1973 között Szécsényben káplán. Etesen plébános 1973-tól, Nagylócon 1976-tól. Mátraverebély-Szentkút templomigazgatója 1984–1989, Kemence plébánosa 1989-től, oldallagosan ellátta Bernecebaráti plébániát is 1991-től. Plébános Dányban 1993–2000, Zagyvapálfalván 2000–2009 között. 2009-ben nyugállományba vonult. Címzetes esperes 1976–2013, paradicsomvölgyi címzetes apát 1989–2013 között, a Salgótarjáni kerület helyettes esperese 2005–2009 között. *Nógrád Megyei Hírlap* 24. évf. 178. szám, 2013. augusztus 2. 4., 9.

⁸⁸ MNL OL XIX–A–21–d 007-15/1984. 204. d. 8.

⁸⁹ *Új Ember* 41. évf. 29. szám, 1985. július 21. 2.

szony, május 7. Urunk mennybemenetele, május 14. pünkösöd nagybúcsú, május 21. Szentháromság, június 11. Páduai Szent Antal, június 25. Szent László, Szent Péter és Pál, július 2. Sárlos Boldogasszony, szentségimádás, július 16. Kármelhegyi Boldogasszony, július 23. Szent Anna nagybúcsú, augusztus 13. Nagyboldogasszony főbúcsú.⁹⁰ Az augusztus 13-i Nagyboldogasszony főbúcsún Paskai László bíboros, prímás, esztergomi érsek (1987–1993, esztergom-budapesti érsek 1993–2002), aki 1950 előtt maga is ferences volt, különleges bejelentést tett: szeptember 1-től a ferences szerzetesek ismét átveszik a kegyhely gondozását. Így számolt be erről az ünnepről az *Új Ember* hetilap: „A kedvelt Mária kegyhelyen augusztus 13-án, vasárnap tartották meg a Nagyboldogasszony főbúcsút. Az ünnepi szentmisét és szentbeszédet Paskai László bíboros prímás mondta számos egyházi személyiséggel koncelebrálva. Ugyancsak ő vezette a szentmiséhez csatlakozó hagyományos körmenetet, mintegy 70 ezer zarándok részvételével az ország minden részéről. Sokan jöttek a szomszédos Csehszlovákiából is. Legalább 30 ezren már az előző napon érkeztek, akik az éjszakát imavirrasztással töltötték. A szentmise előtt Paskai bíboros bejelentette, hogy a ferences atyák szeptember 1-jei hatállyal újra átveszik a kegyhely gondozását. Mint ismeretes, 1950-ig a szerzetes rendek működésének megvonásáig a szentkúti kegyhely, más magyarországi kegyhelyekhez hasonlóan, a ferences atyák vezetése alatt állt. Az eddigi plébánost, Deák Mihály c. esperest, aki 5 éven keresztül irányította a kegyhely lelkipásztori munkáját, a bíboros paradicsomvölgyi c. apáttá nevezte ki.”⁹¹

Mátraverebély-Szentkút megközelítése korábban a zarándokok számára rendszeres nehézségeket jelentett. A hatvanas-hetvenes években nem volt elterjedt a személyautó használata. A zarándokok tömegközlekedéssel, vonattal, autóbusszal érkeztek Nagybátonyba, majd innen mentek a kegyhelyre. Mivel a fő közlekedési úttól pár kilométerre található a kegyhely, így azt csak gyalog, vagy Nagybátonyból (Bátonyterenyé) induló autóbusszal lehetett megközelíteni. Ez azonban szinte minden évben problémát jelentett. Ugyanis hiába jelezte a kegyhely lelkésze az AKÖV, azaz az Autóbusz Közlekedési Vállalat Nagybátonyi Kirendeltségénél, hogy nagyszámú zarándokra számítsanak, rendszerint mindössze egyetlen autóbust biztosítottak, így a megállóban 150–200 fő maradt, aki nem fért fel. A nyolcvanas években azonban a nagybúcsúk alkalmával már szombat délután és vasárnap délelőtt is közlekedtek mentesítő autóbusszok Nagybátony és a kegyhely között.

Búcsút szinte minden nagyobb egyházi ünnepen tartottak, így azok gyakorlatilag a teljes évet lefedték. A környék vagy az esztergomi főegyházmege vezető

⁹⁰ *Új Ember* 45. évf. 10. szám, 1989. március 5. 8.

⁹¹ *Új Ember* 45. évf. 36. szám, 1989. szeptember 3. 5.

papjai, előljárói vezették a liturgiát és mondtak szentbeszédet. Az ünnepi nagymisék rendre fél 11-kor kezdődtek. A '80-as években így alakult egy-egy búcsús hétvége programja: nagybúcsúk nyitása szombat fél 11 órai ünnepi misével, délután 3 órakor keresztút, este 6 (7) órakor szentségi körmenet, ünnepélyes mise szentbeszéddel. Főbúcsún éjféle mise. Vasárnap: a főbúcsún 4 órától, nagybúcsúkon 5 órától, kisebb búcsúkon 6 órától szentmisék, gyónás és áldozási lehetőség, fél 11-kor szentségi körmenet, főmise, ünnepi szentbeszéd. Főbúcsún 13 órakor is volt szentmise, 14 (15) órakor litánia, majd a búcsús csoportok elbúcsúzása a kegyszobornál.

Korabeli feljegyzések szerint a korábbi 30–35 ezer fős részvétel a Lékai László bíboros, esztergomi érsek által vezetett búcsúkon 50–60 ezer főre emelkedett. 1976–1985 között majdnem minden évben papszentelést is végzett az esztergomi főegyházmegye vezetője. Ezek mind-mind hozzájárultak a kegyhely látogatottságának emelkedéséhez.

Az állami befolyásolás fontos tényezője volt, hogy kik jöhettek a kegyhelyre mint szónokok, kik kaptak nyilvános megjelenési, megszólalási lehetőséget. Bár a helyi lelkipásztor hívta meg szónokokat, de csak azokat, akikre az ÁEH engedélyt adott.

Az esztergomi főegyházmegye vezetőinek szerepe a kegyhely életében

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek letartóztatása, börtönbüntetése, házi őrizete és az Amerikai Egyesült Államok követségén töltött 15 esztendő, majd Magyarországról történő kényszerű távozása idején, tehát 1948 végétől egészen 1974-ig – amíg ugyan akadályoztatva volt, de ő volt az egyházmegye főpásztora – egyházmegyei kormányzók, apostoli adminisztrátorok vezették a főegyházmegyét,⁹² akik természetesen odafigyeltek a mátraverebély-szentkúti kegyhelyre is. Ezt jól láthatjuk pl. Szabó Imre püspök, apostoli adminisztrátor esetében, aki többször ellátogatott ide, hogy szentmisét mutasson be és szentbeszédet mondjon. Azonban kétségkívül a legnagyobb hatással Lékai László apostoli kormányzó, majd esztergomi érsek, bíboros volt a kegyhely életére azzal, hogy rendszeresen részt vett a búcsúk ünnepségein és bevezette azt a gyakorlatot, hogy majdnem minden évben végzett itt papszentelést.

Lékai László veszprémi apostoli kormányzót 1974. február 2-án VI. Pál pápa esztergomi apostoli kormányzóvá, 1976. február 10-én esztergomi érsekké nevezte

⁹² Erről bővebben ld. HEGEDŰS, 2017.

ki.⁹³ Személyéről fontos megállapítást tett Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek (2002–) a *Lékai László bíboros anekdotái* című könyvhöz írt ajánlásában. Így fogalmazott: „Akik életének utolsó szakaszában, esztergomi éveiben ismerték, tanúsíthatják dinamizmusát, jó kedvét, a gyakran nehéz és megalázó helyzetek miatti alig palástolt szenvedését, humorát, emberségét, kezdeményező készségét, amellyel minden nehézség ellenére mégiscsak az egyház életét akarta előmozdítani.”⁹⁴ Talán ebben ragadható meg Lékai László főpásztori küldetése: minden eszközzel az egyház életét akarta előmozdítani. Ezért vállalta, hogy minden évben személyesen vezeti a mátraverebély-szentkúti főbúcsút, szentel ott papokat, mint ahogy személyes jelenlétével védte pl. a nagymarosi ifjúsági találkozókat is. Hogy mennyi nehézséget, megpróbáltatást kellett megélnie, ezt talán most még nem tudjuk reálsan megítélni. Az biztos, hogy ameddig lehetett, addig elment, amit el lehetett intézni, azt megpróbálta elintézni. Az egyház megtört, nehéz helyzetében is úgy lépett fel, hogy a papjainak, a híveknek és az egyháznak legyen jó. Mint új esztergomi érsek nagy figyelmet fordított Mátraverebély-Szentkútra, szinte minden évben végzett valamilyen liturgikus szertartást, vezette a Nagyboldogasszony-napi búcsút és több papszentelésre is sort kerített. Érdeemes megvizsgálni, hogy miért volt számára olyan fontos a kegyhely, miért tudott a megszokottnál nagyobb tömegeket mozgósítani, miért kezdte el azt a gyakorlatot, hogy a kegyhelyen szentel papokat.

Kiss István a Nógrád Megyei Tanács egyházügyi titkára 1974-ben készített egy feljegyzést Hoffer Istvánnak, a Nógrád Megyei Tanács elnökének, abból az alkalmából, amikor az fogadta Lékai Lászlót. Ebben az esztergomi főegyházmegyeről és Lékai életútjáról közölt információkat, melyek egy részét árnyalni kell, de jól tükrözik a pártállam képét Lékairól.

„Elgondolásaink szerint Ijjas érsek nyugdíjazása vagy halála után Lékai lesz a Püspöki Kar elnöke és érseki kinevezéséhez is hozzájárulunk. Tájékozódásom szerint Lékai politikailag viszonylag progresszív, kompromisszumokra hajló, politikailag orientálható ember. Ugyanakkor olyan püspök, aki falusi pasztorációban

⁹³ Lékai László bíboros, esztergomi érsek életútját, különösen 1974–1986 közötti főpásztori tevékenységét még nem dolgozta fel az egyháztörténész szakma, sok dokumentum nem kutatható, nem hozzáférhető még. Ezért a jelen tanulmány szerzője nagyon óvatos, különösen a megállapítások, értékelések terén. Ugyanakkor Mátraverebély-Szentkút kegyhely történetének feltárása kapcsán nem kerülhet meg Lékai László személye, különösen a pártállamhoz, azon belül is a párt egyházpolitikai határozatait végrehajtó és az egyházakat felügyelő Állami Egyházügyi Hivatalhoz, annak vezetőjéhez, Miklós Imréhez való viszonya. Ezek még további, sokkal alaposabb kutatásokat igényelnek, ugyanakkor bizonyos megállapítások megtételét nem tudom és nem is akarom elkerülni.

⁹⁴ ERDŐ, 2017. 5.

is dolgozott, és jól ismeri a falusi pap lelkipásztori munkájának problémáit. A hitéleti kereteket igyekszik papjaival maximálisan kihasználni, de a túlkapásokat nem engedi meg. [...] Úgy tudom, igen óvatosan nyilatkozik a felvetett problémákról, nem foglal állást, míg precízen nem ismeri meg az összefüggéseket, a tényeket.”⁹⁵

A meggyesett fa kizöldül – így hangzott Lékai László jelmondata –, ez lett a címe a róla szóló és 1983. május 18-án bemutatott portréfilmnek, majd az ebből készült kötetnek is, amely 1984-ben jelent meg.⁹⁶ A filmben szerepelnek felvételek egy 1982-es, Mátraverebély-Szentkúton tartott papszentelésről, a kötetben láthatunk erről készült fényképeket is. Feltételezzük, hogy a portréfilm, a kötet, a papszentelés egyaránt annak jelei, hogy Lékai kis lépések által akart eredményeket elérni, elmenni addig, amíg lehet. A pártállam és az egyház kapcsolatáról ezt mondta az esztergomi érsek: „A kibontakozás, a sokat emlegetett kivirulás olyan nagy fánál, mint az egyház, több évet, esetleg évtizedet vesz igénybe. A magyar egyházra is érvényes a jelmondatom, hogy a meggyesett fa kizöldül. Ez azonban nem egyetlen pillanat alatt megy végbe. Bizony hosszú évek tárgyalásai, hosszú próbálkozások előzték meg az újjáéledést. A kizöldülés azon folyamat eredménye, amelyet a »kis lépések« politikájának nevezünk. Nem lehet egyszerre a mesebeli hétmérföldes csizmával lépni, mert ilyen csak a mesék világában fordul elő. A valóságban másként haladhatunk előre: józan ésszel, a realitást felmérve. Tudnunk kell, hogy mekkorát lehet lépni egy adott percben és mekkorát a következőben. Ez a kapcsolat az állammal nyugodt fejlődést eredményez. Hogy ebben vannak bizonyos nehézségek is? Soha nem tagadtuk! Mindig azt mondtuk, hogy a nehézségeket nem szabad felnagyítani, de nem is szabad alábecsülni vagy elhallgatni azokat. A nehézségeket lassan kell megoldani. Nem színpadiasan vagy látványosan, a nyilvánosság elé állva és a közönség változó érzelem-megnyilvánulásaitól kísérve. Nem! A magyar egyháznak nem ez az elgondolása! Ez talán alkalmazható más helyen, de nálunk nem! Mi egymás között megbeszéljük a nehézségeket, a tennivalókat: hogyan tudunk lépni, együtt haladni, és amikor megegyeztünk valamiben, akkor lépünk ki a színre és bejelentjük tárgyalásaink eredményét. A magyar egyházpolitika módszere a lassú lépések, a csendes tárgyalások útja, majd a már elért eredmények nyílt, őszinte feltárása.”⁹⁷

Ezen az úton haladt Lékai László és az általa vezetett magyar katolikus egyház. A kegyhelyről, az ott tartott papszentelésről ezt mondta: „Bárhol megjelenik a

⁹⁵ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés az Esztergomi Főegyházmegye főbb jellemzőiről Hoffer elvtárs részére Lékai püspök látogatása alkalmából, 1974. június 5.

⁹⁶ A meggyesett fa, 1984.

⁹⁷ Uo. 35., 38. (a kötetben nincs feltüntetett oldalszámzás)

magyar prímás az országban, mindig hatalmas tömeg sereglük össze, nemcsak a fölkeresett városból, hanem a környékéről is. Ha az ember elmegy a mátraverebély-szentkúti búcsúra, ez tőlem függetlenül is mindig nagy búcsú, ott hatvanezer ember is összegjön. Amint láttuk a mátraverebélyi papszentelést, ez is tízezer embert hozott oda. Ugyanaz a helyzet, bármerre megy az ember az országban, mindig ilyen nagy tömeg szokott összegjönni.”⁹⁸

Esztergomi apostoli kormányzói kinevezése után fontos volt számára a kegyhely, minden évben megjelent és számos papszentelést is végzett itt. Hogy miként élte meg belülről, mit jelentett számára egy ilyen kegyhelyen történt felszentelés, arról az 1982. július 4-én pappá szentelt⁹⁹ Vértesaljai László akkori esztergomi főegyházmegeyés pap, azóta már jezsuita szerzetes, e sorok írásakor a Vatikáni Rádió magyar adásának szerkesztője így vallott jelen tanulmány szerzőjének: „Azért került sor papszentelésre Mátraverebély-Szentkúton, mert Lékai szerette volna bemutatni egy kis papját egy nagy ünnepi népi szentmisén az embereknek. Lehet azt mondani, hogy ez egy kirakatpolitika volt. Szüksége volt arra, hogy az ő »kis lépések politikáját« igazolják, mert ezzel tud eredményeket kicsikarni a kommunista hatalomtól. [...] Később tudtam meg, hogy a bíboros úrról film készül, a »Megnyesett fa kiszöldül« címmel, ami egy portréfilm, aminek rendezője Halák László volt. A film egyik jelenete volt egy papszentelés, egy római diákjának a papszentelése. Ami egy eklatáns példa, hogy a »kis lépések« hoznak eredményt. Mivel ő a két világháború között Rómában a Germanicumban tanult, neki fontos volt ez az intézmény. Ő érte el az Egyházügyi Hivatalnál, hogy a hetvenes évektől újra tanulhattak ott magyar diákok. Ezt szerette volna a filmen keresztül, mintegy kirakatpolitikaként bemutatni. Nem kérdezett meg engem erről. Én meg tudomásul vettem. [...]

Engem egyedül szentelt a bíboros úr. Nagyon szép idő volt, nagyon nagy tömeg volt. Annak híre ment, hogy a bíboros úr egy római diákot szentel. Nagyon sokan jöttek át Felvidékről, tótok, felvidéki magyarok. Népviseletben. Ez egy népi ünnep volt. Arra emlékszem, hogy az egész szabadtéren volt és hatalmas tömeg, olyan nagy szeretettel fogadtak. A világ, az emberek, akik odajöttek, ennek az egésznek a politikai háttéréről semmit nem tudtak.”¹⁰⁰

A Lékai-féle „kis lépések politikájához” szükség volt Mátraverebély-Szentkútra, az érsek bizonyos eredményeket tudott itt elérni. Ugyanakkor a magyar egyház vezetőjeként fontos volt számára, hogy találkozzon nagyszámú hívekkel. Az egy-

⁹⁸ Uo. 56.

⁹⁹ Szenteléséről beszámolt az *Új Ember* is (38. évf. 29. szám, 1982. július 18. 1.), ennek szövegét ld. a függelékben.

¹⁰⁰ A szerző Vértesaljai Lászlóval 2021. október 21-én készített interjúja alapján. A szöveg bővebb változatát ld. a kötet függelékében.

szerű, vallásos emberekkel való találkozás pedig ekkora mértékben, évről évre máshol nem valósulhatott meg, hiszen nem volt Szent Jobb-körmenet.

Lékai 1986. június 30-án bekövetkezett halála után 1987. március 3-án nevezte ki II. János Pál pápa esztergomi érsekké Paskai László kalocsai koadjutor érseket, a püspöki kar elnökét. Mint ferences szerzetes, Paskai kötődött a kegyhely korábbi fenntartóihoz, és közel állt hozzá a kegyhely szellemisége. Nem véletlen, hogy amikor lehetőség nyílt rá, a lehető leggyorsabban visszatérhettek a ferences szerzetesek Mátraverebély-Szentkútra. Ezt az 1989. augusztus 13-i főbúcsún jelentette be az esztergomi érsek. Ezt követően, megszabadulva a diktatúra szorításától és a pártállam ellenőrzésétől, egy új korszak kezdődött a kegyhely életében. Azóta ismét ferences szerzetesek látják el a kegyhely lelkipásztori feladatait, fogadják a zarándokokat.

Összegzés

A mátraverebély-szentkúti kegyhely a szerzetesrendek működési engedélyének 1950. évi megvonása után nem maradhatott ferences rendi irányítás alatt, így ekortól – mivel az esztergomi érsekség területén feküdt – az esztergomi főegyházmegye papjai látták el. A település közigazgatásilag Nógrád megyéhez tartozik, ezért a Nógrád megyei párt, ÁEH és állambiztonsági szervek végeztek itt ellenőrzést, felügyeletet. Mátraverebély-Szentkút jelentősége, a térségben kiemelkedő vallási vonzereje hatással volt Nógrád megye egyházpolitikai helyzetére is, erre mindvégig külön odafigyeltek a megyei párt- és állami szervek. A pártállam korlátozó intézkedései komoly hatással voltak a római katolikus egyház életére és a kegyhely működésére, az oda zarándokoló hívek számának alakulására. Az ötvenes években sokkal inkább az államvédelmi, rendőrségi szervek munkatársai tartották kézben az ellenőrzést, a zarándokok közé vegyülve voltak jelen és mindenről információt gyűjtöttek. Emellett a párt- és állami szervek megyei részlegei különböző sport-, kulturális és egyéb programokat szerveztek, különösen a nagy egyházi ünnepek ellensúlyozására, mind az augusztus 15-i Nagyboldogasszony-nap, mind a többi egyházi ünnep alkalmából. Ez azt a célt szolgálta, hogy az emberek ne egyházi rendezvényen, hanem más programon vegyenek részt. A hatvanas évekre a módszerek finomodtak, a rendőrség, az állambiztonság jelenléte átalakult, sokkal erőteljesebbé vált a titkos információgyűjtés, a finomabb, rejtettebb módszerek alkalmazása. Az ÁEH megyei megbízottja jó kapcsolatot alakított ki a lelkészekkel, és már nem a fenyegető, erőszakos fellépés, hanem az együttműködő hangnem, kapcsolat volt a jellemző.

Az ide zarándokló papok 1967-től VI. Pál pápa engedélyével, a nagy ünnepeket és vasárnapokat leszámítva minden esetben a Magyarok Nagyasszonyának szentmiséjét mondhatták a kegyhelyen, a hívek pedig az 1968-as búcsúengedély értelmében, ugyancsak az Apostoli Szentszék jóvoltából évente két ízben nyerhettek teljes búcsút: Nagyboldogasszonykor és egy tetszés szerint választott alkalommal.¹⁰¹

A kegyhely helyzete, példája jól mutatja a pártállam egyházakhoz való viszonyát. Olyan lelkipásztorok végezhetek itt szolgálatot, akik tevékenységéhez a pártállam hozzájárult. Semmi olyan nem hangozhatott el, ami politikailag kényes, problémás lett volna. A pártállam a hetvenes évekre felismerte, hogy az ellenőrzött, megfelelő mederben tartott élet Mátraverebély-Szentkút kegyhely számára is elfogadható. Ugyanakkor a maga részéről csak minimális szolgáltatás nyújtásával járult hozzá a búcsúk megtartásához. Lékai László bíboros, esztergomi érsek ismerte fel, hogy milyen lehetőség rejlik abban, ha személyesen, minden évben megjelenik (többnyire) az augusztus 15-e környéki Nagyboldogasszony-főbúcsún. Személye a pártállam számára is garanciát jelentett, ő maga viszont igyekezett a szűkre szabott korlátokon tágítani. Hozzá kötődik, hogy a kegyhelyen több papszentelésre is sor került, sőt a róla készült portréfilm bizonyos részeit is itt vették fel.

A pártállam megszüntetni, betiltani a kegyhelyre irányuló búcsújárást nem tudta, de ellenőrizni, formájában és tartalmában korlátozni sokféle módon igen. Így bő negyven év arra elég volt, hogy jelentősen csökkentse és átalakítsa a hitéletet, a vallásgyakorlást, ugyanakkor ahhoz kevés, hogy teljesen megszüntesse.

Mátraverebély-Szentkúton szolgáló lelkipásztorok 1950–1989 között

Bednarik Dénes 1950–1951
Kiefer Vendel 1951–1952
Ólmos Imre 1952–1958
Kardos József 1958–1963
Palotai István 1963–1973
Lelovics Lipót 1973–1974
Mester János 1974–1984
Deák Mihály Gellért 1984–1989

¹⁰¹ PALKÓ–ORBÁN, 2000. 133.

*Papszentelések a mátraverebély-szentkúti kegytemplomban a hetvenes,
nyolcvanas években Lékai László bíboros, esztergomi érsek által*

1976. június 13.: Kocsis István
1978. június 18.: Kemenczei Gábor
1979. június 10.: Vodnák József
1980. június 15.: Bárány Béla, Koza József
1982. július 3.: Vértesaljai László
1984. július 15.: Mravcsik István
1985. június 29.: Béla Csaba László

VIKTOR ATTILA SOÓS

**MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT
IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY
(1945/1950–1989)**

A special, outstanding pilgrimage site such as Mátraverebély-Szentkút bore the imprint of the one-party state's ecclesiastical policy in the post-1945 period, but national events and happenings were different in many ways because of the prominence of the site. It is therefore worth exploring the history of the pilgrimage site, the fate of the pastors who served there, and the relationship of the institutions that supervised and controlled the churches to this special ecclesiastical place. The situation of the shrine was special, as until 1950 it was under the supervision and pastoral care of Franciscan friars, but after the deprivation of the operating licence of the religious orders it could not remain under the control of the Franciscans, so – since it was located in the territory of the Esztergom Archdiocese – it came under the responsibility of the diocesan priests of the mentioned archbishopric. Administratively, Mátraverebély-Szentkút belongs to Nógrád County, so the Nógrád County offices of the State Party, the State Office for Church Affairs and the state security services carried out inspections and supervision here during the socialist regime in Hungary. The documents from them allow us to reconstruct the daily life of the shrine. The importance of Mátraverebély-Szentkút and its outstanding religious attractiveness in the region had an impact on the ecclesiastical politics of Nógrád County.

It should be emphasised that the role of the shrine in the second half of the 20th century has not yet been fully explored. The present study, though it aimed to, cannot give a complete picture, but will hopefully start a process that will allow us to understand the significance of the pilgrimage sites of a Church which was in a state of oppression in the second half of the 20th century.

A MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚTI REMETESÉG ÉS ZARÁNDOKTEMLOM A 18. SZÁZADBAN

Művészettörténeti problémák, megoldási kísérletek¹

A szentkúti kegyhely történetével foglalkozó kutató a hely jelentőségéből kiindulva abban reménykedhet, hogy számos – művészettörténeti szempontból is – jól használható adatot tartalmazó történeti forrás áll a rendelkezésére. Jelen kutatás során azonban a korábbi szakirodalom áttekintéséből már lehetett sejteni, hogy meglehetősen kevés olyan írott forrás maradt fenn, amely a Szentkúton folyó 18. századi építkezésekre vonatkozó adattal szolgálna. Ennek legfőbb oka, hogy a szent helyet gondozó és az első építkezéseket vezető remetékhez kapcsolódó iratanyag nagyon kevés, másrészt a templom építését elkezdő, majd befejező kegyúri család, az Almásyak levéltára, amelyben minden bizonnyal megtalálhatóak voltak a munkálatokat kísérő írott dokumentumok is, roppant töredékesen maradt fenn. Az archívumban fellelhető néhány művészettörténeti adat a család más birtokain álló emlékekre vonatkozik.²

A csekély mennyiségű forrásanyagot két nagyobb csoportra bonthatjuk. Az elsőbe az írott források tartoznak: ezek alapvetően az esztergomi főegyházmegye területén a 18. században végzett kánoni látogatások jegyzőkönyvei, amelyekből legalább az építkezések időhatárait viszonylag pontosan lehet követni; a másik csoportot a képi források jelentik: azok a sokszorosított grafikai eljárással készült ábrázolások, amelyekben a völgy épületeit és a kegyzobrot örökítették meg a 18. század második felében. A művészettörténeti kutatás szempontjából nem elhanyagolandó tényező, hogy maga a vizsgált emlékegyüttes egy része, a kegytemplom és a kolostor még ma is áll, így ezek az épületek és berendezésük jelentik a kutatás számára a harmadik, egyben legfontosabb kiindulási alapot. Ezek egybevetésével kísérreljük meg a kegyhelyen folyó 18. századi építkezések és a templom berendezésének művészettörténeti feldolgozását.

¹ A tanulmány elkészítését az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport is támogatta.

² Az Almásy család MNL OL-ban őrzött levéltári anyagait a Művészettörténeti Dokumentációs Központ munkatársai regesztázták. A cédulákban Szentkútra vonatkozó adat nem található. Ld. BTK MI A – I – 43

Épületek a 18. században

Szentkúton a 18. század első évtizedeiben kezdtek el szilárd anyagból kápolnákat, illetve remetelakokat építeni a csodatevő erejűnek tartott forrás közelében.

Az első olyan vizitációs jegyzőkönyv, amelyben a szentkúti remeteséget is leírják, 1731-ből maradt fenn.³ Ebből kiderül, hogy a mennybe felvett Boldogasszony (Nagyboldogasszony) tiszteletére szentelt kicsiny kápolnának nem volt sekrestyéje, belül sík deszkamennyezet fedte, s két oltára volt. Ekkor már említik a kegyszobrot és a hozzá kapcsolódó fogadalmi tárgyakat. Sajnos a kápolna pontos építési idejéről, építetjéről, a kegyszobor eredetéről nem írnak semmit. Megjegyzik azonban, hogy a kápolna közelében található „szent kút” csodákról híres. Éppen építés alatt állt a kálvária, amely alatt egy használható, hordozható oltárkővel ellátott oltárt említenek. A zarándokhelyen ekkor egy világi pap, két ferences harmadrendi remete és egy kocsis élt állandó jelleggel. A remeték lakása fából épült, a vizitátorok kényelmesnek találták, három cella, ebédlő, konyha és pince, valamint két kamra volt benne. Említenek még egy kertben álló házacskát a cselédség számára.

A következő vizitációt 1755-ben folytatták le.⁴ Az ekkor felvett jegyzőkönyv számos helyen szó szerint idézi az előzőt. A kápolnát ekkor már elhanyagoltnak és romosnak találták. A hívek adományaiból tartották fenn, de az összegyűlt javak az akkori adminisztrátor, Benkovics Mihály ciszterci pap (a morvaországi velehradi konvent tagja, aki Pásztórról jött ide)⁵ szerint minden évben elfogytak a kápolna szükségleteire, így a felújítására már nem futotta belőlük. Benkovics húsz éve misézett itt, s ő viselte a hely gondját is, amely a velehradi apát és konvent zálogbirtoka volt. A kápolna környékén említik a szent kutat, amelyhez közel áll a kálvária, amelyben egy oltár is van. Noha a kálvária tartós anyagból nem sokkal korábban épült, már kezdett romosodni. 1731-ben azt írták, hogy a kálvária építés alatt áll, tehát 1755-ben akár már több mint két évtizede készen lehetett.

1761-ben újabb vizitáció zajlott.⁶ Megemlítik, hogy a szent kút mellett éppen most épül a Nagyboldogasszony-templom, amelyet Almásy János tanácsos adományából két évvel korábban kezdtek az alapjaitól építeni, mivel az itt álló, korábbi

³ Ekkor Kisterenye filiája. EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. IV. Lib. 23. p. 71–72. A vizitációk jegyzőkönyveinek anyagából készült jegyzeteket Siptár Dániel bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is hálásan köszönök.

⁴ Bárkány filiája. EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. IX. Lib. 42. p. 226–227.

⁵ 1721-ben szentelheték pappá, s egy év múlva érkezett Pásztóra a velehradi ciszterci monostorból. 1757. november 12-én, Szentkúton hunyt el, két nap múlva ott temették el a templom Szűz Mária oltára előtt. BÉKEFI, 1902a. 87–88., 393.

⁶ Bárkány filiája. EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. XVI. Lib. 80. p. 143–144.

romos kápolnát az ordinárius engedélyével lebonthatták, de az új még nincs megáldva. Az új templom szerkezetének befejezése a közeljövőben várható: szilárd anyagokból épül, hossza a tornyokkal együtt 15 öl, magassága 5 öl, szélessége 8 öl, a hajó alaprajza oválisra emlékeztet. Még nincsenek padok, hiányoznak az ablakok és a karzat, a tornyok is csak 5 öl magasságig készültek el.

Feljegyzik, hogy a kegyhelynek ekkor nincsenek állandó bevételi forrásai sem. A vizitáció idején a pénztárában a hívek összegyűjtött adományaiból 120 rajnai forint készpénzt találtak. Azt is megjegyzik azonban, hogy az ott lakó remete, Bellágh Antal adminisztrátorsága idején az elmúlt három évben az építkezésre, az ahhoz tartozó dolgokra, valamint egyéb belső templomi szükségletekre kapott 800 forint sorsa írásban is jól nyomon követhető.⁷ Sajnos jelenleg éppen ezt a forrást nem ismerjük, pedig ennek segítségével közelebb juthatnánk az építkezéssel kapcsolatban felmerülő kérdések megválaszolásához.

A vizitáció során ismertették a templom gazdag felszerelési tárgyait is, amelyeket alapvetően az Almásy család különböző tagjai vettek. A templomnak ekkor még egy oltára volt, amelyen hordozható oltárkő felett miséztek. Említenek egy négyváltozatú régi orgonát és két harangot, melyek közül az egyik kicsi és régi, a másik kétmázsás és új, Bellágh atya vette, de még nincs megáldva. Megemlékeznek a szilárd anyagból épült kálváriáról is, amelyhez nyilvános oratórium tartozik. Ezt régen a remeték építettek, és a hívek kegyes adományaiból máig rendben megőrizték. Ez arra utal, hogy a korábbi vizitációban olvasható állapotához képest már helyre is állították. A földesúr jelenleg Almásy János, katolikus, aki mind a remeteség, mind a templom kegyúri jogát bírja a telek és építés jogán. Előtte Benkovics Mihály a pásztói ciszterciék mint zálogbirtokosok nevében 24 évig, 1756-ig adminisztrálta a helyet.⁸

A vizitáció során a remeteség lakóépületét is leírták: a templomhoz csatlakozik, kétszintes, felül két cella, alul is két helyiség található (egy konyha és egy kamra). Szilárd anyagokból 1758-tól fogva épül Almásy János költségén, és most, 1761-ben fejezték be, de még nincs dotálva. A remeték jelenleg hárman vannak, akik a remetepap napi stipendiumából, valamint kegyes adományokból élnek.

⁷ Később Bellágh életrajzi adatait is közlik: A remetepap neve Bellágh Antal, aki 53 éves, művelt, példás erkölcsű. Az ordinárius engedélyével Szent Antal apát remeteviseletét Esztergom vármegye Csima nevű pusztájában, Bajna mellett az esztergomi főegyházmegyében vette fel 1752-ben, korábban sok évig az egri egyházmegyében volt debrői plébános és alesperes. Csimán 5 évig volt, Szentkúton pedig 4 éve adminisztrátor, mindennap miséznek, gyóntat, prédikál és katekézist tart, amíg ereje engedi.

⁸ Ez az adat pontatlanul szerepel a jegyzőkönyvben: Benkovics 1735–57 között volt szentkúti adminisztrátor, a ciszterciék zálogbirtoklása 1733-tól 1757-ig tartott. Erre, valamint Bellághra és Benkovicsra ld. még Siptár Dániel tanulmányát a jelen kötetben.

Almásy János (1691–1765) kegyhelyhez fűződő személyes kapcsolata régóta jól ismert. Ennek a személyes érintettségnek köszönhető, hogy a ciszterciektől makacs kitartással próbálta megvásárolni ezt a birtokot, ami nem ment könnyen, de végül sikerült. A folyamat részleteit Békefi Remig dolgozta fel a pásztói ciszterci kolostor történetét bemutató művében.⁹ Feltehetően éppen ennek a birtoklással kapcsolatos huzavonának köszönhető, hogy Benkovics Mihály ciszterci nem mert, vagy nem tudott nagyobb összegeket fordítani a kegyhely kiépítésére, nagyobb szabású fejlesztésére, amit a vizitátorok még 1755-ben számon is kértek rajta. Annyi biztos, hogy gyűjtött az új templom építésére, mert 1758. március 5-én megjelent Pásztón Almásy János provizora, hogy a Benkovics által e célra gyűjtött alamizsnát elkérje.¹⁰

Az írott források után, amelyekből az építkezésekre vonatkozó alapadatok kiderültek, most vegyük sorra a képi forrásokat.¹¹ A kegyhely 18. századi állapotáról jó összképet nyújt Zeller Sebestyén – feltehetően az 1760-as években készült – rézmetszete, amely kellő távolságból, nagy rálátást biztosítva ábrázolja a zarándokhelyet: hármás hegy előtt, lankás tájon hat- vagy nyolcszögletű kálvária, mellette egy másik kápolna (talán a kútház), Mária-oszlop, a zarándoktemplom és a hozzá csatlakozó kolostor, valamint elszórt remetelakok és zárt kertek együttese bontakozik ki (1. kép).¹² A hegyek fölött a középtengelytől balra két angyal emeli magasba a rokokó hátfal előtt posztamensre helyezett, öltöztetett, megkoronázott kegyszobrot. A metszeten ábrázolt épületek közül mára sok az enyészeté lett, egyedül a templom és a kolostor áll, bár utóbbi jóval nagyobbnak tűnik a mai formájánál, mivel a rajzon kerengős épületként ábrázolták. Ez a különbség arra utal, hogy a metszet több részlete csupán a tervezett, de soha meg nem valósuló állapotot mutatja, amit az 1761. évi vizitáció fentebb idézett leírása is megerősít: a kétszintes kolostor alul és felül is csupán két helyiségből állt. Nagy András ferences 1777-ben (a metszetet készítő Zeller halálának feltételezhető évében) azt írta, hogy Almásy János a templom építését befejezte, és a kolostorból is elkezdett egy szárnyat.¹³ A tervezett quadrumból a ma is álló emeletes északi szárny épült meg, amelyet a 19. század közepén bővítettek. A Zeller-metszet forrásértéke több

⁹ BÉKEFI, 1902a. 227–243.

¹⁰ BÉKEFI, 1902a. 393. Azt nem tudni, hogy vajon ki is adták-e neki a kért összeget.

¹¹ A megye műemléki topográfiájában négy ábrázolást írnak le részletesen: GENTHON, 1954. 280–282.

¹² A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában lévő példányt (Itsz. T. 6340) közölték: GENTHON, 1954. 280., 264. kép. Egy csonka példányát (a szerző feltüntetése nélkül) itt közölték: SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, 1987. 121., kat. 222.; RÓZSA, 1998. 52., kat. 106., 119. kép

¹³ NAGY, 2006. 178–179.

szempontból kérdéses, inkább idealizált állapotot szeretne láttatni, feltehetően egy építési (látvány)terv alapján készült. A német szakirodalom *Idealansicht*nek nevezi ezeket az ábrázolásokat. Azt sem tudjuk, hogy Almásy vagy esetleg Bellágh megrendelésére készült-e a metszet, de minden bizonnyal a kegyhely propagálása volt a célja.

1770 körül jelenhetett meg a kegyszobrot bemutató metszetes szentkép, amely alatt a templom, a Mária-oszlop, a bal alsó sarokban pedig csupán a kútház ábrázolása látszik (2. kép).¹⁴

1797-ben nyomtatták ki Szentmihályi Mihálynak a kegyhely történetét ismertető munkája címlapelőzékeként a kegyszobor ábrázolását, amely alatt a zárándokhely összképe is jól kivehető (3. kép).¹⁵ A Binder János Fülöp budai metsző által szignált metszet talán már rögzíti a romlás jeleit. A kálvária kápolna egy jóval kisebb poligonális épületként jelenik meg, mint a Zeller-féle ábrázoláson. A 19. században alapvetően a Zeller-féle ábrázolás jelentette a későbbi grafikákhoz a kiindulási alapot.

A zárándoktemplomot a helyet gondozó Bellágh Antal Ádám egykori debrői plébános és remetetársai által összegyűjtött adományokból, valamint Almásy János jászkun kapitány, a terület birtokosa és kegyura felajánlásából kezdték el építeni 1758-ban, amire az 1761-es vizitáció során is utaltak. A munka öt évig tartott, 1763-ban Nagyboldogasszony tiszteletére áldották meg az új templomot (4. kép). Az építetőkre a kegytemplom főbejárata felett elhelyezett, faragott-festett kettős kőcímer utal (5. kép). Az Almásy család címere (bal oldali) jól azonosítható, a másikat azonban rendszerint a Verebélyi családdal hozták kapcsolatba. Ezt a meghatározást semmi nem indokolja, inkább Almásy feleségének, Borsy Annának (1700–1772) a családi címerét sejtethjük benne, amit megerősít, hogy a gyöngyösi ferences templom karzata alatt, a nyugati fal déli oldalán elhelyezett, 1794-ben az Almásy fiak és unokák által készítettett magyar „vörösmárvány” epitáfiumot koronázó, fehér márványból faragott címerpáron ugyanez az ábrázolás látható (6–8. kép).¹⁶

¹⁴ SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, 1987. 121., kat. 221.

¹⁵ SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, 1987. 121., kat. 223.; RÓZSA, 1998. 169. kép.

¹⁶ A Lorettói Szűz tiszteletére emelt kápolnát 1752-ben kapcsolták a gyöngyösi ferences templom-hajó nyugati végének déli falához. A kápolna alatti kriptába az Almásy család tagjai temetkeztek. DERCSÉNYI–VOIT, 1978. 159–160. A barokk epitáfium leírása a műemléki topográfiában nem szerepel. Felirata:

Piis Manibvs / Spectailis (!) ac Magnifici Domini / IOANNIS ALMASY / de / Zsady et Török
Szent Miklos / Sacrae Caesareo Regiae et Apostolicae / Maiestatis Consilarii / Excelsae Tabulae
Septemviralis Coivdicis / Inclytorm Districtvum Iazigvm et / Cvmanorm Svpremi Palatinalis
/ Capitanei / charae, item Conivgis / ANNAE BORSY / Moestae et Gratae / Proles / PAVLVVS
nempe et IGNATIVS Comes Filii / et ex ANTONIO et IOSEPHO / Nepotes / Anno

Egyelőre nem tudjuk, ki lehetett a kegytemplom tervezője, nem ismertek a kivitelező mesterek sem. A terv készítője, minden bizonnyal a megrendelők kérésére, a templom tervezése során a zarándokok hatékony ellátását tartotta szem előtt. A hajó centrális szerkezetű: majdnem négyzet alaprajzú magja belül görögkereszt formájúnak tűnik, melynek sarkait lekerekítették, a középső terét csehboltozattal fedték, míg a két keresztszár kívülről poligonális alaprajzú, így a hajó nyolcszögletűnek látszik. A hajó oldalsó bővíténeinek középtengelyébe nem oltárokat állítottak, hanem ajtókat nyitottak, ezzel is segítve a zarándokok mozgását.¹⁷ Az egész épülethez viszonyítva a két homlokzati torony alacsonynak tűnik (9. kép). A barokk metszetet nézve jól látszik, hogy a főhomlokzatot, a toronysisakokat és a hajó tetőszerkezetét később, már a 19. században átalakították. A tornyok között feszülő homlokzati fal eredetileg nem szabályos háromszög formájú, hanem íves vonalú timpanonnal záródhatott, ami lényegesen oldotta az alacsony tornyok súlyosságát. A homlokzatot díszítő három szoborfülke az eredeti koncepció része lehet. A középsőbe helyezett *Immaculata* 18. századnak tűnik, talán a mára elenyészett Mária-oszlop tetején állhatott eredetileg. A sisakok magasabbak, ívesebb formájúak lehetnek, s a hajó középpontjában emelkedhetett egy lanternás sisakú huszártorony is (legalábbis Zeller metszetén szerepel). Az épület tagozatai egyszerűek, a tornyokon és a főhomlokzaton dór pilaszterek tagolják a falsíkokat, a párkányok erősen profilozottak.¹⁸ Az építőmesterek feltehetően valamelyik közeli városból, talán Gyöngyösről, vagy Egerből érkeztek.

A toronysisakokat eredetileg zsindeley fedte, Almásy Gedeon 1853 szeptemberében bádogoztatta be ezeket négy pesti mester közreműködésével. A háztörténetből az is kiderül, hogy a torony alatti részeket két évvel korábban zsindeleyel fedték, de a bádogozáskor Almásy a két torony közötti timpanonra egy fából készült, fémlappal borított, a napsugaraktól tündöklő, kisméretű keresztet is helyezett.¹⁹ A szentély bal oldalán álló emeletes oratórium alsó helyiségét Almásy

MDCCXCIV Posvervnt. Az epitáfium alsó részén következik a hagyományos sírfelirat: Decessit Spectabilis ac Magnificvs Dominvs / IOANNES ALMÁSY / Die XI Mensis Aprilis Anno MDCCCLXV / Secvta est Chara Coniux / ANNA BORSY / Die XXIV Maii Anno MDCCCLXXII / Sit Eorvm Memoria / in / Benedictione / in / Perpetvum.

A 20. század második felében a kápolnát a templomtól leválasztották, garázsnak használták. Az utóbbi években urnatemetőként állították helyre, eredeti berendezése elkallódott. Ilyen címerpár került elő a szerencsi római katolikus templomban is. B. JUHÁSZ–LÁNGI, 2011. Megköszönöm Lángi Józsefnek, hogy erre felhívta a figyelmemet, és a dokumentációt megmutatta.

¹⁷ A templom építészeti felmérési rajzait közölték: GENTHON, 1954. 281–282., 264–268. kép

¹⁸ Az épületegyüttes részletes építészeti leírása: CSOMORTÁNY, 2017. Megköszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁹ „Hoc Anno Mense Septembri Illmus Dnus Patronus, Gedeon Almásy Ecclesiae Turres lamina alba obduci curavit, medio artifice Pestiensis D. Ludovico Simpli, et illius tribus sodalibus, np. An-

Edmund kegyúr 1867 őszén sírboltta alakíttatta, ekkor a szentély felőli ajtót befalazták, az oratóriumba pedig kívülről biztosították a feljutást.²⁰ A befalazott ajtót a 2010-es években lezajlott helyreállításkor újra megnyitották, amikor a kriptát szentségi kápolnává alakították.

A szentkúti zárandoktemplom lehetséges formai előzményeként meg kell említenünk a máriapócsi kegytemplomot is, amely jóval nagyobb méretben, de hasonló arányokkal 1732 és 1757 között épült fel egy kassai építőmester, Liczky Nikodémus tervei szerint és irányításával. A pócsi templomot 1749 őszén szentelték fel először, ekkortól használták, így azt sem zárhatjuk ki, hogy a szentkúti zárandoktemplom megrendelői, vagy tervezői akár ismerték is. Arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy eredetileg a két templom főhomlokzatának arányai is hasonlóak voltak, ugyanis a pócsi templom homlokzati tornyait csupán 1856-ban magasították meg egy szinttel.²¹

Az Almásy családnak, pontosabban Borsy Annának Máriapóccsal való kapcsolatára utalhat egy liturgikus tárgy is. Nagymihályi Géza görögkatolikus pap,

tonio Schaun, Joanne Starek, Carolo Szalczer. Opus duravit a 6a sept. usque 16am mensis Octobris. In singula Turri 30 quadratae Orgiae obductae. – in utraque Turri, summa est 60 quadratorum Orgiarum, singula Orgia quadrata obducta est 55e valutalibus florenis, seu 22o argenteis; labore arteficibus in argento soluti sunt 12220, seu mille ducenti viginti fl. c. m. – Eadem occasione, nova lignea Crux lamine totaliter obducta, erecta, et adplicata est ad summitatem montis (vulgo Meszes) ad vineas, infra quem stat Domus balneacea et Ecclesia penes Rivulum. Crux, sine effigie Jesu, solis splendori servit. Huius Crucis obductione, et sculptura solverunt 125 flor. valutales.

Partes inferiores Turrium, postquam ante annos duos, novis scandulis ligneis coopertebantur, ex hac causa, albis laminiibus intactae manserunt. Excepto labore Laminarii Opificis, Ascariis, Asseribus, Clavis, aliisque laboratoribus 100 conv. monet. florenos seu Centum Conventionalis Monetae Florenos. – Eodem tempore, Crux lignea parva, lamine tecta, inter duas Turres, quae radii solis instar splendescit, est apposita; – opus huius constitit 15 flor. valutales. – seu quindecim florenos valutales.” Protocollum 60.

Almásy Gedeon 1850-től 1862-ben bekövetkezett haláláig volt a templom kegyura. Mivel gyermektelenül halt meg, a kegyhelyet a továbbiakban Almásy Edmund patronálta az ő meghagyása szerint. Almásy Gedeon Pesten hunyt el 1862. szeptember 16-án, 62 évesen, majd ugyanabban a hónapban 20-án a szentkúti templom közepén található sírboltba temették. Protocollum 259.

²⁰ „Sírbolt építtetése Október hóban. / 1867ik év Október hó 9én nagy eső éjjel nappal. 11én délután nagy esőben érkezett ki Gyöngyösről a kőműves, hozzá fogván a sírbolt építéséhez. – Ez a sírbolt az épület baloldalán lévő Nagyságos Kegye Úri oratórium alsó épületében készítettet. Mely helyiség meg szemlélésére Nagyságos Almásy Edmund Jó Kegye Urunk és Nagyságos kedves jó Kegye Úrnőnk e hó 13án vasárnap, nagy sárban jöttek ki Tiribesről – az oratóriumban való feljárásra kívülről nyitattott ajtó, eddig ez belől volt, a templombóli bejárás az oratóriumba befalaztatott. Itt volt e napon Fülekről frater Hyppolitus Pribera Szerzetes, ki szemtanúja az elkezdett sírbolt építésének – a’ munka november 15én fejeztetett be. Az építő mester Gyöngyösi volt. Neve Fischer József – a pállér Varga Antal és segédje Lakos Imre. Deus benedicat omnes.” Protocollum 317.

²¹ Erről ld. TERDIK, 2014. 31–44.

művészettörténész hagyatékából került a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteménybe egy kehely 2020-ban. A meglehetősen egyszerű, aranyozott ezüst kehely háromkaréjos talpköpenyének belső oldalán a következő vésett donációs felirat olvasható: „S. D. Anna Borsy ao. 1762. Fieri Curavit”.²² Sajnos a megajándékozott templom vagy oltár neve nem derül ki, így csak óvatos feltételezésként fogalmazzuk meg, hogy Nagymihályi Géza az 1970-es években talán Máriapócon, számos „lommal” együtt gyűjtötte be ezt a tárgyat, de az is lehet, hogy valamely más északkelet-magyarországi plébániáról került hozzá. Persze azt sem zárhatjuk ki, hogy Borsy Anna ezt a kelyhet eredetileg egy olyan szerzetesi templomnak adományozta, amelyet II. József idejében feloszlattak, s a tárgy ezt követően kerülhetett más plébániára.

Szentkúton a 18. században az utolsó vizitáció 1789-ben zajlott.²³ A templom építőjének Bellágh Antalt tekintik, de megemlítik, hogy a munkát az Almásy család 1758-ban (!) fejezte be (valójában ekkor kezdte). Új adat, hogy itt a festésről is megemlékeznek: az egész templomot Szent Pál és Szent Antal remeték tiszteletére festették ki. A templom hossza 10, szélessége 6, magassága 7 öltre rúg. Két homlokzati tornyát vörösre festett zsindegyel fedték. A tornyok hossza 2, magasságuk 13 ö. Az egyikben két harang található, egyikük 200, a másik 110 fontos, mindkettő ép. A templom nagyon világos, mivel öt nagyobb vasrácsos ablaka van. A hajó végében karzat emelkedik, rajta hétváltozatú orgonával. A szentélyt nem választja el rács a hajótól, az is teljesen ki van festve, hossza 3, szélessége 4 ö. Három oltára van, a főoltár Nagyboldogasszony tiszteletére, a rajta lévő szobrot csodatévőnek mondják. A két kisebb mellékoltár közül az egyiket, a jobb oldalt Szent Anna, a másikat, a bal oldalt pedig a „kis Jézust az ölében tartó Nagyasszony” tiszteletére emelték (nem egészen világos, hogy ez milyen Mária-ünnepre utal, inkább egy képtípust jelölhet). A leckeoldalon kényelmes szószék is van, ahogy tíz pad is kemény fából faragva.²⁴ Sekrestyéje szintén boltozatos, két magasabb ablakkal ellátva, ettől nagyon világos, hossza 2,5 ö, a leckeoldalon található, felette oratórium is van, nagysága a nagy ablakával együtt a templom szentélyéhez mérhető. A szentélyben az evangéliumi oldalon kredencia, a leckeoldalon pedig a fő-

²² Magassága: 23 cm; kupa szájmérője: 10 cm; talpátmérő: 14,5 cm. Leltározatlan. A kehely eredeti kupája elveszett, jelenleg egy 1900 körüli, historizáló kupa van a nóduszára erősítve.

²³ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 41–44. Ennek jegyzőkönyvét a bárkányi plébánián is őrizték, a Nógrád megyei műemléki topográfia hivatkozik is rá. GENTHON, 1954. 280.

²⁴ „Duae sunt laterales minores, quarum una in honorem S. Annae a dextris, altera intranti a sinistris in honorem ejusdem Magnae Matris in Gremio Jesulum gestantis est erecta. Datur hic et Cathedra ex parte Epistolae sat commoda, uti et scamna nro 10 ex duro ligno fabrefacta.” EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 42.

papi miséző számára megemelt hely van, ahogy a bejáratnál jobbra a szentsír helye is azonosítható.

Ekkor a sekrestyéhez csatlakozó remetelaknak fent és lent is két-két szobácskája volt. Ezek egyikét egy remete testvér, a másikat az adminisztrátor, a többit pedig az erre járó papok foglalták el. A remetelaknak volt egy kis konyhája és egy hozzá kapcsolódó udvara, valamint egy elég nagy kertje, amelyet a remete szokott megművelni, aki a hívek kegyes adományaiból élt.

A vizitációban még említik a kálváriadombot is, amelyet szép építészeti munkával régen emeltek a templom bejáratától balra. A kálvárián volt egy kápolna, amelyben a misézésre használt oltárt a nagy kereszttel és a két lator keresztyével, valamint a kereszt alatt szokásosan álló alakokkal díszítették. A kálváriadomb egyik oldalán a felmenésre, másikon a lemenésre szolgáló lépcsősor húzódott, a kettő között egy kis falazott kidomborodáson szószerék emelkedett. Alatta kelet felé pince volt, északra pedig mélyebben az Úr sírját ábrázoló boltozat, amely mise bemutatására is alkalmas. „De ez az egész épület a lépcsőkkel, valamint a felső falakkal és az ugyanott lévő stációkkal együtt az idő múlása miatt és patrónusok vagy jötevők híján napról napra összedőléssel fenyeget, sőt egy része már le is omlott, illetve a teljes kálvária megsemmisüléssel fenyeget, sőt a kút, amely a nép ideseregülésének eredeti oka, maga is romos” – jegyzi meg a vizitátor.²⁵

Az egykori kálváriáról a képi forrásokon kívül ebből a leírásból tudhatunk meg a legtöbbet. Egy olyan kétszintes építmény volt, amelynek felső részében a keresztre feszítést több szobor jelenítette meg, míg az alsó kápolnában a halott Üdvözítő ábrázolása utalt a szentsírra.²⁶ A metszeteken úgy tűnik, hogy a szoborcsoport a szabadban állt az építmény felső szintjén, míg a leírás azt sejteti, hogy inkább a sokszögű felső kápolna belső terében voltak elhelyezve a szobrok. Elképzelhető, hogy az a négy, egészen kiváló minőségű barokk szobor, amely a későbbi kálvária kápolna berendezéséhez tartozott, talán még a 18. század elején épült kápolna éke volt. Ezekre a templom berendezése kapcsán még visszatérünk.

Különös, hogy a kálvária építése során egyáltalán nem használták ki a természeti környezet által kínált lehetőségeket: a kápolna ugyanis nem valamelyik közeli hegycsúcsra vagy legalább a hegyoldalba, hanem a völgy legmélyebb pontjára, mesterséges magaslatra épült. Ennek a helyválasztásnak talán az lehetett az oka,

²⁵ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 43.

²⁶ A történeti Magyarország kálváriaépítményei még nincsenek szisztematikusan feldolgozva. Jó kiindulási alap Szilágyi István gyűjtése a trianoni Magyarország területén: SZILÁGYI, 1980. A legutóbbi kutatási helyzetképet is ő állította össze: SZILÁGYI I., 2001.

hogy az itt élő remeték egy része – ahogyan az ország más területein élő remeték között is sokan – ferences harmadrendi volt (ez az 1731-es vizitációból egyértelműen kiderül), akik számára a havonként előírt közös alkalmakhoz társuló ájtossági gyakorlatok között kiemelt szerep juthatott a keresztút végzésének is,²⁷ s ezért nem volt ildomos távolabbi, nehezebben megközelíthető helyre tenni a közös imádság e kitüntetett helyszínét.

A kegytemplom belső díszítése, berendezése

A templom belső szerkezete nem, díszítése, berendezése azonban sokat változott az évszázadok folyamán.

A szentélyapsziban álló barokk főoltár pontos készítési dátumát, mesterét nem ismerjük (10. kép). Hordozható oltárkövét Esterházy László Pál váci püspöki helynök (1776–1780) 1777. március 17-én szentelte meg.²⁸ Felépítménye erősen lapított oválisból kiinduló alaprajzot követ, amelynek elkeskenyedő ívein magas lábazatra állított, kompozit fejezetű oszlopok és pilaszterek tartják a hangsúlyos párkányt, amelyre csigavonalakkal határolt oromzat illeszkedik. Az oltár csúcsán Szűz Mária nevének betűi ragyognak, az alatta lévő baldachinból a Szentháromság szoborcsoportja tekint a felépítmény középpontjában, sugárkoszorúval övezett, üveges szekrénybe helyezett kegyszoborra. A szekrény két oldalán Szűz Máriát mennybe vivő angyalok, az oszlopokon kívül Keresztelő Szent János és Remete Szent Antal szobrai állnak, utóbbiak híven őrizve a templom építését kezdeményező remeték emlékét, illetve feltehetően a munkálatok két fő kezdeményezője, Bellágh Antal és Almásy János védőszentjeiként tűnnek itt fel. Az eredeti oltárasztalt, a későbbi tabernákulumot és az annak két oldalán lévő adoráló angyalokat a legutóbbi rekonstrukció során elbontották. Az egykori szentségházat 1852-ben Almásy Gedeon készítette Pesten a két oldalán elhelyezett adoráló angyalokkal együtt, amelyeket ekkor szeráfokként írtak le.²⁹ Nem sokkal később ugyancsak ő

²⁷ Erről ld. DÉNESI, 2005. 323–324., valamint általánosságban DÉNESI, 2001.

²⁸ „Portatile Majori Arae includit reliquias SS. Martirum Pauli et Fortunati, et est Consecratum per Paulum Ladislaum e Comitibus Eszterházy E. C. Vicarium, Praepositum Majorem et Administratorem ejusdem Episcopatus Anni 1777. 17a Martii.” Protocollum 2. Volt egy oltárkövük 1742-ből is, amely minden bizonnyal a korábbi kápolnához tartozhatott. Protocollum 64.

²⁹ „Tabernaculum. Virtus Supernaturalis operari nunquam cessat! etenim zelo Domus Dei ductus, Illustrissimus D. Gedeon Almásy qua Patronus, et singularis cultor Sacri Fontis, et amore Sanctissimae Genitricis Filii Dei succensus Ecclesiam, splendido nivei coloris Tabernaculo Pestini sculpto, ab utroque latere deaurata figura Seraphim stipato, atque sex Columnis doricis – eiusdem Coloris cum Capitellis auratis cincto, ornare dignatus est die 11a Martii 1852 – eodem tempore exurexit etiam pons ex ligno structus supra fati Domini expensis, in via currulis, prope effigiem

két chinaezüst (alpaka) gyertyatartót is adományozott a templomnak, amelyeket a szentségház tetejére, közvetlenül a kegyszobor elé helyeztek, s a misék alatt állandóan égnie kellett bennük egy-egy gyertyának.³⁰

Az oltáron lévő öltöztetett kegyszobornak, amely Szűz Máriát a kis Jézussal, baljában joggal, mindkettőjüket koronában ábrázolja, a pontos készítési ideje nem ismert (11. kép). Jordánszky Elek úgy vélte, hogy az Esterházy Pál által említett, s állítólag egykor a pásztói ciszterci apátsági templomban őrzött „csudálatos Boldogságos Szűz képével” volna azonos,³¹ amelyet Jordánszky szerint a kolostort a török és a protestantizmus miatt elhagyó szerzetesek Verebélyre vittek és elrejtették.³² Nem tudni, hogy Esterháznak milyen forrás állt a rendelkezésére. Sokkal valószínűbb, hogy egy olyan vándormotívumról van szó, amelyet minden elpusztult kolostorral kapcsolatban fölhoz: az egykor csodatevőnek tartott kép a protestánsok miatt elveszett. Jordánszky egyszerűen csak megtoldotta az Esterházynál olvasott adatot, hogy a szobrot minél ősbibbnek tűntethesse fel.³³

A szentkúti szobor a stílusa alapján nem tekinthető középkorinak, de még 17. századi darabnak sem. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a szent forrás mellett épült korábbi kápolna számára faragták, valamikor a 18. század első évtizedeiben (az 1731-ben lefolytatott kánoni látogatás jegyzőkönyvében³⁴ már említik). Fontos, eddig még nem közölt adatokat őrzött meg az eredetével kapcsolatban Benkovics Mihály. A kegyhelyről szóló kéziratos munkája harmadik változatában azt írja, hogy a kegyszobor történetét már tíz éve próbálja megismerni: mindenféle kérdezősködött ezzel kapcsolatban, de csupán annyit tudott meg, hogy a szobrot gyöngyösi lakosok ajándékozták a kápolnának. Arra a kérdésre, hogy pontosan ki készítette s ajánlotta fel, csak 1744-ben kapott választ. Ebben az évben ugyanis a Nagyboldogasszony-napi búcsú után ide látogató gyöngyösi nemes embert, Borcs Mátyást is kikérdezte ezzel kapcsolatban. Borcs aztán szeptember 25-én

lapideam S. Joannis Nepomuceni, ubi via processionalis, arboribus Tiliis explantata, ornamento deservit devotisantibus. – pro his, laus Deo summa! Merces patrono aeterna! – Constitit Opus Tabernaculi 735 valut. florenos.” *Protocollum* 50.

³⁰ (1853) „Ecclesia S. Fontis, ex magna munificentia Illustrissimi D. Patroni Gedeonis Almásy ditata. Eam, duabus amoenis Candelabris argenteis Chinensi adornavit. Earum pretium, iuxta fassionem propriam D. Patroni, erat Mille valuales floreni 1000 – Adlocatae sunt ad summitatem Tabernaculi ante Iconem Magnae Matris, seu obviam Iconis, in quibus semper duae candelae sub divinis ardent. Locum, solus D. Patronus exsignavit.” *Protocollum* 59.

³¹ ESTERHÁZY, 1696. 187.

³² JORDÁNSZKY, 1836. 36–39.

³³ Varga Lajos hívta fel a figyelmet arra, hogy a 19. század közepén a szomszédos Tar plébánia-templomában tényleg tiszteltek egy olyan Mária-képet, amely Pásztóról származott, de ennek sem ismert a pontos eredete. VARGA, 2015, 81–82.

³⁴ Ld. fent a 3. jegyzetet.

küldött magyar nyelvű levelében érdekes adatokat osztott meg vele a szobor eredetéről. A levélből kiderült ugyanis, hogy Almásy András gyöngyösi plébános adott engedélyt egy fiatal lánynak, hogy pénzadományokat gyűjtsön, a befolyt összegből egy szobrot készíttessen, s azt körmenetben Gyöngyösről kihozva Szentkúton elhelyezze. Ez meg is történt 1705-ben. A kislányt a levél Taliánnak nevezte, de hogy gyöngyösi volt-e ezzel a vezetéknevvel, vagy olasz származású, nem lehet tudni. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy erényes életű lehetett, jó kapcsolatot ápolhatott a Szűzanyával, ha ezt a szoborállítást meg tudta valósítani. Aztán arról elmélkedik a ciszterci szerzetes, hogy a gyöngyösi kislány adománya valóban elnyerte Szűz Mária tetszését.³⁵ Almásy András 1664 és 1704 között állt a városi plébánia élén. Fontos szerepe volt abban, hogy az Almásy család tagjai (a kegyhely későbbi patrónusai), Heves vármegyében szilárdan meg tudták vetni a lábukat.³⁶ Megjegyzendő azonban, hogy a Benkovics által közölt év elég korainak tűnik a szobor készítési idejének, ugyanis nehezen képzelhető el, hogy a szatmári béke előtt itt bármiféle kegyszobor háborítatlanul átvészelt volna a viharos kuruc időket annak ellenére, hogy a búcsújárás tényleg nem szűnt meg, legalábbis Almásy János ezt állította.³⁷ Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy valamikor 1711 és 1731 között készülhetett.³⁸

Érdekes, hogy a szentkúti szobor esetében az öltöztetés szokása nem később alakult ki – mint oly sok, főképp középkori kegyszobor esetében ez történni szokott –, hanem már eleve így készítették el a figurát, amit a Szűz testének viszszafogott kidolgozása tesz egyértelművé: csupán az arca és kézfeje van aprólékosan kifaragva, amelyeket nem takarnak a ruhák. A gyermek Jézus alakját 1851-ben Bécsben újrafaragtatták, ekkor a pozícióját is megváltoztatták: nem Mária jobbára tették, mint korábban, hanem eléje helyezték. Az új szobrot Vinzenz Eduard Milde bécsi érsek (1832–1853) áldotta meg, amiről egy hitelesítő levelet is kibocsátott, a régi Jézus-szobrot egy dobozba helyezve visszahozták Szentkútra. A kegyszobor aranyozott ezüst, ékkövekkel díszített fogadalmi koronáit ugyancsak ekkor, szintén az Almásy család készítette.³⁹ A legutóbbi hely-

³⁵ BENKOVICS, 1744. 231r–233r

³⁶ Életéről, működéséről: MOLNÁR, 2005. 40–55.

³⁷ Almásy egy – a 19. századi háztörténet lapjain fennmaradt – levelében utalt rá, hogy gyerekként épp 1705-ben járt Szentkúton. *Protocolium* 75. A levelet a kegyhelyismertető is rendre idézik, legújabban PALKÓ–ORBÁN, 2000. 55. Ld. még Siptár Dániel tanulmányát a jelen kötetben.

³⁸ A kegyszobor restaurátori vizsgálatáról rövid beszámolót közöl PALKÓ–ORBÁN, 2000. 174–175.

³⁹ „Anno eodem D. Patronus Illmus Gedeon Almásy effigiei b. m. Virginis et Jesu Viennae novam argenteam, et inauratam cum 12 stellulis Coronam curavit, duae constiterant 1000, mille valutares florenos: Hac occasione effigies Jesu ex ligno nova sculpta est, antiqua confracta in Cista Ecclesiae asservatur, nova benedicta est Viennae per A. Eppum Vincentium Mildae, ut litterae eius super

reállítás során a kegszobor alatt, üvegezett vitrinben elhelyezett offerek eredetileg nem ide készültek.⁴⁰

A szentkúti főoltár szerkezete leginkább a gyöngyösi ferences templom főoltárára emlékeztet, annak kisebb változatának tűnik. A gyöngyösi oltár mestereiről elég sokat tudunk: a templom címünnepét ábrázoló nagyméretű vászonképet Kronovetter Gábor pest-budai mester festette 1000 forintért.⁴¹ A szobrok (négy nagy és felül a Szentháromság), a tabernákulum és hat gyertyatartó elkészítésére id. Joseph Hebenstreit (1719–1783) pesti szobrásszal szerződtek 1760. február 4-én. A szobrász a munka befejezését Szent Mihály napjára vállalta, s 620 forintot kapott érte.⁴² Ugyancsak ez a szobrász dolgozott a templom diadalívének déli, külső oldalán álló Páduai Szent Antal oltáron is 1759-ben (12. kép).⁴³ Itt az egyik szobor Keresztelő Szent Jánost ábrázolja, amelynek megformálása – a fej, a lábak beállítása, a bárány – a szentkúti főoltár egyező témájú szobrán köszön vissza (13–15. kép). Más beállítása, de több részletében hasonló Keresztelő Szent János-szobor áll a vácrátóti római katolikus templom Szent Anna mellékoltáráon, amelynek készítőjeként szintén őt határozták meg a gyöngyösi mellékoltár szobraiból kiin-

actum benedictionis demonstrant. Recentissime Illmus D. Patronus mense Juni Anni Currentis 1851. Crucem cum effigie Salvatoris e ferro fusam in valore 225 valut. floren. e Stiria advehendam. et in ingressu e Via Regia ad S. Fontem locari curavit.” Protocollum 40–41.

Ugyanebben az évben az Almásyak az offerek beolvasztásával ezüst liturgikus edényeket is készíttettek Pesten a templom számára: „Anno hoc, Pestini, ex piis oblatiis argenteis aureisque anathematibus Ecclesiae S. Fontis D. Josephus Schikinger faber argentarius ex inductu D. Patroni, Illustrissimi Gedeonis Almásy pro necessitatibus nominatae Ecclesiae, ex integro novum argenteum inauratum Ciborium 50a quinquaginta Unciarum, simul Crucem seu Pacificale 30a Unciarum ponderantes paravit, in pacificali effigies Salvatoris inaurata splendet. Frustra omnia anathematum, quae dissimilis valoris erant, prius ea Artifex liquefecit et sic ad valorem 13m probae fusit. Totum argentum Ecclesiae 102 centum duas uncias ponderabat, singula uncia redempta ab argentario erga pretium 2 duorum flor. conv. monet. et 30 xr. – adque adhuc D. Patronus accessit 86 octaginta sex flor. conv. monet. Et sic duo haec vasa sacra pretio 200 fl. ducentorum fl. c. m. praeparata sunt.” Protocollum 43–44. Vö. LENCSÉS, 1877. 116., 118–119. Az itt említett Schikinger József ötvösnek nem sok művét ismerjük. 1813-ban Pesten született, 1842-től mester, 1870-ig vannak róla adatok. Vö. P. BRESTYÁNSZKY, 1977. 342.

⁴⁰ Ezek az esztergomi ferences Szent Anna-templom *Maria Hilf* kegyképének oltárához tartoztak. Megköszönöm Fáy Zoltánnak, hogy erre felhívta a figyelmemet. Az offerek történetét ismertette: FÁY, 2011. Természetesen Szentkúton is volt számos offer, amelyekről a leltárak és a háztörténet kötetei is megemlékeznek. Vö. CHINORÁNYI, 1929. 64–65., valamint ld. Fáy Zoltán tanulmányát a jelen kötetben.

⁴¹ DERCSÉNYI–VOIT, 1978. 160. Kronovetter a bécsi akadémiára is beiratkozott 1738-ban. Erről a munkásságára vonatkozó irodalommal együtt ld. BUZÁSI, 2016. 177–178.

⁴² Az új főoltárt 1761. június 22-én Barkóczy Ferenc egri püspök (1744–1761) szentelte fel. FÁY, 1999. 69.

⁴³ DERCSÉNYI–VOIT, 1978. 160.

dulva.⁴⁴ Hebenstreit Ausztriából jött Pestre, 26 évesen az ottani pálos (ma: egyetemi Kisboldogasszony) templom oltárain dolgozott 1745-től kezdve. Sok művet kapcsol hozzá a szakirodalom,⁴⁵ de életműve újragondolásának szükségességét újabban Jávor Anna vetette föl a pesti szervita templom berendezéstörténetével összefüggésben.⁴⁶ Hebenstreit eleven ferences és gyöngyösi kapcsolatai tükrében nem zárható ki, hogy neki is jutott szerep a szentkúti kegytemplom berendezésében. Ha így van, akkor ezek a szobrok nem tartoznak a főművei közé. A főoltár építésének dátumát nem ismerjük – elképzelhető, hogy már az 1760-as években beállították, de az 1777-es oltárkőszentelés is utalhat talán a munka befejezésére.

Az 1789-es szentkúti vizitáció a templomban a főoltáron kívül két mellékoltárt említ, pontos elhelyezkedésük azonban nem egészen világos. A legutóbbi időkig két mellékoltár állt a diadalívben (Szent Anna és Páduai Szent Antal), ezek felépítményei már a 19. századból, festményei 1934-ből származtak.⁴⁷ A közelmúltbeli felújítás során ezeket más műalkotásokkal helyettesítették: a jobb oldali oltár helyére a barokk szószék került, míg a bal oldalon helyezték el a monumentális barokk korpuszt (16. kép).⁴⁸ A kálváriacsoport, amelyhez ez utóbbi is tartozott, az 1730-as években emelt kálvária kápolna része lehetett. A 20. század elején kiadott képeslapok alapján úgy tűnik, hogy ez eredetileg négy szoborból állt, amelyek közül mára egy, a Mária Magdolnát ábrázoló mű elkallódott (17. kép).⁴⁹

A hajóból a diadalív előtti homorú íves szakaszba, alacsonyabbra helyezték át a barokk szószéket, amelynek pontos készítési idejét, mestereit nem ismerjük, 1789-ben már említik (18. kép). A szószék íves kosarát három dombormű díszíti: középen a menybe felvett Boldogasszony, két oldalán az evangéliumok szerzőiként Szent János és Szent Lukács jelenik meg (19–20. kép). A szószék hangvetőjének csúcsán, rokokó faragványokon a gyermek Üdvözítő áll, jobbával áld, baljában

⁴⁴ GRANASZTÓINÉ, 1998. 336., 5. kép

⁴⁵ Számos helyen dolgozott, a ferencesek számára is. Gyöngyösön kívül talán Jászberényben, ahol a ferences templom mellékoltárszobrai feltehetően az ő munkái (1775 körül), Szécsényben a Szent Ferenc-oltár Alter Antal asztalostól és Hebenstreit szobrásztól származik 1775-ből, Vácon pedig részt vett a ferences templom főoltárának restaurálásában 1761-ben. AGGHÁZY, 1959. 20., 23., 46., 82., 104., 124., 261., 295., 297–298. Az életmű megítélése képlékeny, a Hebenstreitnek attribúált művek száma időnként nő, majd csökken. Vö. KOMÁRIK, 2002. 467–469.; GRANASZTÓINÉ, 2004. 98–99.; KOMÁRIK, 2007.

⁴⁶ JÁVOR, 2018. 205–206., 208.

⁴⁷ Az oltárképeket Hollós Endre festette. PALKÓ–ORBÁN, 2000. 106.

⁴⁸ Van olyan szerző, aki a szoborcsoportot 1705-ből eredezteti (vö. ROZNIK, 1948. 16.), de ennek elég kicsi a valószínűsége.

⁴⁹ Szent János és Szűz Mária szobra még restaurálásra vár. Eredeti festékrétegeiket sajnos egy 20. század végi szakszerűtlen beavatkozás során eltávolították. A régi képeslapokat és a szobrok sorára vonatkozó információkat Fejes Antal ferences atyának köszönöm.

megváltó művének eszközét, a Szent Keresztet tartja (21. kép). Ez a szószék is a 18. század utolsó negyedében készülhetett. Ikonográfiai programja különleges: kosarán a Boldogasszony ábrázolásával tulajdonképpen a templom címünnepe jelenik meg, amelynek igazából a főoltáron volna a helye. A két evangélista kiválasztásában is a máriás szempontok érvényesülhettek: Lukács ír a legtöbbit róla, a *János jelenésében* szereplő Napbaöltözött Asszony pedig a Szűz Máriára vonatkoztatott szimbolikus teológiai beszéd fontos kiindulópontja lett a középkortól kezdve. A szószékkoronán feltűnő gyermek Üdvözítő talán már a ferences spiritualitás lenyomata.

Mivel nem ismerünk semmilyen pontos adatot a barokk berendezésen dolgozó mesterekről, stíluskritikai megfontolásokkal következtettünk, tettünk javaslatot a főoltár készítőjére, vagy legalább műhelyére. Hasonlóképpen járhatunk el a szószék esetében is. A művészettörténeti analógiák kutatását az Almásy családnak a korszakban, a környéken kifejtett mecénatúrájának feltérképezésével, a még álló emlékek és rájuk vonatkozó történeti adatok vizsgálatával kezdjük abban a reményben, hogy a hasonló korú és stílusú emlékek közelebb visznek a szentkúti emléktanyag pontosabb megismeréséhez is.

Almásy János és felesége, Borsy Anna leginkább Gyöngyösön, ottani házukban élt. Sajnos a birtokaikon található templomokon folyó építkezésekkel, berendezésükkel kapcsolatban is nagyon kevés adat maradt fenn. Tudható, hogy a család komoly részt vállalt Tarnazsadány – ahol kastélyuk is állt – középkori plébánia-templomának újjáépítésében. Az ekkor emelt nyugati homlokzati torony bejárata fölött faragott kőcímer hirdeti az Almásy család áldozatkészségét, az építkezés befejezési dátumát a sekrestyeajtó zárókövén olvasható 1763-as dátum jelzi. A bejárat fölötti faragott címer sokkal igényesebb, mint a szentkúti templomon elhelyezett címerpár (22–23. kép), mesterük minden bizonnyal különböző. A zsadányi templom barokk berendezéséből csupán az 1770 körül készült szószék maradt eredeti helyén (24–25. kép).⁵⁰ A szószék arányai, faragott díszai, a kosarára helyezett, a térdelő Nepomuki Szent Jánost ábrázoló dombormű, valamint a hangvetőjén álló, kezében keresztet tartó gyermek Jézus szobra mind formailag, mind stílusát tekintve a szentkúti szószék közeli rokonának tűnik, olyannyira, hogy akár azonos mester vagy műhely munkájának is tekinthetjük (26. kép). Annyi eltérés azért van, hogy a zsadányi szószék kosarának íve nem szabályos kör, hanem tört vonalú, díszítésében is több a rokokó motívum, mint a szentkúti darabon. Hasonló típusú szószék található a mezőszemerei Sarlós Boldogasszony-plébánia-templomban is,

⁵⁰ DERCSÉNYI–VOIT, 1978. 637–639., 873–875. kép; SOÓS, 1985. 352. A templom berendezésére vonatkozó dokumentumok az Egrí Főegyházmegyei Levéltárban nem találhatóak.

amelyet 1766-ban a Fáy család építtetett (27. kép).⁵¹ Az itteni szószék kosarának lapos domborművén Keresztelő János egészalakos ábrázolása látható. A kosár íves formája a zsadányiéra emlékeztet, bár az oldalait díszítő ornamentek egyszerűbbek. A hangvetőn nem a gyermek Üdvözítő, hanem a két kőtáblát tartó gyermek angyal tűnik fel (28. kép). Ebben az esetben elképzelhető, hogy ugyanaz a szobrász működött itt is, mint az előző két helyen. A zsadányi és a szemerei szószék értékelését nehezíti a szobrászati részek plasztikáját erősen eltorzító átfestés is.

Az Almásyak egyházi mecénatúrája részben Gyöngyöshöz kötődik: a Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt, középkori ferences templomhoz kriptát, föléje lorettói kápolnát emeltek 1752-ben úgy, hogy a hajó déli falának a karzat alá eső szakaszán egy nyílást nyitottak, s ahhoz kapcsolták az új kápolnát, alatta a kriptával. Két év múlva a kápolna bejáratához díszes rácsot is készítették.⁵² A kápolna oltárán rács mögött volt látható a lorettói kegyszobor másolata, amelyet a rajta lévő selyemruhákkal együtt az Almásy család adományozott.⁵³ 1761-ben a *Pietà* kápolnát is megújították, átépítették, bővítették, amelynek költségeit szintén Almásy János fedezte.⁵⁴ Ezekben a kápolnában ma már nincs olyan berendezés, amelyet a szentkúti emlékekkel össze tudnánk hasonlítani.

A jezsuiták gyöngyösi Szent Orbán-templomában Almásy özvegye, Borsy Anna 1767-ben a Gonzága Szent Alajos tiszteletére emelt mellékoltár költségeit fedezte (29–30. kép).⁵⁵ Faragók és festők nevei sajnos ezek esetében sem kerültek elő. Ennek az oltárnak a stílusa különbözik a szentkúti berendezésétől, mesterük biztosan nem azonos.

Csupán sejtjük, hogy olyan mesterek kaptak megbízást Szentkúton, akik vagy gyöngyösiak voltak, vagy ottani tevékenységük során kerültek kapcsolatba az Almásy család tagjaival. Ha a főoltár állítását a templomot építtető házaspár már nem élte meg, akkor minden bizonnyal gyermekeik – akik tovább is támogatták

⁵¹ DERCSÉNYI–VOIT, 1978. 423–425.; SOÓS, 1985. 249. Megköszönöm Köves-Kárai Petra művészettörténésznek, hogy a plébániákon tett látogatásunkat előkészítette és a helyszínekre is elkísért.

⁵² STILLER, 1911. 86. (A szöveget újra kiadták, kevesebb illusztrációval: FÜLÖP–LISZTÓCZKY, 2015.) Ld. még: FÁY, 1999. 67.

⁵³ STILLER, 1911. 88. Az oltáron szentségház is volt angyalszobrokkal. Az 1904-es tűz után a főoltár eredeti tabernákuluma is ide került. Uo. 86.

⁵⁴ FÁY, 1999. 68–69.

⁵⁵ A gyöngyösi jezsuiták háztörténetét az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. Megköszönöm Mihalik Bélának, hogy erre a kéziratra felhívta a figyelmemet. Az oltárra vonatkozó rész: „Ara S. Aloysii eleganti colore, et auro inducta, munificam manum, et velut haereditariam in nos liberalitate Splis D. Joannis Almási relicta Viduae Annae Bors cunctis praedicat.” HDGy fol. 106r. Ismeri ennek szövegét, s megemlékezik az oltár állításáról: DEZSÉRI BACHÓ, 1944. 14–15.

a kegyhely fejlődését – vállalhattak nagyobb részt az új berendezés finanszírozásában.

A templom jelenlegi falképeit Steffek Albin (1896–1967) festette 1934-ben.⁵⁶ A korábbi falfestésre kevés adatunk van. Az 1789-es vizitáció szerint a templomhajó boltozatát a két első remete, Szent Pál és Szent Antal életéből vett képek borították,⁵⁷ amelyeket még a 20. század elején is lehetett látni.⁵⁸ A barokk gyakorlatból kiindulva úgy sejthető, hogy valamely metszetsorozat felhasználásával alkothatta meg kompozícióit az ismeretlen festő, mint ahogy történt ez például a tőketerebesi pálos templom hajójának gótikus hálóboltozatán, ahol Lieb Ferenc Remete Szent Pál és Antal életének jeleneteit festette meg 1777/78-ban.⁵⁹ Érdeemes megjegyezni, hogy a remeteéletmód a ferencesek számára is példaértékű volt. Erre utal a szécsényi ferences templom két barokk kori stallumán ábrázolt remetesorozat, amelyet németalföldi metszetek alapján festett meg az ottani alkotó.⁶⁰ A szentkúti templom szentélyének falait és boltozatát 1852-ben Almásy Gedeon újrafestette, ugyanakkor vörös színű, képekkel díszített lobogókat is adományozott a templomnak.⁶¹ A kegytemplom belsejéről 1929-ben publikáltak egy fotót,

⁵⁶ Ekkor a templomot teljesen felújították (pl. toronysisakok javítása, téglapadló helyett terrazót kapott): Napló 174–175.

⁵⁷ EPL AEV Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. p. 41. A vizitáció szövegét a rendház *Protocollum*-ba is bemásolták. Érdekes módon itt a templom befejezési dátumát 1758-ról 1742-re javították, ami nyilvánvalóan szintén nem helyes. A képeket is említő szöveg a *Protocollum*-ban: „Successive Capella illa exigua erat, pro recipiendo devotisantium. Post resignatam suam Parochiam Debröiensem Antonius Bellák e Dioecesi Agriensi qua Vice Archi Diaconus, in hoc deserto factus Eremita, is ex raribus oblationibus fidelium modernam Ecclesiam a fundamentis erexit, quae postea a Familia Almasiana 1758 (átjavítva: 1742) consummata, et in perfectionem deducta. Ex integro moderna Ecclesia in honorem SS. Pauli, et Antoni Eremitarum picta.” *Protocollum* 3.

⁵⁸ „Hogy kedvenc helye volt a remetéknek Szentkút, abból is látható, mivel a templom boltozata Remete Szent Pál életéből vett képekkel van kifestve.” FLUDOROVICS, 1913a. 23.

⁵⁹ A festő a bécsi Mathias Fuhrmann *Decus solitudinis* című Szent Pál életrajzának (megjelent: Bécs, 1732, Nagyszombat, 1734 és 1735) metszetei alapján dolgozott: JÁVOR, 2019. 67–75. Érdekesként jegyzem meg, hogy ennek a sorozatnak a metszeteit ragasztották be a soproni domonkos kolostor és templom 1837-ben készült modelljének falaira is (Soproni Múzeum, Sopron, ltsz. Ip.59.8.1), amelyet Oláh Rezső restaurált 2009-ben. Vö. KOVÁCS, 2009. 20., kat. 14. A metszetsorozatot nem azonosították. A majki kamalduli remeteség ebédlőjének falképeit 1762-ben feltehetően Vogel Gergely festette, akit a rendalapító, Szent Romuald illusztrált életrajzának metszetei inspirálták: SÁROSSY–SMOHAY, 2013.; HERCZEG–SÁROSSY–SMOHAY, 2019.

⁶⁰ Erről: PETNEKI, 1987. Az eredetileg a karzaton álló stallumok faragója Oszler Liborius (1740), festője 1744-ben Gergelyi Ferenc volt, aki a remetéket a kolostor könyvtárában található metszetes könyv alapján festette. NAGY, 2006. 63.; GENTHON, 1954. 376.

⁶¹ „Sanctuarii parietes a forniture inchoando, hoc anno expictae expensis D. I. Gedeonis Almásy per Alexandrum Seftyik, pictorem Berczeliensem, 85 florenis conventionalis monetae. – Pictor quousque laboravit in Ecclesia, per illud tempus, victu et hospitio providebat eum P. Administrator, quare a D. Illustrissimo Patrono, uno Cubulo Tritici, et uno Cubulo Hordei condonatus

amelyen jól látszik, hogy akkor az apszisban egy olyan figurális kompozíció volt, amely a 19. századnál nem lehetett korábbi.⁶²

A katolikus templomok berendezéséhez szorosan hozzátartoznak a körmeneti zászlók is. Szentkúton is voltak, a barokk kori vizitációkban röviden említik ezeket, részletesebb leírásukkal és eredettörténetükkel azonban inkább a 19. századi háztörténetben (*Protocollumban*) találkozunk. Ez már nem tartozik szorosan a témánkhoz, de mivel ezek a bejegyzések nem csupán vallástörténeti és néprajzi szempontból érdekesek, hanem a művészettörténeti kutatásban is hasznosítható adattal szolgálnak, ezért röviden ezeket is érintjük.

1852-ben két nagyobb zászlót is festettek a templom számára,⁶³ melynek képeit Braun István gyöngyösi festő jegyezte. Braun sokat dolgozott a környéken, nagyobb megbízásokat is kapott, 1823-ban az egri szemináriumi kápolna faképein dolgozott – életművéhez ez a két zászló is adalék.⁶⁴

Egy évvel később, 1853-ban Pádúai Szent Antal ünnepén egy szolnoki özvegyasszony ajándékozott két piros lobogót a kegytemplom számára. Az egyiket Szent József és a Szentháromság, másikat Szent Anna és a szentkúti kegyszobor képe díszítette, tetejükön sugárkoszorúba helyezett, aranyozott sárgaréz kereszt ragyogott, nyelük hosszú volt. A donátor kérésére ezeket a két mellékoltár közé, a szentély rácsába helyezték, közel a főoltárhoz. A ház krónikása a történetüket részletesebben is leírja. Ebből kiderül, hogy a zászlókat egy házaspár eredetileg a szentkúti templom számára készítette, de azok néhány évig a Szentkútra vonuló szolnoki zarándokokat szolgálták. A férj halála után, annak akaratából az özvegy visszaadta a zászlókat a szentkúti templomnak azzal a meghagyással, hogy a körmeneteken a pap és az Oltáriszentség mellett vigyék őket. A feleség a zászlók fenntartására 200 váltóforintból ígért alapot létrehozni a szentkúti templom szá-

est. Iterum, duo vexilla nova sericea ex rubra materia cum effigiebus Sanctorum Josephi, Mariae – item Joannis Nepomuceni, et Jesu Viennae empta a D. Ill. Gedeone Almásy. Quinquaginta Conventionalis monetae, seu in valuta 125. flor.” *Protocollum* 52.

⁶² Az oltár fölött kör alakú mezőben sugaras mandorlában jelent meg Szűz Mária a gyermek Jézussal egy fa előtt, az előtérben a forrás talán egy gyögyulásjelenettel (akárcsak a későbbi falképen), míg a háttérben búcsúsok vonulnak. CHINORÁNYI, 1929. (képek a 48. és 49. oldal között)

⁶³ „Anno priori, n.p. 1852o Duo maiora vexilla, ad huiatem Ecclesiam spectantia, quarum Icones, una cum materiis suis iam valde attritae erant. Haec bonae fidei viri, et Cives Oppidi Gyöngyös, uti D. Joannes Kovács, Tinctor vestium, qui ad utraque, materiam novam, nonque sericeam curavit. Imagines sacras autem ad ea, et ad utrasque partes pinxit expensis Societatis B. Magnae Matris Nominati Oppidi, D. Stephanus Braun pictor Gyöngyösiensis. Ad mandatum D. Antonii Szalay ductoris Societatis per quem pictura Imaginum exoluta, solvitque duabus Imaginibus, 80 octuaginta valuales florenos – Sit benedictio super hos Divina!” *Protocollum* 56.

⁶⁴ Pontos életrajzi adatai nem ismertek. Munkásságáról DERCSENYI–VOIT, 1969. 314–315., 328–329. kép

mára, de az összegből a bejegyzés megszületéséig még nem érkezett meg semmi. A házfőnök semmiképpen nem akarta elfogadni a zászlókat, mivel azok már évek óta egy másik városi templomhoz tartoztak. Erre az özvegyasszony a lánya és a jelenlévők előtt egyértelműen megerősítette, hogy a zászlók egyedül csak a szentkúti templomhoz tartoznak. Azért, hogy a zászlók elfogadása nehogy a szolnoki nép tudta nélkül történjék, az adminisztrátor atya a szentmise befejezése utáni áldást követően az oltár előtt átvette őket, majd a templomszolgák segítségével a két zászlót a kijelölt helyen felállították.⁶⁵ A zászlókon lévő képek ikonográfiáján túl a festőjükről, és a készítés egyéb körülményeiről ugyan nem derül ki semmi, de a leírás jól érzékelteti a kegyhelyet gondozó atyák bölcs odafigyelését, amivel a zarándokok felajánlásait kezelték.

⁶⁵ „Hac occasione (ti. 1853. június 13-án, Páduai Szent Antal ünnepén) ex Szolnok vidua Josephi Istványi incolae Szolnokensis Barbara Mogyorós, Ecclesiae S. Fontis donavit duo vexilla ex rubra sericea Materia: in honorem SS. Josephi, SSmae Trinitatis – in altero – S. Anna, et Effigies SSmae Matris Sacri fontis expictae videntur; – latis ligulis ornatae, circa materiam, sericeae fimbriae consutae sunt, Cruces stellatae, et inauratae ex cupro flavo, manubria longa; pro deportatione duo lora honesta pro bajulatoribus usuanda – Ad desiderium Donatricis, vexilla collocatae sunt ante Altare maius in Cratibus lapideis Sanctuarii, inter altaria S. Antonii de Padua, et S. Annae. Vexilla haec, ex singulari devotione mentionatorum, pro parte huiatis Ecclesiae procuratae sunt; – licet ea, aliquot annis, populo Szolnokiensi, ad S. Fontem venientibus in via deserviebant. Mortuo autem Josepho Istványi, alias Dézsi, comisit relictae viduae resignari Ecclesiae S. Fontis Eremitici; taliter: ut occasione processionum semper penes Sacerdotem et Ssmum portentur. – Uxor denati benefactoris, promisit ex dispositione denati mariti sui, pro conservatione Vexillarum titulo foundationis Ecclesiae S. Fontis deponendam summam 200rum conventionalium florenorum. – De qua summa, hucadusque nulla dispositio est facta; – Vexilla P. Administrator nullatenus voluit acceptare, cum illa iam ab Annis aliquot oppidanae Ecclesiae decori serviebant, et ibidem locum occuparunt. Interim, nominata vidua, illa, unice huiati Ecclesiae procurata et legata esse, coram sua propria filia, et pluribus praesentibus testibus affirmavit. – Quare, ne sine scitu populi Szolnokiensis acceptatio vexillarum fiat; terminato Missae Sacrificio P. Administrator post datam ad populum benedictionem, ante aram sollempniter occupavit, et ad locum designatum per servos Ecclesiae accommodatae sunt.” Protocolum 57.

SZILVESZTER TERDIK

HERMITAGE AND PILGRIMAGE CHURCH OF MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT IN THE 18TH CENTURY

Art historical problems, attempted solutions

In Szentkút the construction of chapels and hermitages built of solid materials close to the spring considered to be miraculous started in the first decades of the 18th century. Present-day pilgrimage church of the Assumption of the Virgin Mary was built between 1758 and 1763 from the offertory and donation of the administering priest Antal Ádám Bellágh and patron János Almásy (1691–1765). A sculpted and painted stone double coat of arms above the main entrance refers to the latter and his wife, Anna Borsy as donors. The head architect and the master builders of the church, however, remain unknown due to the lack of sources. Sebestyén Zeller made a copper engraving of the shrine in the 1760s, several details of which show it in a state that was only planned but never built. Later small scale graphic works, however, are based on this representation.

The exterior of the church has not changed much over time unlike the interior, which has significantly altered. The baroque main altar was probably made in the 1760s; its maker is unknown and in this regard not even the stylistic criticism and analysis lead to satisfactory results. Its superstructure has the iconography based on a highly flattened ellipse. The letters of the Virgin Mary's name shine on top, below them a sculptural group of the Holy Trinity looks towards the miraculous statue placed in a glass display cabinet, centerpiece of the superstructure. The statues of Saint John the Baptist and Saint Anthony of Egypt, patron saints of the mentioned initiators of the construction of the church are standing on the two sides. The original altar table, a posterior tabernacle and the two adoring angel figures on both sides of it were dismantled during the latest reconstruction. The miraculous statue, which is a dressed one, was probably made in the first decades of the 18th century. The figure of the Child Jesus was resculpted in 1851 in Vienna when its position also changed from the right hand of Mary to the front of her chest. The 19–20th century side-altars were removed from the arch in the 21th century. The one on the left was replaced with the monumental baroque crucifix that might have been part of the perished Calvary chapel elevated in the 1730s. To the right, the baroque

pulpit was relocated; it is probably contemporaneous with the main altar, its maker is unknown. Present-day murals were painted by Albin Steffek (1896–1967) in 1934. The antecedent paintwork covered the vault and displayed scenes from the lives of the first hermits.

MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT A SZÉPIRODALOMBAN

Vízfakasztás, patkónyomok

Számos néprajzi vonatkozású tanulmány kimutatta, hogy a legősibb kultuszhely a forrás, a kút: a belőle fakadó víz gazdag szimbolikája számos (kereszténység előtti) hitvilág része. Nem meglepő tehát, hogy a szakrális tájban lévő kutak, források vizét a népi vallásosság szentnek tekintette és használta. Ennek is köszönhető a szent kutak tisztelete¹ – Mátraverebély-Szentkúton ráadásul három forrás is ismeretes: Szent László ugratása, Köszvény-kút és a Rongyos-kút.² A természeti adottságok és a legendák stílusesszékői tehát ebben az esetben a víz szimbolikája révén kapcsolódtak össze. (A későbbiekben a kegyhelyismertető metaforahasználata tovább bővítette az ilyen típusú biblikus-szakrális összefüggések számát.³) Ezek irodalmi előképe az a bibliai történet volt, amelynek során Mózes a pusztai vándorlás során szomjazó népe számára vizet fakasztott a sziklából. Ennek nyomán kerülhetett ez az elem a szentek – például Szent Péter, Szent Bonifác, sőt Assisi Szent Ferenc – legendáiba is. A magyar emléktanyagban leginkább Szent László kunok elleni harcához kapcsolódik ez a szakrális cselekedet.⁴

A vízfakasztás a különböző kegyhelyekhez kapcsolódó Szent László-hagyományban gyakran egészül ki a sziklába vésődő patkónyomok motívumával, mely hangsúlyozza és igazolja a rendkívüli eseményeket. Ennek egyik legismertebb példája épp egy Mátraverebélyről szóló Lisznai Kálmán-vers nyomán terjedt el a művelt, versolvasó közönség körében.⁵

A Szent Lászlóhoz kapcsolható szépirodalmi művekben sajátos helyet foglalnak el a különböző, vízfakasztással kapcsolatos csodák. Mint Lukácsi Zoltán is kiemeli: „Meglepő, hogy ez a jelenet, ahogyan sok más legenda vagy csoda az ő életéből, nem szerepel László király középkori legendájában, amely nagy valószínűség szerint szentté avatása körül, a XI–XII. század fordulóján keletkezett.”⁶

¹ Vö. JUHÁSZ, 2006.; S. LACKOVITS, 2007; LANTOSNÉ IMRE, 1994; LANTOSNÉ IMRE, 1998.

² Bővebben: BARNA, 2014. 62–63. Vö. FORGÓ, 2019.

³ LÓRINCZ, 2002. 173–174.

⁴ MAGYAR, 2008.

⁵ MAGYAR, 1998.

⁶ LUKÁCSI, 2018. 55.

A mű ugyanis „a László halálát követő időkből számos csodás esetről számol be, de életében a misztikus imádság közben való felemelkedést (levitáció), illetve az éhező sereg táplálásához László imádságára csodásan megjelenő szelíd szarvas- és marhanyáj felbukkanását emeli ki. [...] [S]em a középkori legenda, sem az egyébként csodák bőséges tárházát felvonultató krónikák (Kézai Simon, *Képes Krónika*) nem tesznek említést László ezen tettéről.”⁷

Jelen ismereteink szerint a Lászlóval kapcsolatos vízfakasztás-csodát a ferences Temesvári Pelbárt említi először egyik prédikációjában, a 15. században – igaz, nem túl részletesen: „Erdélyre utalva” így ír: „Ugyanott láthatók sziklából csodásan fakasztott források is, Szent László imájára, amikor seregét kellett felüdítenie.”⁸ Ezzel a rövid utalással – Lukácsi Zoltán megfogalmazásával élve – a hitszónok szakrális közegben is „szalonképesé” tette, egyszersmind a ferences hagyományhoz kapcsolta a csodát. Vélhetően ez lehet az oka annak is, hogy a történetet és a Temesvári-helyet közvetve vagy közvetlenül a mátraverebélyi kegyhelyhez is köti a szakirodalom.⁹ Hasonló a helyzet a Szent László ugratására vonatkozó hagyománnyal is: az Érdy-kódexben szereplő utalást¹⁰ a leírások több helyszínhez kapcsolják, köztük a mátraverebélyi kegyhelyhez¹¹ is.

A barokk irodalomban ehhez hasonló forráskezelés figyelhető meg Szent László alakja kapcsán: az egyes szerzők mintegy mellékesen tettek utalást a vízfakasztás csodájáról – a helyszín pontos tisztázása nélkül. Igaz ez a prédikációszerzők, illetve a népéneknek korabeli gyakorlatára is. Előbbiek kapcsán megjegyzendő, hogy többet közülük vélhetően Illyés András szentéletrajza¹² alapján írtak, amelynek Lászlóra vonatkozó anyagát – így a csodákat is – Pico Ranuccio nyomán fogalmazta meg Illyés.¹³ Utóbb említett forráscsoportra jó példát ad az 1618-ban, a nagyszombati jezsuita iskolában született *Lelki paradicsom* László-himnusza: „Mint Moyses a kősziklából / vizet adsz és táplálsz abból / Népedet szép forrásból.”¹⁴

⁷ LUKÁCSI, 2018. 55.

⁸ V. KOVÁCS, 1982. 190.

⁹ LENGYEL–LIMBACHER, 2000. 115.; LIMBACHER, 2016. 50–51.

¹⁰ VOLF, 1876. 94. A szövegben László lábának, sisakjának és lándzsájának nyomaira utalnak: ez a motívum hagyományosan az ugratás-legenda eleme.

¹¹ Már a 18. században is úgy tartották, hogy a szentkúti víz Szent László lova patkójának nyomán fakadt: BENKOVICS, 1735–36. 32r–33r. A kegyhely nyomtatásban megjelent leírásai alapján pedig jól követhető a történet részleteinek egyre pontosabb kifermálódása: MIHÁLYI, 1899. 12–14.; CHINORÁNYI, 1929. 14–18., 123–127.; ZADRAVECZ, 1934. 53–55.; ROZNIK, 1948. 2.; PALKÓ–ORBÁN, 2000. 9.

¹² ILLYÉS, 1743. 832–833. (Első kiadása: 1682–83.)

¹³ ILLYÉS, 1743. 790.

¹⁴ BÁLINT, 1977. 497.

Mirákulumoskönyvek, kegyhelyismertető

A szentkúti kegyhelyhez kapcsolódó szépirodalmi hagyomány történetében újabb fejezetet jelentettek a mirákulumoskönyvek. Szentmihályi Mihály 1797-ben megjelent munkáját allegorikus címe kapcsán emelte ki elsősorban a szakirodalom.¹⁵ Nem csoda: a *Folyó vízzé nevelkedett kis kút. Az az: Mátra-Verebélyi vagy-is Tóth-Verebi, T. Neográd Vármegyében, Esztergomi Érsekségben helybeztetett Pusztában lévő Sz. Kútnak eredetéről, ottan lött történetekről, és a' Boldog, mindenkor Szűz Máriának e' Szent helyen való tiszteletéről irtt könyvetske* metaforarendszere első látásra a kegyhely kialakulásával van összefüggésben. Az ismertetőben ugyanis a következőképpen szerepel a címadás magyarázata: „E' könyvetskének, melly két Része osztatik, nevezete: Folyó vízzé nevelkedett kis Kút: (a) Mert e' szent Kút forrásnak, a' mint némely régi írásból vagyon erről emlékezet, egy kis gödör vala eredete, nevelkedvén pedig már most bővségesebb, faragott kövek közé foglaltatott, 's fedél alatt lévő folyó tiszta szép forrás. Külömben-is bővséges forrás víz, és folyás, mert nem tsak Neográd, és Heves Vármegyében, hanem a' Duna és Tisza között-is az ő híre és haszna nagy részént el-terjedt.”¹⁶ Ugyanakkor a főszövegben (a)-val jelzett hivatkozás a bibliai *Eszter könyvére* utal: „A' kicsin kút, melly folyó-vízzé nevedekék, és vilá-gossággá, és nappá változék, és igen sok vizekké árada [...]”¹⁷ Mindezek összhangban állnak a vízfakasztás (már elemzett) bibliai megjelenítésével, illetve teológiai magyarázatával is. Amint ezt a későbbi szakirodalom is kiemelte, ezek lényegében a Bibliában többször is említett, mózesi vízfakasztással állhatnak párhuzamban, megteremtve a biblikus mitizáció számtalan lehetőségét.¹⁸

A kegyhely történetét feldolgozó Szentmihályi-mű irodalom- és művelődés-történeti szempontból fontos és ezidáig kevésbé vizsgált vonása Esterházy Pál egyik legismertebb mariológiai munkájával¹⁹ fennálló kapcsolata. A kötetecske előszavában ezt a következőképpen fogalmazta meg a szerző: „Galantai Eszterházi Pál, Hazánk' Palatinussa, az 1696-dik esztendőben Bóldog Szűz Mária' tiszteletének öregbítésére öszve szedett, és ki-botsátott 1300. történeteket, mellyeket, a' kinek tettzik, bátran olvashat. Ezekhez hasonlók azok, mellyek e' könyvetskében fel-jegyezettetek.”²⁰ Ebben a jegyzésében Szentmihályi az Esterházy-mű ismeret-terjesztő jellegére utalhatott (és kevésbé a katalógusformára, illetve a mariológiai vonásokra). E két kötet sajátos kapcsolatát egy további adat is erősíti: Esterházy

¹⁵ KNAPP, 2001. 208.

¹⁶ SZENTMIHÁLYI, 1797. 8.

¹⁷ Eszt 10, 6 (ford. Káldi György)

¹⁸ LUKÁCSI, 2018. 55.

¹⁹ ESTERHÁZY, 1696.

²⁰ SZENTMIHÁLYI, 1797. 7.

Pál munkája volt forrása Jordánszky Elek 1836-ban megjelent művének, amelyben elődjéhez hasonlóan a Mária-kegyképek (és az ezekhez tartozó kegyhelyek) rövid bemutatását célozta a szerző.²¹ A Mátraverebélyre vonatkozó írás különösen érdekes, hiszen Jordánszky kegyhelytörténeti meglátása pontosan idézi Esterházy kapcsolódó jegyzéseit: „Erről az Ország szerte isméretes régi képről néhai Herczeg Palatinus Eszterás Pál külön említést nem tészen; ámbár véleményem szerint, ugyan az a' kép, melly hajdan a' Pásztói Templomban tiszteltetett, most Verebélyen a' szent kútnál tiszteltetik. Így ír pedig az említett Herczeg Nádor (Mennyei Korona: 187. szám alatt, 140 lapon) »Pásztói csudálatos bódog Asszony képe.« »Egerhez nem messze fundáltatott Pásztó nevű helyben egy Templom és Klastrom, a' hol egy csudálatos bódogságos Szűz' képe nagy tiszteletben volt mind addig, míg az eretnkség arra is eláradván, a' Szerzeteseket kiűzván, a' Klastromot is elrontotta.« Eddig a' Herczeg Nádor.”²² Jordánszky művében tehát lényegében összekapcsolódik a kegyhely révén Szent László és Szűz Mária kultusza.²³

A kegyhelyismertetőik közül szépirodalmi szempontból fontos kiemelni Chinorányi Ede ciszterci szerzetes munkáját is, amely bár 1929-ben látott napvilágot, Benkovics Mihály 1735-ben keletkezett kéziratos munkája alapján készült²⁴ (természetesen kiegészítve a Chinorányi által ismert újabb adatokkal). Irodalomtörténeti szempontból a vízhez kapcsolódó metaforák újabb formáját találhatjuk meg benne. A bevezetésben ugyanis a következők olvashatók: „Az evangéliumban olvassuk, hogy az Ur Jézus midőn Nikodémusnak a lélek ujjászületéséről beszél, így szól: »A szél ahol akarja, ott fú.« A szél titokzatos járásához hasonlóan az isteni mindenhatóság is ahol akarja, s akinek kívánja, ott és annak tárja föl irgalma kincseit. Krisztus Urunk Pétert, Andrást, Jakabot és Jánost halászat közben hívja meg az apostolságra. Midőn a viharzó tengeren a tanítványok az elmerüléstől félnek, felkeltik szendergéséből a hajócskában pihenő Mestert, és a háborgó tengert lecsendesíti az Ur Jézus. Az útban elfáradt Üdvözítő Jákob kútjánál megpihent és a szamariabeli asszonynak az örök életre szökelő vízforrásról beszélt.”²⁵ A szövegben tehát a szerző az isteni mindenhatóság és a váratlan kegyelem eseményeit

²¹ JORDÁNSZKY, 1836. 36–39.

²² JORDÁNSZKY, 1836. 36.

²³ Ez a gyakorlat nem egyedülálló: Kerny Terézia – egyebek között – a szécsényi ferencesek temploma kapcsán jegyezte meg a következőket: „László Szűz Máriához kapcsoltsága – ő »Bódog-asszony lovagja« – felidézi Szent István felajánlását: ő Máriának ajánlotta az országot halála előtt. Szent László hódolatát Szűz Mária előtt ettől kezdve több emléken is megtaláljuk. 1332-ben Szécsényben a ferences templomban készült a Szűz Mária előtt adoráló Szent László-ábrázolás, boltozati zárókö.” KERNY, 2009. 67.

²⁴ BENKOVICS, 1735–36.

²⁵ CHINORÁNYI, 1929. 3.

hangsúlyozza, de vélhetően nem ok nélkül került a biblikus allúziók sorába a kegyhelyhez is kapcsolódó kút-metafora.

A kegyhelyismertető további fontos jellegzetessége, hogy vélhetően búcsúsok használatára készült, és ebből adódóan tartalmazza a kegyhelyhez szorosan kapcsolódó ének- és imagyűjteményt is. Az egyházi irodalom gyakorlatának megfelelően ezek is kevés aktualitást tartalmaznak, a kiadvány azonban rögzíti a kegyhely történetéhez kapcsolódó, Szent László alakját középpontba helyező „néplegendát” is. A műfaji meghatározásból, valamint a szövegrész kötetben belüli elhelyezkedéséből is kitűnik, hogy az összeállítók egyértelműen szépirodalmi adalékként, mintsem történeti adatként tekintenek a benne foglaltakra. Nem véletlen, hogy a későbbiekben ájtatosságként is emlegették bizonyos művekben.²⁶

A kegyhelyhez kapcsolódó kegyességi művek vonatkozásában érdemes megemlíteni, hogy mátraverebélyi remete volt egy ideig Kókai Benedek is, aki a későbbiekben több népszerű művével gazdagította a kegyességi irodalmat.²⁷

Versek Mátraverebélyről

A szakirodalom – joggal – elsősorban a „kismesterekhez” köti Szent László csodáinak megverselését. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy sok esetben – és erre jó példát adnak az alább tárgyalt művek – az irodalmi kultusz is befolyásolta a szerzők tevékenységének megítélését.²⁸)

A Szent Lászlóhoz kapcsolható művek reneszánszát jelentette a 19. század a magyar történelem iránti újult érdeklődés miatt. Voigt Vilmos megfogalmazása szerint: „[h]a a reformkorban a Szent László-történetek is a középkori Magyarország nagy, dicsőséges, más népeket is magába olvasztani bíró voltát hangsúlyozzák, a szabadságharc leverése után mindez további jelentést is kapott: még inkább nosztalgiát tükrözött.”²⁹ Ezzel szoros összefüggésben állhat a korszak irodalmára ugyancsak jellemző regionalitás (azaz egy-egy táj saját hagyományainak előtérbe állítása) is, hiszen ez az irányzat jó alkalmat adott arra, hogy nemzeti eszméket és hagyományokat rögzítsen – ám ne okozzon a szerzőnek politikai nehézséget a szabadságharc leverését követő időkben. Hogy az irodalom milyen mértékig állt a politikai érdeklődés középpontjában, jól mutatja a Petőfi-kötetek betiltása is.³⁰

²⁶ VOIGT, 2004. 119.

²⁷ TÓTH, 2018. Ld. még Siptár Dániel tanulmányát a jelen kötetben.

²⁸ Vö. KERÉNYI, 1976.

²⁹ VOIGT, 2004. 275.

³⁰ Vö. MACZÁK, 2019. 156.

„Ha eddig például a felvidéki várromok vagy Erdély régiségei álltak a közfigyelem fényében, most »új« tájak is jelentkeznek”³¹ – fogalmazta meg Voigt Vilmos.

Nem véletlen, hogy ebben az időszakban jelennek meg a szépirodalomban is a kifejezetten Mátraverebélyhez kapcsolódó, a korszakban rendkívül népszerű költemények. Voigt Vilmos idézett írásában külön is megemlítette Lisznyai Kálmán kapcsolódó munkásságát. „1851-ben adta ki a *Palóc dalok* első gyűjteményét, amely nyelvalakjaival, a tájzavakhoz fűzött magyarázatokkal külön is hangsúlyozta a regionalitást.”³² Ezzel összhangban állapította meg Széchy Károly (Lisznyai előszavával³³ összhangban), hogy a ciklus darabjait a költő „gyermekkori emlékeiből és hagyományaiból, szülőföldre szertartásos ünnepeinek és mulatságainak megfigyelésével”³⁴ írta.

A kötet a kortársakra is mély benyomást gyakorolt, hiszen (Széchy Károly szavai szerint) „[e]redetiség és frissesség, fordulatosság és kedélyesség váltakozik bennük; a költő határozott egyénisége és a versek sajátos tartalma pedig egyaránt meglepte a közönséget. Úgy tetszett, mintha Lisznyai ismeretlen új világot fedezett volna föl, melynek hírei ép oly csodásan szóltak, mint a Viktoria és Kalifornia aranymeséi; úgy tetszett, mintha a jó palócok sajátos szavai és népi szertartásai az ősi vallásos szemlélet becses töredékei és jeles maradványai volnának, melyeket meg kell menteni az elborulás idejében a jobb jövőnek.”³⁵ Mindehhez hozzátehetjük: a gyűjtemény darabjai a dal műfajának megújítását is jelentették – egyszerűen Petőfi és a népdalgyűjtők (például Erdélyi János) munkásságának sajátos mementóját.

Lisznyai a *Palóc dalok*ban Szilágyi Márton meglátása szerint „a nyelvjárási jellegzetességekkel szemben komolyabb szerepet szánt a történeti tudatnak”³⁶ – s ennek kapcsán Mátraverebélynek is. Ez a szempont különösen érdekes, Lisznyai életrajzának ismeretében. Szilágyi Márton megfogalmazása szerint „Feltűnő, hogy a transzcendencia igényének ábrázolása kapcsán Lisznyai következetesen és távolságtartás nélkül a katolicizmushoz kötődő mentalitást érzékeltet: aki ebből a kötetből akarná kitalálni a költő felekezeti hovatartozását, aligha gondolná reformátusnak.”³⁷

³¹ VOIGT, 2004. 275–276.

³² VOIGT, 2004. 275.

³³ LISZNYAI, 1851. V.

³⁴ SZÉCHY, 1896. 692.

³⁵ SZÉCHY, 1896. 692.

³⁶ SZILÁGYI, 2021. 124. Vö. SZILÁGYI M., 2001. 78.

³⁷ SZILÁGYI, 2021. 124.

Motívumtörténeti szempontból különösen érdekes a szent kút keletkezéstörténetének újabb változata: itt már nem arról van szó, hogy a király véletlenül járt a vidéken és szomját (átvitt értelemben: Isten ígéje iránti szomját) oltotta e csoda által. A vers szövege szerint kifejezetten kegyes céllal látogatta meg az ott élő remetét és a földet érintő csókja nyomán fakadt a forrás. Ebben a történetben László kifejezetten zarándokként jelenik meg – jóllehet a vízfakasztással kapcsolatos alapértelmezés nem változik.

„A ki iszik e forrásból,
Szent erőt, örömet iszik,
Minden cseppjét láthatatlan
Szárnyas angyalok őrizik.”³⁸

A vers olyan mértékben vált Liszniai írásművészetének reprezentánsává, hogy születésének századik évfordulója alkalmából is Szent László ünnepének hetében emlékeztek meg róla az *Új Ember* hasábjain e műve kapcsán.³⁹

A jezsuita Rosty Kálmán *Szent László és Mátraverebély* című költeménye a 19. század végének egyik ismert és elismert költeményeként a korabeli ünnepélyek, élőképek⁴⁰ és szavalóversenyek⁴¹ gyakori műsorszáma volt. Ennek oka lehetett, hogy Rosty több gyűjteményében is megjelent.⁴² Sőt, az országos millenniumi ünnepségekre készített, Komlóssy Ferenc esztergomi kanonok és tanfelügyelő által összeállított programban, melyet „minden egyházmegyei főhatóságnak további intézkedés céljából” megküldtek, a következők szerepeltek: „folyó évi [t. i. 1896] május hó 17-én, vasárnap, hálaadó isteni tisztelettel egybekötött, a plébánosok és

³⁸ LISZNYAI, 1851. 143–144.

³⁹ „Kettős kerekszámú évfordulója van az idén Liszniai Kálmán múlt századi népies költőnek. Száznegyven éve született és száz esztendeje halt meg. Nem tartozik legnagyobb költőink közé, irodalomtörténetírásunk a Petőfi-epigonok sorában tartja nyilván. Nem egészen igazságosan, mert hiszen eleintén inkább ő hatott a kezdő Petőfire. Később túlzásba vitte a népies irányt, s a táj-, sőt tájszólás-költészet megindítója lett, legszűkebb hazájának, a palócföldnek sajátos életéből merítve ihletet. Ám ebből az irodalmi ízlésbeli eltérévedésből jó is származott. Számos néprajzi érdekességű korabeli palóc népszokást és népmondát hagyott így Liszniai verses feldolgozásban az utókorra. Többek között a palócság körében élő Szent László-legendát is – a »Palócdalok« című versgyűjteményének LXXXIV. számú versében –, mely töredékeiben ma is fellelhető a mátraverebélyi szentkút és Szent László-forrás környékén. Ezért és ehez fűződően emlékezünk meg a költőről éppen Szent László ünnepének hetében.” (*Új Ember* 19. évf. 25. szám, 1963. június 23. 3.) Liszniai október 13-án született.

⁴⁰ *Esztergom* 1. évf. 22. szám, 1896. május 31. 7.; *Esztergom és Vidéke* 22. évf. 90. szám, 1900. november 18. 3.

⁴¹ Évkönyv, 1892. 56.

⁴² Pl. ROSTY, 1903. 182–184.

tanítók által vezetendő iskolai ünnepek tartandók”. A program összeállítója azt is meghatározta, hogy a jelzett eseményeken „hazafias és történelmi tárgygyal bíró költemények előadása és elszavalása” is szükségszerű: „E költemények azonban csak olyanok legyenek, miket a gyermek kedélye átérezni tud, s mik a gyermekben a haza iránt tartozó szeretet és lelkesedést fölébreszteni képesek, például: »Hunyady« Czuczortól, »Szent László« és »Mátraverebély« Rosti Kálmántól. »Árpád a honalapító« Garay Jánostól, »Árpád emeltetése,« »Árpád sirja« Vörösmartytól, »Botond és bárdja,« »Mátyás király Gömörben« Garaytól, »Szent István« Földváry Istvántól, »Munkács« Bartók Lajostól és más alkalmi hazafias buzdító költemények.”⁴³ Nem csoda hát, ha ilyen előzmények után a vers országosan ismertté vált.⁴⁴

Rosty költői munkásságát – az elemzők meglátása szerint – nagyban befolyásolhatta műfordítói tevékenysége, hiszen hasonló szellemben írt műveket ültetett magyarrá. A Szent László-kultusszal történészként is foglalkozott – vélhetően ez is hatással volt a témaválasztására.⁴⁵

Két szentember Szentkúton

A szentkúti történetek legismertebbjei közé tartoznak Orosz István (1838–1922), illetve Varga Lajos (1855–1909) művei.⁴⁶ A két búcsúvezető szentember számos verebélyi vonatkozású művel gazdagította a kegyességi irodalmat a 19. század második felétől. Ezek jelentős hányada motívumkincsét tekintve megegyezik a hasonló kegyhelyekhez kötődő alkotásokéval.

Orosz István önéletrajzának jegyzeteiben az azt kiadó Bálint Sándor meg is jegyezte, hogy „Mátraverebély (Nógrád) Orosz Istvánnak talán legkedveltebb búcsújáróhelye. Itt fordul meg legtöbbször, legtöbb énekét a Verebélyi Szűz tiszteletére szerzi.”⁴⁷ Ezek közül – elsősorban „hagyományos” tárgyú búcsús énekekről van szó – némelyikben szóba is kerül a kegyhely neve:

⁴³ *Religió* 55 (1896) I. félév 32. sz. 259.

⁴⁴ Az előírások gyakorlati megvalósulását igazolja Nyírád példája is. Az ottani millenniumi ünnepek kapcsán egyéb programpontok mellett ugyanis a következőket is feljegyezték: „Ezután következett a hazafias és történelmi tárgygyal bíró költemények elszavalása; fölváltva fiúk és lányok által. Elszavaltattak: »Hunyady« Czuczortól, »Szt. László« és »Mátraverebély« Rosty Kálmántól. »Árpád a honalapító« Garaitól. »Szt. István« Földvári Istvántól. »Munkács« Bartók Lajostól stb. A szavalásban résztvettek úgy a deáki, mint a nyírádi iskolás fiúk és lányok.” NÉMETH, 2014. 100.

⁴⁵ Vö. TIMÁR, 1932. 7.

⁴⁶ Vö. HETÉNY, 2008. 270–276.

⁴⁷ BÁLINT, 1942. 204.

„Oh Mária Verebély ékes csillaga.
Köszönteni jöttünk szép szűz Mária
Szép piros pünkösöd napjára
Szent képed meglátására [...]”⁴⁸

Varga Lajosnak a teljes *Szentírást* megverselő műve⁴⁹ végén – a versbe szedett bibliai történeteket követően – szereplő versei között a VIII. fejezetben magyar szentek történetei is megtalálhatók. A Szent Lászlóról szóló költemények elsődleges helyszíne Mátraverebély. Nem meglepő ez annak tudatában, hogy Varga Lajos búcsúvezetőként leggyakrabban Mátraverebély-Szentkutat kereste fel, sőt családjával sátoruk, vagyis kegytárgyakat, vallásos nyomtatványokat árusító bódéjuk is volt itt.⁵⁰ Mindez mély nyomott hagyott helyi vonatkozású szövegrészeiben is, melyekre a következőképpen hívta fel a figyelmet Voigt Vilmos: „[...] érdekes körülmény, hogy mindez [t. i. a László-legenda] nem is a megszokott erdélyi helyszínen, hanem Mátraverebély és az ottani Szentkút földjén játszódik. A szakadékon átugratás, a kővé vált kenyerek nyomai ma is láthatók e helyen. (A kővé visszaváltozott aranyakról ezt nem mondja a költő.) Varga teljesen nyilvánvalóan hallgat Erdélyről, és a maga egyházmegyéjében lejátszódónak tartja a történeteket. A mátraverebélyi László-mondát ugyan nem ő találta ki, és a vers egyezik a helyszínen ma is ismert történetekkel – azonban el tudom képzelni, hogy éppen az aranypénzek esetében Varga azért szerkesztett két további csavarodást az elbeszélésbe, hogy ez által megkülönböztethesse azt az erdélyi motívumoktól, amelyekről tudnia kellett, sőt azt is gondolhatta, hogy széles körben már közismertek és »foglatlak«.”⁵¹

Az elemzésben említett „csavarok” lényegében a csodás történetek sajátos variációit jelentik: a kővé vált aranypénzek esetében (a hagyományos történettel ellentétben) a szent király dobát katonáival arannyá változó köveket az üldöző kunok elé. (A VII. énekben a kunok által elrabolt kenyerek válnak kővé a király imájának hatására.) A Varga Lajos-féle mű „az akkor látogatottabbá váló mátrai búcsújáróhely népszerűsítésére szolgált. Az egyházi és epikus irodalomból közismert cél ez, ilyen egyértelmű példáját mégis ritkán találjuk nálunk.”⁵²

Varga Lajos nevéhez fűződik az egyik legismertebb Mátraverebélyhez köthető verses mű is, amelyet *A buzgóság harmatozó gyöngyvirága* című aprónyomtatványon

⁴⁸ OROSZ, é. n. 2–3.

⁴⁹ Egerben 1899-ben és rögtön többféle változatban jelent meg. Vö. ERDÉLYI, 2008. 248–249.

⁵⁰ LUGOSSY, 2014. 20.

⁵¹ VOIGT, 2004. 281–282.

⁵² VOIGT, 2004. 282.

(ponyván) terjesztett.⁵³ Ez a mű a *Verses Szentírás*hoz hasonlóan, de más szavakkal és rímekkel tárja elénk a kővé vált aranypénzek, a vízfakasztás és a csodás ugratás történetét.⁵⁴ Innen vehette át Chinorányi Ede *Mátraverebélyi Szentkút kegyhely története* című könyvébe.⁵⁵

Összességében tehát elmondható, hogy a mátraverebélyi kegyhely történetéhez számos irodalmi műfaj kapcsolódik. Ezek vizsgálata során a kegyhelytörténet és a kultuszteremtés sajátos formáinak és alakulástörténetének vizsgálatára nyílik mód. Különösen érdekes és tanulságos megfigyelni, hogy hányféle szerzői szándék alakítja a szenthely eredettörténetének ábrázolását egy-egy műben.

Versek

LISZNYAI KÁLMÁN

Palócz dalok

LXXXIV.⁵⁶

László kirá lovagónyi
Mihá arakangyautó tanót,
Mikó meghoút egy darabig
Az ég lovázmestere vót.

Budavárábó egy szuszvau
Máttra tövibe ugratott,
A vén hegyi remetéhez,
S vele együtt imádkozott.

Ó hajtá a Göncölszekér
Csillagsörényes lovait;
Ragyogó ostorul fonta
A holdvilág sugarait.

Szent László kegyes beszédét
A virágok is értették;
Mint a szív, úgy nyílt a bimbó,
S tőle szebben virágozék.

Azután igazi szent lett,
Mert ő vót, ki a legtöbb jót tett,
Nem vót olyan koldus a ki
Nem ismerte vóna őtet.

S hol megcsókolta a földet,
Ott egy szép forrás fakadott,
S aranypatkójából egy szög
Most is a fenekén ragyog.

⁵³ HETÉNY, 2008. 270–274.

⁵⁴ Erről bővebben Medgyesy S. Norbert jegyzeteiben: Ferences köszöntés, 2017. 104.

⁵⁵ CHINORÁNYI, 1929. 123.

⁵⁶ LISZNYAI, 1851. 142–144.

A Szentlélek fürgyik galamb
Képiben e szent forrásban,
Fényes csillag koszorósan,
Holdtöltekor, éjfél tájban.

A ki iszik e forrásból,
Szent erőt, örömet iszik,
Minden cseppjét láthatatlan
Szárnyas angyalok őrizik.

A ki megmosgyik belőle,
Nyílt mennyországgal álmogyik,
Álmában az angyalokkal
S az istennel csókolózik.

Ez a palócok szent kútja,
Százestendő remetéje,
Magával az úristennel
Beszél, a ki bűnös, értte.

Bele nyúl e szent forrásba,
s szed oly csodapatkószöveget
Hogy soh' elne tántoroggyék,
Ugy megpatkolja a lelket:

Istenszóval, imádsággal,
Szent ígét sűg a virágnak,
S szived táján kifakasztja
Bimbóját a boldogságnak.

Megyek én is, megyek én is,
búcsútjárnyi a Szentkúthoz,
A szent László imádságos
Csókjából lett szent forráshoz.

ROSTY KÁLMÁN
Szent László és Mátra-Verebély⁵⁷

Rajta magyar! föl vitézek!
Kúnok jönnek, jön a tar...
Szerte bömböl ordításuk,
Száz falut már rom takar;
Talpra magyar! szent hitünkért
Hadd fakadjon hősi vér...
Minden vércsepp ára lészen
Hervadatlan szép babér!

Mi dörög ott, mint viharszél?
Fürge, délczeg paripák,
Mi csillog ott, mint a villám?
Vértés, ékes daliák;
Ki robog ott, mint félisten,
Szögsörényű ménlován?
Ember az, oly szent, magasztos?
Nem, egy angyal lesz talán?!

⁵⁷ ROSTY, 1903. 182–184.

„Máriának szent nevében
Síkra, szittya hős hadak!
Lent az ellen, rázúduljunk,
Mint a bérczi árpatak;
– Mondja László, – s hogyha győzve
Márja karja küzd velünk:
Ez a törvény: Mátra völgyén
Néki oltárt emelünk!”

S megy a magyar, puszta minden...
Egy bokor sincs szeretszét,
Perzselő nap mind kiszívta
A folyamok mederét;
Szomjan, éhen összerogynak
A kopár hegyszirt fokán,
S ernyedő vitéz karukból
Majd kihull a buzogány.

„Elcsüggedtek kishitűek,
Nincs-e Úr az ég fölött?
Ki ezer halál s veszélyben
Már fölöttünk őrködött!

Hát Nagyasszonyunk e zászlón,
Nem ragyog-e Mária?
S magyarnak tőle üdvöt
Nem szabad-e várnia?!”

Rendületlen nagy hitében
Szóla László, a király,
S hő imája mennybe szálla,
Mint a vérszől habsirály;
Föltekint a lobogóra:
„Segíts Anyánk Mária!”
„Segíts Anyánk, segíts rajtunk!”
Sóhajt ezer dalia.

S egyet szökik most alatta
Deli paripája Szög...
S hol a kopár szirtbe vágott,
Ott a forrás felcsörög!
Fölüdülnék a vitézek,
Lángol bennük új erő...
Verebélyen áll a templom
S szirt tövén ér tör elő.

VARGA LAJOS

Néplegenda⁵⁸

Szent László király ugratása
a mátraverebélyi hegyek között lévő Szentkút völgyében
(Dallama: Mária, Mária, kinyílt rózsaszáll)

Máraverebélyi Szentkútnak völgyében,
Hol Mária képe tündöklök szent fényben,
Szent László királynak van egy szép emléke,
Melyről ez ének szól – figyeljete ide!

A Mátra völgyében, hol most a szent kút áll,
Egykor itt menekült a hős magyar király.
Vele van egynéhány hűséges embere,
Nyomukban száguld a pogány vad serege.

„Mi csak húszan vagyunk” – szól a király búsan,
Az üldözők pedig vannak száznyolcvanan,
De ha a szent hitért ontjuk ki vérünket,
Jézusért örömmel adjuk életünket.

Ajka imát rebeg s forgatja a kardot,
Legyen meg, Uram, a te szent akaratod,
A pogány zajától hangzik a hegy orma,
Jaj, nemsoká lecsap a magyar csapatra.

De mint hajnalfény a sötét, borús éjben,
Az égi Szűzanya megjelen dicsfényben,
Glória sugárzik szent koronájáról,
Szent László királyhoz szelíd hangon így szól:

⁵⁸ Chinorányi Ede *Mátraverebélyi Szentkút kegyhely története* című könyvéből másolta és énekelhetővé tette: Adorján Béla sóshartyáni parasztnékes. Ferences köszöntés, 2017. 104–108. „Az éneket Adorján Bélától, Sóshartyánból Medgyesy S. Norbert kapta levélben, 2016. február 15-én. Az utolsó (30.) versszak Adorján Béla költeménye.” Uo. 108.

„Nézzétek itt ezen szétszórt apró követ,
Ezekből mindenki szedjen minél többet,
S várjátok be bátran a vad ellenséget,
És szórjátok közé a felszedett követ.”

Míg a követ szedé az üldöző csapat,
Addig megérkezett, és már szemközt állnak,
Hús magyar kezéből a kő repülve száll,
Mit látva a pogány csodálkozva megáll.

Bámul az ellenség, s nem győz álmélnodni,
Mit szemeivel lát, nem akarja hinni,
Mert az elszórt kövek, mely földre hullottak,
Mind ragyogó, tiszta arannyá változtak.

A kincsszomj tölté el az ellenség szívét,
A rendet megbontva az aranyat szedték,
Ez alatt pedig az üldözött kis csapat
Sötét sziklák közé menekülve haladt.

Az ellenség pedig felszedi a kincset,
De abban sokáig nem gyönyörködhetett,
Mert midőn számíták, kinek mennyi jutott,
A bosszúság tüze bennök felgyulladott.

Felháborodtak rá, amit tapasztaltak,
Az aranydarabok újra kővé váltak,
Felzúg az ellenség: „Utána, utána!
Halál a magyarra, halál a királyra!”

Az égető napnak izzó tűzgolyója
Lángsugarait a sziklák közé szórja,
Minta a levegő be lett volna fűtve,
Forrás, patak ki van száradva és ége.

Lászlót s vitézeit szomjúság epeszti,

Ellankadt erejük s nem bírnek már menni,
Leroskadva dőlnek egy szikla tövében,
Pedig az ellenség itt zúg már a völgyben.

De újra megjelent az égi Szűzanya,
Szent mosolyra nyílik hajnalszínű ajka,
S hófehér ujjával egy sziklára mutat,
Így szólott Lászlóhoz: „vedd elő kardodat!

Sújtsd meg vele ezen barna sziklafalat,
Annak oldalából friss forrásvíz fakad,
Szent Fiam kegyelme megoltalmaz téged,
Mert szüksége van rád a magyar nemzetnek.”

Aranyfelhő fogta körül a Szűzanyát,
László felemelé ragyogó szent kardját,
Drága gyémántkőből készült szentolvasó
Volt a markolatán, mint csillagkoszorú.

Megcsendül a szent kard, szikrázik a szikla,
Friss forrás fakad a második csapásra,
De alig olták el égető szomjukat,
Az üldözők mint sas, úgy reájok csaptak.

A királynak lova ijedten elnyargalt,
Oda, hol legpusztább vala a sziklapart.
Látja őt a pogány, rohan mind utána,
Kézre keríteni mind csak őt akarja.

Egyedül fut László fönn a bérc tetején,
Kezd már tünedezni szívéből a remény,
S amint így menekült menteni életét,
Útját kettévágta egy szédítő mélység.

Sötét éj látszik a mélységnek fenekén,
Csak a halál virraszt a sötétség ölén,
S oly messze egymástól a mélység két széle,

Hogy azon átmenni szárnyakkal lehetne.
Megrendül a király, s megdobban hős szíve,
De a hű keresztény nem esik kétségbe,
„Jézus és Mária, élet, avagy halál,
Istenem, segíts meg!” – így szólt a szent király.

Most meghátráltatja fehér paripáját,
Tágabbra ereszti aranyos kantárát,
És ragyogó kardját jobb kezébe veszi,
Amellyel keresztet vetett az ég felé.

Ekkor, mint a villám pillanatnyi fénye,
Megrendült aranytól tündöklő köntöse,
S a roppant mélységet a királynak lova
Mint a sebes vihar, keresztülugrotta.

Megrendült a szikla, melynek oldalába
Mélyen bevágódott a lónak patkója,
Amely azt hirdette s azt hirdeti mindég,
Hogy az Isten előtt nincs lehetetlenség.

Véget ért az ének, csak még azt mondjuk el,
Hogy mi történt a vad, pogány ellenséggel,
Éppen lement a nap, melynek sugaránál
Látta, hogy nem messze menekül a király.

Ködfátyol borong a sötét mélység felett,
Melyet az esthomály még jobban elfedett,
Rohan az ellenség, halált és vést kiált,
Hajh! De ők találtak borzadalmas halált.

A sötét éjben a mélységet nem látva,
Az lett az üldözők hideg sziklasírja,
Mert mind belerohant akarata ellen,
Ott voltak meghalva a saját vérökben.

Zúgó vízáradat testüket elhordta,
A barna szikláról véröket lemosta,
Így semmisült meg a vad, pogány ellenség,
Elvették tettüknek méltó büntetését.

De a forrás megvan, melyet László vágott,
És a patkó helye, hová lova ugrott,
Mária kegyének fényes tanúsága,
Szentkútnál a László király ugratása.

Szent László emlékét őrzi a palóc nép,
Ki végig megtartván katolikus hitét,
Tiszteli Máriát, őrzi örökségét,
Áldja meg az Isten, ha búcsús útra lép.

OROSZ ISTVÁN

A legszebb énekfüzet a mátraverebélyi szent kutnál

Nógrád megyében⁵⁹

Beköszöntő ének

(Dallam: Üdvözlégy, Krisztusnak drága szent teste)

1.

Oh Mária Verebély ékes csillaga,
Köszönteni jöttünk szép szűz Mária
Szép piros pünkösd napjára
Szent képed meglátására.

2.

Remeg szívünk s lelkünk nagy örömben,
Hogy most megláthattunk ezen szent helyen,
Messze földről ide jöttünk
Kedves anyánk mert szeretünk.

⁵⁹ OROSZ, é. n. 2–3.

3.

Oh szentkuti templom drága nagy kincse
Szívünknek s lelkünknek gyönyörűsége
Tárd ki anyánk kezeidet,
Fogadd kedves vendégedet.

4.

Szomorú a szívünk sok a panaszunk
Jaj mert nagy bánattal terhelve vagyunk.
Azért anyánk hozzád jöttünk.
Hogy vigasztalást nyerhessünk.

5.

Zokognak az árvák, a bus özvegyek,
Jaj mert keserű az egész életök
Nincs vig napjok szegényeknek,
Éjjel nappal keseregnek.

6.

Itt szent képed előtt kulcsolt kezekkel,
Hozzád fohászkodnak könyes szemekkel,
Mert te vagy az árvák anyja.
Szomoruk vigasztalója.

7.

Szánd meg szegényeket, óh szűz Mária,
Vigasztald meg őket Jézus szent anyja,
Töröld le bus könyeiket
Hogy dicsérjék szent nevedet.

8.

Tárd ki karjaidat kedves szűz anyánk,
A te áldásodat kérünk add reánk.
Aldj meg szegényt s boldogokat,
Özvegyeket és árvákat.

9.

Vigasztald meg a sok nyomorultakat,
Kik most tőled várják gyógyulásokat.
Szánd meg őket szűz Mária
Nyomorultak édes anyja.

10.

Áldott karjaiddal ölelj át minket,
Ha majd bevégezzük földi éltünket.
Jőjj akkor segítségünkre,
Hogy veled örvendjünk mennybe.

11.

Nefejejtkezz rólunk kedves szűz anyánk,
Jézus szent fiadtól nyerd meg koronánk,
Dicsértessék Jézus neve
Most és mindörökké Amen.

IBOLYA MACZÁK

MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT IN LITERATURE

Literary works concerning Mátraverebély are mainly based on the symbolism of water; this connects the natural environment with the legends of Saint Ladislaus (1046–1095), King of Hungary, and biblical motifs. What makes this particularly interesting is the fact that according to our current knowledge neither the medieval legend of the saint, nor the chronicles claim he brought water miraculously out of a rock. This deed of Saint Ladislaus was first mentioned by the Franciscan friar Pelbárt Temesvári in one of his sermons in the 15th century and it only occurs in allusions in baroque hagiographies, as well as in chants.

Despite of that, several literary and spirituality genres relate to the history of the shrine. Mátraverebély appeared in the poems of Kálmán Lisznyai (1823–1863) and later Kálmán Rosty (1832–1905), possibly by means of oral tradition based on the motifs of the legends, as well as the guidebooks of the shrine and miracle reports. At the time of their publication, these works became outstandingly popular, as their historical contents concerning Saint Ladislaus were of great impor-

tance in the collective thinking of Hungary in the second half of the 19th and first half of the 20th century.

Later two pilgrimage leaders, István Orosz (1838–1922) and Lajos Varga (1855–1909) published pilgrim songs, folk legends and hagiographies, thus enriching literature concerning Mátraverebély. The most important elements in these works are naturally the shrine's impact on spirituality and the cult of the Virgin Mary.

During an analysis of literary works in connection with the shrine it was possible to survey the special forms and history of creating the cult. In this respect it is important and enlightening to observe how many intentions and perspectives the authors have while shaping the narrative of the shrine's origin story in a text; sometimes historical, local historical and ethnographical, sometimes rather pious aspects are in the focus.

A MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚTI BÚCSÚJÁRÁS

A búcsújárás jelentősége

A búcsújárás egyfajta átmeneti rítus, amikor a hívő ember a hétköznapi világból kilépve az égi és a földi világot összekötő szent helyen találkozik az Égiekkel, lélekben megtisztul, újjászületik. A találkozás erőt, kegyelmet ad a mindennapok nehézségeinek feldolgozásához. Ahogyan Bálint Sándor néprajzkutató megfogalmazta: „A búcsújárás kivonulás az otthoni környezetből, ahol minden a földi munkára, feladatokra emlékeztet, szabadulás az emberi vonatkozások kötelékéből, fölülemelkedés a megszokott mindennapokon. A lelki magány paraszti keresése, a keresztény katolikus léleknek színéváltozása ez.”¹

A zarándoklat Krisztus és a fiáért szenvedő Anya fájdalmát idézi. Az útnak induló személy részesévé válik Krisztus keresztútjának. Miközben a hívek Krisztus szenvedésére figyelnek, saját fájdalmaik is enyhülnek. A zarándokút nemcsak vezeklő út, hanem önmagunk mélyebb megismerésének és felülmúlásának alkalma is lehet. Útközben fokozatosan kiüresedik az ember, és ezáltal önmagával, gyengeségeivel, erősségeivel is szembesülhet.

A zarándoklat indítéka általános emberi igény: a földi és az égi világot összekötő helyen találkozni a Szenttel. Megtaláljuk az ókori görögöknél, a muzulmánoknál, hinduknál és buddhistáknál is. A középkorban a zarándoklatok elsődleges célpontja a Szentföld volt, később pedig az iszlám térhódítása miatt a nagyobb európai és hazai kegyhelyek kerültek előtérbe, ám ebben anyagi okok miatt csak kevesen részesülhettek. A barokk korban azonban hazánkban a Mária-tisztelet jegyében számos helyi vagy regionális jelentőségű búcsújáróhely alakult ki vagy újult meg, melyek már sokak számára elérhetőek voltak. A 18. században a török hódoltság alól felszabadult országban a soknemzetiségű katolikus lakosságot ezek a Mária-kegyhelyek közös kultuszban fogták össze.

Mátraverébély-Szentkutat az északi magyar nyelvterület, a Palócföld szakrális központjaként tartjuk számon, de ugyanígy a környékbeli szlovákok, ruszinok, cigányok, a közeli matyók és a jázságiak is századok óta elzarándokolnak a szentkúti Szűzanyához. Nemcsak a római, hanem a görög katolikusok is fölkeresik a szent helyet.

¹ BÁLINT, 1943. 166.

A búcsújárás szerkezete

A barokk korban² a búcsújárásnak kegyhelytől függetlenül kötött forgatókönyve, „szertartása”³ alakult ki, mely egészen a 20. század közepéig szinte változatlan formában megmaradt. Egy-egy település hívei nemzedékről nemzedékre adták tovább ennek íratlan szabályait és útvonalát. Az alábbiakban ennek főbb szerkezeti elemeit ismertetem.

Az igazi, érdemszerző búcsújárásnak a gyalogosan megtett utat tekintették. Ez nemcsak a léleknek, hanem a testnek is nagy megterhelést jelentett, de ez az út tette lehetővé a méltó lelki felkészülést, majd a kegyhelyen a búcsú kiváltság elnyerését. Ez volt a búcsújárás fő célja, amelynek egykor a zarándokok mindent alárendeltek.⁴ Míg egy turista az úton csak a természet szépségeiben gyönyörködik, addig a búcsújárók a szakrális tájban észreveszik a szent teret jelölő útmenti keresztet, kápolnákat és templomokat, ezek előtt a búcsús kereszt és lobogók meghajtásával fejezik ki Isten, illetve a Szűzanya iránti tiszteletüket. Ha útközben más búcsús csoporttal találkoztak, akkor is a feszület és a lobogók háromszori meghajtásával üdvözölték egymást.

A gyalogúton az „előimádkozó”, „búcsúvezető”, „énekesember” irányította a menetet, vezette az imádságokat, énekeket. A jászkladányi csoport végén a „sereg-hajtó” vigyázott, hogy el ne maradjon senki. A menetnek kötött rendje volt a résztvevők neme, életkora és tisztsége szerint: az élén fiatalok, elsősorban fiúk vittek a búcsús keresztet, utána mentek a férfiak, majd az asszonyok és a fiatalok, nagyobb gyerekek. Mikófalváról, Tarnasadányból, de más falvakból is a 14–15 évnél kisebbeket ritkán vitték el gyalogosan a szentkúti búcsúba. A hívek az utat hétköznapi ruhában tették meg, az ünneplő ruhájukat csak a kegyhelyen vették fel.⁵ A közelebbi falvakból Szűz Mária köszöntésére a szobrához virágot is vittek, amelyet a templomdíszítéshez használtak.⁶

A búcsújárókat kísérő lovaskocsira csak a betegek, idősek és gyerekek ülhettek fel, illetve a résztvevők csomagját, élelmét tették. A jászágóiak kocsin vitték a hordozható Mária-szobrot, a Mária-lányokat és a búcsúsok „garabolyait” (vesszőből font kosarait), melyekre indulás előtt mindenki ráírta a nevét, hogy étkezéskor könnyen megtalálják.⁷

² A barokk kori búcsújárás részletes szerkezetéről ld. TŰSKÉS, 1993. 111–204.

³ DÁM, 1943. 90.

⁴ BÁLINT–BARNA, 1994. 161.

⁵ BÁLINT–BARNA, 1994. 162–163.

⁶ BÁLINT–BARNA, 1994. 170., 190–191.

⁷ BÁLINT–BARNA, 1994. 165.

A búcsúsok az útra olyan hideg élelmet vittek magukkal, ami másnapig elállt a nyári melegben is: többek között sült vagy rántott húst, főtt tojást, héjában főtt krumplit, sült szalonnát, egy üveg vizet, bort és az évszaknak megfelelő gyümölcsöt. A böjtös napokon, például pénteken kalácsot, gyümölcsöt és vizet fogyasztottak.⁸

A 20. század közepéig a palóc búcsúsok jellegzetes, házilag szőtt hátitarisznyában vitték a holmijukat. A hátitarisznyát a Sajó és az Ipoly, illetve a Cserhát, a Mátra és a Bükk által határolt területen ismerték. Elterjedése és a Palócföld határa lényegében azonos volt, e tárgy a palócok etnokulturális specifikumának tekinthető. A különböző funkciókra használt tarisznyák között őriztek egy díszes darabot, amelyet csak búcsújáráskor, évente egy-két alkalommal hordtak. Órhalom környékén „szentkúti tarisznya” néven ismerték, az Eger-patak völgyében pedig „búcsús tarisznyaként”. Néhány ilyen tarisznya a balassagyarmati és az egri múzeumban maradt fenn. A hátitarisznyák díszítése vidékenként és szinte generációként változott a 19. század utolsó harmadától kezdve. Az 1930-as években hozzáértő ember a tarisznyák díszítése nyomán is tudta, hogy a szentkúti búcsún összeseregglő „processziók” („keresztalják”, búcsús közösségek) melyik palóc vidékről érkeztek.⁹ (32. kép)

Aki Ludányhalásziból először ment Szentkútra, vezeklésül követ rakott a batyujába. Erdőtelekről a pünkösdi és nagyboldogasszonyi búcsúra mentek „keresztel”, azaz csoportosan. A búcsús keresztben az elhervadt virágot a közbeeső falvakban frissre cserélték. Mikófalváról pünkösd előtt pénteken tették meg az utat. Útjuk Bekölcén, Domonkoson, Tarnaleleszen, Bükkszenterzsébeten, Pétervásáran, Ivádon és Nádújfalun keresztül vezetett. Ekkor böjtösen érkeztek, elsősorban főtt tojást, de vittek magukkal szalonnát, húsfélét is, melyet csak az ünnep reggelén vettek elő.

Galgahévízről az 1940-es évekig pünkösdre, azután Szűz Mária Szeplőtelen Szívének ünnepére (1944-től augusztus 22-e, 1969-től a Jézus Szent Szívének ünnepét követő szombat) jártak Szentkútra a Lőrinci–Pásztó–Tar útvonalon. Éjszakai szállásuk Taron volt. A búcsújárókat a plébános péntek hajnalban az otthonmaradottakkal kikísérte a falu határáig. A zarándoklatot az 1950-es évekig a templomgondnok vezette. A menetben elől a keresztvivő férfi ment, a sor szélén vele egy vonalban a búcsúvezető, majd a férfiak, lányok és asszonyok életkor szerint. Amikor egy faluhoz értek, a csoportból valaki előresietett, hogy jelentsen a búcsús csoport érkezését, így mindenütt harangoztak eléjük. A településeken át-

⁸ BÁLINT–BARNA, 1994. 162–163.

⁹ PALÁDI-KOVÁCS, 1976. 177–196.

haladva a lányok a lobogókat és a hordozható Mária-szobrot kézben vitték, településen kívül azonban kocsira rakták. A falubeliek gyakran virágcsokrokat hoztak a búcsús keresztre, és megcsókolták azt. Úgy tartották, hogy ez különös kegyelmet nyújt. Taron a nők és gyermekek szobákban, míg a férfiak istállóban, pajtákban szalmán, pokrócon aludtak. Tarból reggel templomi imádság után folytatták útjukat Mátraverebély falun keresztül. Itt a cigánytelep gyerekei énekelve-imádkozva kéregettek. Egy-egy mákos vagy lekváros kalácsot, aprópénzt adtak nekik. A hegyen keresztül érkeztek meg a tetőre, a kegyhely határához, ahol a „Dobogós Jézuska” fogadalmi kereszt áll. Előtte egy dűlőúton félrehúzódtak, hogy a hordozható Máriát felöltöztessék. Pünkösdkor – a kegyszoborhoz hasonlóan – piros ruhát adtak rá. A Mária-lányok is itt vették fel hófehér szoknyájukat, ingüket és vállkendőjüket. Fehér harisnyát és lakkos szárú csizmát húztak. Fejükön szalagokkal díszített koszorú, mellükön és vállukon átvetve világoskék szalag volt *Üdvözlégy Mária* felirattal.

A rimóciak, de más búcsús csoportok is még a kegyhelyre érkezés előtt, általában az egyik pihenő alkalmával szedték össze a pénzt a misére és a közös kiadásokra.¹⁰ A rimóciakkal gyakran fúvósbanda is ment. Ha mégis otthon maradtak, akkor a falu határában várták a hazatérőket.¹¹

A zarándokokat 1950-ig, majd napjainkban ismét egy ferences atya fogadja harangzúgás közepette. A fogadó papot sokszor a már megérkezett „processziók” hordozható Mária-szobraival is elkísérték.¹² Ezután a hívek a templomba mentek Szűz Máriát köszönteni. Az egyes csoportok vagy csupán néhányan a templomajtótól térden csúsztak a kegyoltár elé. Ennek legtöbbször valamilyen egyéni fogadalom volt az oka. A templomban körüljárták az oltárt. A 2000-es években történt átalakításig pár lépcsőn lehetett felmenni a kegyszoborhoz. A búcsú egyik fontos eseménye volt az a pillanat, amikor a résztvevők a megvásárolt olvasókat, imakönyveket, szentképeket hozzáfertették a kegyszoborhoz. Úgy vélték, hogy Szűz Mária kegyelmi ereje rájuk és a szoborhoz érintett tárgyra is átsugárzik. Ezért az ünnep vigíliáján folyamatosan áramlott a nép egyik oldalon fel, a másikon le. Egyszerre négy-öt ember térdelhetett le a kegyszobor elé, és dobhatta be pénzadományát a szobor alatti perselybe, illetve helyezhette el tisztelete jeléül a virágját.¹³

A kegyhelyeken szokás volt a tisztelet középpontjában álló Mária-szobor öltöztetése az egyházi év liturgikus rendjének megfelelően. A 18. század végén fel-

¹⁰ BÁLINT–BARNA, 1994. 169–171.

¹¹ BÁLINT–BARNA, 1994. 187.

¹² BÁLINT–BARNA, 1994. 191.

¹³ BÁLINT–BARNA, 1994. 193–197.

jegyezték, hogy az aranyláncokkal, drágakövekkel, gyöngyökkel gazdagon díszített szentkúti kegyszobor öltözeteit „úri személyek” adományozták.¹⁴ A korábbi öltöztetés részleteiről pontos információ nem ismert, csupán annyi, hogy a Máriának szánt ruhákat az oltárterítőkhoz, miseruhákhoz hasonlóan a hívek ajándékozták a kegyhelynek.¹⁵ Míg a 20. század második felében a kegyszobor ruháit csupán évente egyszer cserélték, addig 1999 óta az ipolytarnóci Varga Ottóné Zsély Magdolna jóvoltából élő gyakorlattá vált, hogy Szűz Mária és a kis Jézus minden nagyobb ünnepre a liturgia színének megfelelő ruhát kap. 1999–2016 között Varga Ottóné 17 ruhát készített számukra a Szűzanya iránti tiszteletből. Mária-ünnepeken, karácsonykor és húsvétkor fehér vagy törtfehér, pünkösdkor piros, Magyarok Nagyasszonya ünnepén nemzeti színű ruhába öltöztetik a kegyszobrot. 2015 óta advent időszakában egyszerű királykék, nagyböjt időszakában pedig lila színű ruhát és koronát is kap.¹⁶ (11. kép)

A beköszönés, a kegyszobor üdvözlése után nyílt lehetőség gyónásra, pihenésre, de a kegyhelyen tartózkodás fontos része volt a keresztútjárás is. A búcsújárók számára kiemelkedő jelentősége volt továbbá a templomi virrasztásnak és a templomalvának. Ez azt jelentette, hogy a hívek a kegyszobor közelében kerestek maguknak testi-lelki bajaikra gyógyulást, ami felfogásuk szerint alvás közben lehet a legfogyanatosabb.¹⁷ A templom méretéből adódóan csak kevesen tölthették az éjszakát a templomban, a többiek a szabad ég alatt gyújtott tűz körül vagy szekéren pihentek. Sokan „énekesembereik” vezetésével imádkozással, énekléssel virrasztottak. Mátraverebélyen az 1890-es évektől több település építtetett menedékházat a búcsújáróinak. Az elsőt a mezőkövesdiek emelték 1893-ban, majd példájukat további harminckét (javarészt Heves és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei, valamint néhány borsodi és nógrádi) település követte. Az Almásy család az építkezéseket kővel és fával segélyezte.¹⁸ Voltak, akik a közeli bányászlatokban kértek szállást. Itt sokszor egy-egy háziasszony 30–40 szalmazsákot is készített búcsú idejére, vánkost és pokrócot adott csekély fizetségért.¹⁹ (33. kép)

¹⁴ TUSKÉS, 1993, 181.; SZENTMIHÁLYI, 1797. 107.

¹⁵ BÁLINT–BARNA, 1994. 208.

¹⁶ KÁLMÁN, 2016. 37. 2022-ben a szobornak már 23 ruhája van. Varga Ottóné a tanulmány szerzőjének elmondta, hogy a kegyszobrot advent, karácsony, nagyböjt, húsvét, pünkösöd, Sarlós Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, Magyarok Nagyasszonya és a vadászok Szent Hubertusz ünnepe alkalmával öltöztetik át. Ha a nagyböjti idő későn kezdődik, akkor Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén is új ruhát adnak a kegyszoborra.

¹⁷ BÁLINT–BARNA, 1994. 201–203.

¹⁸ A települések felsorolását ld. ZADRAVECZ, 1934. 129–130.; RAJNIK, 1948. 22., valamint Tengely Adrienn jelen kötetbeli tanulmányában.

¹⁹ BÁLINT–BARNA, 1994. 201.

Az ünnep fénypontja a nagymise és az azt követő körmenet, ami az Istennek szóló hódolat jele. Az Oltáriszentségben jelen lévő Krisztus tiszteletét fejezi ki, hogy a monstranciát a benne lévő ostyával négy férfi által tartott baldachin alatt viszi körbe a pap. A körmenetben megjelennek a hordozható Mária-szobrok, melyeket „hordozó Mária”, „hurcoló Mária”, a Mátraalján (pl. Gyöngyöspata, Gyöngyösoroszi, Szurdokpüspöki) pedig „szentkúti Mária” névvel is illettek. Ezeket minden településről igyekeztek magukkal vinni a hívek a kegyhelyre.²⁰

A körmenetben a szobrok vitele a tisztaság jeleként fehér ruhába öltözött „Mária-lányok” feladata volt, akik nevüket a Mária körül való szolgálattuk miatt kapták. A körmeneten kívül ők álltak őrt a templom közelében letett Mária-szobrok mellett, illetve zarándokcsoportok fogadásánál és búcsúztatásánál is felsorakoztak. Felügyelőjük, egyben a szobor gondozója és öltöztetője a „Máriadajka” névvel illetett idősebb asszony volt. A Mária-lányok sajátos megkülönböztető jele a kék szalag, a menyasszonyi koszorú és fátyol volt. A gyöngyöspatai lányok pünkösdkor fehér ruhájukhoz kiegészítésként az ünnep liturgikus színeinek megfelelően vállukra piros kasmírkendőt tettek, hajukba pedig piros szalagot fontak.²¹ Viaszvirág-koszorújuk arra utalt, hogy a leányok Mária követői, Krisztus jegyesei.²²

Gyöngyöspüspökiben a Mária-lányoknak a szentkúti búcsúba indulás előtti napokban pénzt gyűjtöttek, hogy az elmaradt otthoni napszámukért járó keresetet pótolják, másrészt fáradságukat jutalmazták. A hosszú úton 10–16 lány vett részt, hogy egymást tudják váltani a szobor hordozásában az oda-vissza kb. 70 km-es úton. Néha férfiak is segítettek nekik. 1944-ben a Nagyboldogasszony-napi búcsúba hat harcteret megjáró férfi vitte a szobrot fogadalmi szándékból, ingyen az egész zarándoklaton.²³

A körmenet után a búcsús csoportok megebédeltek, majd összeköltözték holmijukat, a templomban elbúcsúztak a Szűzanyától, és elindultak hazafelé. „Ugy fogadják a zarándokokat, mint az Isten kedvelteit, a Szűz Anya üzenetének követéit. Áldást és békét jelent a zarándok minden háznak, családnak és gazdaságnak egyaránt. A befejező hálaadó ének mindannyiuk közös imája és az esztendő leglelkesebb és legdiadalmasabb éneke. Sokszor egész esztendőre kiimádkozta és énekelte magát sok ember és asszony, akít az élet és hivatás a többi napon, sokszor

²⁰ DÁM, 1944. 10–11.

²¹ DÁM, 1944. 13–14., 24., 28–29.

²² BÁLINT–BARNA, 1994. 186.

²³ DÁM, 1944. 23–24.

még vasárnapon is szertetép s nem egyszer még az Isten házába sem enged. Ezeknek valóságos lelki fürdő, egy esztendőre szóló lelki táplálék és kibeszélhetetlen gazdagságú emlék a zarándoklat.”²⁴ (34. kép)

A gyöngyösiek búcsújárása

Amint a kötetben szereplő korábbi tanulmányokban is olvashattuk, a gyöngyösieknek és az ottani Almásy családnak meghatározó szerepe volt a kegyhely kezdeti életében. Gyöngyösről Nagyboldogasszony napjára látogattak ide szervezett kegyretek között a hívek. A kegyhely fő búcsúját gyalogos csoport is felkereste, városrészenként (Alsó- és Felsőváros, Hóstya) külön-külön zarándokcsoport szerveződött. A búcsún a polgármester és a gyöngyösi plébánosok, kántorok is rendszeresen részt vettek, de ők lovaskocsival tették meg az utat, és a búcsújárók éjjeli szállását is szervezték.²⁵

A gyalogos zarándoklatnak az évek folyamán kötött útvonala és rendje alakult ki. A csoportot egy főbúcsúvezető irányította, aki tekintélyes, tiszteletben álló ember volt, jó énekhanggal és beszédképességgel rendelkezett. Az ő munkáját még négy búcsúvezető segítette, akik a búcsúsok éneklését vezették. Az út során elhangzott énekeknek is meghatározott sorrendje volt, amelyet évről évre megismélteltek. A búcsújárókkal tartott egy pap és két kamasz ministránsfiú. A hosszúszerű búcsús keresztet a menet élén egy fiatalabb legény vitte, a két templomi körmeneti lobogót pedig egy-egy középkorú férfi. A keresztet és a zászlókat minden templom, útmenti kereszt és szent szobra előtt háromszor meghajtották. Utánuk a férfiak mentek, középen a papjukkal. A férfiak után az asszonyok és a gyermekek következtek. A búcsúrendező egy tekintélyesebb férfi volt, aki a településekre érkezéskor szervezte a búcsúsok rendezett áthaladását.²⁶

A kommunizmus idején a búcsúk az adott ünnepnapról a hozzá legközelebbi vasárnapra tevődtek át.²⁷ Bár kisebb létszámmal, de ekkor is megmaradt a gyöngyösiek gyalogos zarándoklata. Az 1986. évi búcsújárásról részletesen írt kéziratában Reisz László.²⁸ A leírás szerint sok elem megőrződött a korábbi századok gyakorlatából. Szombaton hajnali 4 órakor a gyöngyösi Szent Bertalan-templomban tartottak misét a zarándokok részére. A résztvevők meggyóntak, megáldoztak, majd együtt elimádkozták a búcsúba indulók imáját. (A szerző részletesen leírta

²⁴ DÁM, 1943. 92.

²⁵ REISZ, 1986. 21.

²⁶ REISZ, 1986. 21–22.

²⁷ Erre ld. Soós Viktor Attila tanulmányát a jelen kötetben.

²⁸ REISZ, 1986. 23–82. A következő bekezdések ennek alapján íródtak.

az út során elhangzó összes imát, éneket, azok közlése itt területi okok miatt nem lehetséges.) A mise végén a körmenetek, búcsúk során használt keresztet – a keresztben lévő corpus fejét és mellét övezve – a nők kardvirágokból készített koszorúval díszítették. A zarándokok harangzúgás közben a kereszttel az élükön indultak el a templomból a hosszú útra. A Nepomuki Szent János-kápolna mellett vonultak fel a kálváriára, ahol a keresztet az ottani templom felé meghajtották. A hajnali misét bemutató pap itt búcsúzott el a zarándoktól, Isten áldását és szerencsés utat kívánva nekik. A keresztalja kezdetben a Gyöngyösoroszi felé vezető országúton haladt, majd arról letérve a Gyöngyösoroszi és Gyöngyöstarján közötti dűlőutakon a hegyek felé vette útját. Közben a búcsúvezető előénekes vezetésével búcsús énekeket énekeltek együtt.

Az első pihenő a molnárcsobolyói kőkereszt volt, ahol a búcsúsok elmondták a kereszt előtt való imát. Ha pap is részt vett a gyalogos zarándoklaton, akkor ezt ő mondta el. Útközben a rózsafüzér imádkozása következett, az öt tized titkát Szűz Mária életének eseményeiből választották. Egy-egy tized között a hívek énekeltek. 7.30–8 óra körül érkeztek a Gyöngyösoroszitól kb. 6–7 km-re lévő csurgói kőkereszthez, ahol énekeltek és imádkoztak. Reggeli után a búcsúsok átvágtak a népies nevén „Koporsóhegynek” nevezett vonulaton. A mátrai erdőkön áthaladva is énekeltek. 10–10.30 körül a Mátrakeresztes szélén lévő keresztnél imádkoztak. A falut elhagyva a Kövecses patak kopár völgyében, az ún. „Holtak partján” mentek tovább. A fájdalmas olvasó első tizede után az elhunyt hívekért szóló ének hangzott el. A rózsafüzér elimádkozását követően pedig litániát mondtak értük. Délben a hasznosi vár romjai alatt álló keresztnél imádkozták el letérdelve az *Úrangyalát*. Az országútról még Hasznos előtt letértek, majd 12.30–13 óra körül érkeztek Tar falu templomához, ahol a helyi plébános üdvözölte őket. Itt megebédeltek, megpihentek. A zászlóvivők itt vették át a gyöngyösi Szent Orbán-templomból előre kiszállított két körmeneti lobogót, majd 14–14.30 körül folytatták útjukat. Mátraverebély község mellett a népi elnevezésű „Kopasz” és „Dobogó” hegyeken keresztül (a térképen Kőszirt) érkeztek meg a Szentkúttól délre fekvő erdőség szélére. Az itt található keresztnél rövid pihenő közben elmondtak egy *Üdvözlégyet* és egy szent kereszt előtt végzendő imát. Ahogy ének szóval folytatták lefelé útjukat a magasra emelt kereszttel és lobogókkal, a fák közül feltűntek a szentkúti templom tornyai.

17–17.30 óra között érkeztek meg a zarándokok a kegytemplom elé, melynek főbejárata előtt köszöntötte őket a harangozó és a búcsúra érkezett papok egyike, általában az, aki korábban Gyöngyösön is szolgált. (A leírás keletkezésekor, a kommunizmus évtizedei alatt Szentkúton ferencesek helyett csak egy világi pap volt,

a búcsúk idejére pedig más településekről érkező papok, nyugdíjas atyák segítettek a hívek gondozásában.) A gyöngyösiek a koszorúval díszített keresztet tiszteletük jeléül háromszor meghajtották a főkapu előtt, majd harangzúgás és orgonaszó közepette énekszóval vonultak be a szentélybe. A főoltár előtt előbb a szent helyen való beköszöntő imát mondták el közösen, majd a szentkúti Szűzanyát üdvözlő énekre került sor.

Ezt követően a búcsújárók a templomteret délről övező fás térségben kijelölt szálláshelyüket keresték meg. Hűvösebb, esős időjárás esetén is a szabadban aludtak egyszerű sátrakban, ponyva és nejlon takarók alatt. A Nagyboldogasszony-napi főbúcsú vigíliáján a hívek közül sokan egész éjjel a templomban imádkozva virrasztottak. Olyanok is voltak, akik személygépkocsikban, autóbuszokban vagy a szentkúti lakosok házaiban pihentek éjjel.

Szombaton 19 óra körül körmenetre és szentmisére került sor. 21 órakor szentórárt tartottak, 23 órakor keresztutat jártak a halottakért, éjfélkor pedig ismét misét mondtak. Vasárnap a hajnali óráktól kezdve lehetőséget biztosítottak gyónásra, szentmisén való részvételtre és áldozásra. A zarándokok a mise után szálláshelyükön megreggeliztek, majd a nagymise kezdetéig felkeresték Szentkút nevezeteseit, imádkoztak, régi ismerősökkel beszélgettek, kegytárgyakat vásároltak a bazárosok sátrainál.

A főmise 10.30-kor kezdődött a szabadtéri misék helyszínéül szolgáló lourdes-i barlang előtt. (1932–33-ban a fedett szabadtéri oltár a lourdes-i barlang mintájára készült el, a Szűzanya szobra is ott kapott helyet. 2014-ben a kegyhely átalakításakor került át a szobor a jelenlegi helyére.²⁹) A főmisét körmenet követte, melynek végén a főcelebráns megáldotta a hívek által vásárolt vagy magukkal hozott kegytárgyakat, rózsafüzéretet, keresztet, szentkúti emlékeket.

Ebéd után a búcsúsok összehajtották csomagjaikat. 14–14.30 körül a lorettói litánia elimádkozása után a csoportok a kegyszobornál imával és énekkel búcsúztak el a Szűzanyától, 15 óra körül pedig elindultak hazafelé. Ugyanazon az úton haladtak, amerről jöttek. Éjszakai szállást Tar községben kaptak, 1986-ban a plébánia vendégszobáiban, korábban házaknál. A harmadik napon, hétfőn hajnali 5 órakor keltek, majd (a régebbi időkben) Tar templomában a búcsúsok részére szentmisét tartottak. Tarról a hasznosi vár felé vezető dűlőúton indultak el, Mátakereszttest elhagyva az erdei ösvényeken haladtak. Útközben ismét énekekkel, rózsafüzér imádkozásával feledtették a fáradalmaikat.

Dél körül értek a csurgói kereszthez, ahol elfogyasztották az ebédjüket. A kb. 2 órányi pihenő végeztével új erőre kapva kerekedtek fel a zarándokút utolsó sza-

²⁹ Ld. Tengely Adrienn tanulmányát a jelen kötetben.

kaszának megtételére, melynek útvonala eltért az odafelé vezetőtől: most nem Gyöngyösoroszi, hanem Gyöngyöstarján felé tartottak. A gyöngyöstarjáni keresztnél a hozzátartozók egy része várta őket. A legfáradtabb zárandokokat személyautóval vitték tovább. A többi hozzátartozó egyik papjuk kíséretében a gyöngyösi kálváriadombon emelkedő templom előtt várta a búcsúsokat. Innen együtt vonultak le a Nagytemplomhoz, melynek főkapuja előtt a felsővárosi plébános fogadta őket, majd énekszóval bevonultak a templomba. (1986-ban az előző évtizedek hagyományától eltérően a hazatérő búcsúsok a kálváriához közelebb lévő Szent Orbán-templomba mentek.) A búcsújárók köszöntésére megszólalt a Szent Orbán-templom és a Nagytemplom egyik harangja. A templomban összegyűlt hívek rövid litániát mondtak el, majd a pap szentbeszéd keretében üdvözölte őket. A szentbeszéd után a hívek hazatértek.

Reisz László saját személyes élményei közül 1946. augusztus 15-ét említette. Ez volt a háború utáni első év: „A Lourdes-i barlang széles lépcsősorain száz és száz egyszerű fejkendős középkorú vagy idősebb asszony ült, és elcsukló hangon, sírással küszködve mondták a rózsafüzért a Fogolykiváltó Szűzanyához. Évek óta nem látott, eltűnt vagy nehéz hadifogságban lévő fiaikért, férjükért, testvéreikért könyörögtek alázattal, hogy segítsék őket haza az égi hatalmak.”³⁰

A gyöngyösi ferences templomban Kárpáti Kázmér atya idejében, 2005-ben újították fel a Nagyboldogasszony-napi gyalogos zárandoklatot. A résztvevők szombat hajnalban 4 órakor indultak útnak, az éjszakát a kegyhelyen töltötték, vasárnap jelen voltak az ünnepi nagymisén, majd délután busszal tértek haza. Mátra-verbély falu templomától a műúton Szentkút határáig két legény vitte a Gyöngyös részét képező Gyöngyöspüspöki hordozható Mária-szobrot, onnantól pedig négy lány vette át. A szokás napjainkban is él évente 50–80 fő részvételével. Az utóbbi években annyi változás történt, hogy már nem viszik magukkal a hordozható Mária-szobrot, így az út utolsó szakaszát a középkori templomtól az erdőben teszik meg. Továbbá a szombat esti mise után autókkal hazatérnek, így az éjszakai virrasztáson és az ünnepi nagymisén, körmeneten nem vesznek részt a gyöngyösiek.

A szentkút és a források szerepe

A víz a testi és lelki megtisztulás szimbóluma. Ezt fejezi ki a templomba belépve a szenteltvíz használata is. A búcsújáróhelyek felkeresésének fő oka az, hogy az ember testileg és lelkileg meggyógyuljon. A lelki gyógyulás útja a gyónás, áldozás és az imádság, a Szűzanyával folytatott szakrális kommunikáció, a testi gyógyu-

³⁰ REISZ, 1986. 86.

láshoz pedig sokan a kegyhely forrásainak vizét használták: megitták, illetve megmosták benne beteg testrészüket és a kegytárgyakat.

Szűz Mária mellett Szent László alakja is összeforrott a kegyhellyel. A hagyomány úgy tartja, hogy a szent király ellenségei elől menekülvén lovával átugratott egy szakadék fölött. A ló patájával belerúgott a sziklába, és ennek nyomán ekkor fakadt Szentkúton a később „Szent László ugratása” névvel illetett forrás, mely ekkor gyógyerőt kapott. Ennek a legendának a változatai nemcsak a palócok körében voltak ismertek, hanem a magyar nyelvterület egészén. Valószínűleg a Torda környéki változatot ismertette Temesvári Pelbárt a 15. század végén megjelent prédikációújteményében.³¹

Ismert, de kritikával kezelendő állítás, hogy a szentkúti búcsúban a lovagkirályról ezt énekelték a 19. században: „Szent Lászlónak szent lova, szent lovának szent lába, szent lábának szent patkója, szent patkójának szent nyoma könyörögi érettünk!”³²

A lovagkirályhoz kötődő forráson kívül Szentkúton még két forrásnak tulajdonítottak gyógyító erőt: az egyiket „Köszvényes-kútnak”, a másikat „Rongyos-kútnak” nevezték, mert azokat a rongyokat, amelyekkel a beteg testrészeit kötözték, töröltették, a forrás körüli fákra, bokrokra akasztották. A varsányi búcsúsok a hazavitt vizet gyerekekkel itatták meg torokfájás ellen. Arcukat is megmosták, hogy szép legyen a bőrük. A putnokiak főleg a László-forráshoz jártak, melynek vizéből nemcsak ittak, hanem lábukat is megmosták. A tomajmonostori búcsúsok szemüket is megmosták a forrás vizében. Bekölce búcsúsai a hazavitt vízből az állatok ivóvizébe is csöppentettek, hogy azok is részesüljenek a víz gyógyító erejében. Borsodnádason a sokáig haldokló emberrel itattak szentkúti vizet, úgy tartották, hogy attól könnyebben tud meghalni.³³ A jászdózsaiak a pünkösdi búcsú alkalmával ke-resték fel a szent helyet. Amikor hazaértek, a szentkút vizével megszentelték a házat, hogy megvédje őket minden kártól, szerencsétlenségtől.³⁴ (35. kép)

³¹ MAGYAR, 1996. 345–349. A hagyományból ismert történettel, annak forrásaival kapcsolatban ld. még Maczák Ibolya és Siptár Dániel tanulmányát a jelen kötetben.

³² BÁLINT, 1977. 503. Bálint Sándor a forrásoként BARNÁ, 1873. 125. oldalát jelöli meg, de mindkét szerző kételkedett benne, hogy az ének valóban elhangzott volna. Barna Ferdinánd egy 1848-ban megjelent újságcikkben olvasta a szövegét (*Marexius tizenötödike* 1. évf. 42. szám, 1848. május 3. 167.), ez a cikk azonban kifejezetten búcsújárás-ellenes érrel íródott egy soroksári tüzeset kapcsán. (Ráadásul Heves megyébe helyezi az ének elhangzásának helyszínét, de ettől a tévedéstől eltekintve valószínűleg a szentkúti búcsúra gondol.) Minden bizonnyal tehát gúnyos torzításról van szó, ami persze nem jelenti azt, hogy a nép ajkán ne születhetett volna egyházi jóváhagyás nélküli babonás szöveg Szentkúthoz kapcsolódóan.

³³ BÁLINT–BARNÁ, 1994. 222.

³⁴ GULYÁS, 1976. 151.

2018-ban egy komlóscai ruszin asszony ezt mesélte e tanulmány szerzőjének a szentkúti vízről: „Szentkútról vizet is szokott mindenki hozni, és azt a vizet aztán aki itthon maradott, annak is hoznak és használjuk. Ha van beteg, főleg a betegeknek, de ha nincs is beteg a családban, akkor is mindenki be van osztva, hogy naponta egy-két kortyot pohárkába önteni és inni abból. Vagy ha beteg testrésze vagy valami, akkor azt meg szokták érinteni azzal. Egy kis zsebkendővel vagy mennyivel, mintha megmosná, vagy kereszt alakban, hogy a tiszteletét a Szűzanyának meg a gyógyító erejét hazahozzuk.” Mátraszentimrei szlovák asszonyok így emlékeztek vissza gyermekkoruk Nagyboldogasszony-napi búcsújárására: „Vittünk üvegeket, hoztunk haza vizet is. Mikor a nagyanyám öreg volt, hoztam neki vizet, és a vízzel úgy kezegette magának a csontjait, ahol szoktak neki fájni.” „Amit vittünk, kis üvegekbe tudtuk hozni. Hát ittuk. Mondjuk édesanyámnak mindig fájt így a nyaka, azt kicsit mindig úgy kezegette vele.”

A kegyhelyeket fölkereső búcsújárók közül sokan nemcsak imával szerették volna kéréseiket és köszönetüket kifejezni, hanem tárgyasult formában is. A szakrális kommunikáció tárgyai közül évszázadokon keresztül a legnépszerűbbek a viaszból készült „offerek”, vagy ahogyan Szentkúton nevezték: „tetemek”, „hóttetemek” voltak. Az offerek az adományozó anyagi, társadalmi helyzetét is kifejezték: a nemesi, polgári réteg főleg ezüstből készült darabokat ajándékozott, a szegényebbek offereinek anyaga pedig viasz volt. Ezek a 10 cm körüli viaszfigurák mindenki számára érthetően fejezték ki az adományozás mögötti szándékot: Szentkúton a forrásoknál való mosakodás után a búcsújárók beteg testrészüknek megfelelő formájú „tetemet” vettek, majd azt ajánlották fel a Szűzanyának. Sokan gyerekfigurát vásároltak. A 20. század első felében a viaszofferek eltűntek, helyüket a gyertyák vették át.³⁵ Felajánlott gyertyákkal napjainkban is gyakran találkozhatunk a lourdes-i Szűzanya barlangjánál.

Az írásbeliség elterjedésével Szentkúton sokan a remetebarang oltárán hagyták a kéréseikkel, köszönetükkel megírt papírcéduláikat. 2009 óta pedig a templomban elhelyezett füzetbe írhatják a zarándokok a Szűzanyához szóló gondolataikat.³⁶

A kegyhely felkeresésének kiváltó okai az évszázadok alatt nem sokat változtak. Már a 18. századból ismerünk családon belüli válságos eseteket: például egy asszony azzal a panasszal élt, hogy anyósa megutáltatta őt férjével, egy másik asszonyt férje éheztetett, bántalmazott.³⁷ A legjellemzőbbek azonban a hívek életkorának megfelelő krízishelyzetek: saját betegség vagy gyermek, rokon betegség, gyermekáldás kérése, párválasztás.

³⁵ BÁLINT–BARNA 1994. 231–233., 236.

³⁶ FRAUHAMMER, 2012. 71.

³⁷ SZENTMIHÁLYI, 1797. 83–84., 97–98.; TŰSKÉS, 1993. 116., 118.

A búcsúkereszttség

A búcsújárás a felnőtté válás egyik állomását jelentette, így egyfajta beavatási, felnőtté avatási rítusnak is tekinthető. A szentkúthoz vagy forráshoz kötődő Kárpát-medencei kegyhelyek közül többen ismerték a búcsúkereszttség szokását: azok, akik először vettek részt zarándoklaton, nemük szerint búcsús keresztanyát vagy keresztapát választottak az idősebb, a kegyhelyen már többször járt zarándokok közül. A keresztszülő a kegyhely forrásából vagy kútjából nyert vízzel vagy szenteltvízzel keresztelte meg az „elsőbúcsúst”, aki ily módon lelkileg újjászületett az isteni kegyelemben. Ez a műrokonsági rendszer azt is kifejezte, hogy a közösség tagjává fogadta az ifjú zarándokot.

Mátraverebély-Szentkúton is ismert volt a búcsúkereszttség szokása. Így például amikor valaki Gömöralmágyról³⁸ életében először készült a szentkúti búcsúba, keresztanyát hívott: „Eljön-e szentkúti keresztanyának?” A búcsúban gyóntak és együtt áldoztak, a keresztanya többnyire mézeskalácsszívet, babát vett a keresztgyereknek. A kialakult kapcsolat szoros lelki rokonságnak számított. A szentkúti keresztanya halálakor a keresztgyereknek illett koszorút vinni a sírra. Sajópüspökben a szentkúti keresztlányt a lakodalomba is elhívták, mivel a rokonsághoz tartozott. Választottak itt keresztanyát a jászberényiek is, akik a Páduai Szent Antal vagy Szent Anna napján tartott búcsúban vettek részt. Az idősebb asszony, akit „Keresztmama” névvel szólítottak meg, Szent Anna nevére keresztelte meg a lányokat: „Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek nevébe. Anna!” Ajándékba szentképet adtak. A búcsúkeresztségre mint megtisztító rítusra is tekinthetünk: a szent víznek köszönhetően az elsőbúcsús lelkileg újjászületett.³⁹ (36. kép)

Búcsúfiák

A búcsúhoz hozzátartozik a búcsúvásár, ahol ételt és italt is vehettek a résztvevők. A búcsúvásárból származó búcsúfiák a hétköznapi életben is emlékeztették a zarándokokat a megtett újtukra és az Égiekkel való találkozás élményére. Úgy vélték, e tárgyak által a kegyelem kiárad az otthonra és a családtagokra is. A kegytárgyak (pl. imakönyvek, a kegyhelyet ábrázoló, falra akasztható üvegek vagy imakönyvbe való papír szentképek) mellett a mézeskalácsok („bábok”) és a gyerekjátékok is kedvelt ajándékok voltak. Ezek közé tartoztak a faragott, szalagokkal díszített botok is, melyek valószínűleg az egykori búcsús botokból alakultak ki.⁴⁰ Vahot Imre, aki

³⁸ Ma Gemerský Jablonec, Szlovákia.

³⁹ BÁLINT–BARNA, 1994. 214–217.

⁴⁰ BÁLINT–BARNA, 1994. 275. A tűznél megfeketített és faragott mogyoróbot már a 18. században

gyermekként 1830 körül vett részt a gyöngyösiekkel a Nagyboldogasszony-napi búcsúban, szintén ilyet kapott. Mint írta, enélkül a legszegényebb búcsúsok sem tértek volna haza.⁴¹

Borsodnádason Szentkútról hozott keresztet adtak a haldokló kezébe. Úgy tartották, hogy ha azt megcsókolja, akkor megszabadul bűneitől, szenvedéseitől, és megnyugodva hagyja el e világot.⁴² A „bábos rózsafüzérből”, vagyis mézeskalács-rózsafüzérből annyit vitt a nagymama vagy az édesanya haza, ahány gyermek várta otthon.⁴³

A szentkúti búcsúk emlékét Gyöngyösön és környékén a búcsújárók otthonában az ún. „Mária-ház” is őrzi, mely a lourdes-i barlangot ábrázolja Szűz Mária és Szent Bernadett szobrocskáival. Ezeket elsősorban a „szentsarokban” vagy a sublót tetején helyezték el.⁴⁴

Szentkútról vízen kívül a varsányiak tölgyfa- vagy gyertyánfagallyakat vittek haza. A nagyobbat a varsányi templom sarkában állították fel, a kisebbet pedig otthonukban. A putnoki búcsúsok ma már pontosan nem azonosítható, általuk „valamilyen rozsmaringfának” nevezett növényről törtek ágat, és otthon a Mária-kép mellé tűzték, villámláskor pedig tűzbe dobták, mert úgy tartották, hogy füstje elűzi a vihart. Emellett apró csigaházakat is gyűjtöttek, melyekből láncot fűztek, de még a búcsús keresztre is tettek belőlük a tölgyfakoszorú mellé. A Szentkúton szedett virágot, cserfagallyat otthon szintén vihar idején égették el. A mikófalvi búcsúsok leveles „bikfát” is törtek, amit otthon vázába raktak, hogy emlékeztesse őket a búcsúra.⁴⁵

Szeplőtelen Fogantatás ünnepe

Amennyiben az időjárás lehetővé tette, a gyöngyösi hívek december 8-ra, Szeplőtelen Fogantatás ünnepére is elzarándokoltak Szentkútra.⁴⁶ A kegyhely háztörténetének adatai alapján a „fogantatási búcsún” évente kb. kétezer fő vett részt a 20. század fordulójának éveiben. A mezőkövesdiek és a szomszédos települések hívei december 6-án érkeztek meg, a Gyöngyös környékiek pedig december 7-én. Így például 1897-ben Mezőkövesdről és Szentistvánból 650 búcsús jött, Gyön-

is a verebélyi búcsúsok jele volt. NAGY, 2006. 178., 352.

⁴¹ REISZ, 1986. 19–20.

⁴² NOVÁK, 1989. 267.

⁴³ DÁM, 1943. 91.

⁴⁴ REISZ, 1986. 83.

⁴⁵ BÁLINT–BARNA, 1994. 228–229.

⁴⁶ REISZ, 1986. 83.

gyösről és Apról pedig 370. 1908-ban Mezőkövesdről, Mezőszemeréről Szihalomról, Apról, Szurdokpüspökiből, Jobbágyiból, Gyöngyösről és további, meg nem nevezett közeli falvakból érkeztek gyalogos búcsúsok.⁴⁷ A mezőkövesdi zarándokok kilétéről Fludorovics Zsigmond leírásából szerezhethünk tudomást: „a mezőkövesdi cselédek, kiket a sok munka miatt gazdáik nyáron nem eresztenek el hazulról, kalap és sapka nélkül teszik meg gyalog Mezőkövesdtől Szentkutig a nagy és fárasztó utat.”⁴⁸

Manga János 1946-ban Dám Ince közlésére hivatkozva azt írta, hogy „a Gyöngyös-környéki búcsúsok, akik szeptember 8-án mennek a szentkúti búcsúra, Szentkúton a gyöngyösiék menedékházában szokták eljárni a kánai menyegző táncát. A búcsúsok, férfiak és nők egyaránt, este, az ájtatosságok és a vacsora után körbeállnak, a körből a jelenlevő barátok, papok sem hiányoznak. Amikor megalakították a kört, éneklük a kánai menyegzőt, amelynek dallamára egyhelyben ritmikus táncmozgásokat végeznek. Mikor a szöveg éneklésében az a rész következik, hogy »Úgy megsergették Magdolnát, mind elrúgta a papucsát...«, párokra oszlanak, főleg az asszonyok választanak párt maguknak, összefogódkodnak és mint a csárdásban szokás, egyet-kettőt fordulnak, miközben a papucsot lerúgják lábukról.”⁴⁹ A szeptember itt félreértés lehet, mivel az alábbiak alapján valószínűleg a december 8-i ünnepre vonatkozik ez a leírás.

Az 1980-as években Barna Gábor részt vett a december 8-i búcsún. Akkor a búcsúsok a refektóriumban gyűltek össze. Erről így írt: „Az év utolsó búcsúján, december 8-án, Szeplőtelen Fogantatás ünnepén az elmúlt évtizedekben a jelenlévő 60–100 búcsús előadta dramatizált formában a kánai menyegző történetét. Ez a nap esett legközelebb a kánai menyegző januári ünnepéhez, ezért ezt a napot választották. Az éneket és a játékot az utóbbi években egy ecsédi énekesasszony vezette és tanította. A ferences rendház egykori ebédlőjében (refektórium) készítenek helyet az eseményeknek. Az asztalra bort és apró kockára felvágott kenyeret tesznek egy tálcára, ének közben ezzel kínálják a jelenlévőket. Kiválasztják a szereplőket: Jézus, Mária, Magdolna, násznagy, beszélő. Majd elkezdik az éneket, amelynek három dallamváltozatát elmondja az énekesasszony. A megfelelő versszakoknál kortyolnak a borból, a kiválasztott szereplők pedig táncra perdülnek. Ez a játék a szentkúti búcsú közvetítésével a Medvesalján is elterjedt.”⁵⁰

⁴⁷ Napló 10–11., 98.

⁴⁸ FLUDOROVICS, 1913b. 223.

⁴⁹ MANGA, 1946. 60.

⁵⁰ BÁLINT–BARNA, 1994. 203.

A vonzaskörzet változása

A szentkúti búcsújárók hosszú ideig elsősorban a környék palócok és szlovákok lakta falvaiból, illetve a Jászság településeiről érkeztek.⁵¹ Az országhatárnak az első világháborút követő változása Mátraverebélyt oly módon érintette, hogy a korábban északi irányból érkező zarándokait, akiknek lakóhelye Csehszlovákiához került, elveszítette. A veszteséggel párhuzamosan azonban a szentkúti kegyhely vonzaskörzete a két világháború között országossá bővült, amiről Tengely Adrienn e kötetben közölt tanulmányában is szó esik.

Amikor a trianoni országhatárok meghúzása következtében az alföldi katolikusok legfontosabb búcsújáróhelye, a szintén ferencesekhez kötődő Máriaradna Romániához került, ugyanígy az országhatár állta útját az alföldiek búcsújárásának. A radnai keresztút állomásainak feliratai alapján kirajzolódik, hogy korábban többek között Szeged, Kecskemét, Kunszentmárton hívei is rendszeresen elzarándokoltak oda.⁵² Az 1920-as évektől, kihasználva a vasúti közlekedés lehetőségét, olyanok is egyre többen keltek útra vonattal, szervezett keretek között Szentkútra, akik elvesztették korábbi radnai zarándokcélpontjukat.

A szeged-alsóvárosi ferences plébánia által kiadott *Szegedi Havi Boldogasszony* újság (1924–1942) megjelent hirdetései között rendszeresen szerepeltek azok a búcsújáróhelyek, amelyek átvették Máriaradna szerepét. Elsősorban az új országhatárokon belüli ferences kegyhelyeknek (Szentkút, Máriagyűd és a Baja melletti Vodica) szerepe nőtt meg, hiszen a vasút elérhető közelségbe hozta a távolabbi kegyhelyeket, de a közeli Pálósszentkút (most Petőfiszállás) neve is gyakran szerepelt a hirdetésekben. Ezek az utak az egyházi ájtatosságokon kívül a környék nevezetességeinek megtekintésére is lehetőséget nyújtottak, és így napjaink vallási turizmusa előzményeinek tekinthetők. Mátraverebélyre és Máriagyűdre a plébánia szervezésében különvonattal több évben is háromnapos zarándoklatra utaztak az érdeklődők. 1938-ban Szegedről és a környező településekről Szentkútra csaknem kétezer fő utazott el.⁵³

1944-ből származik Bálint Sándor leírása: „A kolostor és a hegyek csöndje, a paraszti munka kemény áhítata fogad a verebélyi Szentkúton bennünket. Hétköznap jöttünk ide, gondolkodhatunk eleget. A templom előtt ülünk. Jól esik nemes vonalaiban és díszleteiben: a hegyekben és erdőkben gyönyörködnünk. E misztikus hangulatért még az új freskók mézes-mázos ürességét is elnézzük. Azt hisszük

⁵¹ Arra vonatkozóan, hogy a 19–20. század fordulóján melyik ünnepre mely településekről jöttek zarándokcsoportok, ld. MIHÁLYI, 1899. 98–100.; FLUDOROVICS, 1913a. 28–29.

⁵² BÁLINT–BARNA, 1994. 292.

⁵³ *Szegedi Havi Boldogasszony* 14 (1938) 8. sz. 15. A témáról részletesebben: VASS, 2010. 68–73.

pedig, hogy éppen ilyen helyeken kellene a legnagyobb művészi teljesítményeknek megvalósulniuk, hogy szépségüket a kegyhely jámbor tekintélye megszentelje a hívek előtt. Ülünk a templom előtt és a Hungaria Franciscana képeit idézgetjük magunkban.”⁵⁴

A kommunizmus évtizedei alatt csökkent a kegyhely látogatottsága, miután a ferenceseknek 1950-ben el kellett hagyniuk Szentkutat. Az 1970-es évektől ugyanakkor megnőtt az ország különböző vidékeiről autóbusszal érkező csoportok száma. Közülük sokan a helyi termelőszövetkezet autóbuszával többnapos, idegenforgalmi látványosságok megtekintésével egybekötött utazás keretében keresték fel a kegyhelyet. Ebben az időszakban újra érkeztek búcsúsok Csehszlovákiából is.⁵⁵

A ferencesek 1989. évi visszatérése után Szentkút ismét virágzásnak indult, és 2006-ban megkapta a Nemzeti Kegyhely címet. A külsejében megújult kegyhelyet 2015-ben adták át, de további bővítések az elmúlt években is zajlottak. Szentkút búcsús kínálata kiszélesedett, tavasztól őszig szinte minden hétvégén sor kerül egy-egy ünnep konkrét társadalmi csoportra vagy korosztályra fókuszáló megtartására. Így például: görögkatolikusok, felvidéki magyarok, szlovákok, romák, óvodások, egyetemisták, nagyszülők (Szent Anna), erdészek és vadászok (Szent Hubertusz), motorosok egyaránt önálló célcsoportok.

A búcsújárás napjainkra sok tekintetben megváltozott. A legtöbben egynapos út keretében autóval, busszal érkeznek, ezért a tömeges méretű templomlátogatás szokása lassan feledésbe merül. Az 1990-es évektől ugyanakkor országszerte virágzásnak indultak a gyalogos zarándoklatok is. Mátraverebély kapcsán az Esztergomból augusztus 15-én induló ifjúsági zarándoklat emelkedik ki, amelyet 2019-ben 25. alkalommal szerveztek meg. Ezen a sorok írója is részt vett, az alábbiak nagyrészt személyes tapasztalatait tükrözik.⁵⁶

A 2019. évi gyalogos zarándoklat

A szokás kialakulása a Varsó és Częstochowa közötti zarándoklatra vezethető vissza, amelyen a ferencesek esztergomi iskolájából is részt vettek diákok és tanárok. Ennek hatására fogalmazódott meg az a gondolat, hogy hasonló gyalogos zarándoklatot itthon is lehetne szervezni. Esztergomból először 1995-ben tették meg

⁵⁴ BÁLINT, 1944. 12.

⁵⁵ Ld. Soós Viktor Attila tanulmányát a jelen kötetben.

⁵⁶ Bővebben ld. VASS, 2019.

az utat Szentkútra, ahol augusztus 19–20-ára ifjúsági találkozót szerveztek.⁵⁷ Eleinte még külön csoport indult Esztergomból és a ferencesek másik iskolájából, Szentendréről, de később kialakult az a gyakorlat, hogy minden résztvevő együtt kel útra Esztergomból.

Az évek alatt kiforrott egy kb. 135 km-es stabil útvonal és napirend. Minden évben Nagyboldogasszony és Szent István király ünnepe keretezi a zarándoklatot, ez jelenti a szent időt. A résztvevők augusztus 14-én este találkoznak az esztergomi ferences kolostorban. Augusztus 19-én érkeznek meg a kegyhelyre, ahonnan az éjszakai virrasztás és az augusztus 20-i ünnepi mise után indulnak haza.

A zarándoklatokat kezdetben Varga Kápisztrán ferences atya vezette, aki azóta is minden évben csatlakozik egy-két napra a csoporthoz. 2006-tól Dobszay Benedek vette át a főszervező szerepét, aki épp e zarándoklat kialakulása idején lépett be a rendbe, és azóta is minden évben részt vesz rajta. 2019-ben a vezetést Komáromi Előd rendtársának adta át.

Az útvonal

A zarándoklat kezdetén Esztergomban, az augusztus 14-e esti szentmisén Varga Kápisztrán azt javasolta a résztvevőknek, hogy fogalmazzák meg az idei zarándoklatuk szándékát. Ez azért lényeges, mert ez az út a lelki gazdagodás miatt több, mint egy teljesítménytúra, ahol a cél csupán az, hogy az ember minél rövidebb idő alatt teljesítse a megadott távot.

A mindennapok elhagyása igazából észrevétlenül történt, folyamatosan alakultunk, szabadultunk a kötöttségek, terhek alól. A zarándoklat első felében az út nagyrészt erdőkben haladt. Ennek köszönhetően ezen a részen több lehetőség adódott a szemlélődésre, elmélyülésre. Az út második felében több falut érintettünk, amikor is az étkezés szempontjából eltávolodtunk a klasszikus zarándoklatok egyik ismérvének tekintett aszkézistól, ugyanis a helyiek szeretetük jeleként mindenütt süteménnyel, gyümölcssel fogadtak bennünket. Ennek a szakasznak az egyik szépsége a találkozásokban rejlett, amikor a városokból érkezők megismerhették a vidékiek életét. A vendéglátóink közül többen azt hangsúlyozták, hogy a zarándokcsoport a falubelieknek egyfajta tanúságtételt is jelent a hitről, ami pozitív mintaként szolgálhat a számukra.

Nagyboldogasszony napján a reggeli után, 7-kor kezdődött a reggeli dicséret, amit a zarándokok megáldása követett. Ezután vonultunk ki a város forgalmából a Pilis erdeibe. Szentmisére délben, a szobi pihenő alatt került sor, majd az aznapi

⁵⁷ VARGA–DOBSZAY–KÁRPÁTI–ZARÁNDY–SZOLIVA, 2016. 401–402.

út végén, Márianosztrán a pálosok kegytemplomában imádkoztuk el a vecsernyét. A sátraintak a kálvária tövében állítottuk fel, majd közös játék keretében ismerkedtünk zarándoktársainkkal.

A következő napokon hasonló napirend szerint szentmise vagy reggeli dicséret előzte meg és esti zsoltosza zárta a gyaloglást. Esténként több alkalommal veltékedő keretében került sor a résztvevők további ismerkedésére. Az útvonal Márianosztráról Kemence, másnap Bernecebaráti, Drégely vára, Nagyoroszi, Patak, majd Csesztve, Szügy, Órhalom és Szécsény, végül Kisgéc, Magyargéc és Nógrádmegyer településeken vezetett Szentkútig. A napi táv a zarándoklaton átlagosan 25 km körül mozog; a legmegterhelőbb gyaloglás augusztus 18-án várt a résztvevőkre, amikor 38 km-t kellett megtenni Pataktól Szécsényig.

Nagyoroszipban a templom csöndje után a falusi asszonyok által süített finomságokkal töltekeztünk, ahogy Csesztvén, Szügyön, Órhalmon, Magyargécen és Nógrádmegyeren szintén megvendégelték minket a helyiek.

A megérkezés

Szentkúttól kb. félóránnyira, a Márkháza fölötti erdei tisztáson tartottuk a kiengesztelődés szertartását. Egy nagy kört alkottunk, egy rövid csöndes szakasz alatt mindenki átgondolhatta, hogy a zarándoklat során a társai ellen vétett-e. A *Miatyánk* elimádkozása után mindenki mindenkivel kezét fogott, majd a szerzeteseknek köszöntük meg szolgálatukat, a férfiak egy része feldobta őket a levegőbe. Ekkor kb. 195-en voltunk, de néhányan a kísérőautóval tették meg az utolsó szakaszt.

A kegyhelyre érkezés előtt szervezett sorokba rendeződtünk: a kereszt mögé a szerzetesek és a ferences nővérek álltak, őket követték a hívek. A bevonuláskor a *Te vagy földi éltünk Vezérsillaga* kezdetű éneket énekeltük. A megérkezéskor Orosz Lóránt kegyhelyigazgató megáldotta a zarándokokat szentelt vízzel, majd bevonultunk a templomba.

A szentmise után elfoglaltuk a szállásunkat, megvacsoráztunk, és 21.30-kor találkoztunk a szentkútnál a „Fényünnepség” nevű szertartáson. Komáromi Előd a víz megtisztító erejéről beszélt, majd mindannyian szimbolikusan lemostuk bűneinket a templommal szemben álló, a hét szentséget ábrázoló szentkút vizében. Ezután a Jézus Krisztust jelképező húsvéti gyertya lángjáról mindenki egy-egy gyertyát gyújtott meg, és a szabadtéri oltár lépcsőire helyezte meghatározott rendben: így Jézus nevének IHS-monogramja jelent meg. Ezt követően a templomban az utolsó közös esti zsoltosmára, majd szentségimádásra került sor. 23 órától taizéi imaóra volt, 00.30-tól olvasmányos imaóra, de ezen már csak 33-an maradtak a

templomban. Azok a zárándokok, akik a hosszú út után kitarítottak, reggelig virraszthattak a templomban.

Augusztus 20-án 7 órakor volt az ébresztő, a reggeli zsolozsma 8 órakor kezdődött. A 11 órai ünnepi szentmisét Bucskó Nándor újmisési ferences pap tartotta. A körmenettel záruló mise keretében új kenyér szentelésére is sor került. Az ebéd után 13.45-kor a kegytárgyak megáldása következett, majd az útra bocsátó áldás. A különjáratú autóbuszok a résztvevők egy részét a hatvani vasútállomásig vitték el, a többség pedig Budapestig folytatta útját a busszal.

A fontosabb szabályok

A szerzetesek és világiak együttes részvételével zajló zárándoklatot „mozgó kolostor” elnevezéssel is illetik, ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy a hívek is bekapcsolódjanak a szerzetesek napirendjébe, megismerjék imáikat. Minden nap részt vettünk szentmisén, reggeli és esti zsolozsmán, valamint rózsafüzért imádkoztunk – utóbbiakra nemegyszer a természetben, sőt útközben került sor. Naponta egy-egy elmélkedést hallgattunk meg pihenés közben: Drégely várában a papi hivatásról, Csesztvén a kis középkori templom kertjében a családosi létállapotról, a magyargéci templomban pedig a hűségéről. A szervezők csendben eltöltött szakaszt is beiktattak, amikor mindenki átgondolhatta az őt foglalkoztató kérdéseket. Reggelente a templomból indultunk, kivéve Márianosztrát, ahol a szállásunk és a reggeli mise a kegytemplomtól távolabb, a kálvárián volt. Gyónásra első este Esztergomban a mise alatt nyílt lehetőség, a többi napon pedig útközben folyamatosan.

A zárándoklat háttérét a ferences szervezők által szerkesztett útikönyv szolgáltatja, amely a gyakorlati tanácsok mellett az imákat, a szertartások rendjét és az úton elhangzó énekeket, a zárándoklat és a búcsú teológiai magyarázatát tartalmazza, továbbá azoknak a falvaknak a történetét, melyeken áthaladunk.⁵⁸ Az ének-tár részben 278 éneket találunk: nagyrészt a hagyományos énekanyagot, népénekeket, gregorián tételeket. Az út folyamán gyakran énekeltünk taizéi énekeket is, melyeket szinte minden résztvevő ismert korábról, így könyv nélkül is könnyen bekapcsolódhattak az éneklésbe. A közös éneklés egyik funkciója az imádság, a másik az, hogy segít egyben tartani a különböző tempóban haladó zárándokokat. Emiatt az előénekes próbál arra is figyelni, hogy olyan énekeket tegyen egymás után, amelyek segítik a 200–250 résztvevőt az együtt gyaloglásban.

Szigorú szabály, hogy legelől a kereszt halad, azt senki sem előzheti meg. Az útmenti kereszt mellett megálltunk, térdet hajtva imádkoztunk: „Imádunk Téged,

⁵⁸ VARGA–DOBSZAY–KÁRPÁTI–ZARÁNDY–SZOLIVA, 2016.

Krisztus és áldunk Téged, mert szent kereszted által megváltottad a világot.” Egy-egy falu határába érve összerendeződtünk, majd a falvakon áthaladva egyházi énekeket énekeltünk, így a falusiaknak is hírül adtuk jelenlétünket, kifejeztük hitünket. A falvakba érkezéskor a harangok szava fogadott, továbbindulásakor pedig az kísért. A hagyományos búcsújárás egyik megmaradt eleme, hogy a falvakba érkezéskor a helyiek közül néhányan megcsókolták a kereszten lévő Krisztust. Az utunkba eső katolikus templomokba betértünk imádkozni, illetve a szállást adó településre érve is először a templomba vonultunk be a *Te Deum* éneklése közepette.

Minden ferences testvér tevékenyen részt vett az úton: egyikőjük elől haladt a kereszt mellett, egy másik az énekekért felelt, és volt, aki a liturgiáért. A menet végén a „szent záróvonalat” alkotó szerzetesek haladtak. Mögöttük csak a szentgyónását végző személy és a gyóntató pap maradhatott le. A záróvonal egyrészt azért volt fontos, mert így tudták egyben tartani a csoportot, másrészt nyugodt, intim közeget teremtett a gyónáshoz, amely fontos részét jelentette a zárándoklatnak mint bűnbánati cselekménynek. A világi résztvevők is aktív szerepet vállaltak a kereszt, illetve a négy „bömbinek” nevezett hangszóró vitele révén. Erre mindig akadtak önként vállalkozók, akik ezt a feladatot egyfajta kitüntetésnek is vették. A keresztet a lányok minden nap friss virággal díszítették. Ha főúton kellett haladni, akkor a menet előtt és mögött két-két személy irányította a forgalmat.

A szervezők részéről nagy előkészületet jelentett ennek a több mint 200 fős csoportnak a mozgatása, ellátása. A résztvevők közül sokan ezért a biztonságot adó keretért voltak hálásak, hiszen ennek köszönhetően nem kellett a szállással, étkezéssel, az út keresésével bajlódniuk, hanem valóban el tudták engedni a mindennapok feladatait. Nagyon sokan vettek részt egy-egy településen is a háttérmunkákban. Napközben csak a legszükségesebb holmit tartalmazó hátizsákot kellett magunkkal vinni, a nagy csomagokat külön teherautó szállította. Akik útközben elfáradtak, beszállhattak a kísérő autóba. Fürdési lehetőség esténként mindenütt volt, és akadtak olyan résztvevők is, akik zárándoktársaik vízhólyagos lábait gondozták. Kenyeret és teát minden étkezéshez a szervezők biztosítottak, nekünk a kenyérré válót kellett vinnünk, de több helyen szállásadóink reggelivel is készültek. Minden nap egyszer meleg ételt is kaptunk.

A zárándoklat lelkiségéhez tartozó böjt jegyében a szervezők a szeszes ital fogyasztását, a dohányzást, a zenehallgatást és a mobiltelefonok napközbeni használatának mellőzését kérték. Útközben a résztvevők nem vették elő a mobiltelefonjukat, legfeljebb este nézték meg a nem fogadott hívásokat, illetve az e-maileket, és kommunikáltak a külvilággal.

A résztvevők és szándékaik

Kezdetben a zárandoklatot alapvetően fiatalok, ferences diákok számára szervezték. Az elmúlt években azonban kialakult egy minden generációt átfogó gyakorlat. A résztvevők kb. kétharmada már többedik alkalommal jött el, és olyan is volt, aki tizenhetedszerre. A zárandokok életkorát tekintve zömében a 20–40 év közötti korosztály volt a meghatározó, a legfiatalabb résztvevő, aki gyalog megtette az utat, 9 éves volt, a legidősebbek 60 év felettiek. (2021 óta a szervezők visszatértek a kezdeti ifjúsági zárandoklathoz, így azon csak 16–35 év közötti személyek vehetnek részt, akik a hivatásválasztás aktív időszakában járnak.)

A résztvevők közül egyesek az interneten találtak rá erre a lehetőségre gyalogos zárandoklatot keresve, mások barátaiktól hallották hírét. Ferences plébániákhoz tartozók (például Szeged, Zalaegerszeg, Szombathely), továbbá a ferencesek által vezetett esztergomi, szentendrei gimnázium jelenlegi vagy egykori tanulói is csatlakoztak. Volt, aki a zárandoklat útvonalán lévő faluból érkezett, vendégváróból lett zárandokká. Lakóhely szempontjából a legtöbben Budapestről érkeztek, de felvidéki, partiumi és erdélyi magyarok is jöttek. A résztvevők között nők és férfiak egyaránt voltak. A zárandoklat – vagy ahogy egyik zárandoktársam nevezte: „lábon imádkozás” – a férfiak számára is kedvelt imamódnak tekinthető, hiszen egyfajta kihívást is jelent.

A zárandoklat egyik fontos eleme a közösséggé szerveződés. A regisztráció alkalmával mindenki kapott egy zárandokkönyvet és egy kitűzőt, amelyre elegendő volt a keresztnévet felírni. Ez segítette a következő napokban egymás megszólítását. Vezetéknév, foglalkozás, életkor lényegtelené vált. Az első este vacsorával kezdődött az ismerkedés: akik már többedik alkalommal érkeztek, azok köszöntötték egymást, az újak pedig igyekeztek kiismerni magukat az események sűrűjében. Útközben a generációs különbségek elhalványultak.

A szervezők a zárandoklatot papi és szerzetesi hivatásokért ajánlják fel. Az elmúlt évek alatt a résztvevők közül több mint 20 fő itt döntött a szerzetesi, papi hivatása mellett. Ezen a zárandoklaton is volt olyan ferences nővér, akiben korábbi útjai során fogalmazódott meg hivatása. Emellett az eddigi zárandoklatokhoz több mint 40 házasság is fűződik. Az egyik házaspárnak ez az út egyben a nászutat is jelentette, egy másik házaspár pedig már gyermekeivel tért vissza. A korábbi zárandoklatokhoz gyógyulási élmények is kapcsolódnak: volt, hogy a résztvevők egy kis csoportja egy rákos beteg társukért imádkozott, majd amikor az illető meggyógyult, ő is eljött hálát adni. Több esetben maga a beteg személy is részt vett az úton, majd egészségesen is visszatért.

Hogy ez alkalommal ki milyen szándékkal érkezett, arról a rózsafüzér tizedei között lehetett hallani, amikor a kéréseket felolvasták. A legtöbb kérés saját maguk vagy mások betegségből való gyógyulásáról szólt, de mindenféle személyes krízishelyzet előfordult: családtag megtérése, gyermekáldás, házastárs megtalálása, szentségi házasság kötése, házastársak közötti konfliktus megoldódása, jó halál kegyelme, elhunytak lelki üdve, munkahelyi konfliktus megoldódása. Ezek mellett a résztvevők például a Magyar Katolikus Egyházért, a zarándoklat szervezőiért, papi hivatásokért is megfogalmaztak kéréseket.

A zarándoklat nem zárul le a hazaérkezéssel. A belénk ivódott pillanatok később is újból és újból eszünkbe jutnak. Sok részlet feldolgozására a zarándokút sűrű történései közepette nincs is idő, azok otthon, a mindennapok feladatai között nyernek értelmet.

Összegzés

Tanulmányom első részében a gyalogos búcsújárás barokk korig visszanyúló menetét ismertettem, ahol a közösség tagjai együtt tették meg az utat, vállalva annak minden fizikai nehézségét is, hogy a kegyhelyen a hétköznapokból kilépve lélekben újjászülethessenek, erőt nyerjenek a Szűzanyával való találkozásból.

Ezt követően a gyöngyösi zarándokok példáján keresztül azt mutattam be, hogy a 20. század második felében bekövetkezett történelmi és társadalmi változások hogyan hatottak a búcsújárásra. A búcsú az ünnep napjáról a hozzá közel eső hétvégére került, és a buszos utak váltak a leggyakoribb utazási móddá. Ezáltal a zarándoklat ideje lerövidült, ugyanakkor a kegyhelyen töltött idő továbbra is intenzív maradt, sokféle helyszín állt (és áll a mai napig) az imádkozni vágyók rendelkezésére. A búcsújárás mellett pedig napjainkban különböző lelkigyakorlatok adnak lehetőséget azok számára, akik több napot szeretnének eltölteni a kegyhelyen.

ERIKA VASS

PILGRIMAGE TO MÁTRAVÉREBÉLY-SZENTKÚT

Pilgrimage gives the opportunity for the pious to leave daily routine behind, meet the transcendental in a holy place connecting heaven and earth, as well as to be spiritually reborn. Szentkút is considered to be the sacred centre of Palóc Land, but Slovaks, Rusyns, Gypsies, together with the people of Matyó Land and

Jászság have also made their pilgrimage from the neighbouring regions to Our Lady of Szentkút for centuries the same way. In the aftermath of World War I the territory annexed to Czechoslovakia was cut from Szentkút by the newly laid borders of Hungary. On the other hand, the shrine became frequented by people from all over Hungary at the same time thanks to the railway; e.g. by Catholics from the Great Hungarian Plain who had used to attend Máriaradna shrine (then obtained by Romania) before the 1920s.

Going on foot was regarded as the real, merit-earning pilgrimage. The practice of that, which was general until the middle of the 20th century, can be found described in this paper. Assumption Day stood out from Szentkút's indulgence feasts: in the procession after the main Holy Mass the various settlements' portable statues of the Virgin Mary were carried by the so-called 'Mary-girls' wearing white dresses as a sign of purity.

Somewhere there used to be three wells in Szentkút, one of which, according to tradition, has its origins linked to Saint Ladislaus, King of Hungary. Healing power was attributed to the water of the wells; pilgrims used it especially for the pain of the eyes and legs, but they also took some home in case of illness. The sacred objects bought in Szentkút were believed to spread out grace to the homes of the pious.

Historical and social changes in the second half of the 20th century impacted the course of the pilgrimage as well. Multi-day walking tours were replaced by one-day trips. However, the time spent in the shrine remained intense, diverse venues are available for those wanting to pray. Since the returning of the Franciscans in 1989 Szentkút has become flourishing again, and in 2006 it was awarded the title of 'National Shrine'. The shrine's commitments broadened, e.g. Greek Catholics, Hungarians living in Slovakia, Slovaks, Roma, kindergartners, university students, hunters, motorcyclists (among others) form separate target groups. The paper also describes the youth walking pilgrimage from Esztergom to Mátraverebély-Szentkút organized since 1995, lasting from 15th to 20th August every year.

FÜGGELÉK

*A szövegeket¹ összegyűjtötte Soós Viktor Attila,
jegyzetekkel ellátta Soós Viktor Attila és Siptár Dániel*

„Kiss József” fedőnevű hálózati személy jellemzése Kardos Józsefről² az 1960. március 12-én Nagy Béla rendőr főhadnagynak adott jelentésében

Dr. Kardos József szentkúti lelkész megnyilatkozásai szerint melyeket bizalmas kettesben mondott kimondottan haladó gondolkodású ember. A közösségi életforma, kollektív gazdálkodás előnyei mellett szentírási idézeteket hozott elő, melyet írásban is megmutatott. A szocialista rendszernek sok jó oldalát meglátja. Kellemes, közvetlen modorú ember. Békemozgalmi teendőit szívesen végzi és rosszul esett neki amikor a titkárság vállalása alkalmával egy paptól sértegető, névtelen levelet kapott. Ezt többször is fel szokta emlegetni. S közben kérdezi, hogy mi rossz van abban amit ő csinál. Egyszóval legjobb lelki ismerete jóváhagyja a titkári tisztség viselését.³

„Kiss József” jellemzése Palotai Istvánról⁴ az 1964. március 4-én Berta János rendőr őrnagynak adott jelentésében

1964. II. 26-án Palotai István 50 éves, Mátraverebély-Szentkút, a Népfront-titkár jó indulatáról beszélt, aki segít elintézni, hogy a menedékházat helyre hozzák. Azokat a területeket, amelyeken az épületek állnak vissza fogják adni az egyháznak. Igen boldogan reménykedik, hogy végre ez a vitatott kérdés is megoldódik az egyház részére és kedvezően. Nem használ nagy szavakat, szerény, csendes szavú ember, de úgy látszik bizalommal van az állam iránt. Reméli, hogy az egyház és állam kapcsolata jól fog alakulni és a hívekre még sok helyen gyakorolt nyomás is lassan meg fog szűnni. Mindszentyről úgy nyilatkozott, hogy mindig túl kemény,

¹ A szövegek a források eredeti helyesírását követik.

² Mátraverebély-Szentkút lelkésze 1958–1963 között. Ld. Soós Viktor Attila tanulmányát a jelen kötetben.

³ ÁBTL 3.1.2. M-22980. 32–33., 34. Jelentés, Salgótarján, március 14-én (a jelentést „Kiss József” 12-én tette).

⁴ Mátraverebély-Szentkút lelkésze 1963–1973 között. Ld. Soós Viktor Attila tanulmányát a jelen kötetben.

rideg ember volt papjaihoz is, akik ezért nem is szerették. Ő olyan megoldást gondol a mindsze⁵ti kérdésben, hogy visszamehet lakni Esztergomba, de nem mint aktív érsek, hanem mint ny. érsek. Általános benyomás az róla, hogy buzgó pap, aki sokban egyetért a szocializmussal.⁶

„Kiss József” információi a Mátraverebély-Szentkúton szolgáló személyekről az 1964 augusztusában Havasi István rendőr századosnak adott jelentéseiben

1964. VII. 9. Palotai Istvánnal találkoztam Szentkúton, de vele lehetetlenség bizalmasabban beszélgetni, mert harangozója Szél Sándor állandóan bent ül, amikor ott vagyok és akkor ő viszi a szót. Hiába küldi ki főnöke, nem megy. Ha valaki ki is hívja 5 perc múlva bent van. Fel is mondott már neki, de nem megy el. Egy menedékházban húzta meg magát. Így Palotai Istvánhoz hiába mentem.

Előzőleg az erdőben Szél Sándorral beszélgettem. Állítása szerint beszélt Szabó Imre püspökkel,⁷ aki azt mondta neki, hogy mióta Rómából hazajött, idegileg teljesen tönkrement, mert az államiak azt akarják belőle kivenni, hogy mit mondott nekik a pápa bizalmasan. Szél Sándor szavai szerint a pápa nagyon „lelkükre kötötte, hogy semmit el ne mondjanak.”

Közben elmarasztalta a békepapokat, akik letértek a helyes útról. Külön szidta Kardos József volt szentkúti lelkészt, aki szerinte 5–6 papot állami úton megfosztott állásától. Azt is mondta, hogy Szabó püspököt azért tették Esztergomba, hogy helyét Budapesten Kardos Józsefnek adhassák. Állítása szerint Beresztóczyék⁸ itt ittak éjszakákon keresztül Kardosnál. Elmondotta, hogy egyszer már a rendőrségen is volt rémhírterjesztés miatt. A saját édesapja jelentette fel Galgahévizen.

Palotai Istvánnal megállapodtunk abban, hogy kirándulásképpen kettesben megnézzük a hírhedt hasznosi kápolnát. Kitűztük július 13-át, de meghallotta Szél Sándor és ajánlkozott, hogy jön velünk kísérőnek. Erre én jobbnak láttam más-korra halasztani a kirándulást, amikor majd nem fog tudni róla Szél Sándor. Előtte nem beszél Palotai István, de ha Szél jelen van, ott más nem is juthat szóhoz. A

⁵ Helyesen Mindszenty.

⁶ ÁBTL 3.1.2. M-22980. 184., 185–186. Jelentés, Salgótarján, 1964. március 5-én (a jelentést „Kiss József” 4-én tette).

⁷ Szabó Imre püspök, esztergomi általános helynök (1964–1969), majd apostoli kormányzó (1969–1971)

⁸ Beresztóczy Miklós katolikus pap, a békepapi mozgalom egyik megszervezője, országgyűlési képviselő (1953–1973)

jelzett napon is már kezdtük fejtegetni az állam és az egyház között folyó tárgyalásokat, de ismét megjelent Szél és nem tudtuk folytatni.⁹

1964. VIII. 10. Palotai István arra a kérdésre, hogy mit tud az állam és egyház közötti tárgyalásokról, mivel sokakkal találkozik, azt válaszolta, hogy Szabó püspök komoly beteg, az ő kormányzására nem lehet számítani. Amíg Jóska bátyánk¹⁰ él – vetette közbe – addig ő a mi főpásztorunk. Azokról a hírekről, amik a püspöki kinevezésekről szólnak, nem tudott semmit. Azt mondja, hogy az államnak azért is fontos az egyházzal való tárgyalások kedvező befejezése, mert jövőre lesz 20 éve annak, hogy felszabadultunk és a Potsdami egyezmény¹¹ szerint a szovjet csapatoknak 20 év után ki kell vonulniuk, tehát akkorra tiszta helyzetet akarnak teremteni. Arra a megjegyzésre, hogy most már a varsói szerződés¹² értelmében vannak nálunk, nem szólt semmit. A szentkúti búcsú rendjével kapcsolatos sok gond, levelezés, a kegyhely ellátása az egyszerű vasárnapokon is túlságosan igénybe veszi idejét és erejét. Nem egyszer mondta, hogy megbánta Szentkútra vonatkozó pályázati kérelmét. Sok szavából azt lehet kivenni, hogy szívesen elmenne már más helyre, de talán most még szégyenli kérni áthelyezését. Ha politikai témára akarják terelni a beszélgetést, hallgat és igyekszik másra terelni a szót. A helyi egyéni problémák foglalkoztatják elsősorban.¹³

Új Ember 19. évf. 38. szám, 1963. szeptember 22. 2. oldal

A búcsújárás mai – erősen megváltozott és a világias kíséző jelenségektől lassanként megtisztuló – formái szerint „lelki kirándulásnak” is nevezhetnénk a kegyhelyekre való zarándoklást, melyben a hazulról való kimozdulás, a természeti szépségekben való gyönyörködés, utazási élmények éppen úgy jelen vannak, mint a lelki felüdülés kegyelmi ajándékai. Sem fáradtságtól, sem az időjárás viszontagságaitól nem riadnak vissza az emberek, ahogyan a turistát sem befolyásolja a borús idő, amikor hívják őt a hegyvilág magasságai.

⁹ ÁBTL 3.1.2. M-22980. 222–224., 225–228. Jelentés, Salgótarján, 1964. augusztus 7-én (a jelentést „Kiss József” 5-én tette).

¹⁰ Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek (1945–1974)

¹¹ A potsdami konferencián (1945) született megállapodás az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió vezetői között.

¹² A közép- és kelet-európai szocialista országok védelmi katonai-politikai szervezete 1955–1991 között.

¹³ ÁBTL 3.1.2. M-22980. 229–231., 232–235. Jelentés, Salgótarján, 1964. augusztus 31-én (a jelentést „Kiss József” 26-án tette).

Persze, ma már kerékpár, autó, autóbusz, vonat, motorkerékpár csökkenti az odajutás fáradságait. Akik az idén, szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén megfordultak egy-egy kegyhelyen, Máriaremetén, Máriabesnyőn, Mátraverebélyen, Máriapócon, láthatták, hogy kegyhelyeink környezete abban az értelemben is sokat fejlődött, hogy körülveszik ezek a modern közlekedési eszközök is. Láthatták, hogy sok helyről a MÁVAUT-tól¹⁴ bérelt különjáratokon érkeztek a búcsúsok. De évek óta tapasztalhatjuk azt a kedvezést is, hogy a helyi járatokat a közönség szolgálatában sűrítik. Hasonlóképpen ahhoz, amikor másfajta rendezvényekre kell eljuttatni a közeli és távoli környék népét. Ebben a kedvezésben népünk mindenkor a megváltozott társadalmi helyzet előnyeinek kivül a maga megbecsülését is látja. Az ember megbecsülését és igényeinek szolgálatát.

Ezért érthetetlen, hogy egy másik közlekedési vállalat, a MÁV valami oknál fogva nincs tekintettel a búcsújáróhelyek megnövekedett utasforgalmára a hagyományos ünnepeken, amint ezt a máriapócsi búcsúval kapcsolatban tapasztaltuk. Távolról sem gondolunk különvonatokra és „búcsús” szerelvényekre. Csupán az irányító állomások vezetőinek arra a figyelmességére, mely nemcsak jövedelmet biztosít a MÁV-nak, de kiküszöböli azt is – aminek ugyancsak az elmúlt ünnepen, Máriapócon tanúi lehettünk –, hogy tömegével maradtak le a vonatról azok az emberek, akik a robogó vonat lépcsőjén és ütközőin való utazást veszedelmesnek és ezért tilosnak tartják.

**Kiss István, a Nógrád Megyei Tanács egyházügyi titkárának
beszámolója Somos Ferenc, az ÁEH Katolikus Főosztály
munkatársa részére 1971. május 31-én (a pünkösdi búcsú másnapján)**

A nagymisét a barlang előtti téren hozzátévelegesen 10 ezer ember hallgatta, körülbelül ugyanennyi volt a mise alatt a sátrak, elárúsító helyek körül. A földművesszövetkezetek, az állami kiskereskedelmi vállalatok nagyszámban állítottak fel pecsenyesütőt, borkostolót. A kegytárgyakat árusítók száma viszonylag alacsony volt a különféle használati tárgyakat (textiláru, játék, bizsu, cipő, stb.) árusítókkal szemben. A misét túlnyomórészt idősek és férfiak hallgatták. A fiatalok a sátrak körül és a környéken sétálgattak inkább.

¹⁴ Az első, országos hálózattal rendelkező, személyszállítással és áru fuvarozással foglalkozó céget – a Volánbusz jogelődjét – 1927. január 8-án a MÁV hozta létre Magyar Vasutak Autóközlekedési Részvénytársaság (MAVART) néven. A MAVART elsősorban a vasúti hálózathoz kapcsolódott, 1934-ben átvette a posta 43 autóbuszát, és ezzel egycsapásra a legnagyobb közúti közlekedési vállalatává vált. A cég 1935-ben a Magyar Államvasutak Közúti Gépkocsi Üzemévé (MÁVAUT) alakult.

Palotai esperes¹⁵ szerint kb. ugyanannyian jelentek meg, mint a múlt évben. Panaszkodott, hogy kevés pap jött el, kevés a gyóntató. Valóban a gyóntató székek körül nagy volt a tumultus.

A nagymise szónoka Szécsi nevű apát¹⁶ (apostoli helynök volt 1956-ig) Üllői úti lelkész volt. A szónoklat tartalma politikailag nem kifogásolható. Arról beszélt, hogy míg a világon az anyagi javak termelése megnövekedett, a lélek gazdagodása elmarad a kívánalmaktól. Különbőféle, a jelenlévőktől többnyire távolálló példákön keresztül bizonygatta, hogy a vallásos hit bővített újratermelésére igen nagy szükség van.¹⁷

Kiss István egyházügyi tanácsos beszámolója a Szent István-év 1971-es szakaszáról, benne Mátraverebély-Szentkút helyzetének külön értékelésével

Nógrád megyében Szentkúton voltak a legjelentősebb demonstrációk főleg a befejezés stádiumában, tehát az elmúlt három hónapban. Szentkútra sikerült az egyházaknak jelentős tömegeket mozgósítani. A szabadtéri miséken mind a szónoklatokban, mind az egyházi énekekben kifejezésre jutott a jubileumra való emlékezés így vagy úgy.

A pünkösdi búcsún (máj. 30.) néhány általánossággal megemlékezett a szónok (Szécsi apát, Üllői úti plébános) „a keresztényi lelkületű szent királyról”, de beszédének túlsúlya és valódi témája az ateizmus ostromozása volt. Az ún. Szent Anna búcsún nagy tömeg előtt ismét csak az ateizmus elmarasztalása állott a szónoklat centrumában. Míg előbb a hívek többsége számára aligha érthető stílusban és történetileg távol álló példákkal operált a szónok, utóbbi esetben bravúros szónoki fogásokkal, a klasszikus egyházi retorika minden hatásos rekvizitumát mozgósítva igyekezett a hallgatóságot az istentelen ateizmus ellen érzelmileg is felhangolni. Ez sikerrel járt, az emberek tömegesen zokogtak, amikor „a kegyetlen istentagadó, ateista édesapa tehetetlen dühében az oltárhoz vágta istenfélő gyermekét.”

A legjelentősebb rendezvény a nagyboldogasszonyi két napos búcsú volt. Ekkor a szónokok (Meszlényi kanonok ill. Vajda s. püspök)¹⁸ tárgyilagos és kifo-

¹⁵ Ld. a 4. jegyzetet.

¹⁶ Szécsi Antal zebegényi címzetes apát, 1958-tól a budapesti Örökimádás-templom lelkésze, korábban a szeged-csanádi egyházmegye püspöki helynöke

¹⁷ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés a f. hó 30-án Szentkúton megtartott pünkösdi búcsúról Somos elvtárs részére, 1971. május 31.

¹⁸ Meszlényi Antal egyháztörténész, 1951-től esztergomi kanonok, Vajda József váci segédpüspök (1969–1978)

gástalan hangnemben emlékezett I. Istvánra, kb. a püspöki körlevél szellemében. Aug. 20-án pedig a szónoklat kifejezetten az államalapító király érdemeit méltatta, az egyházszerkezési érdemekkel párhuzamosan. (Szónok: Deák József esp.)¹⁹

Pünkösdkor a búcsún jelen volt kb. 20 ezer ember. 72 magyar és 5 csehszlovák autóbusz, 372 magyar és 68 csehszlovák személykocsi.

A Szent Anna búcsún jelen volt kb. 6 ezer fő, ebből Szlovákiából kb. 1600-an érkeztek.

Nagyboldogasszonykor 200 magyar autóbusz, 50 szlovák busz, 350 személykocsi és 110 szlovák személykocsi volt jelen. A tömeget én 25–30 ezer főre becsültem, de voltak olyan vélemények, hogy kb. 50 ezren voltak jelen. Információim szerint kb. annyian voltak, mint a múlt évben, noha mind a püspöki körlevél, mind az egyházi sajtó mozgósította a híveket a szentkúti búcsúra, a jubileumi év befejezésére. Aug. 14-én új stáció képeket avattak, Szabó püspök²⁰ áldotta meg ezeket. Már ezen a napon több ezer ember volt jelen, akik a szabadban töltötték az éjszakát. Másnap gyalogosan és gépkocsikkal további ezrek érkeztek. Az aug. 20-án tartott búcsún csak kb. ezer ember jelent meg. [...]

Egybehangzó vélemények szerint a szlovákiai búcsúsok száma évről évre növekszik. Ugyancsak növekszik az ország távoli vidékeiről jövő autóbuszok száma. Meglehető volt, hogy nagyboldogasszonykor a Szovjetunióból (Kárpátaljáról) is jelen volt egy autóbusz.

Említésre érdemes megyei jubileumi rendezvény Szentkúton kívül csak Szécsényben volt. Itt július 31-én a sekrestye és a felújított plébánia avatására jöttek össze a környék papjai. [...]

Közvetett tájékozódás alapján azt lehet mondani, hogy a jubileumi évforduló – a szentkúti búcsúkat nem számítva – helyileg nem mozgató meg nagyobb tömegeket. Maga az évforduló önmagában nem fejtett ki a hitélet vonalán tömegmozgósító hatást. Az, hogy néhány községünkben észrevehetően fellendült a hitéleti tevékenység, az elsősorban másféle tényezőkkel magyarázható. A szentkúti búcsún résztvevő tömegeket sem elsősorban a jubileumi évforduló mozgatta meg, hanem a szentkúti búcsú önmagáért való hagyománya, e hagyomány felelevenítése, mely lényegében a „basilica minor” cím elnyerésével²¹ vált intenzívebbé. (Mind a püspöki körlevelek, mind az egyházi sajtó az utóbbi 3 évben helyez nagyobb súlyt a szentkúti búcsú meghirdetésére országosan és azon kívül.)

¹⁹ Deák József szécsényi esperes (1969–1976), ludányhalászi plébános (1969–1977)

²⁰ Ld. a 7. jegyzetet.

²¹ 1970. március 14. (kihirdetve április 26.) – ld. a jelen kötetben Soós Viktor Attila tanulmányát.

Megjegyzem, hogy a Szentkúton megjelenő tömegek kb. legfeljebb fele vesz részt a vallási szertartásokon, még kevesebben mennek el azzal a kifejezett céllal, hogy meggyónjanak és ezáltal búcsút nyerjenek. Szentkúton búcsúk alkalmával valóságos kirakodó vásár van. Ruházati és strandcikkektől kezdve giccses kegytárgyakig ilyenkor itt minden kapható. Nagyon sokan kirándulás céljából keresik fel Szentkutat. Szabó püspök következetesen „szent majálisnak” nevezi a szentkúti rendezvényeket, amely alkalmak mindenre adnak lehetőséget, csak arra nem, hogy a vallásos áhítatban a megjelenő hívek elmélyedjenek. [...]

Az egyházmegyei jubileumi programja szerint a búcsújáráshelyek rendezvényeit Szent István szellemében kell megrendezni. Szentkúton ez az elhangzott szentbeszédekben és a választott egyházi énekekben jutott kifejezésre. Amint említettem, a befejező és egyben legnagyobb szabású rendezvények tartalmilag nem voltak problematikusak. A pütkösi búcsún és méginkább a szent Anna búcsún megütközést keltett a jelen volt elvtársak részéről az ateizmus elleni nyílt kirohanás. Ma, amikor az ateistákat a kommunistákkal azonosítják a hívők, az ateizmus elleni ilyen módon való fellépés alkalmas arra, hogy érzelmileg és hangulatilag hívőket és nem hívőket egymással szembeállítson. Amikor 10 ezer ember éneklő az ilyen szónoklat után a „nagy ínségben lévő hazáról” szóló éneket a hangerősítőn előéneklő pap után, azt pozitív politikai tömegdemonstrációnak tekinteni nem lehetséges. Hogy ez a vallási lepelbe öltöztetett, a tömegpszichológia törvényeivel finoman operáló, de konkrétan nehezen tetten érhető reakciós politikai hatáskeltés egyházi részről tudatos volt, – aziránt nekem nincsenek kétségeim.

Összefoglalva az I. István király születése jubileumának megyei tapasztalatait:

a./ Az egyháznak Szentkútra sikerült nagyobb tömegeket mozgósítania a búcsúk alkalmával. Mivel azonban két évben is már hasonló nagyságrendű tömeg vonult fel a szentkúti búcsúkra, nincs elégséges alapunk feltételezni, hogy a jubileumi gondolat idézte volna elő az ideai tömegességet.²²

Kiss István Nógrád megyei egyházügyi tanácsos 1972-es évről tett jelentésének a Mátraverebély-Szentkúton lezajlott eseményekről szóló része

A római katolikus egyház által hivatalosan elismert és támogatott jelentős búcsújáráshely a megye területén Mátraverebély-Szentkút. 1969-ben²³ „basilica minor” rangra emelték. Az István király jubileum egyházmegyei rendezvény-so-

²² MNL OL XIX–A–21–d 004-e/7/1971. 62. d. 1–3, 5.

²³ Valójában 1970-ben, ld. a 21. jegyzetet.

rozatában Szentkút jelentős helyet kapott, ennek megfelelően széleskörű egyházi propagandát. Mindez a zarándokok számának növeléséhez lényegesen nem járult hozzá. A búcsújáró hely törzsközönségét nagyrészt mind általános, mind vallási műveltségben primitív, zömmel idős, falun élő emberek, főleg nők teszik ki. A basilica-minor fogalma, ez a templomi rang számukra nem sokat mond. Mutatja ezt az is, hogy a gyónók számában lényeges módosulás nem történt. A szentkúti zarándokoknak a búcsújáró hely megmaradt annak, ami volt. Az István király évforduló egyházmegyei zárórendezvényén alig három-ezer embert jelent meg Szentkúton. Kevesebb, mint bármelyik jelentősebb Mária-ünnepen. A búcsújáró hely évi forgalmát az 1968 évi megyei párt vb. előterjesztés 80–90.000 főre becsüli. Ez a szám azóta lényegesen nem csökkent, de nem is növekedett. Nagyobb tömeg pünkösdkor, úrnapiján, szent-Annakor, Nagyboldogasszony és Kisasszony napján, ill. vasárnapjain jön össze. Nagyboldogasszonykor 25–30.000 ember jelenik meg Szentkúton. Évente összesen 19–20 búcsú van a kegyhelyen, a búcsúk többségét azonban csak kevesen látogatják. Az úgynevezett kiemelt búcsúkra jelentős zarándok-csoportok érkeznek Csehszlovákiából, részint autóbusszokkal, részint személygépkocsikkal. A múlt évi Nagyboldogasszony-i búcsún 50 szlovák busz és 110 szlovák rendszámú személyautó volt jelen. Az idén 44 szlovák autóbusz parkolt a nagyboldogasszonyi búcsúkor Szentkúton. Nagyobb csoportok évi 4–5 alkalommal érkeznek Szlovákiából.

Ezt a jelenséget érdemes lenne alaposabb elemzés tárgyává tenni, mivel megyén belül sem eléggé ismertek „a szlovák zarándokok” áramlásának összefüggései. Annyi bizonyos, hogy a csehszlovák rendszámú autóbusszok és személygépkocsik nem szlovákokat, hanem szlovákiai magyarokat hoznak. Velük beszélgetve kiderül, hogy a zarándoklat mögött, a vallási indítékok mellett, politikai motívumok is meghúzódnak. Ők a „magyar haza”, a „magyar testvérek” iránti ragaszkodásukat hangsúlyozzák. Elmondják, hogy a kirándulók között sokan nem is vallásosak, de eljönnek Szentkútra, mert nekik „jó érzés magyarok közt lenni”. Hangot adnak különböző sérelmeiknek is, amelyeket a szlovák lakosságtól, vagy hatóságoktól kellett, vagy kell „elszenvedniök”. Beszélgető partnereim politikai nézeteiben az őszinte patriotizmus és a nacionalizmus keveredett. Természetesen néhány beszélgetés nem ad kellő alapot arra, hogy a nacionalizmus vétkében elmarasztaljuk a szlovákiai magyarokat általában. A nacionalista, sovíniszta propagandának Szentkúton nincsenek eddig tömeges és kézzelfogható bizonyítékai. Vannak óvatosságra intő jelek, de csak behatóbb vizsgálatokkal, a szlovák politikai szervekkel együttműködve lehetne helytállóan megítélni azt, hogy politikai érdekeinket, mindkét fél nemzetiségi és egyházpolitikáját komolyan keresztezik-e a

szlovákiai magyarok tömeges szentkúti zarándoklatai. Tény azonban, hogy nálunk a pártközvéleményt ez a megyében folyamatosan irritálja.

Szentkút hagyományos vonzaskörzete elsősorban a topográfiai környék (Nógrád, Heves megye), de érkeznek az egész ország területéről búcsúsok. A nagyobb rendezvények alkalmával sokan már az előző nap itt vannak és az autóbuszokban, vagy szabadég alatt hevenyészett fekvőhelyeken töltik az éjszakát. Az elmúlt években a résztvevők összetétele jelentősen megváltozott. Egykori elődöm (Kalas elvtárs²⁴) 20 évvel ezelőtt a következőket jelenti: „1952-ben Mátraverebély-Szentkútnál kb. 100.000 fő vett részt a zarándoklatokon, e nagy számnak kb. 50-60 %-a fiatalokból tevődött össze.”

Ehhez képest ma a fiatalság aránya az idős felnőttekhez képest elenyésző. Az általános iskolás-korúakat nyilván szüleik hozzák magukkal. A KISZ-korosztályúak elsősorban kirándulni jönnek. Közülük gyónókat, körmeneten, misén résztvevőket alig látni. Ők is, de az idősebb felnőttek ezrei megszállják az elárusító bódék, sátrak környékét, a környező erdőket, ügyet sem vetve az egyházi szertartásra, melyen a megjelenteknek kb. 50 %-a vesz részt. Szabó püspök²⁵ találóan „szentmajálisnak” nevezte a szentkúti búcsúkat, ahol „nem lehet elmélyülten ajátatoskodni, mint pl. Fatiméban²⁶”.

A tömeg étellemmel, hűsítő- és szeszes italokkal való ellátására a környék szövetkezeti és állami kereskedelmi szervei, de a maszekok is ideiglenes elárusító helyeket állítanak. Etéren az ellátás kielégítő. Az utóbbi években egyre több maszek vonul fel konfekció árukkal, bazári cikkekkel. Nemcsak a kegytárgyak, de más használati tárgyak, lakásdíszek, festmények, stb. terén is ízléstelenség, a tömény giccs dömpingje tapasztalható Szentkúton. Ennek korlátozására, vagy ellensúlyozására intézkedés eddig nem történt, noha a kegytárgyakat nem is számítva, más áruk esetében kultúrpolitikai megfontolásból ez indokolt lenne.

A Volán megyei vállalata sem zárkózik el ma már mereven a búcsúzóknak szállításától. Egy időben támadt csak feszültség abból, hogy a Volán nem állította ki az előleggel előre lefoglalt 4 autóbust az egyházasgergei zarándokok részére. Más megyékből elég gyakran fordulnak meg tsz.-ek, állami gazdaságok járművei Szentkúton, ahová saját dolgozóikat szállítják, többnyire mátrai kirándulás címén.

A Szentkúton megforduló papság, a szónokok magatartása, megnyilvánulásai ebben az évben politikailag nem voltak kifogásolhatók. A múlt évben két nagyobb

²⁴ Kalas László, a Nógrád Megyei Tanács egyházügyi előadója (1951–1957) – ld. a jelen kötetben Soós Viktor Attila tanulmányát.

²⁵ Ld. a 7. jegyzetet.

²⁶ Helyesen Fatimában (portugáliai kegyhely).

búcsú alkalmával kellett kifogásolni a prédikáció tartalmát, amikor is a szónokok az ateizmust oly módon ostromozták, hogy az már-már a politikai izgatással volt határos. Akkor kértem a szentkúti lelkészt; biztosítsa, hogy a távolról érkező szónokok itt ne ízetlenkedjenek, ne provokáljanak. Ebben az évben már nagyobb gonddal történt a szónokok meghívása. Prédikált pl. Beresztóczy, Kisberk,²⁷ de más lojális papok is, akiknek szónoklata politikailag nem jelentett problémát. Szentkúton az egyház évi bevétele az adományokból 450–500.000.- Ft. Mivel a járművek a mátraverebélyi tsz. területén parkolnak, a tsz. parkolási díjat szed. Ebből származó tiszta bevétele évi 40.000.- Ft. körül mozog. Személygépkocsi 10.-, autóbusz 20.- Ft.²⁸

Kiss István feljegyzése az 1975. aug. 17-én megrendezett Nagyboldogasszony-napi búcsú lefolyásáról Szentkúton (1975. szeptember 1.)

Fenti időpontban szabadságomat töltöttem, személyesen nem voltam jelen a búcsún. Információimat utólagosan a belügyi elvtársaktól, más olyan elvtársaktól szereztem, akik rendszeresen, évek óta részt vesznek a szentkúti búcsún különböző ellenőrzési, hivatali feladatok teljesítése céljából.

A velem párhuzamosan dolgozó belügyi elvtárs 70–80 ezer főre becsülte a jelenlévők számát. A nagybátonyi őrsparancsnok, aki több mint 10 éve rendszeresen részt vesz a búcsúkon ill. az őrs itt rendészeti feladatokat lát el, 100 ezer főre, a megyei közlekedésrendészeti elvtársak is 100 ezer főre becsülték a megjelentek számát. A megyei pártbizottságra is, a BM-be is ez utóbbi adatot jelentették. Ugyancsak az elvtársak az elmúlt években velem együtt maximum 30–35 ezerre, egyesek 40–45 ezerre becsülték a nagyboldogasszonyi búcsún résztvevők számát. Tehát bizonyosra vehető, hogy ez a szám az idén legalábbis megduplázódott.

Korábban a gépkocsik csak a szentkúti parkolóhelyeket és a közvetlen odavezető úgynevezett kányási útvonalat foglalták el. Jelenleg ezen kívül a Kisterenyéről, a Nagybátonyból és Mátraverebélyből Szentkútra vezető valamennyi közút egyik oldalát és a lehetséges út menti réteket is elfoglalták. A 21-es főút vonallal párhuzamos útvonalon például a kocsisor vége Kisterenyén volt.

A több ezer személykocsi és autóbusz között jelentős számban voltak csehszlovák kocsik és autóbuszok. Ezek utasainak számát kb. 20 ezer főre becsülték. Bi-

²⁷ Előbbire ld. a 8. jegyzetet. Kisberk Imre esztergomi apostoli kormányzó (1971–1974), későbbi székesfehérvári püspök.

²⁸ MNL OL XIX–A–21–d 007-6/1972. 66. d. 25–27.

zalmas értesülés szerint több polgári ruhás csehszlovák rendőr is jelen volt azzal a céllal, hogy tájékozódjanak a csehszlovák kocsik számáról (és rendszámáról), de feladatukat nem tudták megoldani, mivel a járművek tömegesen voltak jelen, és nagy területen szétszórva parkoltak.

A hazai hívek az esztergomi egyházmegyén kívülről is tömegesen jöttek. Így például Szekszárdról kb. 20 autóbusz, Baranyából Pécsről 20 autóbusz, több külföldi busz érkezett Veszprémből, Nyíregyházáról, Kecskemétről és más helyekről. Emellett a személygépkocsik ezrei voltak itt az ország minden tájáról.

A búcsú lényegében már az előző napon megkezdődött. Szombaton különöse volt a szlovákoknak, akiket szlovákuul is köszöntöttek. A gyóntatást éjjel napal 25–30 pap végezte, de a jelenlévő papok száma ennél lényegesen több volt. Több ferences szerzetes is jelen volt és sok fiatal pap (következtetésem szerint szeminaristák) is eljöttek. A főmisét, körmenetet és prédikációt Lékai²⁹ tartotta. Kíséretében jelen voltak francia egyházi személyek is, akiket franciául köszöntöttek. Most a szertartáson résztvevők száma is többszöröse volt a korábbi évekhez képest, úgyhogy a körmenet az egyébként jelentős útvonalon spirálisan vonult.

Tájékozódásom szerint a prédikáció kifejezetten pasztorális jellegű volt, disszonáns politikai megnyilvánulást nem tapasztaltak. Tény, hogy ez a rendezvény a korábbiakhoz képest jelentős demonstráció volt tömegessége valamennyiünket meglepett.³⁰

Kiss István jelentése Barsi Balázs ferences szerzetes, esztergomi tanár 1975. augusztus 16-án éjjel mondott beszédéről (1975. szeptember 2.)

Nevezett szerzetes aug. 17-re virradó éjjel misézett Mátraverebély-Szentkúton az ún. gyóntató udvar kápolnájánál. Ennek során szentbeszédet is tartott, melyet kb. 100 főnyi hívő hallgatott.

Beszédében információim szerint nyílt rendszerellenes hangot ütött meg. Kitért a szerzetesrendet ért veszteségekre azáltal is, hogy Szentkútát elvették a ferencesektől. Bírálta az állami oktatási intézményeket, amelyek szerinte nem alkalmasak az ifjúság erkölcsi nevelésére. Ezekkel szembeállította az egyházi iskolákat, melyek egyedül alkalmasak erkölcsi nevelésre.

²⁹ Lékai László esztergomi apostoli kormányzó (1974–1976), majd bíboros és esztergomi érsek (1976–1986)

³⁰ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés az 1975. aug. 17-én megrendezett nagyboldogasszonyi búcsú lefolyásáról Szentkúton (Mátraverebély), 1975. szeptember 1.

A szentkúti lelkész és mások állítása szerint is Barsi rendszeresen jár vendégszónokolni és kialakult egy törzsközönsége, amelyik mindenhová követi. Savonarola³¹ típusú szónok. Mindszenti³² politikai hagyományainak folytatója. Tudatosan törekszik a hívők érzelmeinek felkorbácsolására, szociális hatásokkal operál. „Hová rohansz Magyarország?” – és ehhez hasonló felkiáltásokkal tarkította beszédét.

Az éjszakai ügyeletet Dióssi Géza zabari plébános³³ látta el ekkor a szentkúti lelkész, Mester János³⁴ megbízásából. De Mester is hallotta a beszéd egyes fozslányait, s mindketten megdöbbenek a szónoklat tartalmán.

Jelen volt Szentkúton ekkor Tóth Sándor,³⁵ az Új Ember munkatársa is, aki állítólag magnón rögzítette a beszédet. Tóth Sándor az Új Ember aug. 31-i számában hosszabb cikket írt „Verebélynek szép csillaga” címen,³⁶ melyben kitér Barsi szereplésére is, persze politikai mondanivalóját elhallgatva.

Mester János vélekedése szerint Barsi egyáltalán nincs tekintettel az egyház és az állam közt meglévő jó viszonyra és abszolút felelőtlen. Nemrégiben járt nyugaton és ott olvasta Mindszenty emlékiratait. Szerinte ennek hatása is érvényesült szónoklatában.³⁷

Részlet Kiss István egyházügyi titkárnak az 1976-os évről szóló jelentéséből

A Szentkútra látogatók egész évi abszolút száma kb. stagnál, vagy némileg emelkedett. Egyes búcsúk látogatottsága csökkent (pünkösöd, Úrnap, Szent Anna, Kisasszony), emelkedett ellenben az utóbbi két évben a nagyboldogasszonyi zárandokok száma. A korábbi kb. 30–35 ezer főhöz képest 1975-ben és az idén is kb. 45–48 ezer ember jött össze. Megszámláltunk az idén 6320 személyautót és 130 autóbust. Szent Antalkor az idén Lékai³⁸ a kegyhely történetében első ízben papszentelést tartott. Erre az alkalomra 9–10 ezer ember jött el 1300 személygépkocsival és 50 autóbusszal. Szentkút vonzáskörzete a motorizáció fejlődésével ma

³¹ Girolamo Savonarola (1452–1498) itáliai domonkos szerzetes, fanatikus és szuggesztív firenzei szónok, eretnakség vádjával máglyahalálra ítélték.

³² Helyesen Mindszenty.

³³ Dióssi Géza Kornél domonkos szerzetes, zabari plébános (1970–1978)

³⁴ Mátraverebély-Szentkút lelkésze 1974–1984 között. Ld. Soós Viktor Attila tanulmányát a jelen kötetben.

³⁵ Költő, újságíró, az *Új Ember* munkatársa 1970-től.

³⁶ *Új Ember* XXXI. évf. 35. szám, 1975. augusztus 31. 2.

³⁷ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Barsi Balázs ferences szerzetes, esztergomi egyházi középiskolai tanár 1975. augusztus 16-án éjjel mondott beszédéről, 1975. szeptember 2.

³⁸ Ld. a 29. jegyzetet.

már az egész országra kiterjed. Szlovákiából is tömegesen járnak ide, ezért újabban a nagyobb búcsúk alkalmával szlovák nyelvű Istentiszteletet is tartanak.³⁹

Kiss István 1977. szeptember 8-i feljegyzése Lékai László esztergomi érsek javaslatáról a kegyhely fejlesztésével kapcsolatban

F. év aug. 14-én a nagyboldogasszonyi búcsút Szentkúton Lékai vezette. Kb. 50 ezer ember, 8000 személykocsi és 300 autóbusz jött össze. A rendőrség irányításával a kegyhelyhez vezető utak mellett és Kányás bányatelep arra alkalmas területein parkoltak le a gépkocsik. A kányási elágazónál rendőrségi kocsi várta a bíborost, és szabad utat biztosítva számára bevezette a búcsú térig.

A szabadtéri mise, ill. körmenet előtt Czinka Antal szécsényi esperes⁴⁰ köszöntötte Lékait. A köszöntés keretében összehasonlítást tett más külföldi zarándokhelyek és Szentkút ellátottsága között. Kb. a következőket mondta: Szentkút ellátottságát, szállás és parkolási lehetőségeit tekintve nincs olyan magas szinten mint Fatima vagy Częstochowa,⁴¹ ámde a szentkúti zarándokok keresztényi lelkülete és hitéhez való ragaszkodása bizakodással tölti el az egyházat, a főpásztort, stb. Megköszönte „a hatóságok segítőkészségét és figyelmességét” is. Lékai beszédében Szt. László hagyatékáról beszélt, hiányolta a tömegben a fiatalok jelenlétét.

Aug. 24-én beszélgettem Czinka Antallal többek között arról is, hogy miként került elő köszöntő beszédében Lourdes,⁴² Fatima, Częstochowa? Mire kellett ez a nyilvános összehasonlítás? Tudott-e Lékai előzetesen a köszöntésnek erről a részéről?

Czinka elmondta, hogy igen, tudott erről a bíboros. A hatóságok figyelmességének megköszönésére is előzetesen felhívta őt. A mise kezdete előtt szűkebb papi körben (a koncelebrálók társaságában) Lékai arról beszélt, hogy „más szelek fújnak” és bizakodik abban, hogy lehetőség lesz a jövőben Szentkúton megfelelő szálláshelyeket kialakítani a tömegnek olyanformán mint a külföldi zarándokhelyeken. Tarthatatlan, hogy a hívek szalmán aludjanak tömegesen fejenként 20 forintért, mint amire a szécsényi hívek is panaszkodtak. Meg kell oldani a parkoló helyet is.⁴³

³⁹ MNL OL XIX–A–21–d 007-1/1976. 93. d. 11.

⁴⁰ Czinka Antal szécsényi plébános (1967–1983), szécsényi esperes (1976–1983)

⁴¹ Ld. a 26. jegyzetet. Częstochowa pálos vezetésű kegyhely Lengyelország déli részén.

⁴² Európa egyik legjelentősebb kegyhelye, Dél-Franciaországban fekszik.

⁴³ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés Lékai bíboros megjegyzéséről a Mátraverebély-Szentkúti kegyhely továbbfejlesztésével kapcsolatban, 1977. szeptember 8.

Kiss István feljegyzése

Mátraverebély-Szentkút búcsúinak tapasztalatairól, 1978. január 18.

A megye területén Szentkúton kívül más jelentősebb búcsújáráhely nincs. Karancsság határában van egy lourdi⁴⁴ barlang, ahová évi 1–2 alkalommal a környék 3–4 településéről zarándoklatot szerveznek Esztergom előzetes engedélyével. Ennek évi átlagos látogatottsága 2–300 fő.

Mátraverebély-Szentkúton évenként 18–20 alkalommal tartanak zarándoklatot, melyet az Új Emberben és egyéb formában meghirdetnek. Ezek közül legjelentősebbek a pünkösdi, a szent Anna-i, a Nagyboldogasszonyi és kisasszonyi búcsúk.

A korábbi évekhez képest némileg csökkent a pünkösdi, a szent annai és a kisasszonyi búcsúkon résztvevők száma.

Pünkösdkor kb. 1000 személykocsi, 25 autóbusz és kb. 10 ezer ember volt jelen. Kb. ugyanezt tapasztaltuk a másik két alkalommal is. Négy-öt évvel ezelőtt pünkösdkor még 20–25 ezerre becsültük a zarándokok számát.

Nagyboldogasszonykor korábban 30–35 ezer ember jött össze, az elmúlt 3 évben 45–50 ezer, az idén pedig kb. 50–60 ezer fő volt jelen, kb. 8000 személykocsival és 300 autóbuszsal. Kinevezése óta ilyenkor a búcsút mindig Lékai vezeti, és ez eléggé nagy előzetes propagandát kap. Az ország legtávolabbi részéből is jönnek személykocsik és autóbuszok. A csekszlovákiai magyarok és szlovákok is viszonylag tömegesen jönnek ilyenkor (és egyéb alkalommal is). Részükre tartanak külön szlovák nyelvű misét. De látunk nyugati rendszámú kocsikat is.

A zarándokok mellett a nagyobb búcsúkon több ezer kíváncsiskodót és kirándulót lehet látni, sőt a körmenetbe a jelen lévők fele sem kapcsolódik be. Az ún. búcsú-téren valóságos vásár van, ahol bazár cikkek, konfekció áruk és egyéb cikkek tömegével vonulnak fel a magánkiskereskedők, kegytárgyárosok, stb.

A tömeg alapvető élelmiszerral és itallal való ellátásáról szervezett formában igyekszünk gondoskodni. Az ÁFÉSZ-ek⁴⁵ és az állami vendéglátóipari szervek is állítanak fel pavilonokat, és ilyen tekintetben a tömeg igényeit kisebb-nagyobb zökkenőkkel ki is elégítik.

Igen nagy gondot okoz az autóbuszok és személykocsik parkolásának megoldása. A közlekedérendészet a nagyobb búcsúk alkalmával igen nagy erővel vonul fel, hogy a kegyhelyhez vezető keskeny út forgalmát biztosítsa. Ezért a kocsik ezreit kell leparkoltatni a 21-es útról bevezető mellékutak mellett és Kányásbányatelep területén. Így is keletkeznek nagyobb közlekedési dugók, melyek a bevezető út forgalmát megbénítják. Legutóbb pl. a búcsúra érkező Lékai kocsiját

⁴⁴ Helyesen lourdes-i.

⁴⁵ Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet

egy rendőrségi URH-s kocsit vezetett be, hangosbemondójával irányítva és félreállítva a feltorlódot kocsikat. (Egyébként Lékai kénytelen lett volna kb. 3 km-t gyalogni.) Külön meg is köszönte a rendőri szervek figyelmességét.

Politikai érdekeinket sértő megnyilvánulás Szentkúton egész évben nem volt, legalábbis ilyenről nem tudunk. Mint évi jelentésemben is írtam, a kegyhely lelkészét Szeged környékéről és a fővárosból is megkörnyékezték azzal a kívánsággal, hogy bázis-csoportok⁴⁶ részére biztosítson szállást és lelkigyakorlatozási alkalmat, melyre azonban nem volt hajlandó.

Újabban seminaristák is segítkeznek a nagyobb búcsúk alkalmával, vagy helyettesítik a szabadságon lévő lelkészt.

Ebben az évben botrány támadt abból, hogy a kispapok a szlovák koronában befizetett stipendiumokat magyar forintban könyvelték be, és így több ezer forintot eltulajdonítottak.

Ugyancsak az idei nagyboldogasszonyi búcsú alkalmával merült fel a Lékait fogadó szűkebb papi körben, hogy Szentkút ellátottsága (szálláslehetőség, parkolás) a nagy külföldi kegyhelyek mintájára fejleszthető. Állítólag Lékai úgy nyilatkozott, hogy „most már más szelek fújnak, erre reálisak a lehetőségek és véleménye szerint is tenni kell Szentkút fejlesztéséért.”

A zarándokok összetétele lényegében mindig azonos. Idősek és középkorúak vannak túlnyomórészt a szabadtéri istentiszteleten és körmeneten. A fiatalokat Lékai prédikációjában is hiányolta a tömegből.

A kegyhely évi bruttó bevétele ma már meghaladja az 1 millió forintot. A lelkész szerint azonban ennek jelentős hányada elmegegy a helyi kiadásokra, a többbit elviszi Esztergom.

Az említett kiemelt búcsúk mellett a többi alkalommal egy-két száz, vagy 1–2 ezer zarándok jön össze. Pl. úrnapiján alig van forgalom Szentkúton (2–300 fő). Megítélésünk szerint az elmúlt 3–4 év folyamán csak a nagyboldogasszonyi búcsú látogatottsága nőtt, és ez összefüggésben van Lékai személyével. A zarándokok viszont ma már az egész ország területéről jönnek, személykocsikkal, autóbusszokkal. A gyalogos zarándoklat lényegében megszűnt, legfeljebb a nagybáttonyi vasútállomásról és a Szécsény környéki községekből jönnek gyalog kisebb zarándokcsoportok a hegyek között.⁴⁷

⁴⁶ A plébániai keretektől függetlenül szerveződő katolikus közösségek, melyek működését a hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek elejéig komoly egyházi és egyházpolitikai viták övezték.

⁴⁷ MNL NML XXIII. 20. 37. d. Feljegyzés Mátraverebély-Szentkút búcsúinak tapasztalatairól, 1978. január 18.

**Az Új Ember hetilap beszámolója arról, hogy 1982. július 4-én,
a Sarlós Boldogasszony ünnepe utáni vasárnap tartott búcsú
alkalmával Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek pappá
szentelte Vértesaljai László esztergomi főegyházmegyes,
Rómában tanuló diakónust**

A jeles eseményre a környező falvakból, de még a szomszédos Szlovákiából és a szentelendő szülőfalujából, a Zala megyei Hévízről is sok ezer zarándok érkezett az ősi kegyhelyre. Eljött P. Beirle,⁴⁸ a római Német-Magyar Kollégium rektora, itt voltak a kollégiumban tanuló magyar jezsuita atyák, akik az épülő leányfalusi lelkigyakorlatos házban⁴⁹ a lelkivezetői szolgálatot fogják majd ellátni és jelen volt a hazánkban vendégeskedő Hubertus Brandenburg stockholmi püspök,⁵⁰ valamint Dankó László, a római Pápai Magyar Intézet rektora.⁵¹

A szabadtéri oltárnál bemutatott szentmise homíliájában a bíboros a szentelendővel közös védőszentjükre, Szent László királyra utalt. Szent László király tudta, hogy a magyar akkor válik igazán kereszténnyé, hogyha eszményei is keresztények. Az újonnan szenteltnek azt kötötte lelkére Lékai bíboros, hogy hűségesen ragaszkodják az ősi apostoli tanításhoz. Végül emlékeztetett arra, hogy Szent László francia bencések közreműködésével alapította meg 1091-ben a somogyvári apátságot. A szentmise végeztével a bíboros, a vendég püspök és az újmises közös áldásban részesítette a híveket.⁵²

**Részlet Soós Viktor Attila Vértesaljai László jezsuitával készített
interjújából (2021. október 21.)**

Azért került sor papszentelésre Mátraverebély-Szentkúton, mert Lékai szerette volna bemutatni egy kispapját egy nagy ünnepi népi szentmisén az embereknek. Lehet azt mondani, hogy ez egy kirakatpolitika volt. Szüksége volt arra, hogy az ő „kis lépések politikáját” igazolják, mert ezzel tud eredményeket kicsikarni a kommunista hatalomtól. [...] Később tudtam meg, hogy a bíboros úrról film készül, „A megnyesett fa kiszöldül” címmel, ami egy portréfilm, aminek rendezője Halák

⁴⁸ Pater Theo Beirle jezsuita, a római Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum rektora (1979–1985)

⁴⁹ A Szent Gellért Lelekigyakorlatos Ház 1983-ban nyílt meg Leányfalun, jezsuita atyák egészen 2002-ig működtek benne.

⁵⁰ Hubertus Brandenburg stockholmi püspök (1977–1998)

⁵¹ Dankó László későbbi kalocsai (majd kalocsa-kecskeméti) érsek, a római Pápai Magyar Egyházi Intézet rektora (1979–1987)

⁵² *Új Ember* XXXVIII. évf. 29. szám, 1982. július 18. 1.

László⁵³ volt. A film egyik jelenete volt egy papszentelés, egy római diákjának a papszentelése. Ami egy eklatáns példa, hogy a „kis lépések” hoznak eredményt. Mivel ő a két világháború között Rómában a Germanicumban⁵⁴ tanult, neki fontos volt ez az intézmény. Ő érte el az Egyházügyi Hivatalnál, hogy a hetvenes évektől újra tanulhattak ott magyar diákok. Ezt szerette volna a filmen keresztül, mintegy kirakatpolitikaként bemutatni. Nem kérdezett meg engem erről. Én meg tudomásul vettem.

Volt egy érdekes jelenet a filmben, a papszentelés előtt, a filmfelvétel előtt imádkoztam a rendházban. Bejött hozzám a rendező és elmondta, hogy szeretné felvenni azt a jelenetet, amikor megáldoztatom az édesanyámat, azt felveheti-e. Ez egy korrekt lépés volt. Nagyon zavarba jöttem, de a következő választ adtam hirtelenjében (meggyőződésem, hogyha az ember az Istenben él, meg egyenes a szíve, akkor a Szentlélek Úristen megszűgja, hogy mit kell csinálni, politikailag is. Mert nem kell hozzá más, mint józan ész, egyszerű paraszti ész kell hozzá). Azt mondtam neki: Nézze, az én édesanyám tanítónő, nagy nehézségben nevelt bennünket, családunkat nagyon meghurcolták, és nem hiszem, hogy ő, akinek a gyerekei nem mehettek templomba, és ő, akit a templomtól eltiltottak, most akkor így 1982-ben, mintha a világ olyan lenne Magyarországon, hogy tanítónők a gyerekeiket nyugodtan papnak adhatják és a pap gyerekek a tanító édesanyját nyugodtan megáldoztathatja. Ez így nem igaz, ez így nem megy. Köszönöm, hogy megkérdezte, a válaszom az, hogy nem. Ez az ember, vékony, ősz hajú ember, ez a Halák László rám nézett, kihúzta magát, összevágta a bokáját és azt mondta, hogy akkor úgy lesz, akkor nem filmezem le. Nem ellenségesen mondta. Később megkeresett ez az ember, 1982 után, kb. 20 évvel később és azt mondta, hogy szeretné megköszönni, amit akkor neki mondtam, igazam volt. Ez a Halák László filmrendező volt és a kommunista pártnak a tagja. Jó érzésű ember volt. Az utolsó MSZMP-bizottságban is benne volt 1989-ben. A rendszerváltás után keresett meg.

Az én szentelésemre sor került. Volt egy iskolatársa Lékainak, Vetter bíboros,⁵⁵ ő is ott volt a szentelésemén, mint társszentelő. Engem egyedül szentelt a bíboros úr. Nagyon szép idő volt, nagyon nagy tömeg volt. Annak híre ment, hogy a bíboros úr egy római diákot szentel. Nagyon sokan jöttek át Felvidékről, tótok, fel-

⁵³ Halák László író, újságíró, nyugalmazásáig a Magyar Televízió főmunkatársa, 1982-ben a Dokumentumfilm Szerkesztőségben főszerkesztő-helyettes volt. A filmre ld. a jelen kötetben Soós Viktor Attila tanulmányát.

⁵⁴ A (Pontificum) Collegium Germanicum et Hungaricum a német és magyar papnövendékek képzési helye Rómában a 16. század óta.

⁵⁵ Talán Friedrich Wetter bíboros, aki szintén a római Collegium Germanicum et Hungaricum diákja volt, de Lékainál valamivel később.

vidéki magyarok. Népviselőben. Ez egy népi ünnep volt. Arra emlékszem, hogy az egész szabadtéren volt és hatalmas tömeg, olyan nagy szeretettel fogadtak. A világ, az emberek, akik odajöttek, ennek az egésznek a politikai háttéréről semmit nem tudtak. Hála Istennek.

Egy hatalmas nagy lelki erőterben voltam. Az emberek, akik ott voltak, imádkoztak értem. Nagyon szép kegyelmi emlék ez. A jó Isten hűségesen megtartott, azt, aki megtartja az ő hűségét. Jövőre lesz 40 éve, hogy pap vagyok. Nagyon megszerettem ezt a helyet. Amikor otthon voltam, ha tehettem, minden évben a szentelés napján vagy azt követően elzarándokoltam oda, a legtöbbször fiatalokkal együtt.

REVIDOVANÉ DEJINY PÚTNICKÉHO MIESTA

Národné pútnické miesto Mátraverebély-Szentkút je v súčasnosti jedným z najvýznamnejších pútnických miest v Maďarsku. Na základe literatúry v povedomí širokej verejnosti sa o ňom vytvoril a rozšíril názor, že medzi pútnickými miestami v Uhorskom kráľovstve, ba dokonca Európy mu patrilo významné postavenie. Pre metodologické chyby pri doterajšom skúmaní prameňov však treba tento obraz zrevidovať. Dobový význam pútnického miesta výskum realizovaný v predchádzajúcom období usudzoval na základe postavenia obce Verebély v stredovekej hierarchii sídel, pričom nezohľadnil otázky hospodárskohistorické ani otázky sídelných dejín. Pramene boli navyše skúmané izolovane, bez prihliadnutia na ich širší kontext. Nepochybne významná rola pútnického miesta, zohrávaná v 19. a 20. storočí, bola spätne projektovaná do minulosti. O histórii lokality z obdobia pred moháčskou bitkou máme k dispozícii iba nízky počet údajov a tento nedostatok prameňov nemožno pripísať iba zničeniu stredovekého pramenného materiálu.

Históriu pútnického miesta treba uplatnením moderných metód a náhľadov, ako aj prísnu pramennou kritikou prehodnotiť, istým spôsobom zrevidovať aj v mnohých ďalších aspektoch. Prvotným prameňom autorov predkladanej práce bola *Historia Domus*, t. j. história františkánskeho domu v Szentkúte. Tri zväzky tohto vzácneho prameňa, ako aj ďalšie archívne materiály sú uložené v Maďarskom františkánskom archíve v Budapešti. Okrem toho prebiehal intenzívny archívny výskum v Primaciálnom archíve v Ostrihome, v Arcidiecéznom archíve v Jágri, v Krajinskom archíve Maďarského národného archívu a v Historickom archíve Štátnej bezpečnosti. Na základe toho bola podrobená kritike odborná literatúra z predchádzajúceho obdobia a pramene použité v nej, napríklad rukopisná kniha s mirakulami Mihálya Benkovicsa a kniha s mirakulami Mihálya Szentmihályiho, ako aj stredoveké listiny súvisiace s lokalitou.

Legenda o pôvode pútnického miesta

Podľa tradície v roku 1091 alebo 1092 kráľ svätý Ladislav pri úteku pred Kumánmi sa dostal na okraj priepasti, pohnal však svojho koňa do skoku a na mieste konského kopyta vyvrela voda na znak toho, že sa mu podarilo vymknúť sa zo zovretia protivníka iba s nebeskou pomocou. Táto legenda je známa po celej krajine

v mnohých miestnych obmenách, okrem iného aj v regiónoch obývaných Plavcami, jedna z nich sa týka pôvodu posvätného prameňa v obci Mátraverebély.

V literárnych dielach viažucich sa na postavu svätého Ladislava majú rôzne zázraky vyvážania vody svoje osobitné miesto. Zoltán Lukácsi v tejto súvislosti nedávno zdôraznil: „Je prekvapivé, že táto scéna, ako aj veľa iných legiend alebo zázrakov z jeho života, sa neobjavuje v stredovekej legende kráľa Ladislava, ktorá s veľkou pravdepodobnosťou vznikla na prelome 11. a 12. storočia v súvislosti s jeho svätorečením.” V tomto diele totiž „z obdobia po Ladislavovej smrti sa síce nachádzajú mnohé zázračné prípady, z jeho života však vyzdvihuje vznášanie sa (levitáciu) pri mystickej modlitbe a objavenie sa krotkého jelenieho a hovädzieho stáda na výživu hladujúceho vojska v dôsledku Ladislavovej modlitby. [...] Ani stredoveká legenda, ani kroniky bohaté na zázračné udalosti (Simon de Keza, Obrázková kronika) nespomínajú tento Ladislavov čin.”

Podľa súčasného stavu poznania zázrak vyvážania vody – pravda, nie príliš podrobne – prvýkrát spomína v jednej zo svojich kázni Pelbárt Temesvári v 15. storočí. V jednej verzii, ktorá vyšla tlačou, v súvislosti so Sedmohradskom píše nasledovné: „Na tom istom mieste vidieť pramene, ktoré zázračne vyvrelí na modlitbu svätého Ladislava, keď jeho vojsko potrebovalo osvieženie.” Týmto krátkym odkazom (slovami Zoltána Lukácsiho) prípad dovtedy spomínaný iba v ľudovej slovesnosti sa vďaka kazateľovi stal prezentatívnym aj v sakrálnom prostredí a zároveň bol integrovaný do františkánskej tradície. Príčina toho, že sa tento zázrak priamo alebo nepriamo viaže k viacerým miestam, medzi inými aj k pútnickému miestu v obci Mátraverebély, môže spočívať v málopravnosti a ľudovom pôvode.

V barokovej literatúre v súvislosti s postavou svätého Ladislava si možno všimnúť podobný prístup k prameňom: jednotliví autori zázrak vyvretia vody spomínajú iba okrajovo, bez presného určenia lokality. Táto prax bola uplatnená v tvorbe autorov kázni, ale aj v ľudovej slovesnosti. V súvislosti s kázňami treba poznamenať, že viaceré z nich boli napísané na základe životopisov svätých, presnejšie častí vzťahujúcich sa na kráľa Ladislava (*A' Keresztyeni Eletnek Peldaja vagy Tüköre, az az: a' Szentek Elete*, 1682–83), ktorého autorom je András Illyés. Na základe tohto materiálu a Pica Ranuccia – nevynímajúc ani zázraky – skoncipoval svoju knihu neskorší sedmohradský biskup. Na posledne spomínanú skupinu prameňov je dobrým príkladom aj Ladislavova hymna zo zbierky *Lelki paradicsom (Duchovný raj)* z roku 1700: „Ako Mojžiš z kamennej skaly / Dávaš vodu a živíš tým / Svoj ľud, z krásneho prameňa.”

Mátraverebély v stredoveku

Ak odhliadneme od legiend spojených s pútnickým miestom, obsahujúce historicky nepodložené údaje, bádatelia význam pútnického miesta v stredoveku doteraz interpretovali s odvolávaním sa na listinu z roku 1331, na výsadu na usporiadanie jarmokov v obci Verebély z roku 1398, na novopostavený farský kostol v obci z konca 14. storočia, respektíve na jeho oprávnenie usporiadať púte z roku 1400. Ich zistenia sa zdali byť na prvý pohľad skutočne presvedčivými a konzekventnými. Uvedené dokumenty – okrem listiny z roku 1331 – obsahujú priame údaje iba o obci Verebély, respektíve o jej farskom kostole, a tak v súvislosti s pútnickým miestom ich možno použiť iba nepriamo.

Rané obdobie v histórii obce Verebély a listina z roku 1331

Na základe legendy, spomínanej vyššie, históriu prameňa, respektíve obce by bolo možné spätne overiť až po obdobie panovania svätého Ladislava, bojujúceho proti Kumánom. Táto tradícia však pravdepodobne nemá historické opodstatenie, keďže najnovšie výskumy dokázali, že po vpáde kumánskych vojsk v roku 1091–92 sa títo bojovníci pohybovali od obce Verebély oveľa južnejšie. Prvý známy zemepán obce bol išpán Henc, syn majetného Zakariása Verébiho, ktorý ako vlastník susedných území kúpil za 75 mariek od príbuzných svojej manželky z rodu Záhovcov statok v obci Hartýán. Verébiho prameň spolu s prameňom Hidgekút sa po prvýkrát spomína v listine z roku 1290. Na základe listiny z roku 1331 sa v dedine v 13. storočí postavil farský kostol, ktorý po ročnom príjme 5 mariek platil pápežskú daň 30 grošov, čo bolo v porovnaní so stolíčným priemrom (6–12 grošov) podstatne viac. Príčinu vyšších príjmov farnosti treba pravdepodobne hľadať v tom, že sa na titulárny sviatok (Nanebovzatie Panny Márie) konali spontánne púte a neskôr aj jarmoky. Kvôli týmto vyšším príjmom sa snažil v roku 1331 Korrárdov syn Mikuláš udržať svoje privilégia nad kostolom a kvôli ktorým ich chcel starý otec Petra Verebélyiho, Ján Verebélyi, respektíve jeho príbuzenstvo – podľa dostupných prameňov úspešne – získať. Taktiež na základe listiny z roku 1331 sa tvrdilo, že prvý kostol obce dal postaviť išpán Henc okolo roku 1210. Nedá sa to však podložiť žiadnymi prameňmi. Nie je ďalej jednoznačné, či v prípade súdiacich sa strán minimálne dvoch generácií od ktorej generácie treba spätne vypočítať vek prarodičov, latinsky zvaných *protavus*, a či predkovia, zvaných v listine slovom *protavus* – pre rozkolísanosť príbuzenských názvov v stredovekej uhorskej latinčine – boli skutočne prarodičmi súdiacich sa strán, alebo slovo označovalo ich iných predkov.

Taktiež sa nedajú doložiť prameňmi tvrdenia staršej odbornej literatúry, podľa ktorej prvý kostol obce pre jeho popularitu okolo roku 1258 získal povolenie na odpustky. Na základe listiny z roku 1331 vieme iba toľko, že 15. augusta uvedeného roka prišlo do kostola obce Verebély veľký počet pútnikov. Bolo ich toľko, že sa museli dočasne utáboriť na poliach okolo obce, počas ktorej pôsobili synovi Korrárda, Miklósovi, značnú škodu 20 strieborných mariek. Na text listiny však treba hľadieť s výhradami. Jednak nevedno presne, koľko pútnikov bolo prítomných pri príležitosti sviatku Nanebovzatia Panny Márie, jednak pokiaľ by šlo o väčšiu obec, ktorej pútnici prinášali značný zisk, tak by pre prijímanie pútnikov pravdepodobne vytvorili vhodnú infraštruktúru, ako sa to stalo na mnohých dobových európskych pútnických miestach. Navyše treba brať do úvahy aj to, že syn Korrárda, Miklós, ako s'ťažovateľ spôsobenú škodu pravdepodobne zväčšil, a tak na základe vymáhanej sumy nemožno vyvodit' konzekvencie týkajúce sa významu miesta.

Povolenie na konanie jarmokov z roku 1398

Za najdôležitejší dôkaz významu pútnického miesta považovali doterajšie výskumy povolenie na konanie jarmokov Žigmunda Luxemburského (1387–1437) z roku 1398. Podľa ich predpokladov vďaka veľkému počtu pútnikov v porovnaní s ostatnými obcami Verebély získal väčší význam, stal sa poľnohospodárskym mestom, ba jeho dôležitosť sa rovnala so slobodnými kráľovskými mestami. Podľa textu listiny totiž panovník vo svojej listine z 12. mája 1398 s prihladením na žiadosť a vernosť išpána soľných baní v Lipove, majstra Petra Verebélyiho, udelil obci Veréb oprávnenie usporiadať každý rok jarmok 15. augusta, v deň Nanebovzatia Panny Márie, ako aj na predchádzajúci a nasledujúci deň, s prihladením na jarmoky v okolí, a to s takými podmienkami, s ktorými disponovali jarmoky ostatných miest kráľovstva. V deň sviatku patrocínia kostola však v obci podľa všetkého (pravdepodobne spontánne) sa konali jarmoky už skôr. Svedčia o tom aj nepriame údaje. Osoby utáborené na poliach, spomínané v listine z roku 1331 súhrnne ako pútnici, sa v deň sviatku Nanebovzatia Panny Márie zhromaždili v obci pravdepodobne nielen kvôli získaniu odpustkov, ale aj pre priaznivé podmienky výmeny tovaru. Novohradský podžupan Peter Csetneki 15. augusta zas dolapil v obci Verebély zlodeja, ktorého sem pravdepodobne privábili vhodné podmienky k vykonávaniu svojej činnosti.

Množstvo ľudí ako ukazovateľa vyvinutosti obce, respektíve popularity pútnického miesta však treba brať s výhradami. Kráľ Žigmund totiž pri udeľovaní

povolení na usporiadanie jarmokov bol nesmierne štedrý, a tak ich neraz získali aj bezvýznamné obce. V prvej polovici jeho panovania (1387–1410) podobné výsady udelil až 28 obciam. Toto číslo, ako aj „devalvácia“ povolení na usporiadanie jarmokov za Žigmundovej vlády sa stáva ešte nápadnejším, ak ich porovnáme s 19 takýmito povoleniami z doby Anjouovcov, respektíve vieme ešte o troch miestach, ktoré disponovali istými výsadami a samosprávnymi oprávneniami už skôr.

Treba ďalej dôkladnejšie analyzovať text listiny z roku 1398 a porovnať ho s výsledkami výskumov z oblasti hospodárskych a právnych dejín, aby sme mohli získať skutočne reálny obraz. Na základe povolenia mohla obec ročne usporiadať trojdňový jarmok od 14. do 16. augusta, čo na prvý pohľad by mohol byť aj väčšou udalosťou. Tento názor však treba prehodnotiť, ak prihliadneme na skutočnosť, že počnúc od doby Anjouovcov sa konali v najvýznamnejších obchodných centrách až dvojtýždňové jarmoky. Navyše skutočná dĺžka takýchto udalostí bola kratšia: v obciach disponujúcich s povolením na konanie trojdňových jarmokov, podobne ako v obci Verebély, sa obchodná činnosť konala iba jeden deň. Vynára sa tak otázka, na aké činnosti sa vzťahoval trojdňový časový rámeč. Odpoveď treba hľadať vo výraze „ročný slobodný jarmok“, ktorý signalizuje okolnosť, že na jarmokoch sa zúčastňovali obchodníci na základe povolenia a pod kráľovskou ochranou. Čiže (teoreticky) ich tovar nikto nemohol – uplatnením represálií, ktoré sú v stredovekých listinách často spomínané formy donútenia – zhabať. Kráľovská ochrana sa vzťahovala iba na dva dni, od poludnia predchádzajúceho do poludnia nasledujúceho dňa, do toho pritom treba zaradiť aj cestu tam aj späť. Ak pre nebezpečnosť cestovať v noci túto množnosť vylúčime, obchodný dosah jarmoku v obci Verebély nemohol byť väčší ako pol alebo jeden deň cesty pešo, maximálne však 30 kilometrov. V tejto dobe to zodpovedá skôr spádovej oblasti týždenných trhov. Pravdepodobne Peter Verebélyi, ktorý bol iniciátorom spomínanej listiny, taktiež vedel, že obec stupňom svojho rozvoja nezodpovedá tomu, aby sa tu konali krajinské jarmoky, a práve preto si zvolil termín konania jarmoku na deň odpustového dňa farského kostola.

Podľa listiny Verebély – podľa vzoru iných miest v krajine a disponujúc podobnými právami – mohol usporiadať jarmok na deň patrocínia svojho farského kostola. Bola to však iba formula kancelárie, ktorá pramení z toho, že ročné jarmoky sa sprvu konali v slobodných kráľovských mestách. V prípade obce Verebély teda nemá žiadny konkrétny význam okolnosť, že dostala povolenie na konanie jarmokov podľa vzoru iných miest krajiny, je teda chybné sa domnievať, že by obec Verebély bola vďaka popularite svojho pútnického miesta skutočným obchodným centrom.

V súvislosti s povolením konania ročných jarmokov sa vynára ešte otázka, či možno túto obec v Novohradskej župe považovať za poľnohospodárske mesto v neskorom stredoveku. Hoci Dezső Csánki za hlavné kritérium výsady poľnohospodárskeho mesta považoval povolenie na konanie ročných jarmokov, a preto zaradil Verebély medzi poľnohospodárske mestá, novšie výskumy dokázali, že ukazovateľom poľnohospodárskeho mesta bol skôr počet týždenných jarmokov. Krajinské jarmoky vyhovovali skôr obchodníkom z väčšej vzdialenosti a zemanom, keďže z ich zisku mali podiel vlastníci obcí, ktorí – tak ako Peter Verebélyi v roku 1398 – neraz požiadali o konanie jarmokov na svojich statkoch. Naproti tomu usporiadanie týždenných jarmokov vyhovoval skôr miestnym remeselníkom, umožňoval im totiž pravidelný kontakt so širokou zákazníckou vrstvou poľnohospodárov. O tom, že sa Verebély nestal poľnohospodárskym mestom, nesvedčia iba výsledky dodatočných výskumov. Ani samotní súčasníci ho nepovažovali za také. Po roku 1398 nemáme k dispozícii ani jeden prameň, v ktorom by sa obec spomínala ako poľnohospodárske mesto (lat. *oppidum*). Verebély teda v neskorom stredoveku v žiadnom prípade nemožno považovať za poľnohospodárske mesto, iba za dedinu s výsadami. Získanie povolenia na konanie ročných jarmokov vyhovovalo predovšetkým záujmom zemana Petra Verebélyiho, ktorý tak jarmokom, spojeným s konaním odpustkov, chcel zvýšiť svoje príjmy.

Povolenie na odpustky z roku 1400

Ďalším prameňom argumentov v prospech významu pútnického miesta v stredoveku je povolenie na odpustky, vydané kostolu Nanebovzatia Panny Márie v obci Verebély pápežom Bonifácom IX. (1389–1404) 9. novembra 1400. Pri čítaní povolenia môže mať čitateľ dojem, že farský kostol bol skutočne jedným z hlavných pútnických miest Uhorského kráľovstva v neskorom stredoveku, ba jeho význam je porovnateľný so slávnymi talianskymi pútnickými kostolmi či s pútnickým kostolom v Aachene. Pápež Bonifác IX. totiž novopostavenému kostolu povolil také odpustky, ktorými disponoval kostol Panny Márie anjelskej v Assisi na sviatok Porciunkuly a kostol Panny Márie v Aachene na sviatok svätej Margity. Rektorovi kostola ďalej povolil, aby na sviatok Nanebovzatia Panny Márie a cez predchádzajúce tri dni dal poverenie dvánastim spovedníkom na udelenie sviatosti zmierenia pútnikom prichádzajúcim do kostola.

Povolenie na odpustky samo osebe ešte nie je jednoznačným dôkazom významu pútnického miesta. Počnúc prvým svätým rokom v roku 1300 totiž čím ďalej, tým viac miestnych cirkví s menším významom získalo od pápežov povolenie

na odpustky. Nebolo zriedkavé ani to, že sa im – podobne ako farskému kostolu vo Verebélyi – dostalo výsad slávnych talianskych bazilík či pútnického kostola v Aachene. Za pontifikátu pápeža Bonifáca IX., ktorý rok 1400 vyhlásil za svätý rok, to platilo ešte viac. Pravdepodobne práve preto dostal farský kostol vo Verebélyi povolenie na odpustky. Pápež, ktorý neustále zápasil s nedostatkom peňažných prostriedkov, ohlásil svätý rok okrem iného preto, aby si zlepšil svoju finančnú situáciu. Nedá sa preto vylúčiť, že Peter Verebélyi, vedomý si významu povolenia na odpustky a jeho hmotného úžitku, za jeho udelenie istú sumu zaplatil.

O odpustkoch po roku 1400 v obci Verebélyi existuje iba jediná taká zmienka, ktorá súvisí aj s jarmokom konaným v deň Nanebovzatia Panny Márie. V roku 1480 pri návrate domov z odpustkov vo Verebélyi boli zámožnejší poddaný Márton Emercs z obce Tórics, disponujúci vlastným koňom a povozom, a jeho manželka na polceste medzi Ságom a Újfalum (25–30 kilometrov od Mátraverebély, čo zodpovedá asi jednodňovej ceste peši) napadnutí a olúpení. Vzdialenosť medzi obcami Verebély a Tórics – hoci presná vzdialenosť bez presnej znalosti stredovekej cestnej siete sa určiť nedá – cez dnešnú obec Ságújfalu je asi 50 kilometrov. Iné údaje o pútnikoch prichádzajúcich na odpustky alebo o obchodníkoch zúčastnených na krajiniských jarmokoch z územia mimo Uhorského kráľovstva či zo vzdialenejších obcí krajiny nie sú známe. Nemožno to vysvetliť iba zničením väčšiny stredovekých písomných prameňov, totiž aj o pútnických miestach, vystavených oveľa skôr osmanskému vplyvu, akými boli napríklad Ján Kapistránsky v Újlaku či pútnické miesto Svätej Krvi v obci Báta, máme viac údajov z obdobia pred rokom 1526. Aj údaj z roku 1480 svedčí o tom, že odpustky a jarmok mali iba miestny, stoličný význam.

Peter Verebélyi – podnecovateľ rozkvetu obce Verebély a výstavby jej gotického kostola

Otcom Petra Verebélyiho, tohto podnecovateľa rozkvetu obce Verebély, bol zámožný stoličný zeman Juraj Verebélyi. Meno matky nepoznáme, bola zrejme členkou bohatejšej rodiny z okolia. V prameňoch sa v roku 1366 objavuje ako vacovský kanonik, úžitok však mal iste iba z príjmov tejto hodnosti, nebol totiž vysvätený za kňaza. Okrem manželky, ktorá sa volala Dorottya, mal štyroch synov – Andrása, Pála, Jánosa a Boldizsára – a tri dcéry – Annu, Margitu a Školastiku. Na vzostupe kariéry Petra Verebélyiho mal veľký podiel rod Szécsényiovcov, u ktorých – podobne ako jeho starý otec, János Verebélyi, a jeho otec – slúžil ako familiár.

Vo svojej úradníckej kariére dosiahol výrazné úspechy: v roku 1393 bol podžupanom krajiniského sudcu Jánosa Kaplaiho (1392–1395), v rokoch 1394–1395

bol podvajdom sedmohradského vajdu Franka Szécsényiho (1393–1395). Verebélyiho, ktorý dobre poznal sedmohradské pomery, získal vládne skúsenosti, bol učený a mal pravdepodobne aj zmysel pre obchod, kráľ Žigmund 11. novembra 1397 vymenoval za išpána sedmohradských a lipovianskych soľných komôr a od 9. februára 1399 – bez titulu tridsiatkového išpána – ho poveril výberom tridsiatkových príjmov v krajine. Nevedno presne, dokedy zastával úrad išpána soľných komôr, 22. januára 1399 však iste ním bol. Správcom tridsiatkových príjmov však nebol dlho, lebo namiesto neho vymenoval panovník v roku 1398 Márka Norimberského. Verebélyimu sa podarilo stať sa členom kráľovskej rady: svedčia o tom listiny z roku 1398 a 1399, ktorých relátorom bol práve on. O jeho vplyve v kráľovskom dvore svedčí aj to, že na dedičnej zmluve, uzavretej s rakúskym kniežaťom Albrechtom IV. v roku 1402, je aj jeho pečať.

Posledný údaj o ňom pochádza z roku 1403, keď pretendent trónu Ladislav Neapolský potvrdil donáciu majetku, ktorý Verebélyi dostal ešte od jeho otca, uhorského kráľa Karola II. (1385–1386). Podľa nápisu jeho pohrebnej dosky, nachádzajúcej sa v rímskokatolíckom kostole obce Mátraverebély, ktorá svojím stvárnením predstavuje prechod medzi starým, krížovým a novým, erbovým štýlom, Verebélyi zomrel ešte v tom istom roku. Po jeho smrti – pravdepodobne pre podporu, ktorú poskytol Ladislavovi Neapolskému – postavenie jeho rodu v politickom živote krajiny, ba aj Novohradskej župy, sa celkom marginalizovalo. Pre nedostatok hmotných prostriedkov deti Petra Verebélyiho dokonca predali aj budínsky dom svojho otca.

Obec Verebély bola teda najneskôr od konca 12. storočia majetkom zámožného rodu Verebélyiovcov. Kostol, o ktorý sa viedol súdny spor medzi synmi Korráda a predkami Petra Verebélyiho, a ktorý sa napokon stal majetkom predkov nebohého sedmohradského podvajdu, bol pravdepodobne postavený v 13. storočí. Na sviatok patrocínia kostola spontánne vznikla púť, ako aj jarmok, v dôsledku čoho príjmy farského kostola obce boli v porovnaní s novohradským priemerom vyššie.

Za koncepčný rozvoj dediny možno vďačiť synovi Juraja Verebélyiho, Petrovi, ktorý za svoje dobovo typické zemansko-familiárske služby sa stal členom kráľovskej rady. Vďaka vzdelaniu, kontaktom a hospodárskemu talentu mohol nadobudnúť značný majetok, pričom sa snažil o to, aby z obce Verebély sa stalo vhodné sídlo svojho rodu. Jeden z prvých krokov k uskutočneniu tohto cieľa bolo získanie povolenia na usporiadanie krajinských jarmokov v roku 1398, ktoré od panovníka získal zrejme v záujme zvýšenia svojich príjmov, hoci to nebolo v súlade so stupňom rozvoja obce. Ďalším dôležitým prvkom tohto procesu bola výstavba

nového gotického farského kostola, ktorý zakladateľ považoval aj za miesto svojho posledného odpočinku. Ako tretí dôležitý činiteľ možno napokon spomenúť získanie povolenia na odpustky v prospech kostola v roku 1400, ktorým sa malo zabezpečiť, aby sa na púti v deň Nanebovzatia Panny Márie a v nadväznosti naň na jarmoku sa zišlo čo najviac ľudí. Napriek zámerom Verebéliho však spádová oblasť týchto pútí neprekročila hranice Novohradskej župy, alebo ak áno, tak iba v minimálnej miere. Na rozdiel od doterajších predstáv počas stredoveku ani pútnické miesto, ani samotná obec nenadobudla väčší význam.

Snahu Petra Verebéliho o vybudovanie nového sídla možno v tejto dobe považovať za celkom bežnú. Poznáme nemálo takých rodov majetnej strednej šľachty, ktoré po získaní hmotných prostriedkov a zvýšení svojej autority sa podobne snažili o rozvoj jedného zo svojich statkov. Získanie povolenia konať jarmoky a odpustky, ako aj výstavbu nového kostola možno považovať za typické kroky tohto procesu. Analogicky možno predpokladať, že na svojom panstve dal Verebéli vybudovať aj nové, reprezentatívne sídlo, a to pravdepodobne v blízkosti nového farského kostola. Nie je vylúčené, že ruiny pri kostole, považované v minulosti za zvyšky kláštora, sú stopami po tejto budove.

Obdobie turecké – nový začiatok verebéliyskeho kultu

V dôsledku osmanských bojov obec Verebély bola okolo roku 1544 zničená, v súpise z roku 1548 sa uvádza ako sídlo neobývané. Týmto sa zrejme skončilo aj obdobie miestneho kultu a jarmokov, vytvorené v stredoveku. V dedine, ktorá sa stala neskôr znovu osídlenou, sa mohla vytvoriť hoci aj protestantská náboženská prax – pamiatkou čoho môže byť aj najstarší zvon s maďarským nápisom z roku 1605. O prípadnom začiatku a konci tohto obdobia však údajmi nedisponujeme. Vo vizitačnom protokole z roku 1789 sa spomína obnova gotického farského kostola v obci Verebély v roku 1646, ktorú však iné pramene nepotvrdzujú, preto si nemôžeme byť istí, či k tomu skutočne došlo. Pred (historicky hodnoverne doloženou) prestavbou v roku 1709 však kostol bol zarastený stromami a krovím. V priebehu 17. storočia obec Verebély a jej okolie patrila k farnosti v Kisterenyi. O jej farárovi, ktorý sa staral aj o veriacich obce Sámsonháza, sa zachovali údaje už z roku 1647.

Uhorským vlastníkom obce Verebély a iných obcí okolia, ktoré sa nachádzali v osmansko-uhorskom hraničnom pásme, vystavenom dvojitému zdaneniu, bol v prvej polovici 17. storočia rod Verebéliovcov a – vďaka manželským väzkom – rod Csicseryovcov. V roku 1659 toto územie – ako dar panovníka – sa dostalo

do vlastníctva evanjelického zemana Andrása Keczera de Lipóc. Hoci jeho manželka Zsuzsanna Csicsery pochádzala z predchádzajúceho zemianskeho rodu, jej príbuzní podali v roku 1660 na jágerskej kapitule proti donácii protest. Keczer si však vlastníctvo mohol ponechať, ba (podľa retrospektívneho protokolu výsluchu svedka) po tunajších odpustkoch získal stály príjem aj z Baraňskej župy. V roku 1687 však ho mimoriadny súd v Prešove odsúdil na trest smrti a bol popravený. Jeho majetok bol od manželky zhabaný, pani Zsuzsanne – vzhľadom na jej chorobu – bol však prinavrátený, a to s podmienkou, že po vymrení po meči sa vrátia panovníkovi, k čomu aj došlo po smrti jej vnučky v roku 1729.

Zabudnutú tradíciu púti do obce Verebély oživilo možno františkáni z mesta Gyöngyös alebo – čo je ešte pravdepodobnejšie – jezuiti, ktorí od roku 1635 v meste Gyöngyös spravovali misijnú stanicu a poskytli tak tomuto miestu novú perspektívu. Administrátor v Szentkúte, cistercián Michal Benkovics, vo svojom rukopisnom diele z konca roka 1735 totiž začiatok zázrakov „pri posvätnom prameni“ datoval na roky okolo 1640. Okrem toho istotne vieme, že jezuiti z mesta Gyöngyös sa v roku 1678 zúčastnili na sedemnástich odpustkoch ako kazatelia, medzi inými aj v obci Verebély, kde kázali z príležitosti sviatku Nanebovzatia Panny Márie. Z okolitých farností sem prišli veriaci v hojnom počte, na prijímaní bolo spolu 2150 osôb. Podľa záznamov však bolo prítomných oveľa viac ľudí, časť z nich sa ale venovala obchodovaniu a iným profánnym záležitostiam.

Organizovaniu púti k ruínam stredovekých kostolov sa jezuiti aktívne venovali aj na iných miestach. Zjavné paralely sa ukazujú napríklad s ranými dejinami svätoladislavského (dnes Búcsúszentlászló v Zalianskej župe) pútnického miesta. Jezuiti z Kaniže totiž už po dvoch rokoch od založenia svojej misie v roku 1690 vysluhovali sviatosť skupinám pútnikov, a to pri ruínach kostola svätého Ladislava, v močaristom prostredí vzdialeného vyše 40 kilometrov. Po ďalších dvoch rokoch sa miesto dostalo do správy františkánov a čoskoro sa stalo významným pútnickým miestom. Jezuiti z Kaniže ešte v tom istom desaťročí navštívili ďalšie podobné stredoveké svätyne v blízkom okolí. Vykonali návštevu napr. aj „posvätného chrámu kráľa svätého Štefana“, ktorým môže byť zrúcanina kostola v obci Kehidakustyán. Na základe vyššie uvedeného je pravdepodobné, že v prípade obce Verebély ide o niečo podobné: v záujme podpory nábožného života a jeho modernizácie v barokovom duchu jezuiti z mesta Gyöngyös začali organizovať púte k stredovekým kostolom okolia, do čoho sa neskôr aktívne zapojili aj františkáni. Keďže na mieste čoskoro došlo k zázračným uzdraveniam, lokalite sa dostalo spomedzi ostatných pútnických cieľov osobitnej pozornosti.

O zázračnosti prameňov nad obcou Verebély, t. j. Szentkútu, písal ako prvý v roku 1719 farár obce Kisterenye, Márton Lukovics (Hlučovics) (1714–1731), jeho dielo však nepoznáme. Cistercián Michal Benkovics však čerpal aj z tejto práce, keď vo svojom rukopisne dochovanom diele zhrnul informácie o posvätnom mieste. Podľa neho obyvateľ obce Verebély, Gergely Nagy, ktorý v roku 1719 mal už 80 rokov, počul v detstve (t. j. v polovici 17. storočia) od svojho otca, Andrása Nagya, príbeh nájdenia posvätného prameňa. Pastier spolu so svojím dieťaťom, ktorý bol od narodenia nemý, pásli dobytok obce Verebély v údolí potoka. Chlapec, kráčajúci za dobytkom, si všimol stopu po podkove plnú vodou, napil sa z nej a ozval sa rečou. Otec neskôr túto stopu po podkove vyhrabal, pričom spod nej vyvrel prameň. Ide o „všednú“ legendu o pôvode zázračného prameňa. Pre tvar vodnej priehlbiny, pripomínajúci podkovu, sa táto legenda spojila s jedným zo zázrakov pripísaných svätému Ladislavovi, a to s prípadom vyvedenia vody. Tento príbeh bol v ľudovej tradícii od stredoveku stále živý. Z viacerých obmien tejto legendy jedna hovorí o vyvretí vody po kopyte koňa svätého kráľa.

Neskôr tri deti zemana Pála Koósa, bývajúceho v meste Gyöngyös (môže byť identický s richtárom mesta Gyöngyös v rokoch 1688/89 a 1693/94), ktoré trpeli ochrnutím, sa taktiež vyliečili zásluhou tej istej vody, po čom chcel ich otec z vďaky prameň zastrešiť. Keďže o povolenie požiadal „sečianskeho a jágerského bašu“, k prípadu muselo dôjsť vtedy, keď Sečany a Jáger boli sídlami osmanského bega sandžaku, t. j. v období 1663–1683. (Sečany boli už predtým, v rokoch 1552–1593, pod osmanskou nadvládou, Jáger však dobyli až v roku 1596.) Keďže Pála Koósa do Sečian odprevadil aj spomínaný András Nagy, ktorý sa stal okolo roku 1639 otcom, k prípadu mohlo dôjsť v prvej polovici daného časového intervalu. Z roku 1682 je známy prípad uzdravenia chromého (ide o Tamása Tóta, obyvateľa obce Bárkány, spomínaného v Benkovicsovej práci), ktorý sa vydal k posvätnému prameňu preto, lebo už o ňom veľakrát počul. A keď posledný komendátor-opát András Zsolnay ako kňaz jágerskej diecézy v záujme zmapovania niekdajších statkov bývalého cisterciánskeho kláštora v meste Pásztó konal výsluch svedkov, vo výpovediach niektorí svedkovia spomenuli aj starú tradíciu odpustkov v obci Verebély, respektíve jej príjmy pochádzajúce z Baraňskej župy z čias Andrása Keczera. Iní zas (omylom) hovorili aj o niekdajšom cisterciánskom kláštore pri kostole v obci Verebély.

Zázračné uzdravenia sa teda začali v časoch tureckej nadvlády pri prameňoch vrchu nad obcou Verebély, a to pravdepodobne pred polovicou 17. storočia. Aj to mohlo byť príčinou, že pri oslavách sviatku patrocínia kostola v roku 1678 sa v dedine zhromaždilo veľa veriacich. Potvrdzujú to aj výpovede obyvateľov mesta

Gyöngyös z poslednej štvrtiny 18. storočia, podľa ktorých katolícki veriaci z tohto poľnohospodárskeho mesta sa obrátili na osmanské úrady v meste Hatvan so žiadosťou, aby mohli svoju každoročnú púť do obce Verebély realizovať.

V potureckom období – upevnenie verebéljskeho kultu a jeho premiestnenie do Szentkútu

V poslednom desaťročí 17. storočia po skončení tureckej nadvlády sa zvýšil počet uzdravení, v dôsledku čoho došlo k rozvoju kultu a púte získavali čoraz masovejší charakter. Centrálné miesto týchto pútí, gotický kostol v obci Verebély, však bol vo veľmi zlom stave. Preto – medzi inými za účasti miestneho obyvateľstva – s finančnou podporou kuruckého hlavného kapitána mesta Hatvan Mátého Szabóa ho znovu postavili (1709). Z kostola najprv odstránili stromy a krovie, potom obnovili steny a stĺpy (bočné murivo síce stálo, no oporné piliere bolo treba posilniť). Krížová klenba, ktorá sa zrejme ešte skôr sčasti alebo celkom zrútila, bola nahradená dreveným plochým stropom. Na jednej z jeho dosiek je vyryté meno staviteľa.

Pre obnovený kostol získal v roku 1710 provinciál salvatoriánskych františkánov P. János Nagy (1710–1713) od pápeža Klementa XI. (1700–1720) povolenie na odpustky v deň sviatku Nanebovzatia Panny Márie. Keďže touto listinou nedisponujeme, nie je jednoznačné miesto možného získania odpustkov: podľa väčšiny zmienok o nej toto povolenie bolo vystavené v prospech kaplnky v Szentkúte a nie pre kostol v obci Verebély. Navyše väčšina súhrnných prác – skresľujúc význam istého výroku Szentmihályiho knihy s mirakulami – udelenie povolenia omylom udáva na rok 1700. Neistota okolo tohto (po vystavení povolenia v roku 1400) až druhého povolenia je však aj z iného hľadiska: vo františkánskom archíve v meste Gyöngyös sa vraj nachádzali v 70. rokoch 18. storočia aj povolenia datované rokmi 1711 a 1720.

Či dostal povolenie na odpustky kostol v obci Verebély, či nie, niekedy počas prvých dvoch desaťročí 18. storočia bola skutočne postavená prvá kaplnka na území dnešného Szentkútu. Svedčí to o tom, že kult, lokálne viazaný k miestu prameňa, vznikol v predchádzajúcom období, pričom na základe časového vymedzenia podľa jednotlivých prípadov zázračných uzdravení dostal ďalší impulz rozvoja v období po povstaní Františka Rákócziho. Najvýznamnejšou podporovateľkou jej výstavby bola Judita Deák, sprvu zrejme spolu s manželom, podžupanom Hevešskej a Solnockej župy, Jánom Almásym I., ktorý zomrel okolo roku 1704. Na základe niektorých listov ich syna, jasovsko-kumánskeho hlavného kapitána a kráľovského radcu Jána Almásyho II., kaplnku dala postaviť jeho matka

(podľa iného listu s jeho účinným pričinením). Hybnou silou púťí v tomto období už boli istotne františkáni z mesta Gyöngyös, ktorí obyvatel'ov svojho poľnohospodárskeho mesta viedli pravidelne na vigíliu sviatku Nanebovzatia Panny Márie do obce Verebély. Počas púte veriaci s cieľom uzdravenia navštívili aj prameň (svedčia o tom sporadické údaje z prvých rokov storočia), bez toho však, aby sa tam konali oficiálne cirkevné úkony. Z odpustových slávností, viazaných k titulárnemu sviatku Nanebovzatia Panny Márie kostola v obci Verebély, sa postupne odčlenil kult blízkeho posvätného prameňa viazaného taktiež k Panne Márii. V tomto procese zohrala významnú úlohu kaplnka a prítomnosť pustovníkov ako jej správcov.

Kaplnku teda pravdepodobne spravovali od začiatku pustovníci, ktorí boli členmi tretieho rádu. Pre nich bola vybudovaná drevená pustovňa s tromi celami, jedálňou a kuchyňou, pivnicou a dvomi komorami. V záhrade bol aj separovaný domček „s domácnosťou“, t. j. namiesto personálu boli v ňom úle. V 20. rokoch 18. storočia sa opakovane stretávame s menami dvoch pustovníkov tretieho rádu, Michalom Zakariášom a Jánom Mákom. Prvý z nich tam býval už v roku 1722: v tomto roku dal zastrešiť a obmurovať posvätný prameň, pri ktorom – po neúspešných pokusoch Pála Koósa – dovtedy absentovala ochrana proti nepriaznivému počasiu.

Keďže pustovníci tretieho rádu neboli vysvätenými kňazmi, na vykonávanie dušpastierskych úloh bol potrebný zvlášť aj kňaz. Pri príchode väčšieho počtu pútnikov boli, samozrejme, kvôli vysluhovaniu sviatostí prítomní aj pátri z okolia, hlavne z františkánskeho konventu v meste Gyöngyös, z tohto obdobia je však známe aj meno diecézneho kňaza, ktorý tu trvalo býval. Protokol kanonickej vizitácie z roku 1731 spomína Jána Korviniho, ktorý napriek nie príliš vzornému spôsobu života so súhlasom ostrihomského generálneho vikára pravidelne slúžil sväté omše v kaplnke Szentkútu. Na základe toho istého prameňa vieme, že okrem kňaza a dvoch pustovníkov (v tom čase to boli členovia tretieho rádu fr. Joannes, známy svojím poburujúcim životom, a František Fodor) tu žil aj kočiš.

Kaplnka spolu s kostolom vo Verebélyi niesla názov Nanebovzatie Panny Márie. Hoci bola len malá, mala dva oltáre – kamenný aj drevený. Mala dva zvony, organ a kazateľnicu, ale neboli v nej lavičky a nemala ani sakristiu. Časť jej zariadenia poskytol istý kapitán Vernpocher a časť veriaci. Už v roku 1731 v nej bola milosrdná socha Márie s Jezuliatom, a vo vizitačnej zápisnici sa uvádzajú ozdobné predmety a strieborné votívne dary. Veľkosť kaplnky však zjavne nestačila pre pútnikov, ktorí sa tu počas významnejších sviatkov schádzali, a preto sa omše slúžili pod holým nebom. Preto sa ešte toho roku (na podnet pustovníkov a za pe-

niaze získané z darov veriacich, ale bez vedomia vikára) mala postaviť Kalvária, na úpätí ktorej bol oltár.

Cisterciánske opátstvo vo Velehrade na Morave získalo opátstvo v Pásztó formálne už v roku 1702, ale prakticky až po Rákócziho povstaní, lenže bez jeho stredovekých statkov. Keďže materiálnym základom života kláštorných rádov boli pozemky, ku skutočnému oživeniu kláštora bolo potrebné zveľadiť majetky opátstva. Preto sa opátstvo už v 2. polovici 1720-tych rokov snažilo získať majetok susedného Mátraverebélya a jeho okolia, skonfiškovaný od Andrása Keczera, ale v tom čase ešte nebol v rukách kráľovskej pokladnice. Po smrti vnučky Zsuzsanny Csicsery v roku 1729, ktorá bola jej posledným potomkom, sa majetok dostal do vlastníctva štátu. V roku 1731 sa preto začala rozsiahla séria rokovaní o jeho získaní, v dôsledku ktorých sa majetok v novembri 1733 síce dostal do vlastníctva cisterciánov, ale namiesto jeho odkúpenia s právom večného vlastníctva ho mohli vziať len do zálohu na 25 rokov za 17,000 forintov. Argument, že opátstvo ako vlastník bolo zároveň vhodné aj na zabezpečenie pastorácie (prinášajúcej ďalšie príjmy) na pútnickom mieste v Szentkúte a v kostole vo Verebélyi (a tým aj na potlačenie protestantizmu v oblasti), zohral dôležitú úlohu v tom, že sa záležitosť napokon rozhodla v jeho prospech, ale možno to bol aj dôvod, prečo sa rád uchádzal práve o tento majetok. Prevzatie pútnického miesta na konci roka 1733 napokon podnietilo velehradského opáta Josefa Malého (1724–1748) s titulom opáta v Pásztó, aby za účelom zlepšenia predchádzajúcej správy nehnuteľností v Pásztó usadil početnejšie spoločenstvo mníchov pod vedením cirkevného *superiora*.

Správu kaplnky a pútnického miesta v Szentkúte počas takmer celého cisterciánskeho obdobia zabezpečoval jediný cisterciánsky kňaz P. Mihály Benkovics pochádzajúci z nitrianskeho komitátu. V roku 1734 totiž opátstvo najprv vyslalo P. László Grmanecza, ale jeho povinnosti už na jeseň 1735 prevzal Benkovics, ktorý až do svojej smrti 12. novembra 1757 žil a pastoroval v Szentkúte. Opátstvo sa pokúsilo získať pre neho oficiálnu cirkevnú jurisdikciu, ktorá (ak ju vôbec udelili) bola výsledkom dlhodobej korešpondencie s ostrihomským a jágerským biskupom, ktorá trvala až do roku 1737. Verebély a jeho okolie totiž patrili k ostrihomskej arcidiecéze (od roku 1700 k novozaloženej farnosti v Nagybárkányi, od 2. polovice 1710-tych rokov do roku 1750 k farnosti v Kisterenyi, a potom opäť k farnosti Nagybárkány), ale sídlo opátstva Pásztó bolo súčasťou jágerského biskupstva. Nie je známy ani výsledok úsilia cisterciánov z 1730-tych a 1740-tych rokov o získanie pápežského povolenia pre odpustovú slávnosť – tentokrát určite – pre kaplnku v Szentkúte. Na rozdiel od nich kanonik vykonávajúci vizitáciu

v roku 1731 mal za to, že kaplnka má povolenie na plné odpustky počas vigílie Nanebovzatia Panny Márie.

S menom cisterciánskeho otca Mihálya Benkovicsa sa spája prvá zachovaná Kniha zázrakov pútnického miesta Szentkút, ktorá vychádza z podobnej zbierky vikára z Kisterenya Mártona Lukovicsa (1714–1731) z roku 1719 a z jeho vlastných skúseností, ktorá obsahovala aj rozsiahle dizertačné pasáže, ktoré čiastočne (väčšinou nesprávne) vysvetľovali historické súvislosti, ale pojednávali najmä o jednotlivých zázrakoch, a to ostrým proti-protestantským tónom. Začal ju písať koncom roka 1735 a dokončil začiatkom jari 1736, a neskôr do nej vpísali aj niekoľko neskorších údajov z rokov 1736 a 1737. Popri písaní však rehoľník nezanedbával ani svoje pastoračné povinnosti: okrem pravidelnej administrácie slúžil omše, kázal a spovedal pútnikov.

Po istom čase pri otcovi Benkovicsovi už nezostali žiadni pustovníci. Pred cisterciánskym obdobím a na jeho začiatku pri kaplnke určite boli (zdroje uvádzajú mená istého fr. Petrusa z roku 1732, Jánoša Sepsyho a Fr. Michaela z roku 1735), dokonca ešte v roku 1737 tam žili dvaja pustovníci tretieho františkánskeho rádu zverení do starostlivosti rehoľníka. V roku 1755 bol však Benkovics v Szentkúte už len sám. Pravdepodobne býval v bývalej pustovni, ale on, respektíve opátstvo v Pásztó, neboli z hľadiska infraštruktúry pútnického miesta dobrým gazdom. V roku 1755 bola totiž kaplnka už vo veľmi zlom stave, omše sa slúžili už len pri hlavnom oltári, aj organ sa ukázal byť príliš malý, predchádzajúca obnova už zastarala. Zanedbaná bola aj Kalvária. Dary od veriacich však boli aj napriek tomu stále hojnejšie: vizitácia v tomto roku našla v Szentkúte nové položky vybavenia a množstvo votívnych darov. Benkovics mal pritom k dispozícii aj veľký počet hospodárskych zvierat: o dva roky neskôr mal v dedičskom súpise okrem 94 forintov v hotovosti a 1.750 litrov jačmeňa aj 9 kráv, 7 teliat, 10 volov, 29 ošípaných, 99 oviec vrátane baranov a niekoľko kusov hydiny.

János Almásy II. (od roku 1750 hlavný kapitán Jászku, od roku 1756 kráľovský radca) už začiatkom 1730-tych rokov súperil s cisterciánmi o získanie statku vo Verebélyi (Mátraverebély a dedina Nagybatony, Tiribes, Tótverebély a pusta Lengyénd, ako aj ďalšie menšie statky) a ešte pred uplynutím 25-ročného zálohu začal v záujme toho opäť podnikat' kroky. V roku 1749 dokonca vopred odkúpil tento statok od pokladnice, ba ešte v roku 1750 dostal od Márie Terézie darovaciu listinu a v roku 1751 ho napriek protestom cisterciánov naňho prepísali. Opátstvo vo Velehrade sa v roku 1755 odhodlalo vstúpiť s ním do rokovania, výsledkom ktorých bola zmluva uzatvorená 28. novembra 1757, v súlade s ktorou sa Almásy 1. januára 1758, čiže krátko pred uplynutím záložnej doby, stal skutočným vlast-

níkom statku s doživotným právom. Vzhľadom na pamiatku svojich rodičov chcel Szentkútu venovať mimoriadnu pozornosť: cisterciáni už okolo roku 1750 mali za to, že tam plánuje usadiť františkánov.

Mihály Benkovics zomrel 12. novembra 1757 krátko pred uplynutím cisterciánskeho zálohu. V tomto roku, ale možno už skôr sa na pomoc starému duchovnému na miesto opäť prist'ahovali pustovníci: v zdrojoch môžeme nájsť mená Márka Thuryho a fr. Lajosa. V roku 1757 prišiel zabezpečovať kňazské povinnosti Ádám Antal Bellágh, ktorý bol do roku 1752 ako svetský kňaz jágerskej diecézy vikárom a poddekanom v Debrő, a v tom čase sa v ostrihomskej arcidiecéze stal pustovníkom na puste Csima pri Bajne odejúc sa do „odevu opáta pustovníka svätého Antona“, čiže ako člen po ňom pomenovanej kongregácie pustovníkov. V súlade s pápežskou vyhláškou z roku 1725 pustovníkov jednotlivých diecéz v týchto desaťročiach biskupi zaraďovali do niektorého (najmä františkánskeho) tretieho rádu a združovali v miestnych kongregáciách, ktorých najobľúbenejším patrónom bol svätý Anton, uctievaný ako otec pustovníkov. Hoci pre pustovníkov ostrihomskej arcidiecézy bola v roku 1757 založená kongregácia, ktorej patrónom bol Ján Krstiteľ, Bellágh ešte predtým vstúpil do už existujúcej kongregácie pustovníkov diecézy v Csime, pravdepodobne v susednom biskupstve v Rábe alebo Vespríme. Od jeho prest'ahovania do Szentkútu bol však veľaváženým členom tejto kongregácie, na čo poukazuje aj to, že ho využívali aj ako *magistra* pustovníkov *novicior*. Preto mohol János Gergely Kókey, pustovníckym menom Benedek, stráviť svoj skúšobný rok 1761–62 v pustovni pod jeho vedením. Ako tretí (od roku 1759) žil v Szentkúte Jozafát Dobák, ktorý vstúpil do Kongregácie svätého Antona v diecéze vo Váci, a ktorý bol v roku 1767 pochovaný v kostole v Szentkúte. Miestni pustovníci pomenovaní po svätom Antonovi teda nepatrili do samostatného mníšskeho rádu, ale boli členmi tretieho františkánskeho rádu, ktorých v tom čase cirkevný úrad z dôvodu ich kontroly združoval do kongregácií.

Pustovnícke jaskyne v Szentkúte mohol pre seba a svojich druhov vytvoriť Antal Bellágh ako náhradu za bývalú pustovňu. Je dosť možné, že na miesto prišiel ešte za života Benkovicsa, keď pustovňu používal starý duchovný. Ak však prišiel až po jeho smrti, musel urýchlene vytvoriť nové obytné a omšové priestory hodné pustovníka, keďže budovy boli v dezolátnom stave nevhodnom na bývanie a z krátko nato boli aj zbúrané. Trvalo totiž niekoľko rokov, kým sa vďaka stavebným prácam, ktoré dal okamžite po prevzatí statku začiatkom roka 1758 zahájiť János Almásy, dostaval kostol, ktorý dodnes stojí v Szentkúte, a nová pustovňa. V rokoch 1758–61 bolo dokončené prvé krídlo väčšej poschodovej obytnej budovy, ktorá mala na dolnom aj hornom podlaží po dve izby. Pre zabezpečenie živobytia

troch tu žijúcich osôb Almásy v roku 1761 prisľúbil založiť nadáciu, svoj sľub však nesplnil, a dával im len dva-tri okovy vína a štyri vrecia múky ročne. Hoci príjmy ďalej zvyšovalo štipendium vyplácané Bellághovi a milosrdné dary, dvaja laickí pustovníci si prilepšovali aj žobraním o almužnu.

Časť príjmu si však odkladali na postavenie nového kostola a po zbúraní starej Almásyho kaplnky na budovu, ktorej základy položili v roku 1759, prispeli sumou 300 forintov a ďalších 500 forintov dali na jej zariadenie. Hotovú svätyňu prevzali do užívania už v lete 1761, sakristiu a oratórium nad ňou na tohoročné odpustové slávnosti, a najneskôr do začiatku jesene boli dokončené aj oblúky lode kostola a do určitej výšky postavené veže. Stavebné práce boli dokončené v roku 1763. Kostol mal spočiatku len jeden oltár, ale pri jeho vysvätení v roku 1777 už mal tri oltáre, kazateľnicu, galériu, organ, lavice a dva zvony. Na hlavný oltár umiestnili milosrdnú sochu z niekdajšej kaplnky. Zachovala sa, dokonca bola pravdepodobne trocha upravená aj Kalvária z roku 1731, ktorá bola vhodná na kázanie aj slúženie omši pod holým nebom. To všetko zrealizoval staručký János Almásy ako novo-pečený zeman na počesť intenzívneho náboženského vzťahu svojich zosnulých rodičov k Szentkútu. Antal Bellágh, ktorý bol v tom čase už tiež v pokročilom veku a už roky sa chystal siahnuť sa do úzadia, v roku 1765 zomrel. K Dobákovi sa v roku 1766 dostal pustovník Romuald Szalmásy a neskôr pustovník Elek Cigler, ktorých príslušnosť ku Kongregácii svätého Antona zdroje neuvádzajú. Prvý z menovaných podľa svojho inauguračného dokladu podliehal istému františkánskemu kňazovi menom P. Fidelis.

Františkáni – hoci podľa všetkého sa v roku 1766 o kostol v Szentkúte staral práve jeden z členov rádu – sa mohli v Szentkúte usadiť až neskôr za cenu zdĺhavého a komplikovaného procesu. Na odpustové slávnosti počas vigílii Panny Márie okrem svetských kňazov z okolia už dlhšiu dobu chodili aj mnohí členovia rádu, aby pomohli vyspovedať obrovské množstvo veriacich. János Almásy pritom chcel na novom mieste natrvalo usadiť štyroch mníchov, keď však v roku 1765 zomrel on aj ostrihomský arcibiskup Ferenc Barkóczy (1761–1765), ktorý mohol také povolenie vydať, celá záležitosť na istý čas uviazla a za administrátora pútnického miesta čoskoro ustanovili svetského kňaza Jánosa Gábrisa, ktorý v Szentkúte pôsobil v rokoch 1767–71 (a nakrátko aj neskôr). Pred jeho príchodom a po jeho odchode, dokonca aj počas rokov jeho služby františkáni z Fiľakova a zo Sečian poslali na pútnické miesto kňazov z vlastných radov - aj na ostatných okolitých farách sa v prípade choroby, neprítomnosti, ale najmä výmeny vikárov často stávalo, že niektorého príslušníka okolitých františkánskych rádov prijali za dočasného pomocníka. Ich prítomnosť sa v roku 1772 na výslovnú žiadosť ostrihomského

generálneho vikára ustálila a od tej doby tu pastoračnú činnosť vykonávali členovia sečianskeho konventu na základe administrátorského vymenovania.

V týchto rokoch sa do pustovne dostal Elek Csepregi, ktorý však nemal s františkánskymi administrátormi dobré vzťahy, keďže sa na neho viackrát sťažovali u miestneho podarchidekana pre jeho správanie nehodné pustovníka a pre prehajdákanie almužny. Bol v konflikte s viacerými po sebe nasledujúcimi františkánmi, až napokon 20. októbra 1777 administrátora P. Ádáma Molnára „kvôli žiarlivosti a zlomyseľným informáciám tamojšieho pustovníka” zavolali naspäť do kláštora a na jeho miesto ustanovili mnícha až po poldruhu roku s podmienkou, že sa nebude miešať do hospodárenia kostola. V centre konfliktov pustovníka s františkánmi mohli teda v konečnom dôsledku byť finančné záležitosti.

V roku 1779 synovia Jánosa Almásyho pokračovali v úsilí svojho otca založiť kláštor a pustili sa do korešpondencie s vedením salvatoriánskeho rádu, ale záležitosť čoskoro opäť uviazla. Presnejšie povedané vieme o veľkolepej slávnosti v Szentkúte 26. júla 1781 na deň svätej Anny, ktorej sa zúčastnilo 21 kňazov a počas ktorej správou pútnického miesta oficiálne poverili fil'akovský konvent, ale početnejšie spoločenstvo františkánov sa tu ešte nevytvorilo. S touto udalosťou zrejme súvisí pápežské povolenie odpustových slávností vydané takmer presne o rok neskôr, 27. júla 1782, ktoré je prvým dokumentom tohto typu vo vzťahu k Szentkútu, ktorého text poznáme. Toto povolenie zrušilo platnosť predchádzajúceho a povolilo úplné odpustky na sviatok Nanebovzatia Panny Márie a predchádzajúce dva dni, na šesť ďalších Mariánskych sviatkov, na turíčnu nedeľu, na deň svätého Antona Padovského a svätej Anny. Čoskoro však nasledovala vyhláška Jozefa II. (1780–1790) zakazujúca odpustové slávnosti, ktorá mierne spomalila rozvoj pútnického miesta a pravdepodobne mala negatívny vplyv aj na prítomnosť františkánov v Szentkúte.

Odpustové slávnosti obmedzovala už aj Mária Terézia, keď v roku 1775 nariadila, že sa môžu organizovať len jednoduché púte. V tejto súvislosti vznikol zväzok dokumentov pochádzajúci z roku 1776, ktorý obhajujúc odpustové púte obyvateľov Gyöngyösu do Szentkútu veľa prezrádza o ich histórii. Od roku 1785 Jozef II. nepovolil okrem sprievodu na deň Božieho Tela a v dňoch procesie s krížom žiadnu inú *procesiu*. Napriek tomu ich prax v Szentkúte neprestala, pretože členovia okolitých františkánskych rádov naďalej chodili na oslavy veľkých sviatkov. Je však pravdepodobné, že v tomto období sa tu pri pustovníkovi Elekovi Csepregim nenachádzal žiaden duchovný, pretože v zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1789 sa spomína len izba administrátora v pustovni, ale on sám nie, a v jednej o niečo skôr napísanej sumarizácii sa za okrajom nachádza poznámka,

že novohradský archidekan z dôvodu nedávneho úmrtia Csepregiho navrhuje vymenovať do Szentkútu kaplána.

S veľkou pravdepodobnosťou teda možno vyhlásiť, že rad za sebou nasledujúcich františkánskych administrátorov trvalo žijúcich v Szentkúte možno datovať od roku 1790, čiže až po smrti posledného pustovníka tretieho rádu a Jozefa II. V tom čase sa začala intenzívna obnova niekdajšej prestíže odpustových slávností, ktorej súčasťou bolo aj vydanie Knihy zázrakov jágerského kanonika a vikára z Boconádu, Mihály Szentmihályiho, ktorá vyšla v tlačenej podobe v Pešti v roku 1797. Podľa výskumu a typológie Gábora Tüskésa ešte predtým, čiže v 18. storočí, malo pútnické miesto Mátraverebély-Szentkút rozsiahlejšiu užšiu spádovú oblasť, ktorá zahŕňala Novohradský a Hevešský komitát a komitát vonkajšieho Szolnoku a Jászság. Jeho širšia spádová oblasť však bola rozlohou menšia, čiže zo vzdialenejších regiónov sem prichádzali len z niekoľkých miest a oveľa zriedkavejšie.

Od Jozefa II. do reformy rádu

Františkánska pamäť a historiografia – spolu s inými dielami o cirkevných dejinách – históriu rádu u nás predstavuje zväčša ako neúspešný boj proti vplyvu jozefinizmu a ako oslabenie rehoľného života. Pritom z tohto hľadiska boli značné rozdiely medzi jednotlivými životnými púťami rehoľníkov či medzi jednotlivými rehoľnými domami. Mátraverebély-Szentkút bol napríklad v rámci Provincie Najsvätejšieho Spasiteľa v úplne atypickej situácii. V 18. a 19. storočí tu nebola ani rezidencia, ani konvent, a tak – keďže podľa kánonického práva musia rehoľníci bývať v dome, zákonne ustanovenom pod autoritou predstaveného, určeného podľa normy práva – rehoľníci vyslaní do Szentkútu boli podriadení buď predstavenému kláštora v meste Gyöngyös alebo rehoľného domu v Sečanoch. Po prvýkrát sa Mátraverebély-Szentkút spomína ako rezidencia v (vtedy už kapistránskom) tabuláriu v roku 1925 s dvoma rehoľníkmi. Miestna prítomnosť františkánov bola teda v 19. storočí neobvyklá. V provincionálnych rádových spisoch, ako aj v najstarších zachovaných knihách – na základe tradície z predchádzajúcich storočí – sa miestami toto pútnické miesto spomína ako *eremitorium* (pustovňa), hoci v jeho pôsobení ťažko nájsť črty františkánskeho pustovníckeho života.

Počas 19. storočia bol na pútnické miesto vyslaný obvykle iba jeden rehoľník, ktorý musel poskytnúť duchovnú starostlivosť veľkému počtu pútnikov na väčších-menších slávnostiach. Púte boli pritom prísne obmedzené Jozefom II., ktorý zhabal votívne predmety z drahých kovov posvätných sôch a obrazov, ba chcel zákonom obmedziť aj pálenie sviečok. Týmto boli tradície púti síce vážne na-

štrbené, avšak po zrušení týchto nariadení sa tradičné formy ľudových zbožností oživili pomerne rýchlo. Na väčších slávnostiach v Szentkúte už v druhej polovici 19. storočia bolo prítomných 30 až 50.000 pútnikov, čo predstavovalo pre aktuálneho administrátora nemalú úlohu.

O pútnických zvyklostiach v 19. storočí zo Szentkútu máme k dispozícii viaceré opisy. Najväčšie množstvo ľudí prišlo každoročne na slávenie Turíc. V roku 1844 prišlo v sobotu takmer 50-tisíc veriacich, ktorí sa usadili na úbočí okolo pútnického kostola a pri vatrách celú noc bdeli a spevali. V nedeľu pred hlavnou svätou omšou sa konala procesia s monštranciou. Kázeň odznela okolo 10. hodiny, na hlahol zvonov sa veriaci zhromaždili okolo dočasnej kazateľnice pri kalvárii. Po svätej omši sa veriaci vydali domov, okolo tretej, na večery ich zostalo iba málo.

Rehoľnícky život a prísna chudoba sa prežíva inak v kláštore, považovanom v podstate za pustovňu, a inak v mnohopočetnom konvente. Napriek tomu mnohé náznamy svedčia o tom, že sekularizácia životného spôsobu v 19. storočí sa františkánov slúžiacich v Mátraverebélyi-Szentkúte v istej miere dotkla.

Tradičným žobraním hmotne zabezpečiť pútnické miesto, ukryté v prírodnom prostredí, s prítomnosťou iba jedného rehoľníka sa nedalo. Na druhej strane obrovský záujem a výrazne vysoký počet pútnikov viedol k značným príjmom. Administrátori v Szentkúte mohli počítat' aj s podporou významných – v porovnaní s inými rehoľnými domami však menej význačných – základín, hoci mnohým z nich mali pre rôzne problémy prístup obmedzený. Takou bola podpora jágerského kanoníka, prepošta prepoštva pomenovaného po mučeníkovi svätom Štefanovi, široko-d'aleko známeho dobrodinca, ktorý na svätej omši, na olej do večného svetla, ako aj „na srdečné prijatie hostí z radu rehoľníkov a kňazov“ zanechal 600 rýnskych forintov. Avšak jeho dobrodenie, spravované dekanom sečianskeho dekanátu, sa stratilo. Podobne na istý čas zmizla aj 400 forintová základina Pála Almásyho z roku 1838, ktorá pre nevhodné zaobchádzanie zo strany ostrihomského vikariátu neprinášala žiadny výnos, no po istom čase nečakane „bola objavená“, ba – ako vyšlo najavo – vďaka úrokom sa jej kapitálová časť zvýšila na 600 forintov.

Vďaka príjmom zo základín a milodarom od veriacich bolo hospodárenie pútnického miesta viac-menej zabezpečené. Zároveň však fakt, že v polovici 19. storočia P. Kornél Lencsés ako administrátor v Szentkúte sa pustil do vypátrania osudu základín určených pre pútnické miesto, naznačuje isté medzery v hmotnom zabezpečení rehoľníkov. Pravdepodobne on sám bol iniciátorom vzniku väčších-menších základín, pričom rod Almásyovcov bol vždy starostlivým patrónom tohto široko-d'aleko známeho pútnického miesta. Napríklad Edvárd Almásy založil 27.

augusta 1848 omšovou základinou so 100-forintovým kapitálom, v zmysle čoho v deň jeho úmrtia a ročne štyrikrát mal administrátor v Szentkúte slúžiť svätú omšu za spásu jeho duše. Peniaze tentokrát nezveril do starostlivosti cirkevnej, ale dal ich hospodárovi Istvánovi Sülleimu so zákonným päťpercentným úrokom.

Pomocou inventárov možno získať podrobný obraz o hodnotných predmetoch kostola a rehoľného domu. Kým v roku 1813 sa spomína iba 32 položiek, v roku 1828 už 66, v roku 1889 až 77, pričom uvedený počet kusov pri jednotlivých položkách taktiež ukazuje ich priebežný rast. V roku 1828 pri posvätných sochách je pomenovaných 22 votívnych predmetov, vo zvláštnej debne sa uchovávalo ďalších 76 „drahocenností“. V roku 1839 väčšia časť predmetov nahromadených pri posvätnnej soche bola uložená do debny, no počet votívnych predmetov sa do roku 1889 znovu výrazne zvýšil, z jednotlivých typov sa niekedy narátalo vyše desať kusov. Podľa opisu v roku 1828 bol rehoľný dom poschodový, popri administrátorovej izbe sa v ňom na poschodí nachádzali dve host'ovské izby, ako aj menšia izba pre sluhu. Z opisu izby P. Györgya Tergalca sa nám vynára obraz puritánskej rehoľnej cely, v ktorej sa však nachádzajú aj nástenné hodiny, naznačujúce prvky meštianskeho životného štýlu. Predmety zariadenia boli nasledovné: štvorhranný dubový stôl, smrekové kľáčadlo, smreková almara, dubová stolička, smreková stolička, smrekové lôžko, nástenné oceľové hodiny. Zariadenie host'ovských izieb bolo taktiež jednoduché, izba pre sluhu zas vyslovene chudobné. Tu sa spomínajú nasledujúce predmety: chatrný okrúhly dubový stôl, smrekové lôžko, dubová lavica bez nôh, smreková stolička. Čiže hoci Mátraverebély-Szentkút nebol majerom – podľa opisu župy od Antala Mocsáryho z roku 1826 (*Nemes Nógrád vármegyének históriai, geographiai és statisztikai esmertetése*) mal Mátraverebély 597 obyvateľov, v Szentkúte zas žilo 47 osôb –, ľudia zo Szentkútu neboli v službe administrátora, ale pravdepodobne vykonávali jednak poľnohospodárske práce, jednak boli pracovníkmi krčmy, administrátorovi bol na pomoc iba jeden sluha. Do roku 1889 sa funkcie jednotlivých miestností zmenili: na prízemí sa vytvorila akási „kancelária“ a jedáleň, administrátorov byt sa dostal na poschodie. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím väčšie pohodlie sa dosiahlo vybudovaním kachieľ, steny boli zas ozdobené obrazmi. Prvý súpis vybavenia kuchyne a špajzy, ako aj dvora s hospodárskymi budovami, zvieratami a záhradou je taktiež z tohto roka, hoci už koncom 18. storočia nimi rehoľníci disponovali.

Darmo však bol životný priestor službukonajúcich rehoľníkov v Szentkúte puritánsky, bohatá výbava kostola a posvätnnej sochy opakovane vzbudili záujem lupičov. Na tom však nie je nič prekvapujúce, veď v roku 1828 iba pri posvätnnej soche pripomínalo zázračné uzdravenia okrem iného 11 strieborných očí, 2 strie-

borné pery, 6 strieborných nôh a 2 strieborné ruky. Okolo krku posvätnéj sochy bola zlatá retiazka, na ramene pravé perly, na ruke diamantová zlatá prsteň a aj na ruke malého Ježiša bol perlový náramok. Množstvo hodnôt mohol byť pre lupičov z okolia veľmi lákavou korisťou, preto niet divu, že obavy z vlámania do kostola, zachytené aj v písomnej forme, boli počas 19. storočia neustále na dennom poriadku. Dňa 18. januára 1844 v szenkútskej krčme dolapili dvoch zlovestných lupičov okolia, Jánosa Mravcsika a Györgya Vigha. V decembri predchádzajúceho roka vyrabovali kostol v Mátraszólósi. Do Szentkútu dorazili skoro ráno s podobnými úmyslami. Celý deň holdovali alkoholu a vystreľovali, potom odkázali P. Kornélovi Lencsésovi, aby im poslal peniaze, ináč ho zabijú. Páter však poslal po ozbrojencov do takmer 10 kilometrov vzdialeného Kisterenya. Pod vedením Antala Chikána dorazili pandúri, spútali zločincov a odovzdali ich stolíčnému komisárovi bezpečnosti. O dva roky neskôr, 4. septembra 1846, vyvolal rozruch tulák, dezertovaný vojak, o ktorom bolo verejne známe, že sa živí z lúpeží. S pátrom Kornéлом Lencsésom sa však do konfliktu nedostal: „prvá jeho návšteva prebehla v pokoji, bavil sa, najedol sa, aj keď u seba mal zbrane” – poznamenal. Po roku bolo treba znovu požiadať o úradnú pomoc, pretože dvaja tuláci v szentkútskej krčme začali na ostatných hrubo hrešiť, vyhrážali sa miestnym obyvateľom, vyhrážky poslali aj pátrovi. Napokon boli dolapení poručíkmi Novohradskej župy. O nebezpečnosti okolia a zároveň aj o zmene rehoľníckeho života svedčí fakt, že v roku 1889 františkánsky administrátor vo svojom byte uchovával dvojhľavňovú pušku a šesťranný revolver.

Počas 19. by najvýznamnejšou udalosťou pútnického miesta v Szentkúte mohlo byť diezézne uznanie prítomnosti a činnosti františkánov a zabezpečenie ich samostatnosti. Za zachovanie pútnického miesta sa veľkou mierou pričínil kráľovský radca gróf Gedeon Almásy de Zsadány et Törökszentmiklós: v roku 1853 dal oplechovať veže kostola, hlavný oltár dal pozlátiť, kostolu daroval oltárne tabule zhotovené v Paríži a strieborné svietniky – píše sa v spravodajstve cirkevného časopisu *Religio* v roku 1856. Po obnove 13. júla 1855 vydal pápež Pius IX. (1846–1878) pre pútnické miesto v Szentkúte nové povolenie pútí, modifikujúc tak rozhodnutie svojho predchodcu z roku 1782. Prímás János Scitovszky (1849–1866) o tom vydal 8. septembra dekrét, ba koncom mesiaca nariadil odčleniť Szentkút od farnosti v Nagybárkányi, no vyhovel aj námietkam farára Jánosa Feniczského (1854–1864) a svoje rozhodnutie v októbri stiahol. Gedeon Almásy, ktorý stál v pozadí celej záležitosti, v roku 1857 pozval prímasa do Szentkútu so zámerom, aby mohol kardinál osobne získať potrebné informácie o celej situácii a v zmysle toho aj konat'. Scitovszky sa práve vrátil do Ostrihomu z púte v Ma-

riazelli a pre priaznivé počasie sa 2. októbra hneď vybral do Mátraverebély-Szentkútu. Dňa 3. októbra už obedoval v obci Szurdokpüspöki a odtiaľ až po Szentkút sa zastavil v každej obci, v obciach Pásztó a Tar ho vítali zástupy jasajúcich ľudí so zástavami a kvetmi, na pútnické miesto došiel doslova triumfálnym pochodom, odkiaľ pokračoval so svojím sprievodom a Gedeonom Almásym do kaštieľa Almásyovcov v Tiribes. Na sviatok svätého Františka, 4. októbra, celebraval v pútnickom kostole veľkňazskú svätú omšu a z príležitosti menín Františka Jozefa prosil o požehnanie na panovníka, na uhorskú vlasť a cirkev. Pred kostolom sa modlil ruženec, potom pod šírím nebom vyslúžil sviatosť birmovania 1146 veriacim. Na druhý deň vykonal kanonickú vizitáciu, prezrel si byt P. Kornéla Lencsésa, potom sa konalo zasadnutie, následne ktorého prímás vydal 1. novembra dekrét, ktorým nariadil, aby Szentkút, ktorý dovtedy patril farnosti v Nagybárkányi, od 24. apríla 1858 sa stal samostatným a Mátraverebély jeho filiálkou. Vedenie zveril františkánom salvatoriánom, pre ktorých – v súlade so zámermi Jánosa Almásyho pred takmer sto rokov – založil rezidenciu pre štyri osoby. Realizáciu svojho rozhodnutia však koncom roka odložil a v záujme majetkového usporiadania vymenoval začiatkom leta 1858 komisiu, ktorá však pre väčšie-menšie námietky a návrhy zo strany Almásyho, františkánov a farára z Nagybárkányu postupovala veľmi pomaly. Napokon koncom októbra 1858, keď Scitovszky v záujme pápežského schválenia rozhodnutí ostrihomskeho provinciónálneho koncilu sa chystal do Ríma, vzhľadom na cestovanie opäť odložil svoje rozhodnutia z minulého roka, ktoré tak v tejto forme nikdy nevstúpili do platnosti. V roku 1860 – s podporou miestnych veriacich – sídlo celej nagybárkányskej farnosti bolo síce preložené do Szentkútu a jeho vedením bol poverený tunajší administrátor, čo sa v praxi do roku 1864 po istých priet'ahoch aj realizovalo, po štyroch rokoch služba františkánov vo farnosti sa skončila a na výslovnú žiadosť veriacich bola farnosť vrátená do pôvodného stavu, na jej čelo sa dostal agilný diecézny kňaz Gyula Moháry.

V Mátraverebélyi-Szentkúte bola napokon vytvorená františkánska rezidencia v roku 1925, samostatná duchovná správa až v roku 1948. Napriek tomu starostlivosť františkánov o pútnické miesto bola aj počas búrlivých rokov provinciálnej reformy od konca 19. storočia nepretržitá. Hoci v dôsledku sprísnených podmienok mnohí sa rehoľných rámcov vzdali, szentkútsky administrátor P. Cézár Mihályi reformu prijal a ako člen komunity v Sečanoch slúžil verne na pútnickom mieste až do smrti v roku 1909.

Prímasov dekrét z roku 1857 na podnet farára Gyulu Moháryho (1868–1878) nepriamo viedol v druhej polovici storočia k dlhotrvajúcemu procesu usporiadania

majetku prislúchajúceho kostolu v Mátraverebélyi a Szentkúte. Gedeon Almásy bol síce veľkodušným patrónom pútnického miesta v Szentkúte, ale úzkostlivo si chránil aj prevažnú časť príjmov viažucich sa na kostol v Mátraverebélyi, ktoré sa tak dostali do správy farnosti až po smrti jeho syna Edmunda Almásyho v roku 1880. Úradné spisy totiž pre plán odčlenenia týchto pozemkov zostali namiesto farnosti v Nagybárkányi v držbe rodiny. Vdova po Edmundovi Almásym pri ich odovzdávaní sa priznala, že manžel jej kládol na srdce, aby si ich ponechala, lebo „mohla nimi získať veľa peňazí“. Miesto výskytu jednotlivých dlhopisov, základní nového kapitálu a spôsob ich vyplácania sa týmto definitívne objasnilo.

Pútnické miesto ako súčasť kapistránskej provincie

Na začiatku 20. storočia bol život v Szentkúte ovplyvnený základnými organizačnými zmenami: pútnické miesto prešlo zo zrušenej Provincie Najsvätejšieho Spasiteľa do správy Provincie svätého Jána Kapistránskeho.

Počas 19. storočia sociálne zloženie pútnikov – pre úpadok zapríčinený osvietenstvom a nariadeniami Jozefa II. zakazujúce púte – v porovnaní s barokovým obdobím sa zmenilo. Keďže na púte už chodievalo v tomto období menej ľudí z vyššej a strednej vrstvy, púte so svojimi archaickými tradíciami sa stali typickými prejavmi ľudovej nábožnosti. Od začiatku 20. storočia v dôsledku ďalšej katolíckej obnovy, v ére tzv. katolíckej renesancie, však púte do Szentkútu sa stali čoraz populárnejšími, a to nielen medzi ľuďmi z nižšej vrstvy, ale aj v kruhoch vyšších spoločenských vrstiev. Svedčí o tom aj fakt, že od konca 19. storočia mnohé obce si tu postavili vlastný pútnický dom, v 30. rokoch minulého storočia počas významnejších sviatkov do pútnického miesta premávali mimoriadne vlaky, a tak jeho ročná návštevnosť dosiahla 200.000 osôb.

Rod Almásyovcov, vlastníci okolité obce od polovice 18. storočia, rozhodnutím Istvána Almásyho sa v roku 1928 zbavil tunajších nehnuteľností, územie pútnického miesta odovzdal cirkvi. Táto zmena vlastníctva dala ďalší impulz pre rozvoj. Prejavilo sa to predovšetkým v okrášľovaní a rozvoji vonkajšieho okolia pútnického miesta: ponad prameň postavil kamenár Péter Melocco nadstavbu so siedmimi kohútikmi, zobrazujúcu sedem sviatostí, na vrch nad pútnickým miestom postavili osvietení kríž, v rokoch 1932–33 bola vyhotovená lurdská jaskyňa, slúžiaca na sväté omše pod šírym nebom a kaplnka na kalvárii. V polovici 30. rokov minulého storočia bol pútnický kostol doplnený novými obrazmi: strop bol obohatený maľbami Albina Steffeka, dve vedľajšie oltáre boli ozdobené mimo-

riadne krásnymi obrazmi Endre Hollósa, zobrazujúcimi svätú Annu a svätého Antona z Padovy.

Počas prvej svetovej vojny pútnické miesto priame škody neutrpel, na vojenské ciele sa však muselo zrieknuť svojich troch zvonov, na svojom mieste mohol zostať iba najmenší. Akonáhle sa však naskytila možnosť, boli v druhej polovici 20. rokov minulého storočia nahradené zvonmi zo zvonolejárskej dielne Lászlóa Szlezáka, a tak čoskoro mohol prichádzajúcich pútnikov vítať hlahol zvonov. Nepokojné časy po skončení svetovej vojny pritom zanechali svoje stopy aj na pútnickom mieste: počas Republiky rád v roku 1919 boli pútnické domy poškodené a vykradnuté. Do pôvodného stavu sa dostali až vďaka dlhoročnému úsiliu veriacich.

Počas druhej svetovej vojny pri prechode frontu došlo v blízkosti k priamym bojom medzi nemeckou a sovietskou armádou, pri ktorom padlo sedem vojakov, z radov civilného obyvateľstva však neboli zaznamenané žiadne straty na životoch. Nemeckí vojaci územie pri pútnických domoch, ako aj pútnické námestie zamínovali, v dôsledku čoho došlo neskôr k viacerým smrteľným zraneniam. Rehoľníci vzhľadom na nebezpečenstvo riskovaním svojich životov územie odmínvali a míny zneškodnili.

Mátraverebély-Szentkút v druhej polovici 20. storočia (1945/50–89)

V rákosiovskej ére, v ktorej po roku 1945 sa postupne zaviedol systém jednej politickej strany, následne po roku 1956 v kádárovskej diktatúre cirkvi boli považované za nepriateľské a reakčné spoločenstvo, ktoré treba prenasledovať a kontrolovať. V Maďarsku sa osobitnej pozornosti dostalo katolíckej cirkvi, cirkevná politika štátu sa týkala všetkých oblastí, kontrola sa realizovala v spolupráci štátnej bezpečnosti a Štátneho cirkevného úradu (ÁEH). Snažili sa o to, aby o vedúcich predstaviteľoch cirkvi, o biskupoch, o duchovenstve, resp. o každej osobe a inštitúcii, ktorú považovali za nepriateľa, získali čo najviac informácií.

Ústredné vedenie Strany maďarských pracujúcich prijalo 1. júna 1950 uznesenie o potrebe rozpustenia rehoľných spoločenstiev, predvojov „klerikálnej reakcie“. Následne počas letných mesiacov boli rehoľníci z domov v pohraničných oblastiach internovaní vo viacerých etapách do kláštorov v centrálnej časti krajiny. Rada prezidenta svojím legislatívnym dekrétom č. 34 zo 7. septembra 1950 odňala rehoľným spoločenstvám povolenie na činnosť a nariadila, aby boli do 5. decembra rehoľné domy vyprázdnené a odovzdané štátu. Časť rehoľníkov pokračovala vo svojej službe ako diecézny kňaz, starší boli prijatí do sociálneho domova

v Pannonhalme. Ostatní sa dostali na ulicu, mnohí z nich pracovali v priemysle a v iných oblastiach hospodárstva. Mátraverebély-Szenkút spravovala do roku 1950 kapistránska provincia františkánskeho rádu, pastoračná služba sa dostala potom do kompetencie ostrihomskej arcidiecézy, napriek tomu, že v zmysle dohody, uzavretej v tom istom roku, kapistránsky františkáni pod názvom „provincia rádu svätého Františka v Maďarsku” mohli pôsobiť aj v období socializmu. V nasledujúcich desaťročiach ich jedinou povinnou a zároveň povolenou činnosťou bolo zabezpečenie správy dvoch gymnázií. Ich pôsobiská, počet a formácia bola v značnej miere obmedzená.

Z tohto obdobia sa zachovali písomné pramene iba čiastočne, a tak ucelený obraz o význame a každodennom živote tohto pútnického miesta z čias jeho arcidiecézneho spravovania je nemožné. Ľudia poverení Štátnym cirkevným úradom, ako aj pracovníci štátnej bezpečnosti však venovali neustálu pozornosť daniu na tomto pútnickom mieste. Reštriktívne opatrenia a kontroly v značnej miere ovplyvnili život pútnického miesta, ktoré aj v takýchto podmienkach svoje pôsobenie neprerušilo. Pravidelne sa uskutočňovali púte, aj keď – v porovnaní s obdobiami náboženskej slobody – sa na nich zúčastnilo podstatne menej veriacich.

Do prevádzkovania kontrolného mechanizmu štátnej moci boli zapojené mnohé orgány a osoby. Pravidelné kontroly na pútnickom mieste v Szentkúte vykonávali novohradské župné inštitúcie štátnych orgánov. Župné vedúce orgány štátostrany – do roku 1956 Strany maďarských pracujúcich, od roku 1956 Maďarskej socialistickej robotníckej strany – predovšetkým jej Výkonný výbor pravidelne posudzovala situáciu v cirkvách pôsobiacich na území župy a aktuálnu cirkevnú politiku strany. Popritom jednou z úloh Oddelenia agitácie a propagandy strany bolo získanie informácií o pôsobení cirkví, ako aj kontrolovanie Štátneho cirkevného úradu. Tento úrad vykonával centrálny dohľad nad pútnickým miestom v Szentkúte. Napríklad správa úradu o násilnej kolektivizácii v poľnohospodárstve, so zaužívaným dobovým názvom o socialistickej reorganizácii poľnohospodárstva, obsahuje údaje aj o cirkevných osobách a laických veriacich. Medzi prísne tajnými – v súčasnosti už odtajnenými – dokumentmi od roku 1962 sa zvlášť zhromažďovali spisy o púťach v Maďarsku. Okrem toho Štátny cirkevný úrad kontroloval cirkevné záležitosti aj prostredníctvom cirkevného referenta Výkonného výboru Novohradskej župnej rady. Referent mal zo začiatku týždennými, potom dvojtýždennými, neskôr mesačnými a štvrt'ročnými správami informovať o cirkevnom živote v župe, respektíve o istých cirkevných udalostiach (napr. o procesiách na Bielu sobotu a na Božie Telo, o púťach a iných cirkevných sviatkoch, o aktivite veriacich, o počte zúčastnených na cirkevných a spoločenských obra-

doch [krst/uvítanie novorodencov, sobáš, pohreb], o počte detí zapísaných na náboženskú výchovu).

Každoročne sa zvlášť zaujímal aj o púte v Szentkúte. Hlavný cirkevný referent Sekretariátu Výkonného výboru Novohradskej župnej rady László Kalas, ktorý mal svoje sídlo v okresnom meste Salgótarján, kontroloval kňazov ostrihomskej, vacovskej a jágerskej diecézy, slúžiacich na území župy. Župní povereníci po ňom – Győző Benő, István Kiss – svoju činnosť vykonávali podobným spôsobom, pravidelne informovali ústredie Štátneho cirkevného úradu. István Kiss si viedol aj denník, v ktorom sú okrem iného aj osobné postrehy týkajúce sa pútnického miesta. Činnosť rímskokatolíckej cirkvi na území župy, ako aj pútnického miesta bola zdokumentovaná jednak správami cirkevných a laických agentov štátnej bezpečnosti, jednak operatívnymi zväzkami o osobách – z hľadiska režimu ilegálne – žijúcich rehoľným životom.

V roku 1953 župní referenti boli poverení prešetrením činnosti duchovenstva, a to z dôvodu, že sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím zvýšil počet miništrantov. Výsledky sa zhrnuli v *Správe o pôsobení brigád miništrantov*. László Kalas z Novohradskej župy referoval o práci pomocného duchovného z obce Varsány Zoltána Bölcsvölgyiho, ktorý sa s miništrantmi nezaoberal v kostole, ale počas návštev rodín. Na procesiu na Bielu nedeľu v roku 1952 pripravil 30–40 miništrantov, ich účasti však župný spolupracovník štátnej bezpečnosti ešte stihol zabrániť. Na púti Narodenia Panny Márie v Szentkúte v tom istom roku sa však pomocný duchovný zúčastnil s rovnakým počtom miništrantov, spolu sa im podarilo dostať sa do Szentkútu, tomu však už zabrániť agent nestihol. Vo svojej správe poznamenal, že o pochode miništrantov bol spravený filmový záznam. Celý prípad svedčí aj o tom, že pútnické miesto malo pre duchovenstvo okolia zvýšený význam, kňazi sa snažili svojich veriacich a miništrantov na cirkevné slávnosti odprevadiť.

Reštriktívne opatrenia zo strany štátu mali vážny dosah na život v celej rímskokatolíckej cirkvi a v rámci nej na pomery v Mátraverebélyi-Szentkúte, napr. vývoja počtu pútnikov. V 50. rokoch riadili kontrolu príslušníci štátnej bezpečnosti a polícia, ktorí boli na obradoch zamiešaní medzi veriacimi a zhromažďovali informácie o každej okolnosti. Župné organizácie straníckych a štátnych orgánov organizovali rôzne športové, kultúrne a iné programy, zvlášť na kompenzovanie významných cirkevných sviatkov, akým je Nanebovzatie Panny Márie 15. augusta. Ich zámerom bolo, aby sa ľudia nezúčastnili cirkevných, ale iných programov. Dôležitým faktorom bol aj výber kňazov, ktorí na pútnickom mieste dostali možnosť

prehovoriť na verejnosti. Hoci kazatelia boli pozvaní vždy miestnym duchovným, ten však zakaždým musel získať súhlas Štátneho cirkevného úradu.

V 60. rokoch sa metódy zjemnili, forma prítomnosti polície a štátnej bezpečnosti sa zmenila, do popredia sa dostalo tajné zhromažďovanie informácií, respektíve sa používali prepracovanejšie, viac skryté metódy. Župný referent vytvoril dobré osobné kontakty s duchovnými a kňazmi, jeho vystupovanie už nebolo zstrašujúce a násilné, prevažoval v ňom akýsi tón kooperácie.

Dňa 26. apríla 1970 zverejnil ostrihomský pomocný biskup a apoštolský administrátor Imre Szabó vyhlásenie o tom, že pápež Pavol VI. (1963–1978) povýšil pútnický chrám na *basilica minor*. Týmto čestným titulom sa zvýšilo aj postavenie pútnického miesta. V období 1950–89 slúžili v Szentkúte nasledujúci duchovní: po františkánskom pátrovi Amandovi Józsefovi Áldásim od 1950 Dénes Bednárík, od 1951 Vendel Kiefer (františkánskym rádovým menom P. Szilvér, v rokoch 1934–40 bol predstaveným rehoľného domu v Szentkúte), od 1952 Imre Olmos, od 1958 József Kardos, od 1963 István Palotai, od 1973 Lipót Lelovics, od 1974 János Mester a od 1984 Mihály Deák. S účinnosťou od 1. septembra 1989 kardinál a ostrihomský arcibiskup László Paskai (1987–2002) vrátil pútnické miesto do správy františkánskej provincie svätého Jána Kapistránskeho, čím sa otvorila najnovšia kapitola dejín Národného pútnického miesta v Mátraverebélyi-Szentkúte.

Kunsthistorické hodnoty

V blízkosti prameňa, ktorého voda bola považovaná za zázračnú, sa začali stavať kaplnky a pustovne z pevných materiálov v prvých desaťročiach 18. storočia. Výstavba dnešného kostola a kláštora sa začala iba v druhej polovici storočia. O celkovom stave v 18. storočí nám podáva dobrý obraz medirytina Sebestyéna Zellera, vyhotovená okolo roku 1760, ktorá zobrazuje s dobrým nadhľadom celé pútnické miesto: pred trojvrším v mierne zvlnenom okolí vidieť šesťalebo osemuholníkovú kalváriu, pri nej druhú kaplnku, mariánsky stĺp, pútnický kostol s kláštorom, ako aj pustovne a ohradené záhrady. Nad pohorím, naľavo od stredovej osi držia pred rokokovou zadnou plošinou dvaja anjeli zodvihnutý postament s oblečenou, korunovanou posvätnou soškou. Z budov zobrazených na medirytine väčšina dnes už neexistuje, stojí jedine kostol a kláštor, hoci kláštor sa zdá byť v porovnaní s dnešným stavom podstatne väčším, keďže je zobrazený ako budova s ambitom. Tento rozdiel svedčí o tom, že niektoré prvky na rytine boli iba súčasťou projektu, ktoré sa však nikdy nezrealizovali. Podľa vizitácie v roku 1761 vtedajšia pustovňa bola síce dvojpodlažná, no na hornom podlaží sa nachádzali iba dve cely a na dol-

nom taktiež iba dve miestnosti. Františkánsky dejepisec P. András Nagy vo svojej práci z roku 1777 (pravdepodobne v roku úmrtia autora rytiny Zellera) píše o tom, že János Almásy výstavbu kostola ukončil a pustil sa do vybudovania krídla obytného domu. Čiže z plánovanej štvorhrannej budovy bola dokončená iba severná časť, ktorá stojí dodnes. Táto stavba dlho nebola alebo bola iba minimálne rozšírená, keďže pramene z 19. storočia až do roku 1889 spomínajú budovu podobnú so stavom v roku 1761.

Výstavba pútnického kostola sa začala v roku 1759 z milodarov niekdajšieho farára z Debrő Antala Ádáma Bellágha a pustovníkov, ako aj vďaka pomoci vlastníka tohto územia, jásovsko-kumánskeho kapitána Jánosa Almásyho (1691–1765). Práce trvali štyri roky, kostol bol posvätený na sviatok Nanebovzatie Panny Márie. Stavebníkov pripomína farebný kamenný dvojerb nad hlavným vchodom do kostola. Celá budova kostola bola vytvorená tak, aby mohla čím účinnejšie slúžiť pútnikom. Loď kostola je centralizujúca s dvoma bočnými apsidami, v ich stredovej osi však nie sú oltáre, ale brány, slúžiace pútnikom. Dve priečné veže v porovnaní s celkovou budovou kostola sa zdajú byť príliš nízkymi. Obraz na barokovej rytine svedčí o tom, že hlavné priečelie, vrchol veže a strecha kostolnej lode boli prestavané už v 19. storočí. Priečná stena medzi dvomi vežami bola zakončená oblúkovitým, a nie trojuholníkovitým tympanónom, čím sa kompenzovala mohutnosť nízkych veží. Ich hroty mohli byť vyššie, oblúkovejšie a v strede kostolnej lode mohol byť sanktusník.

Interiérová štruktúra budovy zostala nezmenená, zato jej výzdoba a výbava prešla značnou zmenou. Medzi dvomi vežami sa nachádza organový chór, celý interiér je zaklenbený. Na bočných stranách svätyne, ktorá má menšiu rozlohu a je užšia, sú sakristie, nad nimi zas oratóriá, z nich sa otvárajú veľké polkruhové okná. Sakristia na ľavej strane bola istý čas rodinnou kryptou Almásyovcov.

Hlavný barokový oltár v apside svätyne bol vyhotovený okolo roku 1760, autor oltára je neznámy. Oltár posvätil vikár vacovského biskupstva László Pál Esterházy 17. marca 1777. Jeho nadstavba má silne sploštený oválny podorys, na jeho dvoch užších koncoch na vysokom podstavci stoja piliere s kompozitnými hlavicami a pilastrami, na ktorých je umiestnená výrazná rímsa so špirálovitou lomenicou. Na vrchnej časti oltára žiaria písmená mena Márie, z baldachýnu pod ňou hľadí súsošie Najsvätejšej Trojice na posvätnú sošku, umiestnenú v centre nadstavby v sklenenej skrinke zdobenej svätožiarou. Na dvoch stranách skrinky sú anjeli, sprevádzajúci Panu Máriu do nebies, na vonkajších stranách pilierov stoja sochy svätého Jána Krstiteľa a svätého Antona Pustovníka, pripomínajúce pustovníkov, ktorí dali podnet na vybudovanie kostola. Pôvodný oltárny stôl a neskorší sväto-

stánok s dvoma uctievajúcimi anjelmi na oboch stranách boli v priebehu poslednej rekonštrukcie odstránené.

Čas vyhotovenia oblečenej posvätnej sošky na oltári, ktorá stvárňuje Pannu Máriu s malým Ježišom, v ľavici so žezlom, oboch s korunou na hlave, presne nie je známy. Elek Jordánszky vo svojom diele *Magyar Országban 's az aboz tartozó Részekben lévő bődöságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása (Krátky opis posvätných obrazov Preblahoslavenej Panny Márie v Uhorsku)* ju identifikuje ako sošku cisterciánskeho opátskeho kostola v Pásztó – spomínaná aj v knihe s podobnou tematikou Pála Esterházyho z konca 17. storočia –, ktorá za tureckých čias bola uložená v kostole vo Verebélyi. Je však pravdepodobnejšie, že bola vyrezaná z dreva pre kaplnku postavenú v Szentkúte skôr: prvýkrát sa spomína v protokole kánonickej návštevy v roku 1731. Zvyk obliekania sa tu nevytvoril postupne, ale soška bola zámerne vytvorená tak, aby sa ju dalo ošatiť. Svedčí o tom aj fakt, že soška má podrobne stvárnenú iba tvár a ruky, teda časti nezakryté šatami. Keďže podľa textu z roku 1731 bola mariánska socha kaplnky ozdobená drobnosťami, vtedajšie dielo je pravdepodobne totožné s terajším. Soška malého Ježiša bola vo Viedni v roku 1851 prepracovaná, pričom bola zmenená aj jej pozícia: nebola umiestnená po Máriinej pravej ruke, ale sa dostala pred ňu. Pozlátené strieborné votívne koruny ozdobené drahokamami dal vyhotoviť rod Almásyovcov v polovici 19. storočia.

Je možné, že soškou bola Panna Mária zobrazená ako „žena odetá slnkom“, keďže v kostolnom inventári z roku 1828 sa spomína jej koruna s dvanástimi hviezdami, pri nohách však polmesiac pravdepodobne nikdy nemala. Je pritom zaujímavé, že zobrazenia, ktoré sa najviac podobajú stvárneniu z 18. storočia, pochádzajú zo 17. storočia, a to zo západného Uhorska, pričom viaceré z nich sa istým spôsobom viažu k osobe Pála Esterházyho. V mnohých detailoch sa podobá k soche z roku 1604, spomínanej ako „Usmievajúca sa Panna Mária“, ktorú spomínaný palatín dal premiestniť zo svojho hradu v Eisenstadte do znovupostaveného farského kostola v obci Oslí pri meste Kapuvár. Aj posvätná socha františkánskeho kostola vo Frauenkirchene, ktorá bola darom taktiež Pála Esterházyho v roku 1680, ale aj socha darovaná palatínom kostolu v Rattersdorfe v roku 1676 je vyhotovená v podobnom štýle.

Podľa protokolu vizitácie v roku 1789 kostol spolu s hlavným oltárom s titulom Panny Márie mal už tri oltáre, dva vedľajšie oltáre boli postavené na počesť svätej Anny a Panny Márie držiacej v náručí malého Ježiša. Až donedávna vo víťaznom oblúku stáli dva vedľajšie oltáre (svätej Anny a svätého Antona z Padovy), ich nadstavba však pochádza až z 19. storočia a maľby z 20. storočia. V priebehu

nedávnej rekonštrukcie boli nahradené inými umeleckými dielami. Na ľavej strane bol umiestnený monumentálny barokový korpus, ktorý bol pravdepodobne súčasťou kaplnky na kalvárii. Baroková kazateľnica, ktorá môže pochádzať z tohto obdobia ako nadstavba hlavného oltára, bola z lode premiestnená na pravú stranu. Spodná oblúkovitá časť kazateľnice je ozdobená tromi reliéfmi: v strede vidieť Nanebovzatú Pannu Máriu, na dvoch stranách sú zobrazení dvaja evanjelisti, svätý Ján a svätý Lukáš. Na vrchole zvukovej striedky kazateľnice je umiestnené Božie Dieťa, svojou pravou rukou požehnáva, v ľavici drží prostriedok svojho spasiteľského diela, Svätý kríž.

Súčasný nástenný maľby z roku 1934 sú dielom Albina Steffeka (1896–1967). O maľbách z predchádzajúceho obdobia máme málo údajov, v niektorých prameňoch sa uvádza, že klenba bola ozdobená obrazmi zo života svätého Pavla Pustovníka a svätého Antona Pustovníka. Štyri vitráže sú dielom jedného z najlepších žiakov Miksu Rótha, Imre Zselléra.

O vzniku a význame kunsthistorických pamiatok pútnického miesta v Szentkúte vieme v hlavných črtách asi toľko. Zdokumentovať činnosť miestnych zemepánov a vlastníkov nehnuteľností nie je vždy možné. Podrobný archívny materiál o výstavbe pútnického kostola sa zatiaľ nenašiel. Pramenná hodnota Zellerovej rytiny je z viacerých dôvodov otázna, znázorňuje skôr idealizovaný stav, bola vyhotovená pravdepodobne na základe predbežnej architektonickej vizualizácie. Zatiaľ nevedno, kto mohol byť architektom, nie sú známi ani stavbárski majstri, ani v archíve rádu cisterciánov a rodu Almásyovcov, ani v archíve kompetentných cirkevných úradov sa totiž dokumenty súvisiace s výstavbou nenašli. Taktiež nepoznáme autorov barokového zariadenia kostola. Pri takomto nedostatku potrebných prameňov možno zistiť provenienciu majstrov a umelcov, podieľajúcich sa na výstavbe kostola, metódami štýlovej kritiky. Výskum kunsthistorických analógií možno začať zmapovaním dobového mecenášstva rodu Almásyovcov a preskúmaním existujúcich pamiatok a historických údajov súvisiacich s ich činnosťou, a to v nádeji, že pamiatky podobného štýlu, pochádzajúce z tohto obdobia, nám pomôžu presnejšie spoznať pamiatkový materiál v Szentkúte.

Pútnické miesto v literatúre

Knihy s mirakulami, tlačoviny o pútnickom mieste

V dejinách literárnej tradície súvisiacej s pútnickým miestom v Szentkúte najvýznamnejšiu rolu dostali knihy s mirakulami. Prvú, ktorú zostavil Mihály Szentmihályi v roku 1797 v Pešti, spomína odborná literatúra predovšetkým pre jej alegorický názov. Niet divu. Jej názov (*Malý prameň, ktorý sa rozrástol na rieku. Knižka o pôvode Svätej studne, nachádzajúcej sa na statku Mátraverebély, v Novohradskej župe, na území Ostrihomského arcibiskupstva, o udalostiach, ktoré sa tam odobrali, a o úcte k Preblaboslavenej Panne Márii na tomto svätom mieste*) na prvý pohľad súvisí so vznikom pútnického miesta. Celý názov je totiž v samotnom texte vysvetlený nasledovne: „Názov tejto knižky, ktorá sa skladá z dvoch častí – Malý prameň, ktorý sa rozrástol na rieku (a) – spočíva v tom, že tento svätý prameň, ako sa o tom zmieňujú niektoré staršie spisy, bol pôvodne iba malou jamkou, po jej úprave tesanými kameňmi a po jej zastrešení sa však stala vodnatejšou. Chýr o bohatosti prameňa sa rozniesol nielen po Novohradskej a Hevešskej župe, ale po celom území medzi Dunajom a Tisou.” Časť textu označená písmenom (a) naráža na biblickú knihu Ester. „Malý prameň, ktorý sa rozrástol na rieku a zmenil sa na svetlo (veľké ako) slnko; a (rieka) sa veľmi rozvodnila” (Est 10,6). Súvisí to zrejme s biblickým stvárnením vyvedenia vody, respektíve s jeho teologickým výkladom. Ako sa o tom zmieňuje neskoršia odborná literatúra, v názve možno vidieť v podstate paralelu s mojžišovským vyvedením vody, spomínaným v Biblii na viacerých miestach, ktorým sa vytvára príležitosť na biblické mýtizovanie.

Doteraz sa venovala menšia pozornosť skúmaniu vzťahu literárno- a kultúrohistorického významu Szentmihályiho diela – spracujúceho históriu pútnického miesta – k jednej z najznámejších mariologických prác Pála Esterházyho (*Nebeská Koruna*, Trnava, 1696). V predslove tejto knižky to autor skoncipoval nasledovne: „Palatín našej vlasti, Pál Eszterházi de Galanta, v roku 1696 na prehĺbenie úcty k Panne Márii pozbieral a vydal 1300 príbehov, ktoré môže smelo prečítať ktoľvek, ak sa mu to bude páčiť. Týmto príbehom sa podobajú aj tie, ktoré sú predložené v tejto knižke.” Touto svojou poznámkou mohol Szentmihályi narážať na popularizačný charakter Esterházyho diela, ale sotva na katalógovú formu, respektíve na mariologický ráz. Osobitný vzťah medzi týmito dvoma zväzkami po-

silňuje aj ďalší argument: prameňom vyššie uvedeného diela Eleka Jordánszkeho z roku 1836 bola práca Pála Esterházyho, v ktorom – podobne ako jeho predchodca – chcel autor krátko predstaviť maránske posvätné obrazy a pútnické miesta. Časť o Mátraverebély je zvlášť zaujímavá, totiž Jordánszky okrem postrehov, súvisiacich s históriou pútnického miesta, presne cituje Esterházyho poznámky: „O tomto celoštátne známom starom obraze nebohý vojvoda Palatín Pál Eszterás sa zvlášť nezmieňuje; hoci podľa môjho názoru ide o ten istý obraz, ktorý bol uctievaný v kostole v Pásztó, a ktorý sa teraz uctieva vo Verebély pri svätom prameni. Spomínaný vojvoda palatín (Nebeská Koruna, pod číslom 187, na strane 140) napísal: »Obraz zázračnej Blahoslavenej Matky z Pásztó« »Nedľaleko od Jágra, v obci Pásztó, bol založený kostol a kláštor, kde bol obraz zázračnej Blahoslavenej Panny uctievaný až dovtedy, kým sa aj tam neobjavilo bludárstvo, ktoré mníchov vyhnalo a kláštor zničilo.«”

V dielach Szentmihályiho a Jordánszkeho sa prostredníctvom pútnického miesta spája kult svätého Ladislava s mariánskym kultom. Nevzťahuje sa to však iba na Szentkút. Kunsthistorička Terézia Kerny v súvislosti s františkánskym kostolom v Sečanoch okrem iného poznamenáva: „Zviazanosť postavy Ladislava, ktorý je »rytierom Bohorodičky«, k Panne Márii pripomína akt svätého Štefana, keď pred svojou smrťou odovzdal krajinu do Máriiných rúk. Hold svätého Ladislava k Panne Márii je zobrazovaný viacerými umeleckými dielami. V sečianskom františkánskom kostole na svorníku klenby vidieť svätého Ladislava adorujúceho pred Pannou Máriou.”

Zo súdobej literatúry o pútnických miestach treba z beletristického hľadiska vyzdvihnúť aj prácu cisterciánskeho mnícha Ede Chinorányiho (*História pútnického miesta v Mátraverebély Szentkút*), ktorá síce uzrela svetlo sveta až v roku 1929 v Gyöngyös, vznikla však – doplnená novšími údajmi zo strany zostavovateľa – na základe rukopisnej práce Mihály Benkovicsa z roku 1735. V predslove totiž – podľa prekladu a prepracovania Chinorányiho – je okrem iného obsiahnuté nasledovné: „»Vietor veje, kam chce.« Podobne ako tajuplne pôsobí vietor, aj Božia všemohúcnosť svojimi pokladmi milosrdenstva obdarúva toho, koho chce a komu to praje. Náš Kristus Pán povolal Petra, Ondreja a Jána za apoštolov pri lovení rýb. Keď na rozbúrenom mori sa učenáci báli, že sa potopia, zobudia Majstra, driemajúceho v lodi, a ten rozbúrené more utíši. Spasiteľ unavený z cesty si sadol k Jakubovej studni a Samaritánke hovoril o prameni vody prúdiacej do večného života.” Autor textu teda vyzdvihuje udalosti spojené s Božou všemohúcnosťou a neočakávanou milosťou, no metafora studne, spájajúca sa s pútnickým miestom, do radu biblických alúzií sa pravdepodobne nedostala náhodou.

Ďalším dôležitým charakteristickým znakom informačného materiálu o pútnickom mieste bolo jeho určenie pre pútnikov, z tohto dôvodu obsahuje aj zbierku spevov a modlitieb, užšie sa viažucich k pútnickému miestu. V súlade s bežnou praxou cirkevnej literatúry obsahuje málo aktualít, zato však zachytáva „ľudovú legendu“ o svätom Ladislavovi, spájajúcu sa s históriou pútnického miesta. Zo žánrového vymedzenia, ako aj z umiestnenia diela v samotnom zväzku je zjavné, že zostavovateľ text považoval za beletristický dodatok, a nie za prameň historických údajov.

V súvislosti s nábožnými dielami viažucimi sa k pútnickému miestu treba spomenúť, že popri Antalovi Bellághovi svoj noviciát tu absolvoval v rokoch 1761–62 aj „posledný kečkemítsky pustovník“, Benedek Kókai, ktorý neskôr nábožnú literatúru obohatil svojimi viacerými populárnymi dielami.

Básne o pútnickom mieste

Prebúdžajúci sa záujem o dejiny Uhorska v 19. storočí priniesol aj renesanciu diel spojených s postavou svätého Ladislava. Odborná literatúra oprávnenne viaže zbásnenie zázrakov svätého Ladislava predovšetkým „k menším majstrom“. (Treba však poznamenať, že v mnohých prípadoch posúdenie ich básnickej tvorby bolo ovplyvnené aj literárnym kultom, svedčia o tom aj diela autorov spomínaných nižšie.) V tomto období sa v krásnej literatúre objavujú aj básne viažuce sa vyslovene k Mátraverebély, ktoré boli toho času veľmi populárne.

Najznámejšia báseň z nich sa nachádza v zbierke Kálmána Lisznyaiho, ktorá vyšla v roku 1851 s názvom *Palóc dalok (Plavecké piesne)*. Ide o jednu z piesní, ktoré – podľa slov Károlya Széchyho – napísal básnik „na základe spomienok a tradícií z detstva, ako aj vďaka zachytených sviatočných obradov a zábav rodnej zeme. Obmieňa sa v nich originálnosť so sviežosťou, živosť so zábavnosťou; čitateľov prekvapila rozhodná osobnosť básnika a svojrázny obsah jeho básní. Zdalo sa, akoby Lisznyai objavil neznámy, nový svet, ktorého správy zneli tak zázračne, ako zlaté rozprávky Viktórie a Kalifornie; zdalo sa, ako keby osobitné výrazy a ľudové zvyky dobrých Plavcov boli fragmentmi a symbolickými relikmi ich starodávnych nábožných predstáv, ktoré treba v súčasnej neblahej situácii zachrániť pre budúcnosť.”

Báseň jezuitského kňaza Kálmána Rostyho *Szent László és Mátraverebély (Svätý Ladislav a Mátraverebély)* bola známym a uznávaným lyrickým dielom z konca 19. storočia. Podľa svedectva periodika *Esztergom* zo dňa 31. mája 1896, respektíve periodika *Esztergom és Vidéke* zo dňa 18. novembra 1900, bola táto báseň často na pro-

grame dobových slávností a živých obrazov. Podľa Kálmána Tímára tvorbu básnika vo veľkej miere mohla ovplyvniť jeho prekladateľská činnosť zameraná na diela s podobnou tematikou, ako aj jeho účasť na vytváraní kultu svätého Ladislava.

Súhrnne teda možno povedať, že v súvislosti s pútnickým miestom v Mátraverebély sa zrodili diela vo viacerých literárnych žánroch. Prostredníctvom nich sa dá získať plnší obraz o histórii pútnického miesta, ako aj o osobitných formách vytvárania kultu.

Religiózna etnografia pútí v Szentkúte v 20.–21. storočí

„Púťami sa opustí domáce prostredie, v ktorom všetko pripomína pozemskú prácu a povinnosti, je to zbavenie sa zväzku ľudských súvislostí, prekonaním každodenných starostí. Je to sedliacke hľadanie duchovnej samoty, premenenie kresťanskej, katolíckej duše” – píše Sándor Bálint v roku 1943.

Veriaci človek, ktorý zanechá svoje každodenné starosti na posvätnom mieste, spájajúcim pozemský a nebeský svet, sa stretáva so všemohúcim Bohom, duchovne sa očistí a znovuzrodí sa. Stretnutie dáva silu a milosť na spracovanie každodenných starostí. Púť je zároveň príležitosťou hlbšie spoznať seba samého. Jej motív spočíva vo všeobecnej ľudskej požiadavke: na mieste spájajúcim pozemský svet s nebeským sa stretnúť s Bohom. Tento nárok je prítomný aj u Grékov, moslimov, hindov a budhistov. Priamym predchodcom kresťanských pútí bol však púť židov do Jeruzalema, ktorí trikrát ročne sa museli schádzať v Jeruzaleme pred Pánom (Deut 16, 16–17). Ľudia žijúci v diaspórah zas aspoň raz v živote sa museli zúčastniť púte do Jeruzalema. Prvé údaje o púťach kresťanov do Svätej zeme pochádzajú z 3. storočia: pútnici sa chceli dostať na miesta, kde žili Ježiš, Mária a apoštoli. Od 4. storočia popri Svätej zeme smerovali pútnici aj na miesta hrobov a relikvií svätcov, martýrov a apoštolov. Neskôr, keď návšteva pútnických miest vo Svätej zemi sa stala pre expanziu islamu obťažnejšou, čoraz väčší význam získali pútnické miesta v Európe, hoci cestovanie bolo nákladnou záležitosťou. V období baroka však v znamení úcty k Panne Márii vzniklo množstvo pútnických miest buď miestneho, alebo regionálneho významu, ktoré už boli mnohým dostupné.

Púte v Mátraverebélyi-Szentkúte

Pútnici do Szentkútu prichádzali dlhé roky predovšetkým z okolitých dedín, obývaných Plavcami a Slovákmi, ale aj z obcí Jászságu. Pútnické miesto sa stalo zná-

mym v širšom kruhu vďaka rozšíreniu železničnej dopravy. Po vymedzení štátnych hraníc mierovou zmluvou v Trianone, veriaci, ktorí boli od svojich pútnických miest odrezaní hranicami, si zvolili iné pútnické miesto. Napríklad pútnici zo Segedína namiesto Radny zorganizovali pomocou františkánskych pátrov púte do obcí Máriagyűd, Vodica pri meste Baja alebo Mátraverebély.

O role Szentkútu pred a počas druhej svetovej vojny sa veľmi pôsobivo vyjadril Sándor Bálint, keď v roku 1944 napísal: „Svedectvom tejto františkánskej minulosti a nádejou budúcnosti je aj Szentkút. Na každom kroku vidieť stopy a znaky akejsi zvláštnej maďarskej askézy. Pustovnícka jaskyňa tam hore na úbočí akoby pripomínala požehnanú chudobu Rivotorta, mystické žiarenie Monte Verny. Oproti kostolu dlhý rad pútnických domov, čo však predstavuje iba toľko, že sú pútnici chránení pred dažďom. Skoro každá plavecká dedina tu má svoj prístatok, hoci veľmi skromný. Veci duchovné sú na prvom mieste, kto by sa tu, v blízkosti Panny Márie, zapodieval s pohodlím brata somára? Pred nami sa vynárajú tajuplné stredoveké obrazy bdenia pri kostole. Správy o zbožnosti Szentkútu sa začali roznášať až v 18. storočí. Jeho história je sprevádzaná obdivuhodnými dielami božskej milosti. Je zvláštne, že v súčasnosti je pôsobenie Szentkútu intenzívnejšie ako kedykoľvek predtým. Až donedávna bol vyhľadávaný takmer len plavcami a jásmi, a dnes je pod jeho duchovným vplyvom temer celý katolícky maďarský ľud. Ročný počet vyslúžených sviatostí oltárnej sa pohybuje okolo 90.000. Verebély má v znovuzrození ľudu svoje veľké poslanie. Púte v Szentkúte pri Mátraverebélyi sú nielen tradičnými, strpenými, zvlášť nepodporovanými prejavmi ľudovej zbožnosti, ako, žiaľ, na mnohých iných miestach, ale v záujme spásy duší majú aj moderný, novátorský ráz. Všetkých nás čaká prameň Milosti v Szentkúte, aby sme sa v jeho vode znovuzrodili.”

Popri vyššie uvedenom texte primárnymi zdrojmi a skvelými ilustráciami pútí v Szentkúte v 40. rokoch minulého storočia sú fotografie Márie Kreszovej a Jánosa Mangu. Vojna a nasledujúci politický zvrät, najmä odchod františkánov v roku 1950, pôsobili v živote pútnického miesta vážne zmeny, jeho popularita však nepoklesla: od kádárovskej éry nastal výrazný ďalší rozvoj.

Od 70. rokov minulého storočia z jednotlivých dedín prichádzali veriaci aj prenájatými autobusmi. Pohoria v okolí Mátraverebély ponúkali súčasne možnosť aj na rekreáciu. Kým skôr sa púte organizovali na Turíce a sviatky Panny Márie, v nasledujúcom období sa ponuka pútí rozšírila. V súčasnosti od jari do jesene každý víkend sa koná púť organizovaných skupín veriacich z rôznych spoločenských vrstiev a vekových kategórií (napr. škôlkarov, starých rodičov, poľovníkov), ale osobitná púť sa koná aj pre veriacich maďarskej národnosti Rožňavskej diecézy.

Do prvej svetovej vojny prichádzali do tohto pútnického miesta aj veriaci z tejto oblasti, oživením tohto zvyku sa spádová oblasť pútí tak presiahla dnešné štátne hranice.

Od 90. rokov minulého storočia počet peších pútí sa zvýšil po celej krajine a súbežne – so zámerom vytvoriť tradíciu – vznikli nové trasy. V súvislosti s pútnickým miestom sa treba zmieniť o dvoch: ide jednak o turíčnu púť mužov. Pútnici z väčšej vzdialenosti sa schádzajú v piatok večer v Sečanoch, odkiaľ vyrážajú v sobotu skoro ráno pešo do Szentkútu. Do Sečian sa vracajú v nedeľu okolo 18. hodiny a po záverečnej modlitbe sa každý pútnik vráti domov. Jeden z účastníkov spomína na tieto púte nasledovne: „Na tejto púti pre mužov vedie úsek dolinou, kde sú okolo nás lesy a skákajúce srny. Niekedy kráčame v 40 stupňovej horúčave, inokedy je iba 10 stupňov so silným lejakom, no napriek tomu človek so svojimi spolupútnikmi pomodlí celý ruženec, prináša to duchovnú pohodu... Cesta vedie horami-dolami po dedinách a prírodných krásach Novohradu. Modlitbami a spevom. So sebou si berieme malý biely spevník, ide o spevník pútnikov, sú v ňom aj také mariánske spevy, ktoré som predtým vôbec nepoznal. Máme predspeváka, ktorý kráča s veľkým mikrofónom či reproduktorom na chrbte, spevy predspieva a my sa k nemu pripájame. Aj to je povznášajúci zážitok. Táto púť mužov stelesňuje také formy modlitby, ktoré sú mi osobne blízke. Hovorí sa, že muži sami sa nevedia modliť, keďže to považujú za úkon, ktorý sa má robiť v spoločenstve, lebo to vyvoláva povznášajúci pocit. A skutočne. Sú ľudia, ktorých som predtým vôbec nepoznal, no už 7-8 rokov na týchto púťach sa zvitáme ako starí priatelia. Je to v každom prípade veľmi dobré.”

Najvýznamnejšou pešou púťou sa okrem toho stalo putovanie z Ostrihomu do Mátraverebélya-Szentkútu medzi 14. a 20. augustom, ktoré sa konalo v roku 2019 už po 25. raz. Táto púť bola spočiatku organizovaná pre mladých, v posledných rokoch sa však na nej zúčastňujú všetky generácie, rozdiely medzi nimi sa na púti strácajú, rôzne generácie si nachádzajú k sebe cestu. Táto púť sa koná v znamení modlitby za kňazské povolania, respektíve za nájdenie manželského partnera. Na vylíšanie modlitieb možno uviesť mnoho príkladov. Púte zvyknú spomínať aj ako „pohyblivé kláštory”, lebo za ten čas sa môže zapojiť do modlitebného života rehoľníkov a riediť sa denným poriadkom kláštora až 200–300 účastníkov. Organizátori kladú veľký dôraz aj na príchod pútnikov, aby mohli byť prítomní aj duchom a na pútnickom mieste im zostal dostatočný čas na prežitie stretnutia so živým Bohom. Súčasťou toho je večerné bdenie, slávnosť svetla a modlitba so spevmi z Taizé.

Z motívov návštevy pútnického miesta treba vyzdvihnúť prosbu, ale aj vďaku. V predchádzajúcom období svoje modlitby k Panne Márii písali veriaci na papie-

rové cedulky, ktoré nechávali v lurskej jaskyni alebo pri jaskyni pustovníkov. V posledných rokoch bola v kostole vyložená kniha, do ktorej si väčšina veriacich poznamenáva svoje prosby, resp. vyjadruje svoju vďaku.

Motívy obrátenia k živému Bohu sa počas stáročí v mnohom nezmenili. Sú to krízové situácie súvisiace s vekom veriacich: vlastná nemoc alebo choroba rodinného príslušníka či príbuzného, prosba o narodenie dieťaťa, o zvolenie správneho manželského partnera. Z 18. storočia poznáme krízové prípady v rámci rodiny: napríklad istá žena sa ponosovala, že svokra jej sprotivila manžela, druhú ženu zas jej manžel nechal hladovať a fyzicky jej ublížil.

V živote Szentkútu zohrávali centrálnu rolu aj pramene. (Voda je všeobecne považovaná za symbol telesnej a duchovnej očisty. Použitím svätenej vody pri vstupe do kostola sa vyjadruje to isté.) Na posvätnom mieste pôvodne boli tri pramene: ten, pri ktorom kráľ svätý Ladislav pohnal svojho koňa do skoku, vyschol. Ďalšie dve sa volajú Handrový a Pakostnicový prameň. Prvý z nich bol pomenovaný na základe toho, že handry, ktorými pútnici utierali svoje choré časti tela, zavesili na stromy a kry pri prameni. Návštevy Szentkútu s liečebným zámerom boli veľmi časté pri bolesti hlavy a nôh a pri očných chorobách, v súlade s druhou legendou pôvodu pútnického miesta pritom sa tu mnohí vyliečili z nemoty. Okrem toho pútnici z obce Varsány vodu zo Szentkútu dali vypiť deťom, aby mali peknú pokožku, v obci Borsodnadasd dali vodu vypiť človekovi, umierajúcejmu už dlhšiu dobu, lebo sa domnievali, že tým ľahšie zomrie, v obci Jászdózsza ňou pokrstili aj dom.

V roku 2018 istá Rusínka z obce Komlóska o vode zo Szentkútu povedala: „Zo Szentkútu zvykne každý priniest domov aj vodu, a to aj tým, ktorí zostali doma. Ak je niekto chorý, tak najmä chorým, ale ak v rodine chorého niet, tak sa každý zadelí, aby si z vody mohol troška naliať do pohára a vypiť ju. Ak má niekto boľavú časť tela, formou kríža sa natrie vodou pomocou malej vreckovky v znamení úcty k Panne Márii a jej liečivej sily.“ Slovenky z obce Mátraszentimre spomínajú na púť k Nanebovzatej Panne Márii, na ktorej sa zúčastnili ako deti: „Zobrali sme si so sebou fľaše, aby sme mohli zaniest domov vodu. Keď bola moja babka stará, priniesla som jej vodu, ktorou si natierala svoje boľavé kosti.“ „Vodu sme mohli plniť iba do malých fliaš. Cestou domov sme z nich pili. Mamičke bolel krk, natierala si ho vodou.“

*

Sándor Bálint o pútnickom mieste v Szentkúte v roku 1944 napísal: „V Szentkúte nás víta ticho kláštora a hôr a tvrdá velebnosť sedliackej práce. Prišli sme sem vo všedný deň, a tak môžeme rozmýšľať, koľko len chceme. Sedíme pred kostolom. Nadchýňajú nás jeho ušľachtilé kontúry a pozadie: hory a lesy. Za túto mystickú náladu mu prehliadneme aj medovo sladkú prázdnotu nových fresiek. Domnievame sa pritom, že práve na takýchto miestach by sa mali realizovať najväčšie umelecké výkony, aby ich krása bola pred veriacimi posvätená zbožnou autoritou pútnického miesta. Sedíme pred kostolom a v duchu si pripomíname obrazy Hungarie Franciscany.”

BIBLIOGRÁFIA

Források

Levéltári források

- ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest
3.1.2. = Munka dossziék (M-dossziék)
3.1.5. = Operatív dossziék (O-dossziék)
- BTK MI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, Budapest
A – I – 43 = Levéltári regesztagyűjtemény. Almásy család levéltára¹
- EFL = Egri Főegyházmegyei Levéltár
AV = Archivum Vetus
- EPL = Esztergomi Prímási Levéltár
AEV = Archivum Ecclesiasticum Vetus
- Acta Visitationalia, No. 2021/5. = Nógrád megyei vizitációk 18. század eleje – leválasztott része a következők: No. 2128/8. Visitatio Archidiaconatus Neogradiensis per R. D. Joannem Putanics Praep. S. Sigismundi Budensem, Archidiaconus Neogradiensem, Canonicus Strigoniensem peracta, in anno 1713 die 16 Maii inchoata
- Acta Visitationalia, Fasc. IV. Lib. 23. = Visitatio Omnium Ecclesiarum & Parochiarum Archi-Diaconatus Neogradiensis [...] per [...] Comitem Sigismundum Berényi de Karancsberény, perpetuum in Bodok, episcopum Mallensem, Eccl. Metr. Strig. Canonicum [...] et memorati Comitatus Archi-Diaconum, mensibus Junio et Julio anno 1731
- Acta Visitationalia, Fasc. IX. Lib. 42. = Nagymányai Koller Ignác rátóti prépost, esztergomi kanonok, apostoli protonotárius, nógrádi főesperes vizitációja 1755 június-augusztusában a nógrádi főesperességben
- Acta Visitationalia, Fasc. XVI. Lib. 80. = Conscriptio Districtus Szécsényiensis in Inclyto Comitatu Neogradiensi existentis, benigno

¹ Online elérhető a <http://regesta.mi.btk.mta.hu> oldalon „A Magyar Országos Levéltárban őrzött iratokról készült regeszták” menüpontban „Almásy család levéltára” címen (letöltés: 2019.10.10.).

iussu [...] Principis e comitibus Barkoczy de Szala [...] Ecclesiae
Metropolitanae Strigoniensis Archi-Episcopi [...] per nos infra-
scriptos [...] anno 1761 mensibus Augusto et Septembri [...]]
peracta

Acta Visitationalia, Fasc. LI. Lib. 208. = Batthyianiana Visitatio Ecc-
lesiae Parochialis Nagy-Bárkány de anno 1789

Acta Visitationalia, Lib. 755. = Visitatio Archi Diaconalis Parochiae
Nagy Bárkány de anno 1813

Scitovszky Cat. 31. = Scitovszky János prímás iratai, Visitationes ecclesiarum
et congregationes districtuales

Simor Cat. 13. = Simor János prímás iratai, Parochialium beneficiorum

Simor Cat. 27. = Simor János prímás iratai, Parochiarum dotem, fundum
instructum, ad membrationem, proventum et ecclesiarum peculium ac
supellectilem sacram concernentia. Congruae parochorum redintegratio;
amissae sedecimae compensatio; aequivalentis decennialium proventuum
fassio. Patroni beneficiorum ecclesiasticorum. Specialia singulas parochias
et ecclesias respicientia, inclusis parochiis aliarum dioecesium. Patronatus
primatialis

MFKL = Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest

I. = Provincia Sanctissimi Salvatoris

II. = Provincia Sancti Joannis a Capestrano

VI. 2. = Conventus Gyöngyös

VI. 5. = Conventus Szécsény

VI. 18. = Residentia Mátraverebély-Szentkút

1. d. 3. cs. = Vegyes iratok, 1763–1911

MNL NML = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára, Salgótarján

XXIII. 20. = A Nógrád Megyei Tanács V. B. Egyházügyi Hivatalának iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

DF = Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL = Diplomatikai Levéltár

M–KS 276–52. = MDP központi szervei, Központi Vezetőség (1948–1956)

P 3 = Almásy család levéltára

XIX–A–21–b = Állami Egyházügyi Hivatal, Általános iratok

XIX–A–21–d = Állami Egyházügyi Hivatal, Vizsgáló Bizottság iratok

Kéziratos források

- B. JUHÁSZ–LÁNGI, 2011. = B. JUHÁSZ GYÖRGYI – LÁNGI JÓZSEF: *Dokumentáció a szerencsi római katolikus templom oratóriumablaka feletti stukkók restaurálásáról*. 2011. április 20. (a szerzők tulajdonában)
- BENKOVICS, 1735–36. = BENKOVICS Mihály: *Historia de Sacro Fonte in Praedio Thot-Veréb, seu Verebély in Comitatu Neogradiensi per miracula revelato*. 1735[–36]. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 4283.
- BENKOVICS, 1736. = BENKOVICS Mihály: *Historia de Sacro Fonte in Praedio Thot-Veréb seu Verebély in Comitatu Neogradiensi per multa miracula revelato*. [1736]. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 3050.
- BENKOVICS, 1744. = BENKOVICS Mihály: [*Historia de Sacro Fonte in Praedio Thot-Veréb, seu Verebély*]. [1744]. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 3051.
- CSOMORTÁNY, 2017. = CSOMORTÁNY Levente: *Mátraverébély – Szentkút 14. [...] építéstörténeti kutatási dokumentációja*. Bp., 2017.07.30. (a szerző tulajdonában)
- HDF = *Protocollum Venerabilis Conventus Fülekiensis [...] anno 1738 conscriptum, et ad meliorem ordinem redactum*. (a négykötetes füleki *Historia Domus* első kötete, jelzet nélküli kézirat a füleki ferences rendházban, Fülek / Fiľakovo, Szlovákia)
- HDGy = *Historia Residentiae Gyöngyösiensis Societatis Iesu ab anno 1711 ad 1773 [...]*. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2824.
- HDSz = *Historia Domus* (Szécsény). MFKL VI. 5. Tomus 1.
- LENCSES, 1877. = LENCSES Kornél: *A Máttra Verebélyi Szent Kútnak Eredetéről és azon Csúdalatos szent víznek erejéről való könyv mely hely létezik Magyar Országban, Nógrád Megyében, Esztergomi fő Egyházi megyében*. [1877]. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 2378.
- Liber tabularum = *Liber tabularum seu dispositionum in capitulis et congregationibus provincialibus factarum ab anno 1775 usque 1796*. MFKL I. Tomus 38.
- MOHÁRY, 1876/80. = MOHÁRY Gyula: *Régészeti és Történelmi adattár a Máttra Verebélyi templom viszontagságairól és a Szentkúti templom keletkezéséről*. 1876[80]. EPL Simor Cat. 27. 288. csomó, No. 1414/1879. (Alapítványi okmánytár, III. fejezet, p. 18–50.)
- Napló = *A szentkúti búcsújáróhely naplófeljegyzései az 1896-ik évtől*. (1896–1950). MFKL VI. 18. 3. kötet

- Protocollum = *Protocollum variarum connotationum [...] Historiae Domus Eremitici Sacri Fontis de Matraverébely ab anno 1844 [...] colligit et conscripsit [...] P. Cornelius Lencsés [...] Liber 1mo.* MFKL VI. 18. 1. kötet
- REISZ, 1986. = REISZ László: *A Mátravidék népi vallásosságának hagyományából.* Kézirat, Dobó István Vármúzeum (Eger), Adattár ENA2956-86.
- Series tabularum = *Series tabularum et capitulorum pro venerabili conventu Jászbereniensi anno Domini 1751.* MFKL I. Tomus 37.

Nyomtatott források²

- A meggyesett fa, 1984. = „*A meggyesett fa kizöldül*” Portré Dr. Lékai Lászlóról. *Az 1983. május 18-án bemutatott dokumentumfilm alapján.* Bp., 1984.
- ESTERHÁZY, 1696. = ESTERHÁZY Pál: *Mennyei korona az az. Az egész világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti.* Nagyszombat, 1696.
- Évkönyv, 1892. = *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgymnasium Értesítője az 1891–1892. iskolai évről.* Kalocsa, 1892.
- Évkönyv, 1940. = *Angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria Intézete Róm. Kat. Gyakorló Polgári Leányiskolája évkönyve az 1939–40. iskolai évről.* Bp., 1940.
- Évkönyv, 1941. = *A Gyulai Róm. Kat. Gimnázium (A VII–VIII. oszt. Reálgimnázium) évkönyve az 1940–41. tanévről.* Gyula, 1941.
- Évkönyv, 1942. = *Az Angolkisasszonyok kecskeméti Ward Mária Római Katolikus Leánygimnáziumának jubileumi évkönyve az 1941–42. tanévről.* Kecskemét, [1942].
- Évkönyv, 1943. = *A Ciszterci Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumának évkönyve az 1942–43. iskolai évről.* Bp., 1943.
- ILLYÉS, 1743. = ILLYÉS András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre, az az: a' szentek élete.* Nagyszombat, 1743.
- JORDÁNSZKY, 1836. = JORDÁNSZKY Elek: *Magyarországban, 's az aboz tartozó Résegekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Kepeinek rövid leírása.* Pozsony, 1836.
- LISZNYAI, 1851. = LISZNYAI Kálmán: *Palócz dalok.* Pest, 1851.
- OROSZ, é. n. = OROSZ István: *A legszebb énekfüzet a mátraverébelyi szent kútnál Nógrád megyében.* H. n., é. n.
- ROSTY, 1903. = ROSTY Kálmán: *Magyarok Nagyasszonya. Költemények Szűz Mária tisztelésére.* II. Kalocsa, 1903.

² A sajtóban szerző megnevezése nélkül megjelent cikkek nem szerepelnek a jegyzékben, mivel minden releváns adatuk megtalálható a lábjegyzetekben.

- Schematismus, 1865. = *Schematismus Almae Provinciae SS. Salvatoris in Hungaria Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris Observantiae pro Anno Domini 1865*. Szabadka, é. n.
- Schematismus, 1878. = *Schematismus Almae Provinciae SS. Salvatoris in Hungaria Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris Observantiae pro Anno Domini 1878*. Bp., 1877.
- Schematismus, 1890. = *Schematismus Almae Provinciae SS. Salvatoris in Hungaria Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris Observantiae pro Anno Domini 1890*. Eger, 1889.
- Schematismus, 1891. = *Schematismus Almae Provinciae SS. Salvatoris in Hungaria Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris Observantiae pro Anno Domini 1891*. Eger, 1890.
- Schematismus, 1902. = *Schematismus Almae Provinciae S. Joannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S. P. Francisci in Hungaria ad Annum Christi MCMII*. Bp., 1901.
- Schematismus, 1913. = *Schematismus Almae Provinciae Sancti Joannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S. P. Francisci in Hungaria ad Annum Christi Communem 1913*. Esztergom, 1913.
- Schematismus, 1925. = *Schematismus Almae Provinciae Sancti Joannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S. P. Francisci in Hungaria ad Annum Christi MCMXXV*. Gyöngyös, 1925.
- SZENTMIHÁLYI, 1797. = SZENTMIHÁLYI Mihály: *Folyó vizzé nevelkedett kis kút. Az az: Mátra-Verebélyi vagy-is Tóth-Verebi, T. Neograd Vármegyében, Esztergomi Érsekségben helybeztetett Pusztában lévő Sz. Kútnak eredetéről, ottan lőtt történetekről, és a' Boldog, mindenkor Szűz Máriának e' Szent helyen való tiszteletéről irtt könyvetske, melyet külömb-féle régi írásokból, hallásokból, tudósításokból, és tapasztalásokból, né mely híveknek ösztönözésére, különösen magától-is indítván bosszas munkával egybeszedett, és világosságra botsátott Sz. Mihályi Mihály Az Egri Püspökségben lévő Botzonád-belységnek T. Plébánussa, Egri Kanonok, Patai Alsó kerületnek Vice-Esperesse*. Pest, 1797.
- VARGA, é. n. = VARGA Lajos: *A mátraverebélyi szentkúti völgy lilioma*. Eger, é. n.
- VARGA–DOBSZAY–KÁRPÁTI–ZARÁNDY–SZOLIVA, 2016. = VARGA Kapisztrán – DOBSZAY Benedek – KÁRPÁTI Kázmér – ZARÁNDY Kleofás – SZOLIVA Gáboriel (szerk.): *Útikönyv. Esztergom – Mátraverebély-szentkúti gyalogos zarándoklat*. Bp., 2016.

Kiadott források

- AkO = KRISTÓ Gyula et alii (szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár*. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLVI–L. Budapest–Szeged, 1990–2020.
- AO = NAGY Imre – TASNÁDI NAGY Gyula: *Anjoukori okmánytár*. I–VII. Bp., 1878–1920.
- EO = JAKÓ Zsigmond – HEGYESI Géza – W. KOVÁCS András (szerk.): *Erdélyi okmánytár*. I–V. Bp., 1997–2021. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53., 60.)
- BALOGH, 2008. = *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok*. I–II. †BOROVI József gyűjtésének felhasználásával összeállította BALOGH Margit. Bp., 2008.
- BAYERLE, 1998. = BAYERLE Gusztáv: *A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből*. Hatvan, 1998. (Hatvany Lajos Múzeum, Füzetek 14.)
- BÁLINT, 1942. = BÁLINT Sándor (kiad.): *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Bp., 1942.
- BEKE, 1991. = *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*. I. 1945–1946. Összegyűjtötte, bevezette, jegyzetekkel ellátta: BEKE Margit. Bp., 1991.
- BÉKEFI, 1902b. = BÉKEFI Remig: *A pásztói apátság oklevéltára 1342–1812*. Bp., 1902. (A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története 5.)
- BRISITS, 1965. = *Vörösmarty Mihály levelezése*. [L.] S. a. r. BRISITS Frigyes. Bp., 1965.
- BUZÁSI, 2016. = BUZÁSI Enikő: *Források a magyarországi, erdélyi, valamint magyar megrendelésre dolgozó külföldi művészek bécsi akadémiai tanulmányaiboz (1726–1810). Kivonatok az Akademie der bildenden Künste Wien beiratkozási protokollumaiból és névjegyzékeiből*. Bp., 2016.
- FEKETE, 1968. = FEKETE Lajos: *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény, 1968. (Jászsági Füzetek 4.)
- GALCSIK, 1996. = GALCSIK Zsolt: *A szerzetesrendek feloszlatása Nógrád megyében (1950). Dokumentumgyűjtemény*. Bp., 1996. (METEM-könyvek 14.)
- GERGELY, 1990. = GERGELY Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (dokumentumok)*. Bp., 1990.
- KÁLMÁN, 2000. = „*Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet?*” *Ferencesek a feloszlatás idején*. Összeállította: KÁLMÁN Peregrin. Bp., 2000. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria. Magyar Ferences Források. Series D, Numerus 4.)
- Mon. Vat. Hun. I/1. = *Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375*. Bp., 1887. (Monumenta Vaticana Hungariae. Vatikáni Magyar Okirattár. Első sorozat 1.)

- Mon. Vat. Hun. I/4. = IX. *Bonifác pápa bullái*. II. 1396–1404. Bp., 1889. (Monumenta Vaticana Hungariae. Vatikáni Magyar Okirattár. Első sorozat 4.)
- NAGY, 2006. = NAGY András: *A szécsényi rendház Historia Domusa I*. Ford. BOROS GYÉVI Imre. S. a. r. TÖMÖSVÁRI Emese. Bp., 2006. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria. Magyar Ferences Források. Series D, Numerus 2.)
- Névtár, 1970. = *Az Esztergomi Főegyházmegye névtára 1970. évre*. Esztergom, 1970.
- ORTVAY–PESTY, 1896. = ORTVAY Tivadar – PESTY Frigyes: *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*. I. 1183–1430. Pozsony, 1896. (Temesvármegye és Temesvár város története 4.)
- RA II/4. = SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.): *Regesta Regum Stirpis Arpadianae Critico-Diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. II. kötet 4. füzet. 1290–1301. Bp., 1987. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 13.)
- SZŐCS, 2012. = SZŐCS Tibor: *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke*. Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.)
- SZŐCS, 2020. = SZŐCS Tibor: *Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke*. Bp., 2020. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II. Forráskiadványok 58.)
- TENGELY, 2016. = *Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok*. Összeállította, a bevezető tanulmányt írta és a forrásokat jegyzetelte TENGELY Adrienn. Bp., 2016. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 3.)
- TÓTH, 2020 = TÓTH Krisztina: *A váci káptalan középkori oklevelei 1227–1342. Emlékkötet S. E. R. Dr. Varga Lajos püspök 70. születésnapjára*. Vác, 2020. (A Váci Egyházmegye múltjából 17.)
- V. KOVÁCS, 1982. = V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Ford.: WAIGAND József. Bp., 1982.
- VOLF, 1876. = *Régi magyar codexek: Érdy codex*. II. Közzéteszi VOLF György. Bp., 1876. (Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok 5.)
- WENZEL, 1880. = WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp., 1880.
- ZsO = MÁLYUSZ Elemér – BORSA Iván – C. TÓTH Norbert – MIKÓ Gábor – LAKATOS Bálint: *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XIV. Bp., 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55., 59.)

Szakirodalom

- ADRIÁNYI, 1974. = ADRIÁNYI, Gabriel: *Fünffzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*. Mainz, 1974.
- AGGHÁZY, 1959. = AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. 2. Bp., 1959.
- ALMÁSY, 1903. = ALMÁSY Dénes: *A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok*. Kétegyháza, 1903.
- Archontológia, 2017. = C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. 2. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak)
- B. GÁL, 2005. = B. GÁL Edit: Az Almásyak birtoklása Heves és Külső-Szolnok vármegyében a XVII–XVIII. században. *Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve* 41 (2005) 217–250.
- BAKÓ, 1998. = BAKÓ Ferenc: Remetebarangok (Mátraverebély–Szentkút). Építéstörténeti tanulmány. *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 12 (1998) 113–130.
- BARNA, 1873. = BARNA Ferdinánd: *A finn népköltészetéről tekintettel a magyar ősköltészetre*. Pest, 1873.
- BARNA, 2001. = BARNA Gábor: *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*. Bp., 2001. (Kisebbségkutatás Könyvek)
- BARNA, 2014. = BARNA Gábor: Szent kutak, szent források a búcsújáró helyeken. In: BARNA Gábor (szerk.): *Vallási néprajzi tanulmányok*. Szeged, 2014. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 46. A vallási kultúrakutatás könyvei 14/2.) 61–66.
- BÁLINT, 1943. = BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Kassa, 1943.
- BÁLINT, 1944. = BÁLINT Sándor: *Boldogasszony vendégségében*. Bp., 1944.
- BÁLINT, 1977. = BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnep és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. I. (december 1. – június 30.) Bp., 1977.
- BÁLINT–BARNA, 1994. = BÁLINT Sándor – BARNA Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Bp., 1994.
- BÁN, 2011. = BÁN Péter (szerk.): *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*. Eger, 2011. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14.)
- BÁRTFAI SZABÓ, 1938. = BÁRTFAI SZABÓ László: A benei kápolna. *Gyöngyösi Kalendárium* 9 (1938) 115–122.
- BEKE, 2008. = BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye pap-sága 1892–2006*. Bp., 2008.

- BENKÓ, 1967. = BENKÓ Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1. Bp., 1967.
- BÉKEFI, 1898. = BÉKEFI Remig: *A pásztói apátság története*. I. 1190–1702. Bp., 1898. (A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története 3.)
- BÉKEFI, 1902a. = BÉKEFI Remig: *A pásztói apátság története*. II. 1702–1814. Bp., 1902. (A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története 4.)
- BOGDÁN, 1991. = BOGDÁN István: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp., 1991. (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 7.)
- BOROVSKY, 1911. = BOROVSKY Samu: *Nógrád vármegye*. Bp., 1911. (Magyarország vármegyéi és városai)
- BRÜSZTLE, 1880. = BRÜSZTLE, Josephus: *Recensio universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. 4. Quinque-Ecclesiis, 1880.
- C. TÓTH, 2013. = C. TÓTH Norbert: *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437*. Bp., 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.)
- C. TÓTH, 2016. = C. TÓTH Norbert: A váci székeskáptalan archontológiája 1378–1526. *Studia Comitatus. A Ferenczy Múzeumi Központ Évkönyve* (új folyam) 2 (2016) 7–33.
- C. TÓTH, 2017. = C. TÓTH Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusaik és jövedelemkezelők az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.)
- C. TÓTH, 2019. = C. TÓTH Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., 2019. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9.)
- CHINORÁNYI, 1929. = CHINORÁNYI Ede: *Mátraverebélyi Szentkút kegyhely története*. Gyöngyös, 1929.
- CHOBOT, 1917. = CHOBOT Ferenc: *A Váci Egyházmegye történeti névtára*. 2. Vác, 1917.
- CZEGLÉDY–KOPPÁNY, 1969. = CZEGLÉDY Ilona – KOPPÁNY Tibor: A mátraverebélyi r. k. templom. In: DERCSÉNYI Dezső – ENTZ Géza – HAVASSY Pál – MERÉNYI Ferenc (szerk.): *Magyar műemlékvédelem 1963–1966*. Bp., 1969. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 4.) 31–54.

- CZIGÁNY, 2018. = CZIGÁNY István: A „nyitott határ” – egy hadtörténelmi paradoxon hatása. Néhány gondolat a Magyar Királyság 16–17. századi oszmánellenes védelmi rendszerének sajátosságairól. *Aetas* 33 (2018) 4. sz. 73–85.
- CSÁNKI, 1890. = CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. 1. Bp., 1890.
- CSINTALAN, 1927. = CSINTALAN József: A mátraverebély-szentkúti kegyhely. *Magyar Jövő* 9. évf. 188. szám, 1927. augusztus 20. 5.
- CSUKOVITS, 2003. = CSUKOVITS Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Bp., 2003. (História könyvtár. Monográfiák 20.)
- DÁM, 1943. = DÁM Ince: Magasralendült a búcsújáró kereszt. *Magyar Barát* 23 (1943) 6. sz. 90–92.
- DÁM, 1944. = DÁM Ince: *A „Hordozó Mária” valláséleti szerepe Mátraalján. Tanulmány a lelképásztori néprajz köréből*. Gyöngyös, 1944. (A magyar katolikus néprajz kiadványai. B-sorozat: Szaktudomány 1.)
- DERCSÉNYI–VOIT, 1969. = DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál (szerk.): *Heves megye műemlékei*. 1. Bp., 1969. (Magyarország műemléki topográfiaja 7.)
- DERCSÉNYI–VOIT, 1978. = DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál (szerk.): *Heves megye műemlékei*. 3. Bp., 1978. (Magyarország műemléki topográfiaja 9.)
- DEZSÉRI BACHÓ, 1944. = DEZSÉRI BACHÓ László: *A gyöngyösi Szent Urbán templom története*. Gyöngyös, 1944.
- DÉNESI, 2001. = DÉNESI Tamás: Remeték a veszprémi egyházmegye területén a XVIII. században. In: S. LACZKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Konferencia Pápán, 1999. június 22–24.* 2. Veszprém, 2001. 79–111.
- DÉNESI, 2005. = DÉNESI Tamás: Ferences harmadrendi remeték a veszprémi egyházmegyében a XVIII. században. In: ŐZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Piliscsaba–Budapest, 2005. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 1/1.) 323–339.
- DÓKA, 2003. = DÓKA Klára: Barkóczy II. Ferenc. In: BEKE Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Bp., 2003.
- DRASKÓCZY, 2004. = DRASKÓCZY István: A sóigazgatás 1397. esztendei reformjáról. In: ERDEI Gyöngyi – NAGY Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Bp., 2004. (Monumenta Historica Budapestinensia 14.) 285–293.
- ENGEL, 1996. = ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. 1. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)

- ENGEL, 2001a. = ENGEL Pál: *Középkori magyar adattár*. Bp., 2001. CD-ROM.
- ENGEL, 2001b. = ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Bp., 2001. (História könyvtár. Monográfiák 17.)
- ERDÉLYI, 2008. = ERDÉLYI Zsuzsanna: Egy magángyűjtemény Szent László-énekei. *Arrabona* 46 (2008) 1. sz. – „Vállal magasb mindeneknél” *A Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai*. Győr, 2007. június 25–27. 227–252.
- ERDŐ, 2017. = ERDŐ Péter: Ajánlás. In: PÁKOZDI István: *Lékai László bíboros anekdotái*. Tihany, 2017. 5.
- ÉDER, 2022. = ÉDER Katalin: *Mezővárosi plébániatemplomok középkori városmentes tájakon*. Bp., 2022. (Opitz Archeologica 20.)
- F. ROMHÁNYI, 2008. = F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Bp., 2008. CD-ROM.
- FARKAS, 2019. = FARKAS Csaba: Az elfeledett sárkány: Hermány nembeli Lack (1328–1359). *Fons* 26 (2019) 2. sz. 193–230.
- FARKAS, 2021. = FARKAS Csaba: Az egri vikáriusok és a szentszéki bíróság az Anjou-korban. In: RIBI András (szerk.): *Prépostok, apátok, vikáriusok. Tanulmányok*. Pécs, 2021. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 3.)
- FÁY, 1999. = FÁY Zoltán: *Ferencesek Gyöngyösön. Fejezetek a gyöngyösi barátok életéből*. Bp., 1999.
- FÁY, 2011. = FÁY Zoltán: Offerek az esztergomi ferences templomban. In: KEPPEL Dániel – KEDVES Ilona (szerk.): *Az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve 1931–2011*. Esztergom, 2011. 173–176.
- FEDELES, 2015. = FEDELES Tamás: „Isten nevében utazunk”. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs, 2015.
- FEHÉRTÓI, 2004. = FEHÉRTÓI Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004.
- FENICZY, 1865. = FENICZY János: A nagy-bárkányi plébánia 1700–1792. *Magyar Sion* 3 (1865) 1. sz. 37–55., 2. sz. 122–141.
- Ferences köszöntés, 2017. = *Ferences köszöntés Szent László királynak*. Vál. és szerk. TOKÁR Imre János, jegyz. MEDGYESY S. Norbert. Bp., 2017.
- FLUDOROVICS, 1913a. = FLUDOROVICS Zsigmond: *Mátra-verebélyi Szentkút. A Bold. Szűz mátra-verebélyi kegyhelye*. Mezőkövesd, 1913. (a belső címlapon 1912 szerepel)
- FLUDOROVICS, 1913b. = FLUDOROVICS Zsigmond: A matyókról. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* 14 (1913) 3–4. füzet 219–248.

- FORGÓ, 2019. = FORGÓ András: Eine Sakrallandschaft im Wandel der Jahrhunderte: Der Wallfahrtsort Heiligbrunn/Szentkút. In: AIGNER, Thomas – TELESKO, Werner (hrsg. v.): *Sakralisierung der Landschaft. Inbesitznahme, Gestaltung und Verwendung im Zeichen der Gegenreformation in Mitteleuropa*. Sankt Pölten, 2019. 134–145.
- FRAUHAMMER, 2012. = FRAUHAMMER Krisztina: *Írásba foglalt vágyak és imák. Magyar kegybelyek vendégkönyveinek összehasonlító elemzése*. Szeged, 2012. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 32.)
- FÜGEDI, 1972. = FÜGEDI Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. *Századok* 106 (1972) 1. sz. 69–95.
- FÜGEDI, 1980. = FÜGEDI Erik: Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. *Ethnographia* 91 (1980) 3–4. sz. 361–371.
- FÜGEDI, 1999. = FÜGEDI Erik: *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klanja*. Bp., 1999. (Osiris mikrotörténelem 6.)
- FÜLÖP–BARKÓCZY, 2016. = FÜLÖP László – BARKÓCZY László: Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban. In: *Honismeret* 44 (2016) 4. sz. 54–58.
- FÜLÖP–LISZTÓCZKY, 2015. = *Gyöngyösi krónika. Válogatás a Gyöngyösi Kalendárium régi évfolyamaiból*. Vál. és szerk. FÜLÖP Lajos – LISZTÓCZKY László. Gyöngyös, 2015. 98–113.
- GENTHON, 1954. = GENTHON István et alii: *Nógrád megye műemlékei*. Bp., 1954. (Magyarország műemléki topográfiaja 3.)
- GERGELY, 1999. = GERGELY Jenő: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945*. H. n., 1999.
- GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY, 1998. = GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin: „... Magister Pestiensis arcularius... ad Ecclesiam Ratótensem magnam aram...” A vácrátóti katolikus templom oltárai és a pesti mesterek. In: BARDOLY István – LÁSZLÓ Csaba (szerk.): *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Bp., 1998. 319–342.
- GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY, 2004. = GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin: A pesti Belvárosi plébániatemplom barokk oltárai. In: VADAS Ferenc (szerk.): *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Bp., 2004. 91–101.
- GULYÁS, 1976. = GULYÁS Éva: Jászdózsai hiedelmek. *Folklor archívum* 4 (1976) 7–186.
- GULYÁS, 2012. = GULYÁS László Szabolcs: Rezidencia és városfejlődés: Földesúr és mezőváros a középkori Magyarország északi részén. *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv* 7 (2012) 201–226.

- GULYÁS, 2014. = GULYÁS László Szabolcs: Civitas vagy oppidum. Szempontok a 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: BÁRANY Attila – DRESKA Gábor – SZOVÁK Kornél (szerk.): *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. 1. Budapest–Debrecen, 2014. 391–403.
- GYÖRFFY I–IV. = GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 3. kiadás. 1–3. Bp., 1987., 4. Bp., 1998.
- HAICZL, 1891. = HAICZL Kálmán: A nazarénus szerzetesek Péliföldön. *Magyar Sion* (új sorozat) 5 (1891) 7. sz. 481–491.
- HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI, 2019. = HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526*. Bp., 2019. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.)
- HASKÓ, 1865. = HASKÓ József: Korvinyi János kéziratának ismertetése. *Magyar Sion* 3 (1865) 3. sz. 212–218.
- HÁLA, 1994. = HÁLA József: Egy börzsönyi búcsújáró hely: a hont-csitári Kuttyika. *Honismeret* 22 (1994) 3. sz. 43–48.
- HECKENAST, 2005. = HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. S.a.r., kieg. és az előszót írta MÉSZÁROS Kálmán. Bp., 2005. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.)
- HEGEDŰS, 1988. = HEGEDŰS Gyula: *Pincehely nagyközség története és népszokásai*. Pincehely, 1988.
- HEGEDŰS, 2017. = HEGEDŰS András: Az esztergomi főegyházmegye kormányzata Mindszenty József bíboros, hercegprímás akadályoztatásának időszakában (1948. december 26. – 1974. február 5.) In: MIG Balázs (szerk.): *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára és évkönyve 2017*. Bp., 2017. 315–346.
- HERCZEG–SÁROSSY–SMOHAY, 2019. = HERCZEG Renáta – SÁROSSY Péter – SMOHAY András: Oroszlány-Majkpuszta, Kamalduli Remeteség. In: JERNYEI KISS János (szerk.): *Barokk freskófestészet Magyarországon I. Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megye*. Bp., 2019. 178–195.
- HETÉNY, 2008. = HETÉNY János: Szent László király népi tisztelete – különös tekintettel a ponyva-nyomatványokra és a Karancs-hegyi népi emlékezetre. *Arrabona* 46 (2008) 1. sz. – „Vállal magasb mindeneknél” *A Szent László-berma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai*. Győr, 2007. június 25–27. 267–280.
- HORVÁTH, 2012. = HORVÁTH Richárd: Mitől vár a vár? Márkusfalvi Máriássy István várépítési kísérlete 1507-ben. In: MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Bp., 2012. 421–430.

- HÖRK, 1906. = HÖRK József: *Keczser András és vértanú családja*. 2. kiadás. Bp., 1906.
- JÁVOR, 2018. = JÁVOR Anna: Johann Samuel Hötzendorff (1694–1742) bécsi festő a pesti szerviták szolgálatában. *Művészettörténeti Értesítő* 68 (2018) 2. sz. 189–220.
- JÁVOR, 2019. = JÁVOR Anna: *Lieb Ferenc: Egy rokokó festő Felső-Magyarországon*. Bp., 2019.
- JUHÁSZ, 2006. = JUHÁSZ Katalin: Ó szent víz... A szentkúti rituális mosakodás. In: SELMECZI KOVÁCS Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet Lackovits Emőke tiszteletére*. Veszprém, 2006. 65–72.
- KÁTUS, 1991. = KÁTUS László: A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században (Jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István (szerk.): *A Katolikus Egyház Magyarországon*. Bp., 1991. (Ecclesia Sancta 1.) 59–74.
- KÁLMÁN, 2010. = KÁLMÁN Peregrin: Visszatekintés? Öngazolás? Kiutkeresés? Kiss István Nógrád megyei ÁEH-megbízott visszaemlékezései. In: SOÓS Viktor Attila – SZABÓ Csaba – SZIGETI László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Bp., 2010. 242–250.
- KÁLMÁN, 2016. = KÁLMÁN Peregrin (szerk.): *Egészen szép vagy Mária. A szentkúti kegyesobor Mária-ruhái*. [Mátraverebély-Szentkút], 2016.
- KERÉNYI, 1976. = KERÉNYI Ferenc: Lisznyai Kálmán és a palóc „kelmeiség”. *Nógrád megyei múzeumok évkönyve* 22 (1976) 281–297.
- KERNY, 2009. = KERNY Terézia: „Magyarok nagyhatalmú szószólója”. In: G. MERVA Mária (szerk.): *A Mariabesnyői Mária Múzeum. Kiállítási katalógus*. Gödöllő, 2009. 59–71.
- KISS, 2005 = KISS Tamás: Adatok a győri egyházmegyei Remete Szent Antal Kongregáció történetéhez. In: ÓZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkor Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Piliscsaba–Budapest, 2005. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák. 1/1.) 295–308.
- KNAPP, 2001. = KNAPP Éva: A barokk kori nyomtatott mirákulumoskönyvek jellemzői III. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 10 (2001) 207–233.
- KOMÁRIK, 2002. = KOMÁRIK Dénes: A 18. századi Pest szobrászairól, kőfaragóiról. In: BARDOLY István – HARIS Andrea (szerk.): *Détszy Mibály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Bp., 2002. 461–476.
- KOMÁRIK, 2007. = KOMÁRIK Dénes: A 18. századi Pest szobrászairól, kőfaragóiról II. *Ars Hungarica* 35 (2007) 2. sz. 333–390.
- KOPPÁNY, 1999. = KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai*. Bp., 1999. (Művészettörténeti Füzetek 26.)

- KOVÁCS, 2009. = KOVÁCS Petronella (szerk.): *Megmentett műkincsek, 2009. Diplomamunka-kiállítás. Magyar Képzőművészeti Egyetem – Magyar Nemzeti Múzeum*. Bp., 2009.
- KOVÁCS, 2014. = KOVÁCS Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig*. Bp., 2014.
- KÓSA, 1995. = KÓSA Károly: A könyvek könyve... Varga Lajos Verses Szentírása. *Jászkunság. Irodalom, művészet, társadalom* 41 (1995) 1. sz. 32–33.
- KÖNIG, 1931. = KÖNIG Kelemen: *Hatszázéves ferences élet Szécsényben*. Vác, 1931.
- KRISTÓ, 1994. = KRISTÓ Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Bp., 1994.
- KUBINYI, 1972. = KUBINYI András: A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19 (1972) 39–56.
- KUBINYI, 2000. = KUBINYI András: *Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.)
- KUBINYI, 2004. = KUBINYI András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle* 46 (2004) 1–2. sz. 1–30.
- LAKATOS, 2019. = LAKATOS Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301–1526*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak)
- LANTOSNÉ IMRE, 1994. = LANTOSNÉ IMRE Mária: Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. Csodaforrások és szentkutak. *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve* 39 (1994) 197–211.
- LANTOSNÉ IMRE, 1998. = LANTOSNÉ IMRE Mária: Forráskultusz és paraliturgia. Egy vallásos néphagyomány továbbélése a pécsi egyházmegyében. In: JANKOVICS József – MONOK István – NYERGES Judit – SÁRKÖZY Péter (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14. 2.* Budapest–Szeged, 1998. 989–999.
- LENDVAI, 1936. = LENDVAI István: Nagyboldogasszony napjai Szentkúton. *Magyarország* 17. évf. 190. szám, 1936. augusztus 20. 7.
- LENGYEL–LIMBACHER, 2000. = LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor: Magyarok Nagyasszonya ábrázolása és népi kultusza a Palócföldön. *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve* 24 (2000) 105–142.
- LÉNÁRD, 1991. = LÉNÁRD Ödön: Koncentrált támadás a „hallgató egyház” ellen. *Vigília* 56 (1991) 6–9. sz. 402–414., 508–517., 587–595., 691–697.
- LIMBACHER, 2016. = LIMBACHER Gábor: Mátraverebély-Szentkút, a korszerűsített nemzeti gyehely. *Honismeret* 44 (2016) 1. sz. 50–54.

- LŐRINCZ, 2002. = LŐRINCZ Zoltán: „...az ég alatt levő vizek...” Adalékok a víz ikonográfiájához. *Életünk* 40 (2002) 2. sz. 169–177.
- LŐVEI, 2009. = LŐVEI Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: NEUMANN Tibor – RÁCZ György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Bp., 2009. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta Mediaevalia* 3.) 149–182.
- LŐVEI–WEISZ, 2016. = LŐVEI Pál – WEISZ Boglárka: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon (Katalógus). In: WEISZ Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 2016. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 217–263.
- LUGOSSY, 2014. = LUGOSSY Ilona: Varga Lajos és a Verses Szentírás. In: BARNA Gábor (szerk.): *Tanulmányok a Verses Szentírásról*. Szeged, 2014. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 45. A vallási kultúrakutatás könyvei 14/1.) 11–80.
- LUKÁCSI, 2018. = LUKÁCSI Zoltán: Szent László, a vízfakasztó. *Honismeret* 46 (2018) 5. sz. 54–60.
- MACZÁK, 2019. = MACZÁK Ibolya: Mozaikok a budapesti piarista gimnázium önképzőkörének történetéből. In: KOLTAI András (szerk.): *Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés*. 2. Bp., 2019. 155–162.
- MAGYAR, 1996. = MAGYAR Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa” (*Szent László a magyar kultúrtörténetben*). Bp., 1996.
- MAGYAR, 1998. = MAGYAR Zoltán: Arany Szent Lászlójának művelődéstörténeti vonatkozásai. *Irodalomtörténet* 29/79 (1998) 4. sz. 524–533.
- MAGYAR, 2008. = MAGYAR Zoltán: A vízfakasztás csodája a mondahagyományban. *Arrabona* 46 (2008) 1. sz. – „Vállal magasb mindeneknél” *A Szent László-berma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai*. Győr, 2007. június 25–27. 319–326.
- Magyar néprajzi, 1958. = A Magyar Néprajzi Társaság 1957. évi közgyűlésének jegyzőkönyve. *Ethnographia* 69 (1958) 3. sz. 500–504.
- MANGA, 1946. = MANGA János: A kánai menyegző változatai. *Ethnographia* 57 (1946) 1–4. sz. 49–64.
- MARZALI, 1884. = MARZALI Henrik: *Magyarország története II. József korában*. 2. Bp., 1884.
- MÁLYUSZ, 1953. = MÁLYUSZ Elemér: A mezővárosi fejlődés. In: SZÉKELY György (szerk.): *Tanulmányok a magyar parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Bp., 1953. 128–191.
- MÁLYUSZ, 1984. = MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984.

- MÉSZÁROS, 1994. = MÉSZÁROS István: *Boldogasszony Éve 1947/48. Mindszenty bíboros evangelizációs programja*. Bp., 1994.
- MÉSZÁROS, 2009. = MÉSZÁROS Orsolya: *A késő középkori Visegrád története és helyrajza*. Visegrád, 2009.
- MIHÁLYI, 1899. = MIHÁLYI Cézár: *Szentkúti emlék. A B. Szűz m.-verebélyi szentkúti kegybelyéről az ájtatos hívek lelki használatára*. Bp., 1899.
- MKL II. = DIÓS István – VICZIÁN János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. 2. Bp., 1996.
- MIKLÓS, 2018. = MIKLÓS Péter: Izsáki mindennapok az első világháború idején – egyházi források tükrében. In: GLÄSSER Norbert – MÓD László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szeged, 2018. 370–376.
- MOCSÁRY, 1826. = MOCSÁRY Antal: *Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statistikai esmertetése*. 1. Pest, 1826.
- MOLNÁR, 2003. = MOLNÁR Antal: *A katolikus egyház a bódolt Dunántúlon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 44.)
- MOLNÁR, 2005. = MOLNÁR Antal: *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség bódoltsági területein a 17. században*. Bp., 2005. (METEM Könyvek 49.)
- NAGY, 1907. = NAGY Iván: *Nógrád vármegye története az 1544-ik évig*. Balassagyarmat, 1907.
- NAGY, 1922. = NAGY Sándor: A búcsújárás. *Egri Egyházmegyei Közöny* 54 (1922) 85–87.
- NÉMETH, 2014. = NÉMETH Andrásné Farkas Gabriella: Nevelés az Erzsébet-kultusz ápolásával a nyirádi római katolikus népiskolában. *Neveléstörténet* 11 (2014) 1–2. sz. 93–105.
- NÉMETHY, 1894. = NÉMETHY Lajos: *Series parochiarum et parochorum Archi-Dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Strigonii, 1894.
- NOVÁK, 1989. = NOVÁK László: Halottkultusz, a temetkezés szokásai Palócföldön. In: BAKÓ Ferenc (szerk.): *Palócok IV. Ritus és folklór*. Eger, 1989. 263–302.
- NYISZTOR, 1962. = NYISZTOR Zoltán: *Ötven esztendő*. Bécs, 1962.
- OROSZ, 1906. = OROSZ Ernő: *Heves és a volt Külső-Szolnok vármegyék nemesi családjai*. Eger, 1906.
- OROSZ, 2005. = OROSZ András Lóránt: A ferencesek Leó-féle uniójának jogtörténeti elemzése az osztrák-magyar Kapisztrán Szent János Provinciában (1897–1899). In: ÓZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkor Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Piliscsaba–Budapest, 2005. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 1/1.) 364–374.

- P. BRESTYÁNSZKY, 1977. = P. BRESTYÁNSZKY Ilona: *A pest-budai ötvösség*. Bp., 1977.
- PACH, 1999. = PACH Zsigmond Pál: A harmincadvám az Anjou-korban és a 14–15. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 41 (1999) 3–4. sz. 231–277.
- PALÁDI-KOVÁCS, 1976. = PALÁDI-KOVÁCS Attila: Egy népi teherhordó eszköz magyarországi elterjedtségének tanulságai. (Hátitarisznya a palócoknál a 19–20. században). *Az Egri Múzeum Évkönyve* 14 (1976) 177–204.
- PALKÓ–ORBÁN, 2000. = PALKÓ Julián – ORBÁN Márk: *Mátraverebély-Szentkút Kegyhely és a Nagyboldogasszony Bazilika*. Szentkút, 2000.
- PATAKI, 2019. = PATAKI Katalin: A magyarországi szerzetesrendek vagyona és személyi állománya Mária Terézia uralkodása idején, különös tekintettel a koldulórendi kolostorokra. In: FORGÓ András – GÓZSY Zoltán (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Pécs, 2019. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11.) 367–386.
- PATAY, 1977. = PATAY Pál: A Magyar Nemzeti Múzeum haranggyűjteménye I. *Folia Historica* 5 (1977) 43–77.
- PATAY, 1989. = PATAY Pál: *Corpus campanarum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt*. Bp., 1989.
- PÁL, 1997. = PÁL József (főszerk.): *Nógrád megye kézikönyve*. Hatvan, 1997. (Magyarország Megyei Kézikönyvei 12.)
- PETNEKI, 1987. = PETNEKI Áron: Sacra eremus. A szécsényi ferences templom stallumainak ikonográfiájához. In: PRAZNOVSZKY Mihály – BAGYINSZKY Istvánné (szerk.): *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. Szécsény, 1985. december 3–4*. Salgótarján, 1987. (Discussiones Neogradiensis 4.) 208–218.
- PFEIFFER, 1987. = PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai*. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8.)
- R. VÁRKONYI, 1985. = R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Magyarország története 1526–1686*. 1–2. Bp., 1985. (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2.)
- REISZIG, 1911a. = REISZIG Ede: Nógrád vármegye községei. In: BOROVSZKY Samu (szerk.): *Nógrád vármegye*. Bp., 1911. (Magyarország vármegyéi és városai) 11–136.
- REISZIG, 1911b. = REISZIG Ede: Nógrád vármegye története. In: BOROVSZKY Samu (szerk.): *Nógrád vármegye*. Bp., 1911. (Magyarország vármegyéi és városai) 347–546.
- REISZIG, 1916. = REISZIG Ede: Az Almásy család nemesi ága. *Levéltárosok lapja* 4 (1916) 1–2. sz. 1–5.

- ROZNIK, 1939. = ROZNIK Rajnér: *Szentkúti könyv. Mátraverebély-Szentkút múltban-jelenben. Imákkal és énekekkel*. Szentkút, 1939.
- ROZNIK, 1948. = ROZNIK Rajnér: *Szentkúti kegyhely rövid története*. Salgótarján, 1948.
- RÓZSA, 1998. = RÓZSA György: *Grafikatörténeti tanulmányok*. Bp., 1998.
- S. LACKOVITS, 2007. = S. LACKOVITS Emőke: Megszentelt helyek, gyógyító és csodaforrások a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegyében, különös tekintettel a Bakonyra és a Balatonfelvidékre. In: S. LACKOVITS Emőke – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön 2005. szeptember*. 2. Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007. 219–236.
- SALACZ, 1974. = SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 2.)
- SÁROSSY–SMOHAY, 2013. = SÁROSSY Péter – SMOHAY András: Az egykori majki kamalduli remetiség refektóriumának ikonográfiai programja. *Ars Hungarica* 39 (2013) Supplementum – *Tanulmányok Kelényi György tiszteletére*. 120–128.
- SIPOS, 1918. = SIPOS István: *Az új egyházi törvénykönyv főbb vonásai és újításai*. Pécs, 1918.
- SIPTÁR, 2010. = SIPTÁR Dániel: Kolostoralapítások és szerzetesi lelkipásztorkodás a veszprémi egyházmegye török alól felszabadult részein. In: HERMANN István – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 69–102.
- SIPTÁR, 2013. = SIPTÁR Dániel: Tartományok harca: a ferences rend terjeszkedése a Dunántúl töröktől visszafoglalt részén (1683–1703) és provinciák határainak megszilárdulása a XVIII. század folyamán. In: MEDGYESY S. Norbert – ÖTVÖS István – ŐZE Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. 1. Bp., 2013. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 8/1.) 268–281.
- SIPTÁR, 2014. = SIPTÁR Dániel: A szerzetesség és a töröktől való visszafoglalást követő „második konfesszionalizáció” Baranya megyében. *Korall* 15 (2014) 57. sz. 70–91.
- SIPTÁR, 2019a. = SIPTÁR Dániel: A kanizsai jezsuita misszió a Litterae Annuae tükrében (1690–1702). In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században. A veszprémi Szaléziánumban 2018. szeptember 6-án rendezett konferencia előadásai*. Veszprém, 2019. (A veszprémi egyházmegye múltjából 33.) 129–166.

- SIPTÁR, 2019b. = SIPTÁR Dániel (szerk.): *Mátraverebély-Szentkút. Újragondolt kegyhelytörténet*. H. n., 2019.
- SOÓS, 1985. = SOÓS Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Bp., 1985. (Az Egri Főegyházmegye schematizmusa 2.)
- SOÓS, 2013. = SOÓS Viktor Attila: A megtorlás éve. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium fellépése a „klerikális reakció” ellen. In: ÓLMOSSI Zoltán – SZABÓ Csaba (szerk.): *Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”. Magyarország a hatvanas években*. Bp., 2013. 84–109.
- SOÓS, 2013–2014. = SOÓS Ferenc: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási szakemberei. *Numizmatikai Közöny* 112–113 (2013–2014) 81–124.
- STILLER, 1911. = STILLER János: A barátok temploma. A ferencrendiek Historia Domus-a nyomán. *Gyöngyösi kalendárium* 3 (1911) 78–89.
- STREŠŇÁK, 2005. = STREŠŇÁK Gábor: A Mátyusföld újkori nemes társadalma. In: BUKOVSKY László (szerk.): *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. Komárom–Dunaszerdahely, 2005. (Lokális és regionális monográfiák 4.) 75–92.
- SUGÁR, 2001. = SUGÁR István: *Az egri káptalani bitelesbely nógrádi vonatkozású iratainak regesztái (1378–1700)*. Salgótarján, 2001. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 30.)
- SZABÓ, 1921. = SZABÓ György Pius: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez*. Bp., 1921.
- SZABÓ, 2001. = SZABÓ Jolán: *Gyöngyös önkormányzata 1687–1848*. Eger, 2001. (Tanulmányok Heves megye történetéből 15.)
- SZÁNTÓ, 1985. = SZÁNTÓ Konrád: *A Katolikus Egyház története*. 2. Bp., 1985.
- SZENDE, 2017. = SZENDE Katalin: Nundinae seu forum annuale. Sokadalomtartási engedélyek Nagy Lajos várospolitikájában. In: KÁDAS István – WEISZ Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 2017. 231–262.
- SZÉCHY, 1896. = SZÉCHY Károly: A magyar líra a forradalom után. In: BEÖTHY Zsolt (szerk.): *A magyar irodalom története. Bessenyei felléptétől a kiegyezésig 1772–1867*. Bp., 1896. (A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben 2.) 689–730.
- SZILÁGYI, 1980. = SZILÁGYI István: *Kálváriák*. Bp., 1980.
- SZILÁGYI I., 2001. = SZILÁGYI István: A kálváriakutatás helyzete Magyarországon. In: S. LACZKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Konferencia Pápán, 1999. június 22–24*. 1. Veszprém, 2001. 53–58.

- SZILÁGYI M., 2001. = SZILÁGYI Márton: *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Bp., 2001. (Irodalomtörténeti füzetek 149.)
- SZILÁGYI, 2021. = SZILÁGYI Márton: *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet.”* Bp., 2021. (Vitae 3.)
- SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, 1987. = SZILÁRDFY Zoltán – TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Bp., 1987.
- SZMRECSÁNYI, 1932. = SZMRECSÁNYI Miklós: Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök (1745–1761), a barokk-rokokó korszak mecénása. *Magyar Művészet* 8 (1932) 7–8. sz. 220–252.
- TEMESVÁRY, 1918. = TEMESVÁRY János: Laki Jakab-fia János. *Századok* 52 (1918) 7–8. sz. 392–403.
- TENGELY, 2011. = TENGELY Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Eger, 2011.
- TENGELY, 2020. = TENGELY Adrienn: A vallási élet problémái a 19. század közepén az Egri Egyházmegyében. In: HORVÁTH István (szerk.): *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században*. Eger, 2020. (Egri Érseki Gyűjtemények kiadványai 2.) 51–60.
- TERDIK, 2014. = TERDIK Szilveszter: *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században: Művészet és reprezentáció*. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis 1.)
- TÍMÁR, 1932. = TÍMÁR Kálmán: *Rosty Kálmán S. J. élete és műfordításai. Születésének százados évfordulójára. Irodalomtörténeti értekezés*. Kalocsa, 1932. (Pannónia 5.)
- TÓTH, 1903. = TÓTH Béla: *A spiritizmusról*. Bp., 1903.
- TÓTH, 1931. = TÓTH Kálmán: Mátra Szentkútja. Csonkamagyarország legnagyobb jelentőségű kegyhelye. *Magyar Jövő* 13. évf. 156. szám, 1931. július 12. 6–7.
- TÓTH, 2001. = TÓTH Krisztina: *Bajna*. Bp., [2001] (Száz magyar falu könyvesháza)
- TÓTH, 2018. = TÓTH Szilárd: Új adalékok a kecskeméti Mária-kápolna és Kókai Benedek, az utolsó kecskeméti remete történetéhez. *Múltbanéző. Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata* 13 (2018) http://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_13_2_0 (A letöltés ideje: 2019. május 19.)
- TRINGLI, 2010. = TRINGLI István: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. *Századok* 144 (2010) 6. sz. 1291–1344.
- TÜSKÉS, 1993. = TÜSKÉS Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirakulumirodalom tükrében*. Bp., 1993.
- VARGA, 2015. = VARGA Lajos: *A pásztói plébánia története*. Bp., 2015.
- VASS, 2010. = VASS Erika: *A búcsú és búcsújárás mint rituális dráma*. Szeged, 2010.

- VASS, 2019. = VASS Erika: A 25. gyalogos zárandoklat Esztergomból Mátraverebély-Szentkútra. In: JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. Kolozsvár, 2019. 229–237.
- VÉGH, 1983. = VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza*. 1. Bp., 1983. (Monumenta Historica Budapestinensia 15.)
- VINCZE, 2007. = VINCZE Dániel: Az egri vilajet legészakibb tartománya: a szécsényi szandzsák. *Archívum. A Heves Megyei Levéltár közleményei* 18 (2007) 5–19.
- VOIGT, 2004. = VOIGT Vilmos: A kővé vált pénzek folklórja. In: HÁLA József – KECSKEMÉTI Tibor – VOIGT Vilmos (szerk.): *Közpénzek. Mondák, költemények és énekek*. Marosvásárhely, 2004. 249–312.
- VONSIK, 1991. = VONSIK Imre: *Mátraverebély-Szentkút kegyhely története*. H. n., 1991.
- WIRTHNÉ DIERA, 2010. = WIRTHNÉ DIERA Bernadett: A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-as években. In: BALOGH Margit (szerk.): *„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Bp., 2010. 291–310.
- WIRTHNÉ DIERA, 2011. = WIRTHNÉ DIERA Bernadett: „Fekete Hollók” a budapesti Szentimrevárosban. In: CÚTHNÉ GYÓNI Eszter – WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok*. Bp., 2011. 223–234.
- WIRTHNÉ DIERA, 2013. = WIRTHNÉ DIERA Bernadett: Fekete Hollók. Megjegyzések egy rendőrségi ügy geneziséhez. In: FEITL István – SIPOS Balázs – VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*. Bp., 2013. 339–344.
- WIRTHNÉ DIERA, 2015. = WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*. Bp., 2015. Doktori (PhD) disszertáció, ELTE BTK.
- WIRTHNÉ DIERA, 2017. = WIRTHNÉ DIERA Bernadett: A „Fekete Hollók” ügy. A Kádár-rendszer vélt vagy valós ellenfelei: a katolikus kisközösségek. *Rubicon* 28 (2017) 4. sz. 78–81.
- ZADRAVECZ, 1934. = ZADRAVECZ István: *Mátraverebély-Szentkút. A kegyhely története, ájtatosságai és énekei*. Szentkút, 1934.
- ZSOLDOS, 2011. = ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011.

A KÖTET SZERZŐI

Faragó Dávid – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), segédlevéltáros; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola (Budapest), PhD hallgató

Fáy Zoltán – Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár (Budapest), gyűjteményvezető

Maczák Ibolya – ELKH-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport (Budapest), tudományos főmunkatárs

Molnár Antal – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet (Budapest), igazgató; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet (Budapest), habilitált egyetemi docens; a Történettudományok Pápai Bizottságának tagja

Pilecky Marcell – Apor Vilmos Katolikus Főiskola (Vác), nyelvi lektor

Siptár Dániel – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (Budapest), igazgató

Soós Viktor Attila – Nemzeti Emlékezet Bizottsága (Budapest), történész

Tengely Adrienn – Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Eger), egyetemi docens

Terdik Szilveszter – Iparművészeti Múzeum (Budapest); MTA-SZAGKHF Lendület Kutatócsoport (Nyíregyháza), művészettörténész

Vass Erika – Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), néprajzkutató muzeológus

KÉPMELLÉKLET

1. kép. Zeller Sebestyén: Mátaverebély-Szentkút látképe a kegyszoborral
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. T. 6340.)

2. kép. A mátraverebély-szentkúti kegyesobor a kegyhely ábrázolásával, 1770. k.
(Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár 582/157/76.)

3. kép. Binder János Fülöp: A mátraverebély-szentkúti kegyzsobor a kegyhely látképeivel (Szentmihályi Mihály: *Folyó vizzé nevelkedett kis kút...* c. könyvének címlapelőzéke, 1797)

4. kép. A szentkúti kegytemplom főhomlokzata (fotó: Földi Zsolt, 2015)

5. kép. Almásy János és Borsy Anna faragott kő címere a kegytemplom bejárata fölött (fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

6–8. kép. Almásy János és Borsy Anna epitáfiuma a gyöngyösi ferences templomban (fotó: Köves-Kárai Petra, Terdik Szilveszter, 2019)

9. kép. A kegytemplom nyugati oldala (fotó: Földi Zsolt, 2015)

10. kép. A kegytemplom főoltára (fotó: Földi Zsolt, 2015)

11. kép. A szentkúti kegyeszobor felöltötetés nélkül (fotó: Mudrák Attila, 2009)
és felöltötve (fotó: Tar Tamás, 2015)

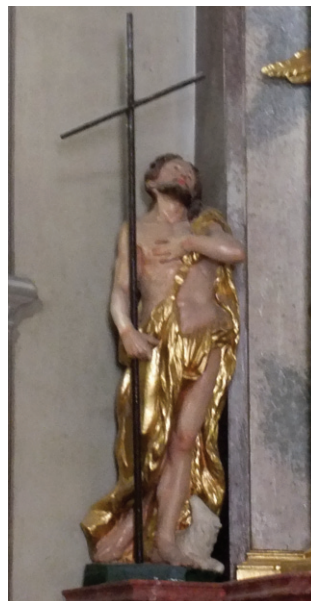

12. kép. Páduai Szent Antal-oltár. Gyöngyös, ferences templom
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

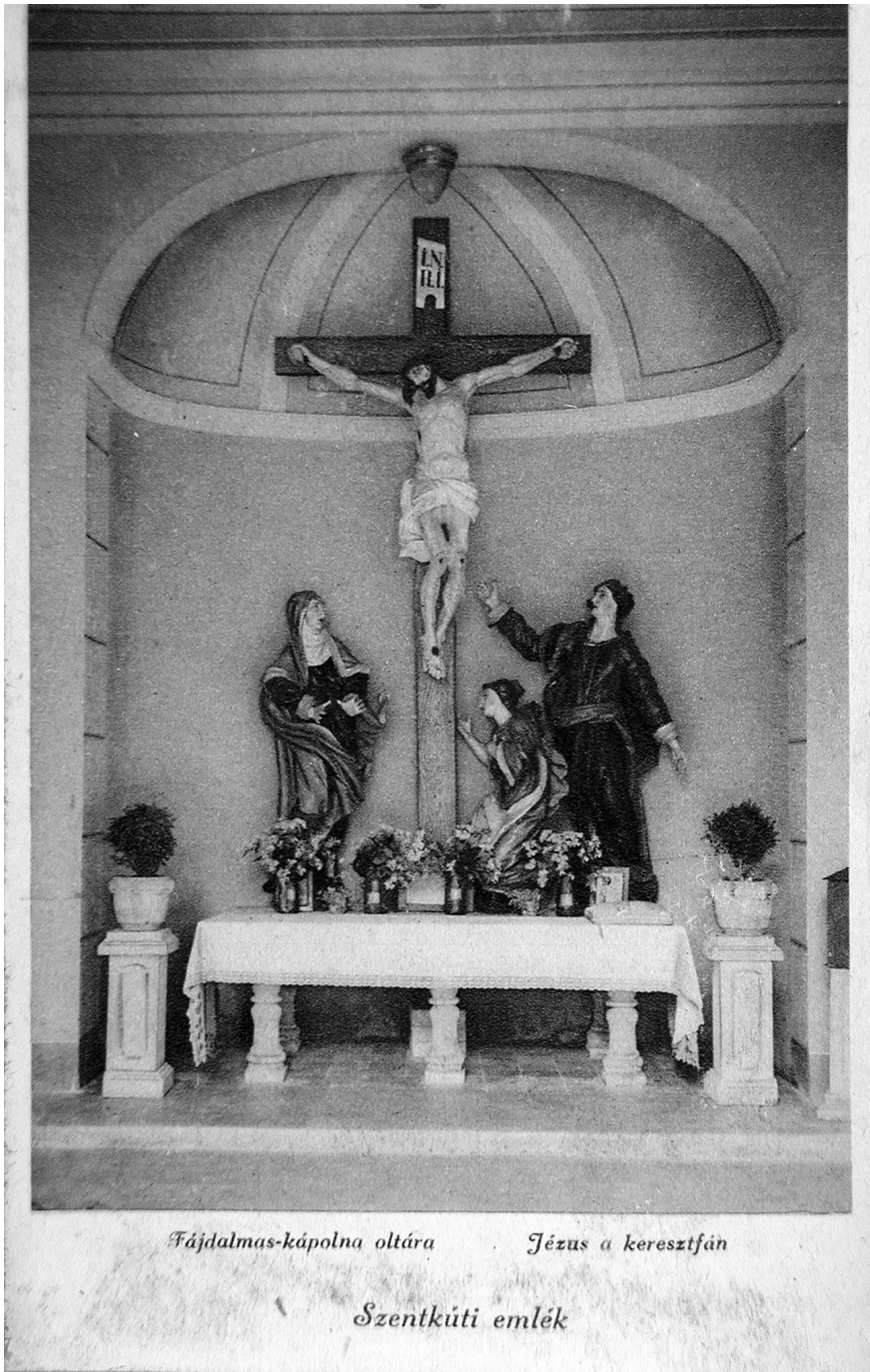
13–14. kép. Keresztelő Szent János szobra a Páduai Szent Antal-oltáron Gyöngyös, ferences templom (fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

15. kép. Keresztelő Szent János szobra a szentkúti kegytemplom főoltárán (fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

16. kép. A keresztre feszített Üdvözítő. Mátraverebély-Szentkút, kegytemplom
(fotó: 2015, Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely tulajdona)

17. kép. Kálvária szobrok (képeslap, 20. század eleje, magántulajdon)

18. kép. Szószék. Mátraverebély-Szentkút, kegytemplom
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

19. kép. A mennybe felvett Boldogasszony a szószék kosarán.
Mátraverebély-Szentkút, kegytemplom
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

20. kép. Szent Lukács evangélista a szószék kosarán.
Mátraverebély-Szentkút, kegytemplom
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

21. kép. A gyermek Üdvözítő a szószék hangvetőjén.
Mátraverebély-Szentkút, kegytemplom (fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

22. kép. A tarnaszányi plébániatemplom északnyugatról
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

23. kép. Almásy-címer a tarnaszányi plébániatemplom nyugati bejárata felett
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

24–25. kép. A tarnasadányi plébániatemplom szószéke
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

26. kép. A gyermek Üdvözítő szobra a tarnazsadányi plébániatemplom szószékén (fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

27. kép. A mezőszemerei plébániatemplom szószéke
(fotó: Köves-Kárai Petra, 2019)

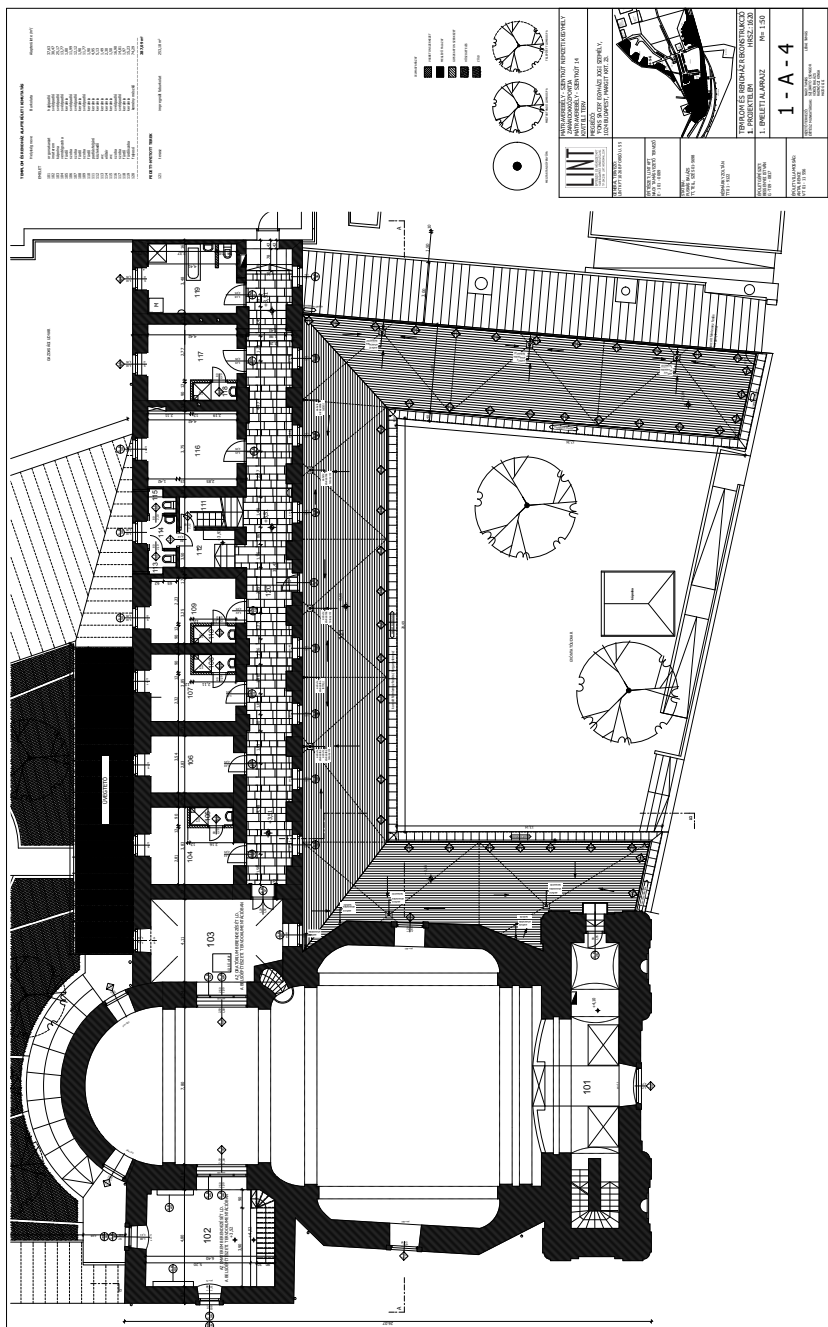
28. kép. Angyal a mezőszemerei plébániatemplom szószékén
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

29. kép. Gonzága Szent Alajos oltára. Gyöngyös, Szent Orbán-templom
(fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

30. kép. Almásy-címer a Szent Alajos-oltáron (fotó: Terdik Szilveszter, 2019)

31. kép. Nagy Tamás: A szentkúti kegytemplom és kolostor alaprajza a 2013-as felújítás után (2013, Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely tulajdona)

32. kép. Tarisznyás asszonyok Istenmezeje vidékéről Mátraverebélyen (fotó: Kresz Mária, 1949, Néprajzi Múzeum Fényképtára, F97973.)

33. kép. Egri búcsúsok menedékháza Mátraverebélyen (fotó: Farkas Pál, 1913, Néprajzi Múzeum Fényképtára, F14551.)

34. kép. Szentkúti körmenet részlete
(fotó: Manga János, 1947, Néprajzi Múzeum Fényképtára, F93156.)

35. kép. A Szent László forrásnál imádkozó búcsúsok csoportja
(fotó: Kresz Mária, 1949, Néprajzi Múzeum Fényképtára, F97995.)

36. kép. Első búcsúsok, akik tölgyfalevélből és csigaházakból álló koszorúval díszítették fel magukat Mátraverbélyen (fotó: Kresz Mária, 1949, Néprajzi Múzeum Fényképtára, F97958.)

37. kép. A szentkúti remetebarlangok bejárata (fotó: Földi Zsolt, 2018)

Mátraverebély-Szentkút Nemzeti Kegyhely ma Magyarország egyik legjelentősebb és legismertebb búcsújáróhelye, a vallási turizmus kiemelt célpontja. Középkori gyökerekkel rendelkezik, melyeket a történeti köztudat Szent László király koráig vezet vissza. A kegyhely a 20. század során nyert országos népszerűséget, és ennek a folyamatnak a hozományaként az eredetlegendán felül is több, a hagyományban számon tartott, ám történetileg nem igazolható elemmel gazdagodott a róla kialakult kép. A jelen tanulmánykötet – túlnyomó részt a helyszínen 2019-ben tartott konferencia írott anyagának – célja a kegyhely történetének kizárólag a fellelhető írott forrásokon alapuló bemutatása a történettudomány, a művészet- és irodalomtörténet, valamint a vallásos néprajz eszközeivel.

